

BÁTHORY TÉKA

LITERATURA-STUDIA

1

Pusztay János

IRODALMI
BARANGOLÁSOK
A BALTI-TENGERTŐL
AZ URÁLIG
I.

PUSZTAY JÁNOS

IRODALMI BARANGOLÁSOK
A BALTI-TENGERTŐL AZ URÁLIG
I.

BÁTHORY TÉKA

Főszerkesztő
PUSZTAY JÁNOS

LITERATURA – STUDIA

1

Pusztay János
IRODALMI BARANGOLÁSOK
A BALTI-TENGERTŐL AZ URÁLIG

I.

Badacsony – Budapest – Sárospatak

2024

Szerkesztő bizottság:

Bereczki András, Jánosi Zoltán, Laczházi Aranka
Maticsák Sándor, Pomozi Péter, Pusztay János

A kötet szerkesztője:

Süth Gabriella

Felelős kiadó:

Rubovszky Éva
Kéri Szabolcs

Borító:

Árkossy István

© *A szerző*, 2024

© *Collegium Fenno-Ugricum*, 2024

© *Tokaj-Hegyalja Egyetem*, 2024

ISBN 978-615-5589-34-8

Készült:

OOK Press, Veszprém

PUSZTAY JÁNOS

IRODALMI BARANGOLÁSOK
A BALTI-TENGERTŐL AZ URÁLIG

I.

TARTALOM

I. kötet

Előszó.....	9
-------------	---

I. NYELV ÉS IRODALOM

Az irodalom mint a nyelv megmaradásának biztosítója	13
Irodalom és identitás (Helyzetkép és feladatok).....	28
Nyelv – irodalom – nemzetiség.....	34
Nem csak nyelvészettel él az ember. Az ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke és a finnugor népek irodalmának, népköltészetének népszerűsítése	39

II. ONAR KAPUJA

A finnugor irodalom Magyarországon	49
Adósság törlesztése. Fordítások az uráli népek irodalmából	53
Hozott isten, halzsíros atyafiság	58
Földisten leánynézőben	62
Az uráli népek hőseinekéről.....	66
Az oroszországi uráli népek eposzai.....	87
Finnugor hagyományok a magyar irodalomban	102
Dalok, sorsénekek. Csendülj, csendülj, csendes világ.....	125
Az uráli népek irodalma.....	138
Üdvözlő beszéd a 13. finnugor írókongresszuson	147
A 13. finnugor írókongresszus tiszteletére megjelent kiadványokról.....	149
Finnugor irodalom vagy finnugor nyelvű irodalmak?.....	153
Megnyitó beszéd a 14. finnugor írókongresszuson.....	161
Az Urál Aranya. Arany János versei finnugor nyelveken.....	168
Megnyitó beszéd a 15. finnugor írókongresszuson.....	180
A <i>Biblia</i> finnugor nyelveken	183
Kiegészítő adalékok egy (egykori) eposzsorozathoz.....	193

Koltótól az Urálig szeptember végén.....	208
Himnikus évfordulók, himnikus párhuzamok	219
Az Uralisztikai Tanszék általános finnugor tematikájú kiadványai.....	228
A Collegium Fenno-Ugricum általános finnugor tematikájú kiadványai	231

III. FINN IRODALOM

A mai magyar irodalom finnországi visszhangja	241
A magyar–finn kulturális híd története	248
Finn kisregények	255
Új magyar nyelvű <i>Kalevala</i>	257
Finn lírai antológiák – 1973	261
A Tamperei Munkásszínház	265
Finn költők antológiája.....	269
Kalevalai ritmusban.....	274
Távolba futó utak	280
Finn drámatendenciák és tendenciadrámák a XIX. század második felében	283
Jegyzetek a finn kultúráról. A Kultúrmunkások Szövetsége és helye a finn kulturális életben.....	301
Janus-arcú finn líra	306
Magyar nyelvű <i>Kalevalák</i>	310
A finn ismeretlen katona	316
A <i>Kalevala</i> születése.....	319
A <i>Kalevala</i> – egy eposz és a nyelv	329
Gondolatoszlányok Kodolányi János <i>Suomi, a csend országa</i> kétnyelvű kiadása kapcsán.....	339
Az Uralisztikai Tanszék finn tematikájú kiadványai.....	344
A Collegium Fenno-Ugricum finn tematikájú kiadványai	346

*

II. kötet

IV. ÉSZT IRODALOM

Petőfi észtül	7
Mire jó az infarktus? (Paul Kuusberg: <i>Esőcsepppek</i>)	8
<i>A szélörlo</i> . Észt elbeszélők.....	10
<i>Kalevipoeg</i> , az észet nemzeti eposz.....	13
<i>Cseresznyeág</i> , avagy a művészet értelméről írószemmel.....	31
Az Uralisztikai Tanszék észet tematikájú kiadványai	39
A Collegium Fenno-Ugricum észet tematikájú kiadványai.....	41

V. KIS BALTI FINN NÉPEK IRODALMA

1. Általános

Jegyzetek a balti finnekről és népköltészetükről.....	45
Utószó (Majd' minden szó feledésbe merült / Unohtuivat miltei kaikki sanat. Inkeri finn líra)	53
Párhuzamok a magyar és a balti finn népi imádságokban.....	58

2. Szetu irodalom

Anne Vabarna: <i>Pekó</i> . Szetu eposz. A fordító előszava.....	72
--	----

3. Lív irodalom

A lív írásbeliség és irodalom	86
Lív költészet magyarul	100
Az Uralisztikai Tanszék balti finn tematikájú kiadványa.....	112
A Collegium Fenno-Ugricum balti finn tematikájú kiadványai.....	113

VI. LAPP IRODALOM

A lappok szépirodalma	117
Az Uralisztikai Tanszék lapp tematikájú kiadványa	137

VII. VOGUL IRODALOM

Vogul medvetor a színpadon.....	141
Az Uralisztikai Tanszék obi-ugor tematikájú kiadványai.....	144

A Collegium Fenno-Ugricum obi-ugor tematikájú kiadványai	144
--	-----

VIII. MARI IRODALOM

Népköltészetből született.....	147
A mari irodalomtörténet vázlata	152
Ismeretlenül is ismerős	171
Az Uralisztikai Tanszék mari tematikájú kiadványai.....	174
A Collegium Fenno-Ugricum mari tematikájú kiadványai.....	176

IX. UDMURT IRODALOM

Votják mesék és mondák	181
Domokos Péter: <i>Az udmurt irodalom története</i>	184
Az Uralisztikai Tanszék udmurt tematikájú kiadványai.....	197
A Collegium Fenno-Ugricum udmurt tematikájú kiadványai	198

X. SZAMOJÉD IRODALOM

Gondolatok a szamojéd népekről és népköltészetükről	203
A szamojéd népek irodalmáról.....	212
Jurij Velláról.....	218
<i>Szomatur</i> : előszó és bevezetés	233
Az Uralisztikai Tanszék szamojéd tematikájú kiadványai	247

XI. LETT IRODALOM

Előszó (és töprengések). Andrejs Pumpurs: <i>Medveölő</i> . A lett eposz.....	251
Elga Sakse köszöntése	272
Az Uralisztikai Tanszék lett tematikájú kiadványai	276

XII. SZIBÉRIAI IRODALOM

Szibériai folklór: <i>Sámándobok, szóljatok</i>	281
A paleoszibériai népek és irodalmuk	285
Az Uralisztikai Tanszék szibériai tematikájú kiadványai	306
Az írárok első megjelenése.....	307

ELŐSZÓ

Lectori salutem!

Napszentületkor, mielőtt nyugovóra tér, az ember áttekinti a nap hordalékát. Ilyenkor derül ki, mi és mennyi minden halmozódott föl a hosszú nap folyamán. Az ember megpróbál rendet rakni, megpróbálja elválasztani az almát a körtétől, de aztán belátja, hogy több köztük a rokonság, mint a különbözőség. Gyümölcs mind a kettő. Azt azonban így utólag is észleli, a materiából mi mikor, milyen szellemi áradással gyűlt össze. S látja azt is, hogy egyes áradások időről időre visszatérnek.

Így vagyok én – nyelvészként – az irodalommal. Pályám kezdetétől fontosnak tartottam, hogy ismertessem nyelvrokonaink irodalmát, kultúráját; fel akartam hívni a figyelmet egy nálunk sajnálatosan kevésbé ismert, s nem csak az anyanyelvünk finnugor rokonságát ellenzők körében megfigyelhető tudatlanság szülte érdektelenséggel kísért kultúrára. Ezt szolgálták könyvismertetéseim a múlt évszázad, mit évszázad, évezred utolsó évtizedeiben, továbbá ismeretterjesztő cikkeim.

Alkotói ciklusok követték egymást, de mindenek fölött ott volt a nyelvészet, ám soha nem feledtem, nem csak nyelvészettel él az ember. Volt évtized, amikor versek születtek, volt évtized, amikor előadói estek, volt, amikor műfordítások, aztán ezek a ciklusok, mint a hamvadó parázs, szinte kialudtak, de a gondolat mint zsarátnok titokban tovább élt, s időnként lángra lobbant.

Így álltam neki néhány évvel ezelőtt előbb a szetuk, majd a nem nyelvrokon lettek eposza lefordításának – ez utóbbinak azért, mert felfogásom szerint része a *Kalevala*-kiváltotta eposzteremtési hullámnak. Aztán, mert három a magyar igazság, a covid kikényszerítette nyugalmi karanténban megírtam a *Szomatut*, egy szamojéd eposzt.

A veszélyeztetett helyzetben élő oroszországi finnugor népek esetében az irodalom fontos nyelv- és nemzetmegőrző tényező lehet. Erre akkor döbbsentem rá, amikor évezredünk első évtizedében Magyarország

képviselőtében tagja voltam a Finnugor Népek Világkongresszusa konzultatív bizottságának és a koordinátori tanácsnak. Akkor erősödött meg bennem a gondolat, hogy nem elég csak a (rokon) nyelvek kutatásával foglalkozni, hanem kutatni, ismertetni kell a nyelvrokonok helyzetét, kultúráját is. Mert lehet, hogy miközben kutatjuk a nyelvet, eltűnik mögüle a nép. Ekkor csöppentem bele a nyelv- és kisebbségpolitikába, ez tükröződik a jelen kötet néhány írásában is, s jöttem rá, hogy az irodalom – ismétlem – identitáserősítő tényező lehet, de csak akkor, ha azt az anyanyelven művelik.

Óhatatlan, hogy néhány gondolat, motívum ismétlődik a kötetben, nem csak azért, mert szakmai életemben minden mindennel összefügg, hanem azért is, mivel az írások különböző időben, különböző kiadványokban jelentek meg, s így nagy valószínűséggel eltérő olvasóközönség szeme elé kerülhettek. Ezért nem gyomláltam ki az ismétléseket, bízva abban, hogy a kedves olvasó – gondolva a klasszikus mondásra: *repetitio est mater studiorum* – megértően viszonyul eljárásomhoz.

A finnugor és szamojéd – összefoglaló néven: uráli – népek népköltészete és irodalma mellett az olvasó – a lett eposz kapcsán – talál lett vonatkozású tanulmányt, illetve írást a paleoszibériai népek folklórjáról és szépirodalmáról is. Ez utóbbi tartomány még ismeretlenebb a hazai olvasók előtt, ugyanakkor az obi-ugorok és a szamojédok mint szibériai népek népköltészetével és szépirodalmával sok rokon vonás jellemzi.

A Collegium Fenno-Ugricum intézet és a Tokaj-Hegyalja Egyetem elindítja a *Borostyánkőút – Közép-Európa* projektjét, amelynek része a főszerkesztésében megjelenő *Báthory téka* program. Ennek egyik sorozata a *Literatura – Studia*, amelynek első kötetét tartja kezében a kedves olvasó. Ugyancsak irodalmi témájú lesz a *Literatura – Opera* sorozat, amelyben a Finnországgal kiegészített közép-európai térség irodalmának bemutatására vállalkozunk.

Pusztay János

Badacsony, 2024. január 31.

I.

NYELV ÉS IRODALOM

AZ IRODALOM MINT A NYELV MEGMARADÁSÁNAK BIZTOSÍTÉKA

„Minden nép és nyelv halála a világ tragédiája.”

(Lotman)

1. BEVEZETŐÜL

A XIX. századi Finnország életét ma már talán anakronisztikusnak tűnő események alakították. Az eposz mint műfaj addigra már elavult, de a *Kalevala* puszta létével mégis óriási hatást tudott kifejteni. A fejletlen finn nyelv helyzete a XIX. század első felében reménytelennek látszott, de a hatékony, tudatos fejlesztés eredményeként a mai finn eleget tesz az államnyelvvel szemben támasztott követelményeknek.

A *Kalevala* hatására kibontakozott nemzeti mozgalom a kultúra eszközeivel teremtette meg a nemzeti egységet, s érte el végső soron a függetlenséget.

A XIX. századi finn modell – szerencsés körülmények között – a XX. század végén is működött, amint ezt a balti államok éneklő forradalma mutatta. Éppen ezért nem véletlen, hogy az eposz nemzetteremtő erejét kívánják oroszországi finnugor nyelvrokaink kihasználni.

2. AZ OROSZORSZÁGI URÁLI NÉPEK HELYZETE

Az UNESCO adatai szerint a világ nyelveinek – jelenleg 6-7 ezerre becsült – száma évente néhány százalékkal csökken. Egy pesszimista forgatókönyv szerint az őslakosok nyelveinek csupán 10-20%-a éli túl

a következő 50-100 esztendő. Ezekhez a népekhez tartoznak – létszámuknál és helyzetüknél fogva – oroszországi nyelvrokonaink is.

Az oroszországi finnugor és szamojéd népek jövőjét két tényező határozza meg: a politikai-közigazgatási keretrendszer s a számukra biztosított jogok – amelyben és amelyek szerint nyelvrokonainknak élniük kell –, és szinte ugyanilyen erővel nyelvrokonaink akarata. (Egy ésszt felmérés szerint az idegennyelv-szakos ésszt egyetemisták 14,6%-a szerint az ésszt nyelv megmaradása nagyrészt maguktól az éssztektől függ (Kaivapalu – Muikku-Werner 2000: 88–89).)

A fennmaradást biztosító eszközök kedvező politikai közegben és a nép akarata, elszántsága esetén kialakíthatók.

2.1. Az oroszországi uráli népek, valamint a Skandináviában élő lapok, a Lettországbán élő lívek nem rendelkeznek önálló nemzetállammal, tehát az anyaország nélküli kisebbségekhez tartoznak. Ugyanakkor minden oroszországi uráli népnek vannak diaszpórái, azaz a viszonylagos autonómiát biztosító közigazgatási területek határain kívül élő csoportjai.

Jelenleg az oroszországi finnugor és szamojéd népek nagyobb részt valamilyen autonómiát biztosító közigazgatási egységben élnek: a nagyobb lélekszámúak, mint a mordvinok, az udmurtok, a marik, a komik és a karjalaiak köztársaságban; a kisebb létszámúak, mint például a komi-permjákok, a manysik, a hantik és a nyenyecsek autonóm körzetekben. A többi népnek legfeljebb valamelyes helyi képviselete valósul meg, például a helyi községi tanácsban.

A köztársaság és az autonóm körzet a tituláris nép számára – korlátozott mértékben ugyan, de – biztosít érdekérvényesítési lehetőséget, például az anyanyelvhasználatra, a saját kultúra ápolására és fenntartására vonatkozóan. Ugyanakkor azonban azt is tudni kell, hogy a komi-permjákok kivételével valamennyi finnugor és szamojéd tituláris nép kisebbségben van a róla elnevezett területen, amely egyszersmind e népek ősi lakóterülete.

*A tituláris uráli népek részesevé a róluk elnevezett területek lakosságán belül*¹

mordvinok	33%
udmurtok	33%
marik	43%
komik	23%
komi-permjákok	60%
karjalaik	10%
hantik, manysik	2%

(Sanukov 1993: 136)

Ennek ellenére, ahogy Lallukka is helyesen megállapítja, e tagköztársaságok és autonóm körzetek a finnugor népek etnikai tudatának szerves részévé, etnikai konszolidáló tényezővé váltak, ezért státuszuk megtartása kívánatos (Lallukka 2004).

A politikai-közigazgatási keretrendszer azonban gyökeres változások előtt áll: az Orosz Föderációt alkotó 89 szubjektum számát radikálisan csökkenteni fogják. A végeredményről még csak találgatások folynak, de a folyamat már elindult. 2005-től két autonóm körzetet beolvasztottak egy nagyobb közigazgatási egységbe. A két körzet egyike finnugor népé, éppen az addig a róla elnevezett területen többségben élő komi-permjákok autonómiája szűnt meg azáltal, hogy körzetüket egyesítették az orosz többségű Perm megyével – így létrehozva a *Permi táj* (Permszkij kraj) elnevezésű közigazgatási egységet. Ezzel – mivel a komi-permjákok aránya alig néhány százalékra zsugorodik – gyakorlatilag megszűnik addig is gyengének mondható érdekérvényesítési lehetőségük.

Az egyesítés módja egyértelműen jelzi a területátrendezés egyik fő mozgatórugóját: megszüntetni a nemzeti kisebbségeket s megtegmenteni a – korábban tervezett, s már jelentős részben megvalósított – *homo sovieticus* aktuális változatát, a *homo russlandicust*. Ha ez nem

¹ A 2020. évi népszámlálás adatai szerint – karjalaik: 4,85%, marik 36,41%, komik 17,80%, udmurtok 20,63%, hantik 1,14%, manysik 0,64%, komi-permjákok 1,98%, mordvinok 43,91% (Pusztay 2023)

volna szempont, akkor a Komi-Permjak Autonóm Körzetet a szintén szomszédos Komi Köztársasággal egyesítették volna, amelyből még az 1920-as években a politika azt – a *divide et impera* elv alapján – kiszakította. A komik és a komi-permjákok etnikailag, kulturálisan és főként nyelvileg egyazon nép. 2004 tavaszán megszüntették a nemzetiségügyi tárca nélküli miniszter posztját, s a száznál több, összesen néhány tízmillió főt kitevő kisebbségek ügyeit a Kulturális Minisztérium egy (fő)osztálya intézi.

2.2. A fennmaradás másik feltétele a nép akarata. A kép e tekintetben ellentmondásos. Egyfelől – egy-két nagyon kis létszámú uráli néptől eltekintve – az elmúlt évtizedekben jelentős lélekszámcsökkenés, egyszersmind az anyanyelv-vállalás viszonylag alacsony szintje, a kulturális autonómia – az anyanyelvű iskolarendszer, a tömegtájékoztatási eszközök, a könyvkiadás, a nemzeti színjátszás megléte – folyamatos csökkenése figyelhető meg, másfelől viszont – éppen az irodalom területén – örömdetes jelenségekről számolhatunk be: eposzokról, eposzi törekvésekről, melyek a finnugor népek esetében elmaradt nemzetté válást volnának hivatottak előmozdítani.

Az 1989-es és a 2002-es népszámlálás között bekövetkezett változások és azok 2093-as extrapolálása (Pusztay 2004a)

	1989	2002	%	2093
mordvin	1.073.000	845.000	-21%	182.000
udmurt	715.000	637.000	-11%	282.000
mari	643.000	605.000	-6%	393.000
komi	337.000	293.000	-13%	110.000
komi-permják	147.000	125.000	-15%	40.000
karjalai	125.000	93.000	-26%	12.000
vepsze	12.000	8.000	-33%	460
hanti	22.000	29.000	+32%	201.000
manysi	8.000	12.000	+50%	210.000

	1989	2002	%	2093
kólai lapp	1.800	2.000	+11%	4.100
nyenyec	34.000	41.000	+21%	160.000
szölkup	3.600	4.000	+11%	8.200
nganaszan	1.300	1.000	-31%	80
enyec	200	300	+50%	5.400
összesen	3.122.900	2.695.300	-13,7%	1608,240

Az 1989-es és a 2002-es népszámlálás során megfigyelhető nyelvhasználati arányok, illetve ezek extrapolálása 2093-ra (Pusztay 2004a)

	1989	2002	különbség	2093
mordvin	740 (=69%)	615 (=73%)	+4%	182 (=100%)
udmurt	506 (=71%)	464 (=73%)	+2%	245 (= 87%)
mari	527 (=82%)	488 (=81%)	-1%	291 (= 74%)
komi	239 (=71%)	217 (=74%)	+3%	105 (= 95%)
komi-permják	105 (=71%)	94 (=74%)	+3%	38 (=95%)
karjalai	61 (=49%)	53 (=57%)	+8%	12 (=100%)
hanti	14 (=64%)	14 (=48%)	-16%	—
manysi	3 (=38%)	3 (=25%)	-13%	—
nyenyec	27 (=79%)	32 (=78%)	-1%	114 (=71%)
szölkup	1,7 (=47%)	2 (=50%)	+3%	5,8 (=71%)
összesen	2223,7	1982		992,8

Azaz az uráli nyelveket beszélők száma a jelenleginek a felére csökken, s ebben az évszázadban várhatóan több uráli nyelv is eltűnik. Különösen szembeötlő a létszámban – elvileg – erősen gyarapodó hanti és manysi nép nyelvvesztése, ami természetesen maga után vonja az identitás elvesztését is.

Nincsenek részletes korosztályi kimutatások a nyelvet használók megoszlásáról. Tapasztalati tény azonban, hogy a valamely finnugor nyelvet anyanyelvként használók elsősorban a legidősebb korosztályból kerülnek ki, s minél fiatalabb egy nemzedék, annál kevésbé használja finnugor anyanyelvét.

Az anyanyelvválasztás függ a nyelv státuszától. Az anyanyelv státusza viszont függ

- a közösség létszámától,
- a közösség öntudatától,
- a közösség politikai, közigazgatási státuszától (az uráli népek esetében három típus: önálló állam, autonóm terület, képviseltnélküliség),
- a politikától (például nyelvtörvény megléte és annak érvényesülése),
- a nyelv fejlettségétől. (Pusztay 2004b)

Az anyanyelvhasználat – elsősorban az ifjúság körében megfigyelhető – visszaszorulásának számos oka van. A kedvezőtlen politikai és lélektani környezet, a többségi nemzet arrogáns viszonyulása a kisebbségi nyelvekhez és kultúrákhoz, az ebből (is) fakadó apátia, az anyanyelvű iskolarendszer hiánya (csak az első osztályokban oktatási nyelv a kisebbségek nyelve, a felsőbb osztályokban legfeljebb tantárgy), az egyre csökkenő idejű s tartalmában sem mindig kielégítő anyanyelvi tv- és rádióműsor, a visszaszoruló anyanyelvi könyvkiadás, s nem utolsósorban az anyanyelv fejlettségi színvonala. Ez utóbbi kérdést érdemes közelebbről is megvizsgálni.

A tagköztársaságokban élő finnugor népek – a mordvinok, a marik, a komik, az udmurtok és a karjalaiak – az elmúlt közel másfél évtizedben megalkották és elfogadták a nyelvtörvényt, ami a tituláris nép nyelvének a köztársaság határain belül ugyanolyan jogokat biztosít, mint az oroszoknak, azaz az egyes köztársaságokban két hivatalos

nyelv van, a tituláris finnugor és az orosz. (A Mordvin Köztársaságban három, mivel egységes mordvin nyelv nincs, ezért mind az erza, mind a moksa államnyelvvé vált. Karjalában viszont a nyelvtörvény nem léphetett életbe, mert a finnhez közeli karjalai nyelvet latin betűkkel írják, s az orosz дума szerint államnyelv csak cirill írású nyelv lehet.) A nyelvtörvény azonban csak korlátozott mértékben érvényesül (Pusztay 2004a, 2004b).

Az uráli nyelvek – nemcsak a (korlátozott) államnyelvi státusszal rendelkezők – egy leegyszerűsített képlet szerinti három működési szint – hétköznapi, társadalmi-kulturális és politikai-tudományos szint – közül az első kettőn teljes mértékben, a harmadikon csak részlegesen működőképesek. Azaz alkalmasak a mindennapok nyelvi funkcióinak ellátására (első szint), születik rajtuk szépirodalom, sajtó (második szint), bölcsészettudományokban (például nyelvészet, irodalom, néprajz, mitológia) tudományos munka, ám a természettudományokban s a politika, közigazgatás nyelvhasználatát illetően e nyelvek nagy hiányosságokat mutatnak (harmadik szint). Ezen a helyzeten tudatos nyelvfejlesztő tevékenységgel lehet és kell változtatni. Szinte valamennyi érintett népnél megindult a többé-kevésbé tudatos nyelvfejlesztési tevékenység, amelynek legfontosabb szakmai eleme a terminológia-alkotás.

A nyelvpolitikai, nyelvi-szakmai munka mellett azonban nagy hangsúlyt kell helyezni az adott nép lélektani meggyőzésére: el kell fogadtatni, hogy az anyanyelvet az élet minden színterén használni kell – máskülönben a nyelv, s ezt tapasztaljuk már a fiatalság körében, egyre inkább visszaszorul, mígnem teljesen megszűnik.

3. AZ EPOSZ MINT NEMZETALKOTÓ TÉNYEZŐ

A fentebb bemutatott, többnyire kedvezőtlen jelenségek mellett szólni kell reményt keltő fejleményekről is.

3.1. A finn példa. Finnország 1809-től – mintegy 700 éves svéd uralom után – az orosz birodalom részévé vált. A finnországi értelmiség ezt

a helyzetet nem állami vagy politikai, hanem kulturális kérdésként kezelte. Így nem véletlen, hogy Finnország társadalmi fejlődése a XIX. század első felében egyenlőnek tekinthető a nyelvi és nyelvpolitikai folyamatokkal (Jänicke 1991: 52). A finn romantika korának legfőbb célja a finn nyelv hivatalos rangra emelése és a nemzeti irodalom megteremtése (Kolehmainen 1973: 218). A *Kalevala* megjelenésének (az ún. *Ős-Kalevala* – 1835; magyar fordításban az 1849-es teljes változatot ismerjük) hatására az 1840-es években megélénkül a kulturális élet finnesítése és a finn nyelv iránt az érdeklődés. Ezek az esztendőik a nemzeti öntudat erősödésének éveit voltak. Felmerül az igény, hogy a finn nyelv kapjon hivatalos státuszt. A *Kalevala* összeállítója s a finn nemzeti mozgalom vezéralakja, Elias Lönnrot 1854-ben tartott előadásában szerencsésnek nevezte, hogy a finn nyelvet az orosz uralom kezdetén nem kiáltották ki hivatalos nyelvenek, mert akkor – nem kellő fejlettségi szintje miatt – számos kifejezést, fogalmat kellett volna kölcsönöznie a szomszédos nyelvekből, olyanokat, amelyeket a nyelv egyébként egyenletes és szerves fejlődése során megteremtett (Anttila 1935: 207). Lönnrot 1856-tól – főként a Finn Irodalmi Társaság elnökeként mondott éves ünnepi beszédeiben – foglalkozott immár nyelvpolitikai kérdésekkel is. 1863-ban kijelenti: a finn nyelvet mielőbb egyenrangúsítani kell a svédvel.

A finn nyelv fokozatosan nyert teret. Lönnrot 1836-ban megjelent, a finn nyelvről szóló tanulmánya az első finn nyelvű írás a finn nyelvről. A finnt 1841-től tantárgyként bevezetik a középiskolákban (Häkkinen 1994: 108). Egységes finn nyelvről beszélni akkor még nem lehetett. A *kirjasuomi*, azaz a finn irodalmi nyelv főként a vallásos kiadványok nyelve volt, szókincse egyoldalú, a – például mondattani – szerkezetek idegen hatásról árulkodtak (Häkkinen–Blomqvist 1998: 25). A köznyelv kialakításának fontos kísérő jelensége volt az ún. *nyelvjárások harca* – a nyugati nyelvjárásokon alapuló irodalmi nyelv szintelen, ezzel állnak szemben a nyelvi eszközökben gazdag keleti nyelvjárások. Lönnrot olyan irodalmi nyelvet akart kialakítani, amit minél többen értenek (Häkkinen 1994: 436): hangtani és alaktani szempontból a hagyományos irodalmi nyelvet kell

követni, ám a szókincs, a frazeológia tekintetében a keleti nyelvjárá-sokból kell meríteni (Pulkkinen 1972: 24).

Lönnrot nem elvont nyelvpolitikát, hanem nagyon is pragmatikus és praktikus nyelvfejlesztést valósított meg. Tevékenységével jelentősen lerövidítette a természetes nyelvfejlődés hosszú folyamatát. A finn nyelvnek szentelt írásaiban szakított a latin alapú grammatikáírással, s ezzel iskolát teremtett. Szótárakat is állított össze, köztük a máig ható hatalmas finn–svéd szótárt (1867–80), amely a *Nyky-suomen sanakirja* (A mai finn nyelv szótára) elkészültéig a leggazdagabb szókincsű finn szótár volt. Emellett különböző szakterületek kézikönyveit fordította finnre, s tett javaslatot a nyelvészet, a jogi nyelv, a matematika, a botanika, a medicina terminusaira. Ezek jelentős része mind a mai napig életképesnek bizonyult (Pusztay 2001: 60).

A *Kalevala* hatása – annak ellenére, hogy a mű létrejöttékor az eposz mint irodalmi műfaj és művészeti forma már régóta halott (Jänicke 1991: 52), mint ahogy a romantika is, melynek terméke a *Kalevala*, akkorra már lecsengett (i. m. 58) – kora Finnországában egészen egyedülálló. Az eposz 100 éves évfordulóján kiemelték, hogy az eposz „a finn nép közös alkotása, a finn kultúra és a nemzeti függetlenség sarokköve és a legtisztább finn lelkivilág ábrázolója” (Anttonen 1999: 316). A *Kalevala* kiváltott egy nyelvpolitikai folyamatot, amely az egész finn társadalmat átformálta, s ez végső soron a finn függetlenség elnyeréséhez vezetett (Pusztay 2001: 57).

3.2 Láncreakció: az észet és a lett eposz. A *Kalevala* megjelenése, a finn nemzeti öntudat kialakulásában játszott szerepe nagy hatást fejtett ki a finnekhez nyelvileg is oly közel álló észtek körében. Az észet nemzeti eposz megalkotásának gondolata alig néhány évvel az *Ős-Kalevala* megjelenése után, 1839-ben merült föl. Ez az eposz lett a *Kalevipoeg*, amelynek munkálatait Faehlmann kezdi meg, a végleges szerkesztés, megfogalmazás viszont – Faehlmann halálát követően – Kreutzwald műve.

Az 1838-ban megalapított Észet Tudós Társaságban Georg Julius Schultze-Bertram 1839-ben szenvedélyes hangú beszédben

vetette föl az eposz megteremtésének szükségességét. Felismerte a leendő eposznak az észti nemzeti öntudatra gyakorolt hatását. „Adjunk a népnek eposzt és történelmet, s akkor minden meg van nyerve! Az utóbbihoz van anyagunk elegendő, az előbbi számára még gyűjtenünk kell!” (Pusztay 1988: 149)

S akárcsak a *Kalevala* megjelenése Finnországban, a *Kalevipoeg* kiadása Észtországban közvetlenül is serkentette a népköltészet gyűjtését és kutatását. Az eposz nemzeti üggyé vált, amelynek óriási szerepe volt a nemzeti önbecsülés erősödésében, a nemzeti tudományok és művészetek fejlődésében. Az észti szobrászat, festészet, zene mindmind merített a *Kalevipoeg*ből. (Pusztay 1988: 169).

Az észti *Kalevipoeg* viszont a lett nemzeti eposz – a *Lāčplēšis* (Medveölő) – számára szolgált előképpül, amelyet népköltészeti motívumok felhasználásával Andrejs Pumpurs írt meg 1888-ban. A *Lāčplēšis* szerkezetét tekintve a *Kalevipoeg*hez áll közel, a két eposzban több azonos motívum is található.

3.3. *Az oroszországi uráli népek.* „A társadalmi fejlődés szakaszai korokhoz kötődnek. A nemzetté válás folyamata a humanizmussal indul meg, de a – például gazdasági, politikai – körülmények eltérő volta miatt nem egyidejűleg érinti még egyazon kontinens népeit sem. Európa számos népe esetében a nemzetté válás, együtt az önálló államiság megteremtésével, a XIX. század eseménye, míg más népeknél ez a XX. századra tolódott át, megint más – köztük a kis finnugor – népek ezt a stádiumot soha nem fogják tudni elérni.” (Pusztay 2001: 55)

Az oroszországi finnugor népek körében a *Kalevala* szellemi példaképpül szolgált (Domokos 1987, Voigt 1987). Domokos Péter és Voigt Vilmos helyesen állapítja meg, hogy a kis finnugor népek számára a saját eposz megteremtése a nemzeti identitás kialakításának mintegy alapfeltétele. Az utóbbi évtizedekben több finnugor népnél fedezték fel az eposzt (mordvinok, marik), bár eposzalkotási törekvések már a múlt század első felében is születtek, például az udmurtoknál. Ezek a nem egyszer kéziratban maradt művek még csak nem is mindig az adott finnugor nép nyelvén fogalmazódtak meg, hanem

oroszul, bár témájukban, motívumaikban, formai sajátosságaikat illetően egyértelműen finnugor ihletésűek.

Az oroszországi finnugor népek közül a mordvinoknak és a mariknak vannak már megjelent eposzaik. A mordvinok *Szjjazsar* című, Vaszilij Radajev által összeállított eposza 1984-ben magyarul is megjelent. A *Szjjazsar* témáját tekintve későbbi korok szülötte, mint a *Kalevala* vagy a *Kalenipoeg*. Cselekménye a XVI. század közepén játszódik, Kazany bevételének idején. A mordvinok korábbi szövetségesük, a tatárok ellen fordulnak. A bonyolult cselekmény a Kazany ostroma körüli eseményeket öleli föl, csatajelenetekkel, álnoksággal, árulással, természetleírással vegyítve.

A *Szjjazsar* mordvinföldi megjelenése után a folkloristák és az irodalomtudósok, írók, költők között éles vita robbant ki. Radajev művét mint népi eposzt a folkloristák elutasították, ezzel szemben a költők, írók, az irodalomtudomány művelői lelkesen fogadták (Domokos 1981, Pusztay 1984).

A *Masxtorava* című eposz, amely végső megfogalmazásában Alekszandr Saronov műve, 1974–1991 között jött létre. Alapját kozmogóniai mítoszok, epikus énekek, legendák, mondák alkotják. A *Masxtorava* az első mű, amelyik szisztematikusan bemutatja az erza és a moksa kozmogóniát, az égi és földi panteont, a hősi epikát. Az eposzba bekerültek ősi énekek, történeti mondák, a szokások költészete, közmondások. Megjelennek benne a hagyományok, a népszokások, az esztétikai és erkölcsi tanítások. A *Masxtorava* egy-egy mordvin eposz – úgy is mondhatjuk: eposz az egységes népről (Pusztay 2004c).

Az elsősorban dalaikról ismert marik 2002-ben adták ki eposzukat, *Jugorno* (Az ősök útja) címmel. A művet Anatolij Szpiridonov állította össze (írta). A könyv kolofonjában úgy tüntetik föl, hogy a mű oroszul született meg, s ezt fordította A. Mokejev mari nyelvre. Az előhangban felsorakoznak a mari mitológia és népköltészet legfontosabb alakjai, mintegy jelezve, milyen keretek között játszódik az eposz cselekménye. Köztük van Onar – mitológiai alak, óriás, egyes elképzelések szerint a mari nép ősatyja –, aki Onar kapuján (azaz a szivárványon, amelynek hét színe az ég hét rétegét jelképezi) keresztül

ereszkedik le a földre; Csumbilat, az utolsó mari hősök egyike, akinek születésekor három ismert és tisztelt vezér – Kugurak, Csothkar és Akpatir – adott ajándékot, mégpedig erőt, észet és ügyességet. Csumbilat legfontosabb feladata a nép védelme volt. Az ellenség leverése után sírba feküdt, hogy onnan szükség esetén feltámadjon, és csodakardjával elűzze az ellent.

Ugyancsak oroszul íródott, s ugyancsak kéziratban maradt az udmurt eposz, az orosz származású, de udmurt érzelmű Mihail Hugarov műve (*A votják népi eposzból. Dalok és hőseinek*). A 10 énekből álló, mintegy 3000 soros mű előzménye még az 1910-es évekre megy vissza, amikor Gerd Kuzebaj, az udmurtok tán máig legnagyobb költője megállapította, hogy az udmurt mondák és hőseinek egy egységes nemzeti eposz töredékei. Az eposz mitologikus mondákat (is) tartalmaz, az udmurtok animisztikus elképzeléseit a természet-ről, az istenek antropomorf voltáról. Nyolc ének az udmurtok történetét írja le, a különböző udmurt hősök tetteit. Az énekek az udmurtoknak a tatár uralom előtti életét tükrözik. Az eposz verselése kalevalai, rímelve nincs, mint ahogy nincsenek szabályos versszakai sem. Ritkán él viszont az alliterációval és a gondolatrítmussal (Pusztay 1988: 184, 186, 188).

Valószínűleg nem a nemzetté válás elősegítésének igényével is született néhány eposzi mű. Az áttekintés viszonylagos teljessége kedvéért ezekről is ejtek néhány szót.

A komi eposz a sokoldalú – matematikusként, csillagászként, pszichiáterként, néprajzusként és íróként egyaránt számon tartott – tudós Kallisztrat Zsakov kéziratban maradt alkotása. A mintegy 5000 soros, orosz nyelven megírt eposz a *Bjarmia – a permi népek őshazája* címet viseli. Kalevalai a címválasztás, a szemlélet és hangvétel is (Domokos 2001: 14).

A nyugat-szibériai népeknél megtalálható motívumokat felhasználva alkotta meg 1915–1927 között Mihail Plotnyikov a 20 énekből álló, több mint 6000 soros orosz nyelvű, de vogul–osztják témájú eposzát, a *Jangal-maa*-t. A mű témája a voguloknak az oroszok általi megalázása, sikertelen fegyveres ellenállási kísérlete a hódítókkal és a misszionáriusokkal szemben, s végül a vogulok élete a hódítás

után. A főhős, Vaza törekvései nem járnak sikerrel, feladja eredeti célját, elássa hősi kardját. A bajok forrása, hogy a vogul nép orosz ruhákban jár, orosz dalokat énekel, elfelejti nyelvét és szokásait. A hagyományokhoz hű vogulok azonban bíznak abban, hogy Vaza vitéz egyszer majd visszatér.

Végül: a szamojéd népek mitikus elemekkel teli hősi énekei azt sugallják, hogy egykor létezhetett szamojéd eposz. A XX. század elején a neves finn nyelvész, Kai Donner a Nyugat-Szibériában élő szölkupoknál olyan mondakör már csak prózában fennmaradt darabjait találta meg s jegyezte le, amelyek – véleménye szerint – eposzba foglalhatók. A mondakör teljes felgyűjtése nem történt meg, s így nem valósulhatott meg annak művészi feldolgozása sem. Donner mindenesetre a rendelkezésére álló töredékek, variánsok alapján rekonstruálta a szölkup eposz tartalmát. Az eposz hőse Itje, akinek életcélja, hogy harcoljon népe ellenségei – az emberevő szörny, az idegenek, az ördög barátja és az oroszok atyja, Kerisztosz (= Krisztus) – ellen. Végül Itje belefárad a reménytelen küzdelembe, visszavonul, de – a kalevalai Väinämöinenhez hasonlóan – megjósolja visszatérését. (Pusztay 1988)

4. VÉGEZETÜL

Oroszországi nyelvrokonaink helyzete sem a politikai, sem a demográfiai helyzet, sem a sokuk körében tapasztalható nihilista szemlélet miatt nem nevezhető rózsásnak. Ugyanakkor megjelent egy új nemzedék, amelyik részben külföldön tanult, meg akarja őrizni ősei nyelvét és kultúráját. Ha ők ki tudnak tartani eszméik mellett, ha a művészet segítségével vissza lehet adni a népnek az önbecsülését, akkor – legalább a viszonylag nagyobb lélekszámúak – fennmaradása nem reménytelen.

IRODALOM

- Anttila, Aarne 1935: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta II*, Helsinki.
- Anttonen 1999: *Kalevala-lipas*. Helsinki.
- Domokos Péter 1981/83: A harmadik finnugor eposz? – *Nyelvtudományi Közlemények*, 122–131.
- Domokos Péter 1987: Die uralischen Literaturen. – In: Hajdú Péter – Domokos Péter: *Die uralischen Sprachen und Literaturen*. Budapest.
- Domokos Péter 2001: A Kalevala nálunk és nyelvrokonainknál. In: *A Kalevala végleges szövege 100 éves*. (A Magyar Tudományos Akadémián 1999. szeptember 14-én rendezett jubileumi tudományos ülés előadásai). Specimina Fennica IX: 11–18. Szombathely.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykkykieleen*. WSOY.
- Häkkinen, Kaisa – Blomqvist, Pia 2000: *Suomea suomalaisille suomeksi vuodesta 1836: Elias Lönnrotin kieliopilliset kirjoitukset*. Turku, 25–45.
- Jänicke, Gisbert 1991: *Kalevaland. Das finnische Epos und die Problematik der Epikübersetzung*. Hamburg.
- Kaivapalu, Annekatrin – Muikku-Werner, Pirkko 2000: *Soome ja eesti üliõpilaste arvamusi emakeelest*. Tartu, 83–106.
- Kolehmainen, John I. 2000: *Epic of the North. The Story of Finland's Kalevala*. New York.
- Lallukka, Seppo 2004 = Лаллукка, Сеппо: Динамика изменения численности финно-угорских народов России после 1959 года. // *Population trends of Finno-Ugric peoples in Russia since 1959*. – Előadás a Finnugor Népek IV. Világkongresszusán, Tallinn, 2004. augusztus 16–19. (kézirat).
- Pulkkinen, Paavo 1972: *Nykysuomen kehitys. Katsaus 1800-ja 1900-luvun kirjalliseen sekä tekstinäytteitä*. Helsinki.
- Pusztay János 1988: „Ha én szóllok, Észak beszél...”. *Tanulmányok nyelvrokonaink népköltészetéről és mitológiájáról*. Pécs.
- Pusztay János 2001: A Kalevala – egy eposz és a nyelv (A kultúra és az identitás kérdései). – In: *A Kalevala végleges szövege 150 éves*. Specimina Fennica IX: 55–62. Szombathely.
- Pusztay János 2004a: Az ifjúság a jövőnk záloga. – *Finnugor Világ IX/4*: 6–18. Budapest, 6–18. (A Finnugor Népek IV. Világkongresszusán, 2004. augusztus 16-án Tallinnban tartott plenáris előadás)

- Pusztay János 2004b: Anyanyelvválasztást gátló tényezők. – In: „*Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában*”. *A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai* VI: 130–132. Szombathely.
- Pusztay János 2004c: Mordvin földön. *Életünk* 2004/3: 226–246.
- Pusztay János 2023: *Egy nyelvcsalád tündöklése és...?* – Nap Kiadó, Budapest.
- Sanukov, Xenofont 1993: Ethnic-cultural revivalproblems of Russia's Finno-Ugric Peoples. – In: *Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie. Specimina Sibirica* VIII: 133–143. Szombathely.
- Voigt Vilmos 1987: Kalevala ja Euroopan eepostraditiot. – In: Honko, Lauri (toim.): *Kalevala ja maailman eepokset*. Kalevalaseuran vuosikirja 65: 197–208.

(2006)

IRODALOM ÉS IDENTITÁS

(Helyzetkép és feladatok)

1. A nemzet kialakulásának hosszan tartó folyamatában az irodalom sok nép esetében játszott fontos szerepet. Az irodalom révén válhattak korábban ismeretlen népek ismertté – lásd a 19. század első felében a finn eposz, a *Kalevala* szerepét. Az említett finn eposz példája több szempontból is rendkívül érdekes. Hiszen olyan tényezők játszanak benne szerepet, amelyeket a mai ember már anakronisztikusnak tart.

– Az eposz mint műfaj a 19. század első felében már idejét múlta. Mégis, a finn eposz a finn öntudatra ébredés, a finn identitás kialakulásának kovásza lett, ami végül a finn függetlenséghez vezetett.

– Egyetlenegy ember szerepe: Elias Lönnrot, aki az egyetem elvégzése után körorvos lett Észak-Finnországban egy – akkori szempontból nézve – Isten háta mögötti településen, Kajaani-ban, akkor, amikor még nem volt vasút, sem repülőgép, nem létezett telefon és internet, s mégis, sikerült rendkívül értékes anyagot gyűjtenie a finn eposz számára, s ezt a hatalmas értéket megszerkesztette, s vált – az eposznak köszönhetően – a finn szellemi élet vezető alakjává. Megalkotta több tudományág szakszókincsét, összeállította a finn nyelv leggazdagabb szótárát (csak a közelmúltban kiadott *Nykysuomen sanakirja* tartalmaz több szócikket, mint Lönnrot finn–svéd szótára). A *Kalevala* megjelenésének köszönhetően vált Finnország világszerte ismertté. Az eposz egyúttal sajátos láncreakciót is kiváltott.

– A finn eposz hatására született meg Észtországban az észti eposz megteremtésének gondolata, amelyet *Kalevipoeg* címen – Fählmann előmunkálatait is felhasználva – Kreutzwald alkotott meg a 19. század második felének elején.

- Az észet eposz vált a példaképévé a lett eposznak, amelyet Andrejs Pumpurs állított össze *Lāčplēsis* címen 1888-ban.
- Arany János a *Kalevalától* indítatva, amelynek létéről Reguly Antal beszámolóiból szerzett tudomást, írta meg a hun-trilógiát.
- Úgy vélem, nem tévedek, ha feltételezem, hogy az oroszországi finnugor népeknek az utóbbi évtizedekben egymás után megjelenő eposzai is a *Kalevala* hatására keletkeztek.

2. Az Orosz Föderáció finnugor népeinek helyzete bizonyos fókig hasonlít az észtek, finnek és magyarok 19. századi helyzetére. Mégis, sorsukban van néhány lényeges eltérés.

Ahogy tapasztalom, az oroszországi finnugor köztársaságokban – a nyelvről, kultúráról, iskolaügyről rendelkező törvények megléte ellenére – komoly problémák vannak. A törvények csak részlegesen működnek.

De nem ez az igazi probléma, hanem az, tisztelik-e maguk a finnugor népek a nyelvüket, kultúrájukat. Tapasztalataim szerint az anyanyelvhez, a saját kultúrához való viszony inkább csak szavakban nyilvánul meg, mintsem a tettekben. Sokakban a nemzeti öntudat helyett egy általános, oroszországi öntudat fejlődik ki. A *homo sovieticus* megteremtésének folyamatát a Szovjetunió szétesése után felváltotta a *homo russlandicus* létrehozásának igénye.

Ez a folyamat kihat a finnugor népek folklórára, a népdalok és néptáncok előadásmódjára, ami egyre inkább közelít a Mojszejev-együttes stílusára, s egyre jobban távolodik az eredeti finnugor hagyományoktól.

A finnugor irodalmi alkotások oroszra fordításai gyakran felismerhetetlen átköltései az eredeti műveknek. A kézenfekvő magyarázat: ezeket a műveket fel kell – úgymond – emelni az orosz irodalom magas színvonalára, ám ezáltal éppen az alkotások sajátossága, eredeti íze, stílusa vesz el.

3. FELADATOK

- Meg kell teremteni annak feltételeit, hogy a jövőben is születhessenek irodalmi alkotások az oroszországi finnugor nyelveken.
- Különös gondot kell fordítani a gyermek- és ifjúsági irodalom művelésére. Az egyre inkább háttérbe szoruló anyanyelv népszerűsítésének az ifjúsági irodalom rendkívül fontos eszköze, s általa a fiatalok talán visszatalálnak a szülők vagy nagyszülők nyelvéhez.
- A finnugor népek irodalmát meg kell ismertetni a finnugor közösséggel – a művek kölcsönös fordítása révén.
- A világirodalom – s benne az orosz irodalom – legértékesebb alkotásait le kell fordítani az oroszországi finnugor nyelvekre, s lehetőleg eredetiből, és nem az orosz közvetítésével.
- Rendszeres író–olvasó-találkozókat kell szervezni iskolákban, művelődési házakban városon és falun egyaránt.
- Meg kell oldani, hogy a finnugor nyelveken megjelenő szépirodalmi művek eljussanak az olvasóhoz. Jelenleg a könyvterjesztés privatizációja miatt legtöbb helyen falura egyáltalán nem jut el a könyv, mert az igényelt alacsony példányszám mellett ez a tevékenység a vállalkozónak nem kifizetődő.
- Rendszeressé kell tenni a műfordítói szemináriumokat. Ilyeneket például finnek szerveznek oroszországi finnugor műfordítók számára. A műfordítás előfeltétele a nyelvek ismerete. A finnugor köztársaságok egyetemein be kell vezetni a finnugor nyelvek kölcsönös oktatását. Ez a mai technikai feltételek mellett nem költséges – videokonferencia formájában megvalósítható a virtuális mobilitás. (A Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Karán /Szombathely/ az Uralisztikai Tanszéken kidolgozták ennek az internetalapú távoktatásnak és a videokonferencia biztosította interaktív kontaktórának a kombinációjával a nyelvoktatás hatékony módszerét. Ezzel a módszerrel megoldható volna – anyanyelvi lektor alkalmazása nélkül is – a finnugor nyelvek kölcsönös tanítása.)

– Az oroszországi finnugor népek irodalmát meg kell ismertetni a világgal. Mindezt egyrészt azért, hogy gazdagodjon a világ kultúrája, másrészt viszont azért is, mert ezáltal növekszik a finnugor népek nyelvének, kultúrájának presztízse maguknak e népeknek a szemében. Egy átgondolt koncepció keretében az első jelentős lépéseket – túl a korábbi alkalmi, esetleges megoldásokon – mind Észtországban, mind Finnországban, mind Magyarországon megtették, különböző mértékben és hatékonysággal. Legyen elegendő Észtországban Arvo Valton grandiózus programjára gondolni, amelynek keretében több tucat jobbnál jobb oroszországi finnugor antológia, szerzői kötet látott napvilágot észt műfordításban, s a négynyelvű sorozatban orosz és angol nyersfordításban is. Az oroszországi finnugor irodalmak fordítását és népszerűsítését nagyrészt egyfelől Raija Bartensnek, másfelől a Castrén Társaságnak lehet köszönni. Magyarországon főként Domokos Péter és Bereczki Gábor jóvoltából a korábbi évtizedekben számos irodalmi antológia, összeállítás jelent meg a finnugor népek irodalmából. Az utóbbi egy-két évtizedben Nagy Katalin adott ki néhány kötetet. A Nyugat-magyarországi Egyetem Uralisztikai Tanszékének – számos nyelvészeti sorozata mellett – van *Minoritates mundi – Literatura* címen többnyire kétnyelvű irodalmi sorozata, amelynek eddig 25 kötete jelent meg, ebből 22 finnugor népek irodalmát tartalmazza. (A maradék három kötet a modern lett irodalomba nyújt betekintést.) Ebben a sorozatban adtuk ki például a *Kalevala* ötödik magyar nyelvű fordítását, emellett további finn és számos észt kötetet, de jelentek meg antológiák mordvin, komi, karjalai és vepsze irodalomból, valamint szerzői kötetek udmurt, mari és nyenyec alkotóktól.

Örömmel látom, hogy mind a finnugor köztársaságokban, mind a külföldön, pl. Észtországban tanuló oroszországi fiatalok körében jelentkeznek olyanok, akik vagy író- és költőpalántaként művelik anyanyelvükön a szépirodalmat, vagy vállalják az irodalmi alkotások szerkesztését, kiadását és népszerűsítését. Például 2012-ben Észtországban tanuló mari egyetemisták közreműködésével jelenik meg fiatal mari költők antológiája észt, finn és magyar fordításban.

A finnugor szolidaritás megnyithatja az utat a minőségi irodalom számára a nem-finnugor világba is.

4. NÉHÁNY SZÓ A JÖVŐRŐL – MAGYAR SZEMSZÖGBŐL

2008-ban jött létre – alkalmi kormányzati támogatással – a Collegium Fenno-Ugricum elnevezésű intézet a Balaton északi partján, Badacsonytomaj városkában. A könyvtárral, videokonferencia-berendezéssel ellátott intézet célja, hogy

– tudományos projekteket szervezzon a finnugor nyelvek fejlesztésének megsegítésére (például az oktatásban vagy akár a politikai életben szükséges terminológia kidolgozása érdekében); ennek eredménye a 2010–11-es tanévben megvalósított *Terminologia scholaris* program, amelynek keretében 5 oroszországi finnugor nyelven (erza, komi, mari, moksa, udmurt) 10 iskolai tantárgy (anyanyelv, irodalom, történelem, társadalomismeret, földrajz, matematika, fizika, biológia, kémia, informatika) szakszókincsét dolgoztuk ki a sziktivkári, szaranszki, joskar-olai, izsevszki egyetem szakembereinek közreműködésével, és adtuk ki az 50 terminológiai kasszótárt (ennek szerkezete: a terminus az adott finnugor nyelven – a terminus oroszul – az annotáció az adott finnugor nyelven; a kötet végén orosz–finnugor regiszterrel);

– hozzájáruljon a finnugor közösséget bemutató ismeretek terjesztéséhez különböző nyelveken, köztük magukon a finnugor nyelveken is; ezt a célt szolgálja a *Bibliotheca Fenno-Ugrica* sorozat, amelyben eddig hat oroszországi finnugor népről (karjalai, komi, komi-permják, mari, mordvin, udmurt, vepsze) jelent meg tudományos-népszerűsítő kismonográfia kinek-kinek a saját nyelvén (a karjalaiak esetében két karjalai nyelvváltozatban, a mordvinok esetében erza és moksa nyelven) valamint oroszul. (Az orosz változat alapján lehetőség nyílik arra is, hogy bármely más finnugor vagy világnyelvre lefordítsák e munkákat.);

- kiadjon finnugor irodalmi kiadványokat – magyarul, illetve magyar irodalmat finnugor nyelveken; ebből a célból hoztuk létre a *LiteratUral* elnevezésű programot, amelynek keretében eddig négy összeállítás jelent meg (egy-egy udmurt [*Nadii Mus*], mari [*Albertina*] és komi [*Obrezkova*] antológia, valamint egy József Attila-antológia udmurt nyelven), továbbá a 2015-ös finnugor írókongresszus tiszteletére kiadott több mint 30 antológia különböző finnugor nyelveken;
- szervezzen kurzusokat, nyári egyetemeket, továbbképző tanfolyamokat,
- bekapcsolódjon az Finnugor Egyetemek Asszociációjának munkájába (a fenti terminológiai projekt megvalósítása már ennek az asszociációnak a keretében zajlott).

5. ZÁRÁSUL

Hozzájárulhat-e az irodalom az identitás fejlődéséhez és erősítéséhez? Meggyőződésem, hogy a kérdésre igennel lehet válaszolni. De csak akkor,

- ha az irodalom művelésének biztosítva vannak a politikai és a szakmai (például nyelvi) feltételei,
- ha van igény az irodalmi alkotásokra,
- ha a finnugor irodalmak megőrzik sajátosságukat, s nem olvadnak bele más irodalmakba,
- ha megmarad és fejlődik a nyelv.

A feltételek biztosítása valamennyiünk feladata.

(2016)

2015. szeptember 3–7. között zajlott a finnugor írók 13. kongresszusa Badacsonyan. A jó negyedszázados hagyományra visszatekintő rendezvénysorozat a finnugor irodalmak asszociációjának (AFUL) elvileg s többnyire gyakorlatilag is kétévente mindig más finnugor nyelvű országban vagy oroszországi régióban megtartott eseménye. A kongresszuson mintegy százan vettek részt tíz országból, fél száz előadás hangzott el plenáris üléseken és a szekciókban.

Itt és most nem akarok elmélyedni abban a kérdésben, mit jelent, illetőleg van-e finnugor irodalom. Ahogy helytelennek tartom, hogy finnugor népekről beszélünk – a rövidség kedvéért én is használok ezt a kifejezést –, ugyanis nincsenek finnugor népek, csak finnugor nyelveket beszélő népek vannak, akik mind genetikájukban és antropológiai jegyeikben, mind pedig kultúrájukban különbözhetnek, mint ahogy különböznek is. Ugyanígy félrevezetőnek tartom, ha finnugor irodalmakról beszélnek, helyesebb és pontosabb finnugor népek irodalmáról szólni. Hiszen ha összehasonlítjuk az észt, a finn és a magyar irodalmat az oroszországi finnugor népek irodalmával, lényeges tartalmi és formai különbségeket tapasztalunk, és aligha találunk bennük közös vonásokat. (Mindez persze nem kissebbíti Domokos Péter professzor érdemeit, aki talán elsőként, de mindenestre következetesen használta a finnugor irodalmak kifejezést, egyszersmind megalapítva a finnugor irodalmak, vagyis a – főként oroszországi – finnugor népek irodalmának kutatását, amelyhez ő maga több monográfiával járult hozzá.)

Most tehát nem erről akarok szólni, hanem a nyelv és a nemzet(iség) összefüggéséről. A fentebb említett kongresszus – oroszországi – résztvevőit, illetve azok munkásságát áttekintve gondolkodtam el újra azon, vajon finnugor írónak, azaz egy finnugor nyelvű nép írójának tekinthető-e az az alkotó, aki csak oroszul ír, a családjában (házastárs, gyerekek) sem beszélnek már ősei nyelvét. A kötődés

„csupán” annyi, hogy felmenőit még az adott finnugor nyelven beszélték. (Ez alkalommal még csak eljátszani sem szeretnék azzal a gondolattal, hogy ún. megélhetési nemzetiségi íróval van-e dolgunk.) Kétségtelen, hogy az orosz nyelven alkotó írónak nagyobb esélye van az ismertté és elismertté válásra, az idegen nyelvű megjelenésre, hiszen oroszul többen olvasnak, mint valamely kisebb lélekszámú finnugor nép nyelvén, oroszból egyszerűbb idegen nyelvekre fordítani a műveket. Ám – s ez főként a kis létszámú, nyelvében, kultúrájában és létében erősen veszélyeztetett, az asszimilációnak erősen kitett népek, s ilyenek Oroszország finnugor és szamojéd népei, esetében életbevágóan fontos – az idegen nyelven alkotó író nem tud hozzájárulni sem anyanyelve fejlődéséhez, sem használatának kiterjesztéséhez, sem anyanyelvű olvasóközönség kineveléséhez, s így népének a maga nyelvében és kultúrájában való fennmaradásához. Ugyanakkor arról a szemponttól sem feledkezhetünk meg, hogy egy kis lélekszámú nép körében ki tud-e alakulni olyan olvasótábor, amelyik igényli az anyanyelvű szépirodalmat. Főleg olyan körülmények között, hogy az anyanyelv már az iskolából is egyre inkább kiszorul.

A nyelv és a (nemzeti) tudat összefüggését sokan vizsgálták. A két szélsőséges véleményt úgy fogalmazhatjuk meg egyrészt, hogy az anyanyelv az identitás legfőbb hordozója, másrészt viszont nem az anyanyelv határozza meg a nemzeti tudatot, hanem egyfajta önbevallás, azaz olyan nemzetiségű vagyok, amilyennek tartom magamat – akár függetlenül attól, van-e vérségi vagy nyelvi-kulturális kötődésem az adott néphez. A két szélsőséges vélemény között vannak átmenetek.

Az anyanyelv-ismeret nélküli erős nemzeti tudatra szokás példaként felhozni a skótokat vagy az íreket. Irodalmi berkekből véve a példát: James Joyce-ot vagy G. B. Shaw-t írónak tartják, bár életművüket angolul alkották meg.

Azonban a gyenge identitástudattal rendelkező népek esetében, amelyeket ráadásul évszázados erőszakos asszimiláció sújt, és a gyenge identitástudat ennek (is) következménye – ilyenek

Oroszország finnugor népei –, a nyelvet tekintik a legfőbb identitáshordozónak.

A probléma értelmezése gyakran esik a politika áldozatául. Viszsaemlékszem egy közel 40 esztendővel ezelőtti esetre. A bajorországi Tutzingban – a Habsburgok ősi fészkeiben – a göttingai egyetem szlavista irodalmár professzora nagyszabású konferenciát szervezett a délkelet-európai országok II. világháború utáni irodalmáról. Minden érintett országból – Magyarországról, Romániából, Bulgáriából, Jugoszláviából, Görögországból, Albániából s talán még Törökországból is – hívtak előadókat. Magyarországot Pándi Pál képviselte, s egy korreferátum erejéig én is, aki az idő tájt a göttingai egyetemen voltam magyar lektor. Minden napot más-más irodalomnak szenteltek. Az első a román, a második a magyar nap volt.

A két román irodalomtörténész gyakorlatilag egy telefonkönyvet olvasott fel, szinte évre-hónapra-napra lebontva a tárgyalt időszakot sorolták fel a román irodalom alkotásait. A felsorolásban egyetlen erdélyi magyar szerző neve sem szerepelt. Az előadásokat követő vitában megkérdeztem, hogy az erdélyi magyar irodalmat a román irodalom részének tekintik-e, s miért nem szerepelt a felsorolásban egyetlen magyar sem. Páskándi mellőzését még csak-csak megértem, mondtam, mert nem sokkal a konferencia előtt költözött át Magyarországra, s vált ezzel mintegy persona *non gratá*vá. De hogy sem Sütő, sem Szilágyi stb. nem érdemli meg a megemlést, azt furcsának tartom. A válasz az volt, hogy az erdélyi magyar irodalom természetesen a román irodalom szerves részét képezi, mivel Románia területén születnek az alkotások, az írók mellőzésének az oka pedig az, hogy műveik nem állnak azon a színvonalon, hogy érdemes lett volna megemléteni őket. Tovább kérdeztem: a román irodalom szerves részét képezik-e Ionesco vagy Tristan Tzara alkotásai, akik román származásuk ellenére nem románul írtak, s nem is Romániában. Természetesen a román irodalom szerves részét alkotják, hangzott a válasz. Mások is hozzászóltak, s a vita kezdett élessé válni. Az ülés levezető elnöke, aki a konferenciát rendező *Südosteuropa Gesellschaft* főtitkára volt, s erdélyi szász lévén beszélt románul, magyarul és németül, békítő szándékkal megkérdezte tőlem,

hogyan viszonyuljunk Liszt Ferenchez, azaz Franz Liszthez, amit én azzal ütöttem el, hogy visszakérdeztem: és Dürer? Erre aztán vége lett a vitának. (A történeti hűség kedvéért hozzá kell tennem, Pándi azért nem vett részt a vitában, mert csak aznap este érkezett meg a konferenciára, ám amikor beszámoltam neki a fejleményekről, éktelen haragra gerjedt. Másnap, a magyar nap reggelén kérte, hogy mutassam be őt a román kollégáknak. Ez meg is történt, majd javasolta nekik, hogy ne itt idegenben teregezzük ki vitáinkat, hanem Budapesten legyen egy értekezlet, amelyen mindkét fél kifejtheti álláspontját. Ha ezt elfogadják, akkor a maga előadásából kihagyja a román félnek kellemetlen kérdéseket. A románok boldogan elfogadták, Pándi előadásában gyaníthatóan nem volt eredetileg sem egyetlen olyan elem, amely érintette volna a románokat; mindenesetre a javasolt értekezletre soha nem került sor.)

De térjünk vissza az oroszországi finnugor népekhez! A Szovjetunió egyik ideológiai célja a *homo sovieticus* megteremtése volt, ami azt célozta, hogy eltörölje az etnikai tudatot, s mindenki – természetesen orosz alapon – egyaránt szovjet emberré váljon. Így azután nem voltak nemzeti(ségi) irodalmak sem, hanem egy sokszínű szovjet irodalom. A szatellitállamokban, így Magyarországon is a külföldi irodalmakat gondozó kiadók, pl. az Európa vagy a Magvető, kvóták alapján adtak ki műveket. A Szovjetunió népeinek irodalma – például az akkor a szovjet birodalomhoz tartozó észteké is – a szovjet kvóta alá esett. És a kiadók kihasználták ezt a lehetőséget: a szocreál orosz irodalmi művek helyett az ugyancsak a szovjet irodalom skatulyájába gyömöszölt, ám magas minőséget képviselő észti irodalmat, vagy éppenséggel kisebb népek irodalmát jelentették meg – így például a vogul (manysi) Juvan Sesztalovot, vagy a kirgiz Csingiz Ajtmatovot és másokat.

A közelmúltban elhunyt, Magyarországon is jól ismert Juvan Sesztalov művei nagy részét oroszul írta ugyan, de tematikája nagyon szorosan kötődött népéhez, annak kultúrájához, hagyományaihoz, mitológiájához, hogy idegennyelvűsége ellenére nyugodt lélekkel

lehet vogul írónak tekinteni, aki sokat tett népe megismertetéséért. Vogulul írott művei pedig a nyelvet gazdagították.

Van-e válasz a kérdésre: vogulnak/osztjáknak/kominak stb. tekinthető-e a vogul/osztják/komi stb. gyökerekkel bíró író, aki azonban oroszul ír?

(2020)

NEM CSAK NYELVÉSZETTEL ÉL AZ EMBER

Az ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke
és a finnugor népek irodalmának,
népköltészetének népszerűsítése

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

Bevezetőül engedtessek meg két megjegyzés.

A tanszéknek az előadás címében megadott témában is gazdag termését lehetetlen 15 percben áttekinteni, ezért csak egy rövid vázlatra szorítkozom.

Szerénytelenségnek tűnhet, hogy megemlítem, nem csak a tanszéknek van jubileuma, hanem nekem is: 50 évvel ezelőtt, a tanszék fennállásának 100. esztendejében kezdtem meg munkámat a tanszéken.

1. NEM CSAK NYELVÉSZETTEL ÉL AZ EMBER

A tanszéket másfélszáz esztendővel ezelőtt főként nyelvészeti képzés és kutatások céljából hozták létre, ám már az első hallgatói és munkatársi nemzedékekben is akadtak, akiket az irodalom, a népköltészet – is – érdekelt. Ekkor született meg Barna Ferdinánd jóvoltából az első teljes *Kalevala*-fordítás, amely azonban inkább tudománytörténeti adalék, mintsem az eposzhoz méltó munka. A tanszéken tanult Vikár Béla, akinek *Kalevala*-fordítása majd méltó helyet foglal el a magyar irodalom- és műfordítás-történetben. De ugyancsak itt tanult, valamivel később, az egyebek között az észt eposzt, a *Kalevipoeg*et is elsőként lefordító Bán Aladár, hogy csak a legjelentősebb műfordításokat és műfordítókat említsem.

2. A TANSZÉK MINT – IRODALMI – MŰHELY

Talán meglepetés ez a megállapítás egy nyelvészeti tanszékről. De ugorjunk egy nagyot az időben, s belátjuk e megállapítás igazságtartalmát. Egyúttal azt is, mennyit számít, ha egy tanszéken, illetve a tanszék élén olyan személyiség van, aki választott szakterületét nem szűklátókorúan, hanem nép–nyelv–kultúra egységében képes értelmezni és művelni. A tanszék az 1960-as, de főként az 1970-es évektől vált irodalmi műhellyé is. Nem biztos, hogy tudatos tervezés eredményeképpen, de olyan volt a légkör, hogy a műhely szinte magától kialakult, s vált a finnugor nyelvű népek irodalmának, népköltészetének fordítói és kutatói bázisává. Ennek köszönhetően a tanszék rendszeres látogatói között üdvözölhettük Képes Gézát, Rab Zsuzsát, s az itt készülő műfordításkötetek munkálataiban az akkori magyar irodalom olyan nagyságai vállaltak fordítói szerepet, mint Illyés Gyula, Nagy László, Tandori Dezső, s még hosszan sorolhatnám.

Esetleges előzményként kell megemlítenem az Erdődi József összeállította, *Az uráli népek történelme és műveltsége* (Budapest, 1960) című tanulmánykötetet, illetve az ugyancsak általa összeállított, *Forrás. Mari írók elbeszélései* című válogatást (Kossuth, Budapest, 1961), amelynek egyetlen, ám súlyos fogyatéka, hogy az eredeti szöveget jelentős mértékben meghamisító orosz fordítás alapján készült.

A tanszék illetéknéppen – ahogy mondani szokás – profilbővülését két meghatározó személyiségnek köszönhetjük, Bereczki Gábornak elsősorban a műfordítás, illetve Domokos Péternek az irodalomkutatás és a finnugor irodalmi élet szervezése területén.

2.1. Bereczki Gábor mint műfordító és antológiaszerkesztő

Bereczki Gábor kiemelkedő nyelvtudományi kutatásai és a Volga–Káma-vidék népei közt Vikár Lászlóval közösen végzett gyűjtőútjai mellett rendszeresen fordította az észti és a finn irodalom legjavát.

(Finn fordításaira egy másik előadás tér ki.) Műfordításait olvasva azt kell mondanom, ha ő nem egy ún. kis nép irodalmát, hanem, mondjuk, az angol, amerikai, francia, német irodalmat fordította volna, ő lett volna a magyar prózafordítók császára. Fiataloknak mondom, ha anyanyelvüket csiszolni akarják, olvassák Bereczki Gábor műfordításait.

Első találkozásom az észti irodalommal Tammsaare *Orcád veritékével* című regénye volt, Bereczki Gábor fordításában. Egyszersmind ez az első könyv, amelyet – még diákkoromban – Bereczki Gábortól kaptam dedikálva. Karácsony előtt kaptam, s az ünnepek alatt ki is olvastam ezt a nem csekély terjedelmű művet – egyszerűen nem tudtam letenni.

Aztán jöttek Jaan Kross történelmi regényei, amelyeknek aktuális üzeneteit jól érthették a sorok és az események között olvasni tudók.

Műfordításainak nyelvi minőségére hadd idézzem Rab Zsuzsa megállapítását, aki Bereczki Gábor ún. nyersfordítása alapján öntötte végleges formába a *Kalevipoet*-et. Rab Zsuzsa szerint a világ minden országában műfordításként fogadták volna el Bereczki Gábor ún. nyersfordítását, s tudomásom szerint ki is járta, hogy Bereczki Gábor emelt honoráriumot kapjon munkájáért.

Bereczki Gábor azonban nem csak fordított, hanem népköltészeti antológiákat is állított össze. Elsőként *Az aranyfonó leányok* című észti meseválogatást az Európa Kiadó *Népek meséi* sorozata számára (Budapest, 1968), majd jó évtizedre rá a *Hozott isten, holdacska – Finnugor varázsigék, imádságok, siratók* (Budapest, 1979), illetve néhány évvel később a *Földisten lánykérőiben* (Budapest, 1982) finnugor népköltészeti gyűjteményeket.

2.2. A Bereczki-család szerepe

Nem lehet nem említeni a Bereczki-család szerepét az észti irodalom magyarországi népszerűsítésében. Mai Bereczkit, aki a tárgyalt időszakban a tanszék megbízott észti lektora volt, s aki tevékenyen részt vett észti irodalmi antológiák, pl. az *Észti irodalom kistükré* szerkesztésében.

A Bereczki-házaspár és tanítványuk, Fehérvári Győző állította össze az *Észt költők. Huszadik századi észt líra* című terjedelmes antológiát.

Majd jó néhány évvel később, már a rendszerváltás után, amikor megszűntek a korábbi jó publikálási lehetőségek, amikor például az észt és az oroszországi finnugor irodalmakat, népköltészetet az ún. szovjet kvóta címszava alatt lehetett megjelentetni, új utakat kellett keresni. Ehhez jött kapóra az 1991-ben megalakult szombathelyi Uralisztikai Tanszék több kiadványsorozata. A *Minoritates mundi – Literatura* sorozatban az általam borostyánkőút-övezetnek nevezett Közép-Európa, ezen belül Észtország és Lettország irodalmát, valamint finn és oroszországi finnugor irodalmat tettünk közzé, többnyire kétnyelvű kiadványokban. Megtiszteltetésnek vettük, hogy Mai Bereczki nekünk ajánlotta fel az észt lírai és novellaantológiát, amelyek közül előbbi az Észt Könyv éve program tiszteletére látott napvilágot.

Talán nem érdektelen röviden kitérni arra, hogyan született meg egyáltalán a *Minoritates mundi – Literatura* sorozat. Annak idején egy este felhívott Bereczki Gábor, hogy lefordította Tammsaare *Jundit* című drámáját, s most kiadót keres hozzá, volna-e valami ötletem. Egy nap gondolkodási időt kértem, s másnapra megszületett az irodalmi sorozat terve, amelyet ezzel a drámával indíthatnánk, ha ezt Bereczki Gábor nem tartja méltatlannak. Nem tartotta, s nyomban meg is küldte a kéziratot.

2.3. Domokos Péter

A leningrádi lektorkodásból hazatért Domokos Péter, néhány éves szegedi kitérő után a budapesti tanszékre került. Tevékenységének három, egymással azonban szorosan összefüggő ága volt. Egyrészt kutatta az ún. kis finnugor népek irodalmát (bár első nagyobb munkája *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon*, Budapest, 1972 volt), másrészt antológiákat állított össze – kifejezetten oroszországi – finnugor és szamojéd népek irodalmából, népköltészetéből, harmadrészt nemzetközi szinten szervezte a finnugor irodalmi életet.

Kutatótevékenységének fontos állomása volt *Az udmurt irodalom története* című hatalmas monográfiája (Budapest, 1975), amely óriási politikai visszhangot váltott ki az akkor még Udmurt Szovjet Szocialista Köztársaságban, elítélve a szerzőt (amit aztán jó másfél évtizeddel később, immár a Szovjetunió szétesése után elismerés követett). Egy évtizeddel később jelent meg *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása* című könyve (Budapest, 1985), amelyben áttekintést adott oroszországi nyelvrokonaink irodalmáról. (Ez a monográfiája németül is megjelent.) Domokos Péter írta a Hajdú Péterrel közösen jegyzett *Uráli nyelvrokonaink* című, magyarul és németül egyaránt megjelent áttekintés irodalmi fejezeteit. De írt ezen kívül tudománytörténeti munkákat is, mint amilyen a *Székítiától Lappóniáig* című monográfia is. Domokos Péter ismerte föl, hogy a mordvin *Szijažsar* a *Kalevala* és a *Kalevipoeg* után a harmadik finnugor eposz.

Jelentős irodalomszervezői munkát is végzett, két nagyon fontos antológia is fűződik nevéhez. Az 1975-ös budapesti finnugor kongresszus tiszteletére jelent meg a *Medvének* című antológia, amely ki-fejezetten Szovjetunió-beli nyelvrokonaink népköltészetét és szépirodalmát mutatja be. A kötet fordítói között szakmánk fiatal szakemberein kívül irodalmi életünk nagyjai is megtalálhatók. Közel egy évtizeddel később pedig kiadta a *Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák I-II.* (Budapest, 1984) című összeállítást.

Ami a finnugor irodalmi élet szervezését illeti: az ő kezdeményezésére jött létre – nem minden előzmény nélkül – a finnugor irodalmak asszociációja, amelyet hosszú éveken át vezetett. A szervezet – a pandémiát, illetve a jelenleg is folyó háborút megelőző időszakban – két-három évenként megtartotta váltott helyszíneken a finnugor írókongresszust. Magyarországon 2015-ben rendeztük meg Badacsonyban.

A tanszék munkatársai részt vettek fontos irodalmi projektek megvalósításában. A Hoppál Mihály szerkesztette *A világ eposzai sorozat* 6. köteteként jelent meg az *Osztyák hőseinek* című összeállítás (Európai Folklór Intézet – L'Harmattan, Budapest, 2010), amelynek szövegét Csepregi Márta adta közre, s ő írta a bevezető tanulmányt

is. Ugyanő volt az egyik szakmai lektora az *Ének Tyustya fejedelemről* című erza–mordvin epikus költeménynek, amelyet Dugántsy Mária fordított (Balassi Kiadó, Budapest, 1999).

A tanszékhez köthetők – közvetve vagy közvetlenül – további fordítások is. A Hajdú Péter összeállította *Tundraföldi öreg* című, szamojéd mondákat tartalmazó kiadvány egyik fordítója a tanszék munkatársa volt. Balti finn és szamojéd népköltészetből készült fordításaim annak idején irodalmi folyóiratokban, illetve a „*Ha Én szólok, Észak beszél*” című könyvben jelentek meg (Pécs, 1988).

2019-ben Pomozi Péter adott ki válogatást a lív költészetből *A szív hullámai* címen. S ha már a líveknél tartunk, megemlítem, bár történetileg előadásom következő pontjához tartozik, a lív népköltészeti mutatóanyagokat tartalmazó, az egykori szombathelyi tanszék sorozatában megjelent kétnyelvű kötetet (*Ahogy tudok, dalolgatok*). A lívekről írt, egy hónapja megjelent könyvben (*A borostyánkőpart népe: a lívek*) további lív versek is olvashatók magyar fordításban.

A tanszék egykori doktorandája, Dyekiss Virág fordította és látta el jegyzetekkel – Rodionova Elenával együtt – a *Dorvizi. Ének az udmurt hősekről* című művet, amely *A világ eposzai* 9. köteteként jelent meg (Európai Folklor Intézet – L'Harmattan, Budapest, 2012).

A tanszék egykori hallgatója és munkatársa, Bolotova Natalia készítette el és szakértette a vepsze költő, Nikolai Abramov verseinek nyersfordítását, amelynek alapján összeállt a Nagy Katalin műfordította kétnyelvű kötet, a *Kabtišti koumekümne koume – Kétszer harminchárom* (Budapest, 2010).

3. A TANSZÉK KISUGÁRZÁSA

Kérem, ne vegyék szerénytelenségnek, ha előadásom vége felé röviden kitérek arra, milyen kisugárzása volt a tanszéknek, milyen hatással volt rám Bereczki Gábor személyisége, szellemisége és nyitottsága, sokoldalú tevékenysége, illetve az általa vezetett tanszéken honos légkör. Hallgatóként és oktatóként 25 évet töltöttem a tanszéken, mielőtt

elhívtak szülővárosomba az ottani főiskola élére. S vittem magammal azt a szellemi muníciót, amit itt kaptam.

Szombathelyen nyílt lehetőségem az általam 1991-ben alapított, s 2012-ig működő Uralisztikai Tanszéken arra, hogy az oktatási, nyelvtudományi, nyelvpolitikai tevékenység mellett súlyt helyezzünk a finnugor népek irodalmának fordítására, népszerűsítésére is. Említettem, hogyan született meg a *Minoritates mundi – Literatura* sorozat, amelyben jó két tucat kötetet jelentettünk meg (egyebek között a Szente Imre-féle *Kalevala*-fordítást is). Már egykori szombathelyi tanítványom, Rácz Nóra is bekerült az észt irodalom fordítói közé, több regény magyarra ültetésével.

A 2008-ban Badacsonytomajban megalapított Collegium Fenno-Ugricum intézetnek szintén van irodalmi sorozata, a *LiteratUral*, amelyben mintegy 40 kiadványt jelentettünk meg különböző finnugor nyelveken, legtöbbit – 32-t – a már említett badacsonyi finnugor írókongresszus alkalmából és tiszteletére.

Azonban nem csak irodalmi sorozatok indításával igyekeztem szolgálni a finnugor népek irodalmának ügyét, hanem magam is készíttettem műfordításokat, részben az említett sorozatokban (például Valton, Aarne Puu, az erdei nyenyec Jurij Vella, a mari Pet Persut alkotásait, de mordvin, karjalai, inkeri költők verseit is fordítva – lásd összefoglalóan az *UralÍra* kötetben), részben – s ez már az utóbbi évek termése, amikor visszakerültem „anyatanszékemre”, – a Nap Kiadó számára (lásd például a a szetu eposz, két epikus ének fordításából, továbbá egy nyelvtanból és egy szótárból álló szetu tetralógiát; a lett eposz, a *Medveölő* fordítását, ami azért fontos, mert része a *Kalevala–Kalevipoeg–Medveölő* balti eposzalkotási láncnak; s végül egy – a covid kikényszerítette vesztégzár idején született – szamojéd eposzkísérlet, a *Szomatu* megírását, amelynek egyik előzménye a már említett *Tundraföldi öreg* című szamojéd kötet).

4. JÖVŐKÉP

Végezetül csak javasolni tudom, hogy a tanszék őrizze meg továbbra is a fentebb érzékeltetett szellemiséget.

Törekedni kell arra, hogy a hagyományok folytatódjanak. A finn-ugor népek irodalmának ismertetése, fordítása, népszerűsítése ne csak esetleges legyen, hanem átgondolt, tervszerű tevékenység.

Meg kell oldani a kiadást, mert ezek az irodalmak ugyan nem bestsellerek, ám fontosak, érdekesek, s nekünk mint legnagyobb testvérnépnek erkölcsi kötelességünk is a népszerűsítésük, s ezáltal a hazai világirodalmi látókör tágítása.

Ennek érdekében fiatal szakembereket kell kinevelni, akik képesek lesznek eredetiből fordítani, s nem orosz nyelvű, meghamisított „átiratokból”.

Az irodalomkutatás, a műfordítók kinevelése vonzóbbá teheti a tanszéket a fiatalok számára.

(2022)

II.

ONAR KAPUJA

A FINNUGOR IRODALOM MAGYARORSZÁGON

Ha van nálunk a világirodalomnak „mostohagyereke”, úgy az urali népek irodalma az. Érvényes ez a megállapítás nyelvrokonaink irodalmának, kultúrájának hazai ismeretére.

Az egyes népekről alkotott képeink különböznek egymástól. Az ok abban keresendő, hogy a közvéleményben leginkább csak a finnekkel és az észtekkel való rokonság tudatosodott, míg a kisebb finnugor, szélesebben nézve, az uráli népekről viszonylag kevés tudomásunk van, ennek egyenes következménye pedig, hogy még kevesebb fogalmunk van nyelvrokonaink kultúrájáról.

Annak ellenére, hogy a nyelvrokonainkról keveset tudunk, el kell fogadnunk, hogy a finnugor népeknek gazdag népköltészetük van, és nem régi, de hatalmas léptekkel fejlődő szépirodalmuk is. Egyértelműen bizonyítják a szakemberek, csak elérhetővé kell tenni mindenki számára, hogy a rokonság ténye ne csak üres fogalom legyen, hanem töltse meg valós tartalom is.

A finnugor szaktudományok kutatóira hárul a feladat, hogy népművelési funkciót is betöltsenek. Ez másképpen nem valósulhat meg, csak ha a tudományos folyóiratok, szaklapok mellett a szélesebb olvasói bázisra támaszkodó tömegkommunikációs eszközök – az irodalmi, kulturális, ismeretterjesztő folyóiratok, valamint a rádió és lehetőségeihez mérten a televízió is – nagyobb fórumot biztosítanak a kutatóknak.

Az uráli népek irodalmáról alkotott ismereteink – a finn és az észti kivételével – ki is merülnek. Tény, hogy e két népnek van nyelvrokonaink közül a legkiműveltebb irodalma. Finnből és észtből fordított művek aránylag szép számban vannak.

Viszont ha összehasonlítjuk a finn és az észti irodalom hazai publikációját a magyar irodalom finnországi és észtsországi népszerűsítésével, szomorúan kell tapasztalnunk, hogy elmaradtunk.

Az egymillió Észtországból Petőfit ötezres, tízezres példányban nyomtatják ki, a finn és az észti színházakban évek óta megy az *Adás-hiba*, a *Macskajáték*, a *Tóték*, *Az ember tragédiáját* a tartui Vanemuine Színház nálunk is nagy sikerrel mutatta be, a helsinki opera repertoárjában magyar operákat is találunk, mi viszont csak a *Kalevala* színre vitelével dicsekedhetünk.

De mi a sorsa a többi, úgynevezett kis finnugor nép irodalmának? Mit tudunk róluk? E népek számára csak a múlt század második felében, illetve a győztes szocialista forradalom után teremtették meg az írásbeliséget (amelynek csak a zürjéneknél volt évszázados előzménye), folklórjuk méltán váltotta ki a kutatók érdeklődését, s manapság már nemzeti nyelvű szépirodalmuk is terem nemes gyümölcsöket. Hely és lehetőség hiányában csak megemlíteni tudok néhány nevet, akikkel feltétlenül érdemes megismerkedni. A cseremis klasszikus Sz. Csavajn *Elnet* című regénye, a zürjén J. Rocsev *Két barátja*, a votják Petrov *Vuys Multánja*¹ népük történelmének legutóbbi évszázadáról adnak hiteles krónikát. A nép életének ábrázolása a finnugor népek irodalmának első témája. A cári rendszer elnyomásában senyvedő nemzetiségek bemutatása az irodalmi értékek mellett izgalmas néprajzi tanulmányt is jelent. A mordvin V. Kolomaszov *Lavginov* című regénye már a megszilárdult szovjethatalom idejében játszódik, az új útra tért nép hatására megjavuló csavargó életpályáját rajzolja meg.

Napjaink problematikáját, a szovjet embertípus kialakulásának kérdéseit, a vidéki értelmiség helyzetét ábrázolja egy kisvárosról és annak kórházáról nyújtott szinte mikroszkopikusan pontos leírásában G. Kraszilnyikov (*Az új esztendő hajnalán*). A fiatal írásbeliségű vogul nép fia, Juvan Sesztalov már elég jól ismert név hazánkban. Viszont még várja felfedezőjét, pontosabban fordítóját a szamojéd irodalom néhány fiatal, jelentős képviselője, Lapcu, Ledkov, Isztomin.

Sajnos a kis finnugor népek irodalma csaknem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt. Ennek oka, hogy kevés a szakember. A nyelvész,

¹ 2017-ben megjelent Horváth Iván fordításában.

aki elsajátítja például a cseremis nyelvét, nyilvánvalóan elsősorban nyelvészeti kutatásokra fordítja az idejét, s csak kis mértékben tud – vagy akar – foglalkozni fordítással, irodalmi publikációval. A nem nyelvészek közül pedig szinte senki sem adja a fejét e nyelvek tanulására, nem fizetődik ki a befektetett energia.

Igaz, jelentek meg mesekötetek, amelyek a népköltészet gazdag tárházából merítettek, ilyenek a *Népek meséi* sorozat finnugor vonatkozású kötetei, amelyeket nem ártana újabbakkal kiegészíteni, vagy a meglevőket felfrissíteni.

Ezen túl mind a népköltészet, mind pedig a szépirodalom csak szűk, korlátozott terjedelmű, gyér számú antológia lapjain kapott eddig helyet. A jeget talán Képes Géza *Először magyarul* című műfordításkötete törte meg, amely – egyebek között – finnugor vonatkozású fordításokat is tartalmazott.

A következő nagy lépés a *Tiszatáj* 1972/2-es száma volt, amelynek anyagát Domokos Péter állította össze, és ő írt hozzá okos szavú, információdús bevezetőt. Aztán, úgy látszik, megpezsdült az élet. A múlt év végén jelent meg Képes Gézának *Napfél és éjjel* című, már kiállításában is imponáló kötete, amelyben a neves költő-műfordító több évtizedes munkájának gyümölcseként tekintélyes finnugor népköltési gyűjteményt bocsátott az olvasók elé. Sajnálni való, hogy a kötet a megérdemelnél jóval kevesebb értékelést kapott.

A következő évre várható Domokos Péter szerkesztésében az eddigi legnagyobb finnugor irodalmi, népköltészetet és szépirodalmat egyaránt magában foglaló kötet, amely talán végre olyan pozitív hatást vált ki, amely megadja a finnugor népek kultúrájának a megérdemelt elismerést és helyet a többi nép kultúrája között.

A felsoroltakból látszik, van finnugor irodalom, tettünk is érte valamit, de égető a hiányérzet. Fel kell frissíteni irodalmi szemléletünket, s erre egyszerű lehetőség kínálkozik a finnugor népek irodalmával való megismerkedés során. Új témakör, új ábrázolási mód, egészen más világ tárul az olvasó elé ezekből a művekből. Az irodalomtörténész számára pedig nagyon izgalmas megismerni egy új irodalom kialakulását. A finnugor népek esetében abban a szerencsés

helyzetben vagyunk, hogy az irodalom születése pillanatától nyomon lehet követni annak minden rezdülését.

Van munka, amit el kell végezni, s ez csak jó. Hozzáértésre és megértésre van szükség. Az idősebb – nyelvész – generáció mellett felnövőben van egy fiatal nemzedék, amely várja, hogy széles látókörű irányítás mellett lehetőséget kapjon.

(1973)

ADÓSSÁG TÖRLESZTÉSE

(Fordítások az uráli népek irodalmából)

Régi adóssága van könyvkiadásunknak az uráli népek irodalmával szemben. Nyelvrokonaink kultúrája eddig szélesebb körben – a finnekén és az észtekén túl – szinte ismeretlen volt. Hogy ezért az állapotért milyen elmarasztalás érheti a finnugor tudományok művelőit, most ne firtassuk. Annál is kevésbé, mert akkor beszélünk kellene arról a merev elzárkózásról, melyet a kiadók, némelykor szerkesztőségek is tanúsítanak e kérdésben. Erről viszont éppen az idén nem volna ildomos kritikus hangnemben szólni, amikor végre megtört a jég.

Eddig a népköltészeti alkotások magyarra fordítása jelentette nyelvrokonaink kultúrájának terjesztését. Jelentős költőink, műfordítóink figyelme fordult e terület felé. A folklór a Képes Géza válogatta és fordította *Napfélt és éjjelt*, valamint a *Sámándobok, szóljátok* című kötetekben jelent meg legérdekesebben. A kis finnugor népek szépirodalma viszont csupán a szűkebb szakma előtt volt ismeretes. A *Tiszatáj* 1972/2-es száma mutatta meg, hogy e népeknek elég magas színvonalú műköltészetük is van.

Az idei év aztán meghozta az áttörést. Nem volt véletlen kiadónk érdeklődése és engedékenysége – Budapesten rendezték meg a IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszust. Ez akkora esemény a tudomány, általában a humán tudományok történetében, hogy ezt együttal könyvészeti szempontból is meg kellett ünnepelni. Így láttott – és még lát ebben az évben – vagy egy tucat finnugor témájú könyv napvilágot.

Az Európa Kiadó gondozásában jött, ill. jön ki a *Medvéének*, a *Hadmenet, nászmenet*, az *Észti költők*, Valton: *A burok*, a *Vízimadarak népe*, s az év végén majd *A tundraföldi Öreg* című kötet.

A *Medvéének* – Domokos Péter válogatásában, sokoldalú információkat közlő, tudós, mégis élvezetes előszavával, ismertetéseivel

– a keleti finnugor népek népköltészetét és szépirodalmát bemutató antológia. A közel ezerlapos kötet pótolja a már Kodály Zoltán felvetette hiányt rokon népeink irodalmával kapcsolatban. Irodalmak születésének lehetünk tanúi, hiszen pl. a marik, udmurtok első irodalmi emlékei még százévesek sincsenek, a még kisebb népek, mint a nyenyeczek vagy a vogulok irodalma csak ebben a században alakult ki, éppen a gyökeres társadalmi változások jótékony hatása következtében. Ezek az irodalmak olykor magukon viselik természetesen a születő irodalom gyermekbetegségeit is, de olyan világhírű, igazán magas színvonalon alkotó művészek is kerültek ki e népek fiai közül, mint a vogul Sesztalov. De tévedés volna azt hinni, hogy csupán Sesztalov érdemel ilyen kivételes figyelmet. A mari irodalom klasszikusa Csavajn, de Sabdar, Kolumb, vagy az udmurt Kra-szilnyikov, a nyenyec Ledkov – s még folytathatnám a sort – olyan irodalmat művel, mely az elkényeztetett európai olvasó igényét is kielégíti. S nemcsak témájának egzotikumával, hanem költői értékeivel is. Erről a *Medvéének* olvasói meggyőződhetnek, de jó volna, ha alkalmasint egy-egy kiemelkedő író, költő önálló kötetet is kaphatna magyar nyelven.

Az *Észt költők* című kötet a huszadik századi észt lírát, annak legkülönbözőbb irányzatait tárja elénk. Az észt irodalomnak éppen ez az ága burkolózott rejtelmes hallgatásba, pedig a kötet a tanú, hogy kár volt eddig rejteznie. Az észt líra első igazán jelentős alkotójától, Gustav Suitstól kezdve Marie Underen, H. Visnapuun, Barbaruson, Ellen Niiten és J. Krosson át napjainkig tekinthetjük át a különböző európai áramlatok hatását is tükröző, de ugyanakkor sok helyi, nemzeti elemet is tartalmazó költészetet. A kötetet Bereczki Gábor, Bereczkiné Mai Kiisk és Fehérvári Győző válogatta. Rendkívül megbízható munkát végeztek a válogatáson, a szerkesztésen túl a fordítások ellenőrzéséig. Manapság igazán ritkaság az ilyen jól sikerült antológia.

Valton a mai észt próza egyik legeredetibb alakja. Groteszk hangvételű, a kisemberek és a társadalom, a közösség kapcsolatait boncolgató novelláiból olvashatunk egy csokorra valót – ugyancsak Bereczki Gábor és Fehérvári Győző jóvoltából – *A hurok* című kötetben.

Az Európa Kiadó egyik egyedülálló vállalkozása a *Népek meséi* sorozat. Sorozat a sorozatban a finnugor népek meséinek kiadása. Szinte valamennyi rokon nép mesekincséből jelent meg már válogatás. Egy esztendőn belül három lát(ott) napvilágot. Még a múlt év végén Domokos Péter válogatta, fordította az udmurt meséket (*Vatka meg Kalmez*). A nyáron jött ki a *Hadmenet, nászmenet*, az oszt-jákok mesekincséből szemezgető második kötet a sorozatban Vértes Edit válogatásában. Különös figyelmet azért érdemel e nép folklórja, mert a vogulokkal együtt ők a mi legközelebbi nyelvrokonaink, s folklórjuk, hitviláguk sok hasonló vonást tartalmaz – egykori – miénkkel. Az év végén jelenik majd meg a szamojéd mese- és mondatvilágot bemutató *A tundraföldi Öreg* című válogatás, melyet Hajdú Péter állított össze.

Antológia az Európa kiadta *Vízimadarak népe* is, Gulya János válogatásában. Alcíméből kiderül: *Tanulmányok a finnugor népek élete és műveltsége köréből*. Az Illyés Gyula „Hálás köszöntés”-ével indított tanulmánykötetben a finnugor tudományok jeles külföldi művelőinek egy-egy érdekes és értékes tanulmánya szerepel. Csak néhány címet hadd ragadjak ki: R. Austerlitz: *Szöveg és dallam a vogul dalok-ban*, B. Collinder: *Vannak-e rokonai az uráli nyelvcsaládnak?*, T. Lyy: *Vörösmarty Szózata és Rueberg Hazánkja* (ez a finn himnusz), A. P. Szmirnov: *Magyar régészeti emlékek a Volga-vidéken?* és mások. A nyelvészettől a folklórkutatáson át az őstörténetig és az irodalomig érdekes, sok újat adó tanulmányok. A válogató Gulya János helyesen alkalmazta azt az elvet, hogy nem csak az egyértelműen elfogadott eredményekről számot adó munkákat vette be kötetébe, hanem hipotetikus jellegűeket is.

Lehetőségeihez képest igen jelentős szerepet vállal a finn és az egyéb finnugor irodalom terjesztésében a Magvető Kiadó. Igazán dicsérendő felfedezés az újabb Sesztalov-mű, az *Amikor a nap ringatott*. A már eddig is jól ismert vogul író, költő tevékenységének talán csúcspontja ez az alkotás, melynek értékét, szépségét csak fokozza Rab Zsuzsa csodálatos műfordítása. Költői híradás ez a mű az alig néhány ezres vogul nép életéről, a költőről, származásáról. S az egyes szám első személyű mondanivaló a társadalmi változások érzékletes,

egyáltalán nem hivatkozott ábrázolásával, a műköltészet és a népköltészet tudatos és sikeres összefonódásával lesz több, mint egyszerű kuriózum.

A finn népköltészetnek a *Kalevala* mellett a *Kanteletar* a legjelentősebb, nálunk is ismert gyűjteménye. Újabb kiadása – Rácz István csodálatosan szép, az eredetivel teljesen egyenrangú fordításában – nagyszerű gesztus volt a kiadótól. Csak azt tudjuk remélni és kívánni, hogy folytassák a nemrég megkezdett utat, s tegyék hagyománnyá nyelvrokonaink irodalmának népszerűsítését.

A Corvina még tavasszal jelentette meg az *Észtország* című könyvet. Bereczki Gábor avatott tollú művelődéstörténete olyan kalauz Észtországba, mely ezt a kis köztársaságot mindenki számára otthonossá, ismertté teszi. Bereczki Gábor írta meg e könyvben az első Észtország-történetet is magyarul. Filológusi alapossággal vázolta fel a művészettörténeti, stílustörténeti fejezeteket is. A legteljesebb elismerés hangján kell megemlékezni Rácz Endre művészi felvételeiről is.

Ugyancsak a Corvina kiadásában fog megjelenni *Az uráli népek* című tanulmánykötet, mely a finnugor tudományok jeles művelőinek tanulmányait fogja tartalmazni. Olyan alapvető – de magas tudományos színvonalon megírt – ismereteket, melyek nélkülözhetetlenek a magyar nép genetikai, mitológiai, kulturális helyének megismeréséhez.

A Gondolat Kiadónál is a közeljövőben lát majd napvilágot a kitűnő képzettségű fiatal régész, Fodor István *Verecke híres útján jöttem én...* című könyve, melyben az őshazakutatás, a magyar nép őstörténete kérdéseiben elért eredményeiről ad számot.

Az Akadémiai Kiadónál jelent meg a kongresszus két fontos kiadványa. Az egyik a kongresszusi előadások egy részét tartalmazza, a másik a finnugor tudományok magyarországi műhelyeiről ad áttekintést. Ezek a munkák elsősorban a szakmai közönség számára készültek.

Hamarosan megjelenik az Akadémiai Kiadónál Domokos Péter nagylélegzetű monográfiája, *Az udmurt irodalom története*. Ez az első kísérlet egy fiatal írásbeliségű irodalom történetének megírására. A konkrét tárgyi ismereteken túl bizonyára sok általános, irodalomelméleti tanulsága is lesz ennek a munkának.

A finnugor kongresszus kapcsán folyóiratok és napilapok egyaránt kivették részüket a finnugor irodalom publikálásban. A *Szovjet Irodalom* az egész szeptemberi számot e kérdéskörnek szentelte. Finnugor irodalommal, a kongresszussal foglalkozó tanulmányokat közölt a *Tiszatáj* szeptemberi száma is. Ha kisebb mértékben, de a *Napjaink*, a *Forrás*, néhány napilapunk, pl. a *Népszava* közölt finnugor fordításokat.

Adósság törlesztéséről írtam. Remélem – nyelvünk és kultúránk eredete, a rokon népek iránt érdeklődők nevében is –, hogy ez a pozitív hozzáállás nem csupán az alkalomnak szól, hanem az első erőteljes lépés nyelvrokonaink magyarországi megismertetésében.

(1975)

HOZOTT ISTEN, HALZSÍROS ATYAFISÁG

Kezdetben volt a közöny és a fanyalgás. Snob fintorok jelentek meg a finnugor népek kultúrájának említésekor is. Aztán hirtelen érdeklődés támadt, intézményes érdeklődés, melyet a Budapesten rendezett 1975-ös IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszus váltott ki. A kiadók sorra fölvettek tervükbe a finnugor tárgyú kiadványok megjelentetését, antológiák, tanulmánykötetek láttak napvilágot. Olyan kötetek, melyekből kiderült, a halzsíros atyafiság¹ nem csupán – s talán nem is elsősorban – a szótövek száraz összehasonlítását, a nyelvtani elemek összevetését, a hangmegfelelések keresgélését jelenti, hanem jóval többet. Egy sor, többnyire az ismeretlenség – és a mellőzöttség – homályába kényszerített nép (mintegy mellesleg: *nyelvrokon nép*) anyagi és szellemi kultúrájának ékes bizonyítékai tárultak föl előttünk, kiszabadulva a tudományos gyűjtemények kényszerű börtönéből.

Azóta kiderült, hogy ennek a világnak van keletje. Ne firtassuk, azért-e, mert sokunkat izgat az a kulturális kör, melyből a saját műveltségkörünk is vétetett, s melynek ma már kevés nyomát őrizzük, vagy mert egzotikumra vágyó természetünk eléggül ki általa.

A folklór iránti érdeklődés már évek óta „felfutó ágban” van. Olvasók és költők-műfordítók fordulnak figyelemmel a népköltészetek felé. Kiváltképpen nyomon követhető ez nyelvrokonaink népköltészetének kiadásában. Olyan világ tárulkozik ki előttünk, melyben a pogány magyar hiedelemvilág, ősköltészetünk gyökerei rejteznek. Modern líránk legnagyobbjai közül többen teljes tudatossággal nyúlnak vissza ehhez a tiszta forráshoz, hogy formai, tartalmi gazdagságot, megújulást merítsenek belőle.

¹ A „halzsíros atyafiság” kifejezés eredetét lásd bővebben jelen kötetünk *Finnugor hagyományok a magyar irodalomban* című tanulmányában, a 105. oldalon.

Az Európa Kiadónál nemrég egymás után megjelent két kötet – a *Hozott isten, holdacska!*², és a *Leszállt a medve az égből*³ – azonos kultúrkörben mozog, de annak két különböző oldalát mutatja be. A költészet és a hiedelemvilág legősibb szakasza tárul föl előttünk: egyfelől varázsigék, imádságok, siratók, másfelől a medvekultusz, a körötte kialakult képzetekkel. Keletkezésük szorosan összefügg a természetben élő, a természeti jelenségeket – mint például a vihart, a betegségeket, a halált – nem értő, mindezek mögött valamiféle természetfölötti lényt, szellemet, istent sejtő és képzelő ember gondolkodásával. Az ember kapcsolatba akar lépni ezekkel az erőkkel, s úrrá akar lenni rajtuk, hogy boldogulhasson. Megöli a medvét is, az állatost, amelytől származik, mert szüksége van rá. A kiszolgáltatottság-felülkerekedés érzése-vágya rendkívül izgalmas világképben ötvöződik, melynek lecsapódása a népköltészetben érhető tetten.

Jobban még nem tárulkozott ki előttünk az a világ, amely ma már esetleg csupán egzotikusnak tetszik, de ezer esztendővel ezelőtt – sőt, még csak ezer évre sem kell a múltban visszamennünk – a sajátunk is volt. A finnugor népek varázsigéi, imái, ráolvasásai messzire tűnt korokba idéznek-igéznek bennünket, melynek nyomai a mi népi kultúránkban egyre gyéresebb számban lelhetők föl. Az ezeréves keresztény államiság ellenére is fennmaradt azonban – ha töredékesen is – a régi, sámánisztikus pogány kor néhány emléke, az égis erő világfa, a táltos, a regősenek, de még a pogány ráolvasások némelyike is, mint az úgynevezett szelestei ráolvasás, melyet 1516–18 között jegyzett föl Felsőszelestei Gosztonyi János győri püspök: „Erdőn jár vala lebeke tárgy”. Jellemzőbb azonban, hogy az egykori pogány ráolvasások, varázsigék a keresztény liturgia elemeivel, állandósult formáival bővültek, keveredtek. Sok izgalmas és szép példát találni ezekre az Erdélyi Zsuzsa gyűjtötte és kiadta *Hegyet hágék, lőtöt lépék* című, archaikus népi imádságokat tartalmazó szép kötetben. „*Ezekéiás püspöke elment szántani, / Bika ekéjével, / Gyík üstökével, / Kígyó*

² *Hozott isten, holdacska! Finnugor varázsigék, imádságok, siratók*, szerk. Bereczki Gábor, Európa, Bp., 1979, 424 oldal.

³ *Leszállt a medve az égből. Vogul népköltészet*, szerk. Reguly Antal – Munkácsi Bernát – Kálmán Béla, Európa, Bp., 1980, 537 oldal.

ostorával, / Addig szántotta a földet, / hogy az oszlott, bomlott, / úgy oszoljon, bomlódjon a te torokfájásod is” – olvashatjuk a magyar gyűjteményben. Szerkezetében hasonló a karjalai, vérzést elállító varázsigé: „*Mária, szent szűzanya / széles tenger széliben / arany kövön kuporog, / arany fonalat fűzőget, / arany tűvel öltöget. / Erek, ahol szakadnak, / ölti őket össze, / vér, ahol vereslik, / ő felfogja folyását, / ereket köt egybe, / bőr alatt láthatlan, / bőr felett forratlan. / Seb, ahol szivárog, / ott a sebet beköti / színarany szíjjal, / színselyem zsinórral, / se nem sajog, / se nem fáj, ámen!*” (Rab Zsuzsa fordítása)

A tudomány és a közművelődés összekapcsolásának szép példája mindkét kötet. A *Hozott isten, holdacska!* terjedelmes anyagát Bereczki Gábor válogatta, aki nem csupán a finnugor nyelvtudomány neves professzora, hanem kitűnő finn és észt műfordító is, s mindezzel együtt a kisebb finnugor népek folklórjának megismertetésével is jelentős részt vállal abban, hogy műveltségünk egy nagyon fontos területéről eltűnjön a fehér folt. Válogatása (a vogulokon és osztjákokon kívül) valamennyi finnugor nép varázsigéiből, imádságaiból áll össze. A *Leszállt a medve az égből* viszont egyetlen nép folklórját hivatott bemutatni, a vogulokét, akik az osztjákokkal együtt legközelebbi nyelvrokonaink. A válogatás izgalmas munkáját az obi-ugor kiváló ismerője, Kálmán Béla professzor végezte el. A medve-kötet áttekintést ad a vogul népköltészet műfajairól (teremtésmondák, hősi énekek, istenidéző igék és imák, medveénekek, medveünnepi színjátékok, sorsénekek, siratóénekek, gyermekversek, rögtönzések). A népköltészet születése szempontjából a sorsénekek a legizgalmasabbak, a hallgatóság szeme előtt, füle hallatára keletkeznek.

Mindkét kötet tartalmaz siratókat, melyek az élet két jelentős eseménye, a halál és a menyegző köré csoportosulnak. Az anya, a gyermek, a kedves elvesztésének fájdalma magasfokú költőiségben kristályosodik ki. A lakodalomhoz kapcsolódó siratók a menyasszonysiratók. Külön értéke a *Hozott isten, holdacska!* című kötetnek, hogy mintegy hatvan lapon át egy mordvin lakodalmast tartalmaz, mely ceremóniát a menyasszony szemszögéből érzékeltetve, az ő dalaival élhetünk át.

Az énekek (siratók, sorsénekek) közül Kálmán Béla többnek a dallamát is közli. Így lehetővé válik – ha csak csekély mértékben is – a szöveg és a dallam viszonyának vizsgálata. Az egyszerű szerkezetű, egysoros dallam egyébként általában másodlagos szerephez jut, gyakori monoton-sága tulajdonképpen nem is alkalmas arra, hogy a szöveget méltóképpen kísérje.

A két könyv nagyszerű lehetőséget kínál a finnugor népek népköltészetének tartalmi elemzésén túl a formai jegyek vizsgálatára is. Köszönhető ez annak, hogy a pontos nyersfordítások művészi formába ültetésében olyan jeles költők is részt vettek, mint Ágh István, Bede Anna, Bella István, Illyés Gyula, Képes Géza, Nagy László, Rab Zsuzsa, Simon István, Tandori Dezső, Weöres Sándor. A műfordítások híven visszatükrözik az egész gondolatritmust, az alliterációkat, a sajátos képalkotást, a vogul–osztják népköltészet nyelvezetére jellemző bonyolult jelzős szerkezeteket.

A két kötet rendkívül szép kivitelezése a Kner Nyomdát dicséri.

(1980)

FÖLDISTEN LEÁNYNÉZŐBEN

Az apránként sorozattá bővülő vállalkozás legújabb, harmadik kötete nyelvrokonaink népköltészetéből mitológiai és történeti énekeket, balladákat tartalmaz. A két megelőző kötet is a közelmúlt jelentős könyvészeti eseménye volt, a mind szakmai, mind pedig közművelődési szempontból nagyon fontos *Hozott isten, holdacska!* (*Finnugor varázsigék, imádságok, siratók*), valamint a vogul népköltészetet bemutató *Leszállt a medve az égből*. Mint azt Bereczki Gábor utószavából megtudhatjuk, készülõben van egy lapp és egy szamojéd kötet is, s ezzel szinte minden uráli nép folklórából kapunk alapos ízelítõt. Az eddig megjelent és a tervezett kötetek verses műfajokat tartalmaznak, de nem ismeretlen a magyar olvasó előtt nyelvrokonaink mesekincse sem, hiszen a *Népek meséi* sorozat is felöleli az uráli nyelvcsaládhoz tartozó valamennyi nép mesekultúráját.

A *Földisten lánykérõben*¹ című kötet a *Hozott isten, holdacska!* folytatásaként, kiegészítéseként fogható föl; felépítésében, forrásaiban közel áll hozzá, és két szempontból is tarka kötet: több nép népköltészetét jeleníti meg, továbbá több műfajhoz tartozó alkotásokat foglal magában. A két említett kötet tartalmát műfajilag összevetve képet kapunk arról, melyik finnugor nép népköltészetére mely műfajok jellemzők. A cseremiszeknél és a votjákoknál epikus énekeket alig vagy egyáltalán nem találni, csupán utalásokat olvashatunk róluk, annál gazdagabb viszont dalköltészetük. A cseremiszekkel viszonylag közeli rokonságban lévő mordvinoknál viszont két eposzi mondakör meglete is egyre valószínűbbnek látszik (a Tyustyán fejedelem köré szövődött mondakört a kötetben is reprezentálja egy epikus ének). A dalköltészetben is elég éles cezúrák húzhatók az egyes finnugor népek között. Amíg a cseremiszek, mordvinok, zürjének és votjákok dalai mind tartalmilag, mind formailag szabályos

¹ *Földisten lánykérõben*, szerk. Bereczki Gábor, Európa, Bp., 1982, 425 oldal.

szerkezetűek, addig a vogulok és az osztjákok dalkultúrájára az improvizáció, a formai és a tartalmi (látszólagos) kötetlenség jellemző.

A *Földisten leánynevezésében* című kötet gazdag válogatást tartalmaz a finnországi népek, a mordvinok és a zürjének folklórjából. Az anyag természetesen csupa újdonság, s ezt még akkor is elmondhatni, ha a finnországi (finn, karjalai, izsora és észti) énekek, runók között ismerős témákra bukkanunk. A kötetnek több mint a felét kitevő finnországi népköltészeti alkotások zöme kalevalai témájú. Szinte azt mondhatjuk, hogy ezekből az énekekből egy újabb *Kalevalát* lehetne összeállítani (vö. a *Beköszöntő*, *A teremtés*, *A tölgy*, *A nagy ökör*, *A medve születése*, az *Ilmoinen születése*, *leánykérése*, *Väinämöinen és Joukahainen dalversenye*, *Aino kikosaransa kérését*, *Väinämöinen és a lazaclány*, *Kaakomieli Pohjolában*, a *Kullervo*-motívum darabjai és még vagy egy tucat másik ének). A dalok nagy része kalevalai korú, de vannak a *Kalevala* hatására keletkezettek is, mint például a *Väinämöinen meghallgatja a nyírfa panaszát*, mely ma a karjalai népköltészet része, de tulajdonképpen a *Kalevalát* összeállító Lönnrot írta a *Kalevala* 44. énekében található motívum (a csónak panasz) analógiájára. (Mindezekről Bereczki Gábor filológiai pontosságú jegyzeteiből szerezhetünk tudomást.) Ami a *Kalevala* runói és az itt közölt kalevalai dalok között a legnagyobb eltérést jelenti, a forma. A Lönnrot-féle *Kalevala* jelentős mértékben magán viseli összeállítója-szerkesztője keze munkáját. A szabályos, tökéletes forma, a nyolc- és kilencszótagos sorok állandósága Lönnrotnak köszönhető. Már korábban is kételkedtek ennek a formának eredetiségében, s a Lönnrot utáni kalevalai gyűjtések igazolták a kétkedőket. A jelen kötet nem a lönnroti hagyományokra épül, hanem egyéb hiteles gyűjtésekre, amelyek változás nélkül hagyták a kalevalai runókat. Olvasva ezek a formailag szertelen énekek természetesen nem keltik azt a hatást, mint a tökéletesre, szabályosra faragott lönnroti runók, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a szövegek a népköltészeti alkotás egészének csupán az egyik felét, egyik összetevőjét képviselik (ti. a szöveget), a másik: a zene, a dallam kényszerűen hiányzik. Márpedig a runók csak a két komponens együttesében teljesnek. Mindazonáltal akár formai szempontból is hasznos tanulságokat szolgáltatnak, annál is inkább, mivel a kötet fordítója, Tandori

Dezső hűen követte az eredeti szövegek formai „szabálytalanságát”, nem törekedett arra, hogy formailag tökéletes verseket hozzon létre. Ezek az énekek tehát hozzájárulhatnak egy tévhit eloszlatásához.

De érdekesek ezek a dalok tartalmi szempontból is. A *Kalevala* teremtésmondájából ismert világtojás-motívum itt másképp jelenik meg: míg amott a tojások „levegőég lenge lánya” térdére kerülnek, addig itt az „égi vándor , kósza vadlúd” a vén Väinämöini tojja hat tojását, „*vas tojást még betediknek*”, hogy azután: „*Tojás barna belsejéből / nagy nap süssön fel, sudár fény, / tojás fehé belsejéből / hűs fényű hold világoljon, / ami héj volt a tojáson / teli ég csillaga legyen, / felbőfátylak csillám éké*”. A *Kalevala* Kullervója, aki tulajdon húgát rontja meg, itt Keiretyini, aki – rádöbbenve tettére – maga megy a tengernek, míg a *Kalevala*-ban a hűg veszejti el magát.

A terjedelmes észti anyag legnagyobb része az archaikus délészti, szetu népköltészetből származik, mely eleddig magyarul ismeretlen volt. Elsősorban az észti folklór alapján állapíthatjuk meg, hogy az ősi kalevalai népköltészet mellett kialakuló újabb folklór, s főképpen a balladaköltészet egy szoros baltikumi kultúrközösség egykori megletére utal: számos finn és német eredetű balladamotívum tanúskodik erről.

A mordvinok itt közölt népköltészeti alkotásai több okból is izgalmasak. Az énekekben sok a kozmogóniai elem (akárcsak a finnségiek kalevalai runóiban). Olvashatunk teremtésmondákat, mint például a *Malaj apó énekében*: „*Ég istene, Niske isten / eltökélte, rendet alkot, / szokásokat hoz a földre*”. A Mennydörgés istenével és Mikulával (érdekes keveredése a pogány mitológiának és a keresztény vallásnak!) tanácskozáva Ég istene így határoz: „*erza embert teremtek, / erza rendet alapítok, / erza nyelv lesz az embernyelv*”; majd az erzák kérésére megteremti a védőisteneket, Házanyát, Mezőanyát, Gabonaanyát, akiket a mordvinok nagy becsben tartottak, mint arról a kötet számos éneke is tanúskodik. A mordvinoknál is megtalálható az egész Euráziában (így nálunk is) ismert világfa-motívum. Az egyik kozmogóniai ének a földet tartó három halról szól, ami szintén ismeretes más uráli népeknél is. A *Kómíves Kelemen*-motívum mordvin

változatát két balladában is olvashatjuk (*A szegyelkeinkai templomépítés; Kazán városát hova építsék?*).

A zürjének népköltészetét egyrészt egy náluk ritka műfaj, a hősenek, valamint egy szamojéd eredetű epikus ének, melynek témája a feleségszerzés s a feleségért vívott harc, másrészt balladák, illetve improvizált dalok (munkadal, altató, természetleíró, tavaszköszöntő) képviselik. Ez utóbbi műfajok elsősorban az obi-ugor és szamojéd népköltészetre jellemzők, zürjén előfordulásuk valószínűleg egy északi kultúrközösség meglétét bizonyítja.

A szép kiállítású kötet anyagát Bereczki Gábor válogatta, szerkesztette, látta el jegyzetekkel, s ő írta hozzá az utószót is. Kevesen tettek és tesznek annyit nyelvrokonaink magyarországi megismertetéséért, mint ő; gondoljunk csak észti meseválogatására (*Az aranyfonó lányok*), a *Hozott isten, holdacska!* című népköltészeti válogatásra, valamint kiterjedt műfordítói tevékenységére, melynek köszönhetően az észti és a finn irodalom legjelentősebb alkotásai váltak magyar nyelven is közkinccsé.

A kötet teljes anyagának fordítását Tandori Dezső vállalta, aki – úgy látszik – nagyon megszerette ezt a népköltészetet. S bár most az énekek viszonylagos formai kötetlensége folytán nem nyílt alkalma költői bravúrokra, fordításai szépek. Ahol az olvasó a verset sántítani, döcögni véli, ott a költői alázatot kell látnunk, amellyel Tandori elejétől végig viszonyult materiájához.

Czinke Ferenc illusztrációi szépen illeszkednek a kötetbe.

(1983)

AZ URÁLI NÉPEK HŐSÉNEKEIRŐL

Bár a magyar népköltészet egykor valószínűleg létezett hősepikánkból egyetlen sort sem őrzött meg, a hősepika általános fejlődését ismerve bizvást feltehetjük, hogy a magyar állam kialakulását megelőző időben megvolt az archaikus magyar eposz. Későbbi feltámasztására többen tettek kísérletet. Így Vörösmarty *Zalán futása* című műve egy honfoglaláskori eposz utánzataként is fölfogható. Naiv eposzunk kutatása terén Arany János ért el maradandó érdemeket, eposzteremtő tevékenységét a hun trilógia példázza.

A népköltészet kialakulásának kezdetén a szinkretisztikus művek álltak, melyekben az epika és a líra kategóriája még nem vált el egymástól. A fejlődés során elkülöníthetők az epikus alkotások, ezeken belül azonban még nem választhatók szét az önálló epikai műfajok. A következő fázisban az epika a művek tartalmát tekintve két csoportra oszlik: természetfölötti hősökről szóló történetekre, illetve egyszeri emberekről szóló prózai, köznapi elbeszélésekre. Az előbbiekből a nemzetiségi társadalom felvirágzása idején kialakul az archaikus verses epika (amely az állammá szerveződés idején nagyepikává emelkedhet; ez tulajdonképpen már hivatásos művészet, az irodalom megjelenése).

Az uráli népek közül a szamojédok és az obi-ugorok (a vogulok és az osztjákok) népköltészetében a verses nagyepika önálló epikus alkotásai nagy számban és igen régies jelleggel találhatók meg. A balti finn népek eredeti verses epikája továbbfejlődött formában ismeretes. A feudalizmus végén, az orosz epikus énekeknek észak felé húzódásával egyidőben virágzott ki ez a verses epika, amint azt a kalevalai költészet fejlett stílusjegyei sejtetni engedik. A finnekkel szomszédos lappok legjellegzetesebb műfaja, a rögtönzésszerű, sok töltőelemmel díszített *joiken* mellett hősénekszerű epikus művek is kialakultak, melyek nevezetes személyek (történeti figurák, sámánok, hiedelemlények) alakja köré ciklikusan fonódnak. A zürjén verses

epika régi műfajaira csak nemrég bukkantak rá a kutatók. A votjákok népköltészetére inkább a dal jellemző, de ismeretes néhány hősének is (ezek eposzba szerkesztésére több kísérlet is történt). Ugyanezt mondhatjuk el a mordvinok népköltészetéről. Itt két alak körül alakultak ki epikus énekek. Az egész mordvin nyelvterületen ismert Tyustján fejedelem több hősének központi alakja. A szűkebb ismertségű Szijazsar körül kialakult mondákat eposszá gyúrták össze. Az uráli népek közül a cseremiszeknél nem találni nyomát hőséneknek.¹ (Ez a vonás közelíti őket a magyarokhoz.)

A szamojédoknál a hősének-költészen belül két műfajt kell megkülönböztetni, melynek darabjai elsősorban tartalmuk szerint különböznek egymástól, s nem formai felépítésük, szerkezetük alapján. A *szjudbabc*, mely elnevezés a *szjudbe* 'óriás' jelentésű szó továbbképzett alakja, olyan epikus ének, melynek hőse fantasztikus kalandok egész során megy keresztül. Ezen közben emberevő óriásokkal, félelmetes szörnyekkel és gonosz démonokkal, illetve nemzetségek hőseivel küzd meg. A *jarabc* a másik epikus énekfajta. Az elnevezés a *jar* 'sír, panaszkodik' igére megy vissza, de a *jarabc* mégsem azonos a magyar siratóval. Ez hősének, mely állítólagosan megtörtént eseményekről szól, továbbá a mitikus, csodás események itt kisebb számban fordulnak elő, s szerepük sem olyan nagymérvű, mint a *szjudbabc*-okban. Az előadás módjában tapasztalni a leglényegesebb különbséget. A *szjudbabc*-ot egyes szám harmadik, a *jarabc*-ot egyes szám első személyben adják elő.

*

A hősköltészet középpontjában a bálványhős (obi-ugorok), fejedelem (obi-ugorok, mordvinok, szamojédok), gazda (szamojédok) áll, az ő tetteiről szól az ének. Az obi-ugor hőseinkben az énekes hangján a múltnak dicsőített hősével azonosított bálványistenség szólal meg. A szamojéd *szjudbabc*-okban az egyes szám harmadik személyű cselekményvezetés egyik sajátos eszköze a *nada-szjudbabc*

¹ A közelmúltban azonban készült egy mari motívumokból építkező, ám eredetileg orosz nyelvű eposz, a *Jugorno* („Az ősök útja”), amelyet azután lefordítottak mari nyelvre is.

(‘szó-ének’), aki/amely néha aktív szereplője a hőséneknek. Ő talál rá a hősrre, ő ismerteti meg vele a hallgatóságot, ő nevezi el a hőst. Az egyik szamojéd hősének kezdetén pl. így lép föl a *wada-szjudbabc*: „A füzes patak partján kis sátor áll. Az ének (ti. a *wada-szjudbabc*) rá-talált: egy asszony él ott”. Egy másikban: „A nagy tó partján hetven sátor. Az ének azt mondta: a Három Nosziteta hetven sátra”.

Az ének azonban néha aktívabb szereplő. Figyeli a hős tetteit, ő maga is repül (többnyire a szél szárnyán), keringve leszáll a sátortelepre, járkál a telepen, kihallgatja az ott élők beszélgetéseit, végül ő szólal meg, mintegy értékeli a hőst: „Az ének bóklászik, egy hete szállong. Hét nap múltán kitárul előtte a tenger. A tengerbe földfok nyúlik. A nagy földfokon hétszáz sátor. Az ének így nevezte el: »Azt hiszem, ez Newa Szihideda földje«. Az ének aztán azt mondta: »Mindig azt mondták, Newa Szihideda földje erős«. Az ének ott járkálni kezdett...” Az ének szimpátiája mindig a pozitív hős mellett van. Az éneknek ezt a funkcióját egyes kutatók a szó mágikus erejébe vetett hit továbbélésével magyarázzák.

A hősének tárgya valamennyi uráli népnél a harc, amelynek több kiváltó oka lehet:

1. feleségszerzés, illetve háború az elrablott nő testvérei ellen, a főhősnek szánt lány elrablói ellen, a főhős lányának elrablói ellen;
2. vérbosszú; a megölt szülők vagy csak az apa haláláért, árva hős az elszenvedett bánatmakért;
3. rénnyájak megszerzéséért vívott harc (elsősorban a szamojéd *jarabok* kedvelt témája);
4. harci kedv kielégítése, általában az obi-ugoroknál figyelhető meg, ahogy az egyik hősénekben olvasni lehet: „unatkozó kezük íze megunatkozott”, „kezük, lábuk megunatkozott”, s ezért „kezük, lábuk nyújtózkodására való vidéket” keresnek, hogy „elsenyvedt kezük izmát, lábuk izmát kiegyenesítsék”.

Tekintsük át ezek után a hősének sémáját!

Az ének igazi tartalma előtt bemutatkozik az énekes (= fejedelem-hős), pl. az obi-ugor hősénekben, a szamojédokban pedig a már

említett *mada-szjudbabc* segítségével ismerjük meg az ének hősét. A vogul és osztják hőseinek bevezetésében kiderül az istenség neve, szent helye (ahol a néptudat szerint a hős egykor fejedelemként élt, s ahol azóta szent helye van, ahol áldozatot mutatnak be neki), valamint utalnak hatalmára:

Égi szent fejedelem,
mennyei szent fejedelem,
Ég-fia-öregnek neveznek itt engem;
ezen a Lapmusz nevű szent földemen.
Legfelső Arany atyám,
ím megidézett engem.
Sok falusi ember,
sok városi ember,
hajadonfőtt áll itt előttem.
Hegyes karddal forgó király.
a Lapmuszi Öreg én vagyok,
éles karddal forgó király,
a Lapmuszi Öreg én vagyok.
Növekszik sok falubéli gyermek,
növekszik sok városbéli gyermek,
én megvédem őket
a vész-ruharongya szélétől,
mert a Lapmuszi Öreg én vagyok.

(Leszállt a medve az égből, 65. Hoppál Mihály fordítása)

A szamojéd hősének indítása valamivel egyszerűbb, de a lényege ugyanaz, megismerjük a főhőst.

Hetven sátor,
sátrak ura
Karcsú-magas
Fejedelem.
Asszonya három.

Legidősebbiktől
fia kettő,
nevük csak egy:
Két Kicsike.
Legifjabbtól
két gyereke van,
fiú az egyik,
leány a másik.
A fiú neve
Ezüst Szejed,
húga neve
Inaló.
Magukban élnek.
Hozzájuk menő nincsen,
tőlük menő nincsen.

(Pusztay János fordítása)

A szamojéd hőséneket az imént már említett ének is indíthatja. A lapp hősénekekben is találunk ehhez hasonló elemet:

Hirdeti a hír, mondja a monda:
Égre szögezett Északcsillag mögött
Naptól, Holdtól odébb, nyugatra
Ezüst, arany határkövek állnak...
...A Nap fia hajóját eloldja...

(Napfél és éjfél. Képes Géza fordítása)

A votják Kalmez-hősökről szóló ének is a hely és a hős bemutatásával indul:

Hajdani korban
Az orosz népnek
Ide jött előtt
Ezen a földön

Cseremiszi nép meg
Udmurt nép éldegélt.
Mind a kettőnek
Saját hősei
Valának...
Az udmurt népnek
Legjobb, legerősebb
Három hőse
A Kalmez mentén
Éldegélt.
Első: Jobbszem Csikófi
Lyuk faluból;
Öccse, Szulta, a második
És harmadikul:
Erős Bigra, Szezolbul.
A felejthetetlen
Három hős sok tette
Mindmáig a nép
Szívében él.

(Nappél és éjféli. *Képes Géza fordítása*)

Végül egy mordvin hősenek-indítás:

Napkeleten, magas hegyen
él nagy Tyustján fejedelem.
Tyustján, minden földek ura.
Színezüstből palotája,
Színaranyból a ruhája.
Áll Tyustján a hegy tetején,
hegy tetején, a kapunál,
ékes-díszes ruha rajta,
fehér inge ragyog rajta,
fehér lovát üli Tyustján.

Egyet pillant – várost épít,
megint pillant – népét gyűjti...

(Pusztay János fordítása)

A fejedelemhős, aki férfi, s – ritkábban – nő egyaránt lehet, isten kegyelméből származtatja a hatalmát.

Felséges Felső Ég atyám,
Felséges Felső Ég apám
engem, az Ég-fia embert,
kettéágazó két folyó
földjére ideigézt...

(Leszállt a medve az égből. Péli Árpád fordítása)

Fény derül a hős eredetére, pl. a *Kondai fejedelem énekében*: „Torem nemzette, harmadnapra született ember”.

A lapp hősi énekben a hős maga mondja el származását:

Tűzatyám nemzett,
Sarakka anyám szült engem,
Erős inaim apámtól erednek,
Kedvem a kalandra anyámtól kaptam.
Ukš-Akkam istennő akkor
Kétféle örökségemet
Frissen fejt forró tejbe tette,
Örökre összekeverte,
Észt öntött éretlen fejembe.

(Képes Géza fordítása)

Az énekben ezek után a hős természetének leírása következik. Méltatják ügyességét, erejét, ismertetik táplálkozását, pihenését. Ez a részletező előadásmód inkább az obi-ugor hősi epikára jellemző, bár a hős rövid bemutatására a szamojéd *szjudbabcok*ban is találunk példákat. Külön fejezet a fegyverek leírása, melynek helye az egyes

hőselekben másutt és másutt van. A szamojédoknál és a lappoknál erre általában a harc kezdete előtt kerítenek sort.

Nagyon fontos rész a hőselekben a fejedelmhős várának, városának leírása. Erre elsősorban az obi-ugor epikában találunk szép példákat. „Az orosz hódítás előtt, midőn a vogulok és osztjások saját fejedelmek uralma alatt apró kormányzási területekre oszolva éltek, minden fejedelmi családnak, illetve a tőlük birtokolt vidékeknek megvolt a maga külön vára, melyben a fejedelem s legközelebbi hozzátartozói laktak. Az ilyen váraknak többnyire még ma is láthatók nyomai. (...) Patkanov, ki a tobolszki kerületben tüzetesen tanulmányozta a régiségeket, csupán a jelzett tájon 63 várak találta meg pusztuló nyomát, melyeknek kétharmada kétségkívül osztjásoknak építménye volt, egyharmada pedig tatároké. A berjozovi kerületben Abramov több mint 40 váromladékról szerzett tudomást, noha e vidéken a hozzáférhetetlen vadonokban s mocsarak közt épült várak jelentékeny részének helye ismeretlen lehet” – írja Munkácsi Bernát a *Vogul Népköltési Gyűjtemény II/1.* kötetében (556). Ezek az építmények földvárak, melyeket árkok és földhalmok alkotnak, a tetejükbe erős fakerítés épült. E fakerítésre olyan kifejezések utalnak, mint a „Fából való vár”, „kérges vörösfenyőből, öles jegenyefenyőből rakott vár” stb. A várat sűrű karó- vagy cölöpkerítés vette körül, amit az énekben „várkerítésbeli fák”-nak neveznek. Az énekek többször említenek kővárakat is. Több forrás is alátámasztja kővárak egykori meglétét, bár azt ma már nem lehet pontosan megállapítani, hogy ezek az erődítmények kőfallal voltak-e körülvéve, vagy csak sáncaik voltak kővel kirakva. Egy osztják hőselek rézváráról is tesz említést. Ennek a típusnak valószínűleg megfelel a szamojéd hőselek egyikében-másikában emlegetett „fedeles vár”, még ha nehéz is elhinni, hogy az egész várat rézlemezekkel fedték volna be. Ilyen erődökkel főként az obi-ugorok rendelkeztek. Területük hetven és 180 négyzetkilométer között volt.

Az obi-ugor hőseleknek ez a motívuma tehát egy magasabb színvonalú életforma emlékét őrizte meg. Az obi-ugorok esetében ún. kettős kultúraváltásról lehet beszélni, ti. az egykori és az újkori gyűjtögető, halász-vadász, nyomorúságos életforma között egy

várépítő, közigazgatásilag is fejlettebb periódust alakítottak ki. (Egyúttal emlékeztetek arra, hogy a lótarás szókincse közös a magyarban, a vogulban és az osztjákban.) A szamojédok esetében várakról csak elvétve beszélhetünk, s amennyiben igen, inkább csak a szölkupok kapcsán. Az északabbra élő jurák-szamojédok általában sátortáborban laknak, nem várakban.

Miután a hősökkel, illetve életkörülményeikkel megismerkedtünk, következik a tulajdonképpeni cselekmény. A hőst egyre inkább foglalkoztatja a házasság vagy a vérbosszú, illetve a harc gondolata. Amennyiben a hős nem gondol ezekre, a család tagjai, a szülők, testvérek, vagy a jóbarátok döntenek helyette. Ha a hős mindezek ellenére sem határozza el magát pl. a házasságra, asszonyszerzésre, nélküle indulnak útnak, őt magát pedig minden ingóság nélkül egyedül hagyják a táborhelyen. A hős azonban csak ritkán bizonyul ennyire passzívnak.

Az obi-ugor hősénekekben a hadjáratra készülő hős népgyűlést hívat össze, amely lakomával kezdődik, s tanácskozással folytatódik. Ezen a vendégek előkelői szólalnak föl. Előbb „hófehér, jégfehér sapkát tett fejedelem öcsém köhög, a torok felszíni csúnya turhát a léces szobapadló, deszkás szobapadló nyolc gerendája közepére hajtja”, s megszólal, illetve „tíz fogú fogas száját, húsz fogú fogas rését ím miképpen nyitja meg”. A fejedelem elmondja szándékát. A javaslatot nem mindenki fogadja el elsőre, végül azonban megegyeznek, és a népgyűlés az előkészületekre való felhívással szétoszlik. Körbejár a rovásfa, s erre felróják a hadban részt vevő férfiak személyjeleit vagy számát.

A lapp hősénekekben a hős először különféle eszközökkel kiszedi anyjából, ki ölte meg az apját:

Fekete halmok öregje,
Fénylő fekete dombok öregje,
Ő volt, ki apád megölte.
Hirtelen tört rá titokban,
Őt csapdába csalva megölte,
Kincsesgödrét kifosztotta...

(Képes Géza fordítása)

Ezután a fiú különböző férfiakkal tanácskozik, pl. a bölcs bíróval, a félkéz férfival. Segítséget nem kér, maga vág neki a feladatnak.

A szamojéd hőénekekben a hős általában egyedül indul útnak, sőt, a segítségül ajánlkozókat is gyakran durván elzavarja. A harc során azonban sokszor mégis elfogadja a korábban elzavart társak, szövetségesek adta segítséget.

Az utat az évszaktól függően hajóval vagy szánon teszik meg. Útközben – az obi-ugor hőseinek szerint – áldozatokat mutatnak be azoknak a bálványoknak, amelyeknek szent helye mellett elhaladnak. Ha szánon utaznak, gyakran csodás erejű rének repítik a szánt. Ilyen motívum van a szamojéd hőseinekben, sőt, gyakorta előfordul, hogy a hős fellegen száll a harc helyére vagy távozik onnan.

Ezt követi az ellenfél leírása. Az ellenfél hatalmas, erős, s többnyire álnok is. Szemben a hőssel, aki nyíltan megmondja ellenfelének, hogy bosszú-állni jött, s szemben az éjszaka, orvul támadó ellenséggel, ő nappal s nyíltan áll ellensége elé. Lánykérés esetén a kiszemelt lány apjának gazdagságát írják le, bemutatják várát (obi-ugor) vagy sáttortáborát (szamojédok). A lánykérésnek sztereotip szertartása van. A Karcsú-magas fejedelemről szóló szamojéd hőseinekben ez így zajlik le: a fejedelem odaérve a kiszemelt lány apjának táborához, elküldi asszonyát, tudakolja meg a lány árát (a szamojédoknál a többnejűség elfogadott volt):

Asszonya a szánból
kardot húz elő,
hétízű kardját
kiegyenesíti;
markolatát megmarkolja,
gyalogosan megindul
a sátrak felé,
kardját botként tartja.
A sátrak felé tekint:
egyesek vándorútra keltek,
mások meg itt sátrat vertek.

Elmegy mellettük,
Hangalowa fejedelem
sátrához odamegy,
ajtáját kinyitja.
Hangalowa fejedelem
fejjel az ajtó felé
fekszik.
Belép a sátorba,
a sátorrúd mellé
kardját leszúrja.
Kardjára támaszkodik.
Ahogy kardját
a földbe szúrta,
behatolt a fagyos
földbe,
megcsendült a fagyos föld.
Hangalowa fejedelem megszólalt:
– Föld fagyával
mi csúfság esett?
Miért döng?
Hangalowa fejedelem
asszonya így szólt:
– Miért vagy olyan ostoba?
Csak egy gyalogos jött,
kardját földbe szúrta;
ahogy kardját leszúrta,
megcsendült a fagyos föld.
Hogy-hogy nem látod
a gyalogosan jövőt?
Hangalowa megszólalt,
asszonyához így szólt:
– Miféle ember jön?
Hangalowa fejedelem
asszonya így felelt:

- Hogy-hogy nem látod
a hozzánk érkezettét?
Hiszen közel van.
Hangalowa fejedelem így szólt:
- Karcsú Fejedelem asszonya,
miben van hiányod,
mivégre jöttél?
Karcsú fejedelem asszonya
megszólalt:
- Nékem semmi nem hiányzik.
Hangalowa fejedelem
így szólt:
- Ha semmi sem hiányzik néked,
mit akarsz elvinni?
Karcsú fejedelem asszonya
így felel:
- Karcsú fejedelem
küldött engem
élet dolgában.
Neked lányod van.
Azt kérdem,
időben jöttem-é.
Hangalowa fejedelem
hallgatott,
tekintete a padlóra
szegeződött.
Hangalowa fejedelem
fejét kissé megemeli.
Hangalowa megszólalt:
- Leányomért
még időben jöttél.
Kardjára támaszkodva
Karcsú-magas Fejedelem asszonya
így szólt:

– Időben jöttem hát.

Mi az ára?

Hangalowa fejdelem

hallgatott,

tekintete a padlóra

szegeződött.

Hangalowa fejdelem

fejét megemeli,

megszólal:

– Szavamra figyelj,

ára ezer rén,

száz sátor.

Ez az ára.

Hangalowa még ezt mondta:

– Ezer rénje

ha van,

a lányt holnap

neki adom.

Kardjára támaszkodva

Karcsú Fejedelem asszonya

így szólt:

– Minek neked

az ezer rén?

Homokfaló réned

magadnak is sok van.

Minek neked

a száz sátor?

Hangalowa Fejedelem

hallgatott,

tekintete a padlóra

szegeződött.

Fejét fölemeli,

fölnevet és így szól:

- Szó ami szó,
az az ezer rén
énnekem
nem is kell,
a száz sátor
énnekem épp úgy
nem is kell.
Szolgám sok van.
Kardjára támaszkodva
Karcsú Fejedelem asszonya
így szólt
- Énnekem így kell:
földetek erős,
titeket mi
védelmünkre kérünk.
Hangalowa fejedelem
újra fölnevetett:
- Karcsú Fejedelem
maga is rátermett.
Hangalowa Fejedelem
így szólt:
- Nincs több szavam.
Holnap
várjátok a lányt.
Elküldjük hozzátok.
Magas Fejedelem asszonya
kardját a földből kihúzta,
összehajtogatta,
kiment a sátorból.
Ahogy kilép,
visszaszól:
- Így legyen hát a lánykérés.
Most visszamegyek.

(Pusztay János fordítása)

Akár a leánykérés, akár a bosszú következményeként kerül harcra a sor, ez valamennyi hőséneknek nagyon jelentős része. Az obi-ugor hősénekekben többnyire valamely vár ostromát mutatják be, s ez az ostrom a vár elfoglalásával végződik. Gyakran személyes párviadatok döntik el a csata kimenetelét. A párviadal lehet birkózás, kardvívás vagy nyílpárbaj. E párharcok szemléletes leírásai közül válaszszunk ki kettőt. A birkózást így mutatják be:

„Öt ujjú ujjas kézzel a csónakemelő széles vállnál fogva megkapaszkodunk mi ketten: gyökeres fa gyökerem, ágas fa ágam nem mozdul; én taszítom őt meg: az alvilági réteges szent földön mint őszi rénbikának bőre, épp úgy terül el”.

A nyílpárbajra való utalás: „Nyilas terecskét, íjas terecskét állok”. S amikor a hős ellenfelére lő, ellenfele „mintha csak egy lelke, egy életkora volna, mint bőrnek jó halma, épp úgy vetődik el, mint erdőnek jó halma, épp úgy vetődik el”.

Nyílpárbajt vívnak a szamojédok is, viszont ritka a csapatos harc. A csata – a szamojéd hősének hiperbolizáló, nagyító, túlzó sajátosságának megfelelően – sokszor évekig tart. Pl. „Tíz éve küzdenek. (A főhős) tíz év alatt mindenkit megölt, az oszlophoz kikötött kutyát sem kímélte meg”; vagy egy költőibb megfogalmazásban: „háromszor tértek vissza és repültek újra a vadludak”, s ők még mindig küzdenek. Az alábbi szamojéd hőséneknek a fiatal hősöket segítő asszony az egyik központi alakja, ő védelmezi a hősöket, s azok bajtársait:

Lőni kezdtek.
Mialatt ott lődöz,
a három fiú megérkezett.
Egyik felől
Hét föld lakói,
másik felől
ők öten.
Így lövik egymást.

A másik oldalon
elhull
a hitványa.
Tíz éven át lőnek
azon a helyen,
tíz éven át,
a három fiú
vére folyni kezdett,
az asszony
a három fiút
bőrsákjába dugta.
Ezen a helyen
újra lövik egymást,
tíz évig csak lőnek.
Tíz év múltán
fönről
leereszkedett
Bicegő gazda,
az asszony mellé leereszkedett:
– Szegény kicsikém,
életben vagy még?
Megkönnyebbültek.
Csak lövik egymást.
A másik oldalon
Ékes Homlokú
íjhúrja megpendült,
száll a vessző
Agancstalan Rénökör felé,
az asszony odakapott,
a vesszőt
félreapta,
csak íját
törte a vessző.
Agancstalan Öreget
a bőrsákba bedugta.

Így lőnek
újra tíz évig.
Tíz év múlva
fönről
Rókaprém-sipkás gazda
társa mellé leereszkedett.
Bicegő mellé alászállott,
feje
ősz már,
fogai hullanak.
Újra lőnek
tíz éven át.
Tíz év múltán
Rókaprém-sipkás gazda
ereje fogyni kezdett,
az asszony odanéz:
– Nagypám ereje elfogyott.
Félrehúzta,
ahogy húzta,
a másik oldalról
Ékes Homlokú
íjhúrja pendül,
száll a vessző
az öreg felé,
Rókaprém-sipkás öreg felé,
csak az íját
törte ketté,
az asszony őt is
bőrzsákjába dugta.
Újra csak ketten maradtak,
így lőnek ők
tíz éven át.
Hét föld lakóit
az asszony megölte,
életben csak egy maradt,

az Ékes Homlokú (...)
(...) Egész éven át
ketten lövik egymást.
– Ékes Homlokú
bizony erős.
Csak lövik
egymást egyre.
Apja íját
megragadta,
egyszerre
két vesszőt lőtt ki:
egyik vesszeje
Ékes Homlokú
karját fúrta át,
másik vesszeje
a térdét lőtte el.
Így szól az asszony:
– Ha megöllek,
isten előtt bűnnek számít.
Ereggy sátradba.
Ha máskor valaki jön,
ezt el ne feledd!
Az asszony a bőrszákból
a három fiút
előszedte,
sebeik már
begyógyultak...

(Pusztay János fordítása)

A nyilas párbaj a lappoknál is ismert. Pisso Passa fiát, a hőst, aki apja haláláért akar bosszút állni a Fekete Halmok Vénjén, a Vén nyíllal lövi, de a fiú elkapja a vesszőt; utána izzó kopjával lő rá, a fiú azt is elkapja, végül mérgezett lándzsát lő rá, de a fiú buzogányával ezt is félreüti. A három kísérlet után a fiú támadja meg a Vént, és legyőzi.

A harc során előfordul ármányos cselekedet, árulás, főleg a hűtlen feleség részéről. A votják hősi énekben a Kalmez-hős azért szenved vereséget, mert felesége a kért szablya helyett tésztametélőt küldött neki. Megtaláljuk viszont a jelenség ellenkezőjét is, amikor az ellenség lánya az apja ellenében segít az idegen vitéznek.

A harc ábrázolásával lényegileg be is fejeződik a legfontosabb téma. Az obi-ugor énekek hőseinek még csodás lényekkel is meg kell küzdeniük a hazafelé vezető úton, s ezek a csodás lények néha rendkívüli képességekkel felruházott szamojédok. Gyakori a hősök állattá változása, hogy menekülés esetén könnyebben egérutat nyerjenek üldözőik elől.

Az epikus ének természetes befejezése a hős halála volna. Ezt azonban általában elhagyják, vagy ha mégsem, akkor a hős nem végleges halállal távozik, csak messzire megy el, hogy adandó alkalommal visszatérjen.

Vége a harcnak, szól a hős:
Most meghalok,
Hét tél, hét nyár ha elmúlik,
Feltámadok.”
Meghalt, ím eltemetik.
Szíve tájára nagyobbik ángya
Nedves követ hengerít.
Míg telt a hét tél s a hét nyár,
Az a nedves kő ott maradt,
S egyre jobban megdagadt:
Nyomja a hős szíve táját,
Hogy felkeljen, hiába várják:
Fekszik s kedves tamburáját
Pengeti a föld alatt.

(Képes Géza fordítása)

Az obi-ugor hősenek többnyire a hős dicsőítésével s a neki járó áldozatra való felszólítással záródik, s ezzel – az ének elején álló invokációval együtt – a hős történetét keretbe foglalja.

Téged majdan
apródférfi sok szolgád
egylábú, deszkája ragyogó,
léce ragyogó
bálványsátorba ültessen!
Az osztják ember korabeli,
osztják ember idejebeli világ beálltakor
ennél a fája magas,
földje magas hegyfokodnál
csontos rénbika véráldozatos kézzel,
szarvas rénbika ételáldozatos kézzel
álljanak előtted! (...)
Ezüsttel teli bálvánnyá ülepedj!
Este követelt véráldozatokat
reggelre nem halasztják,
reggel követelt véráldozatodat
estére nem halasztják!

Végezetül – elsősorban a szamojéd hősénekek kapcsán – beszél-nünk kell a szöveg és a dallam viszonyáról. A szamojéd hősénekből származó fordítások formailag egyenetlenek, de ez az egyenetlenség tapasztalható az eredetiben is. Az ének nyelve különbözik a hétköz-napi, beszélt nyelvtől, ti. az egyes verssorokat többé-kevésbé kötött dallamsorhoz kell igazítani. A változó szövegnek az adott dallam-képlethez való igazítása ún. töltőelemek segítségével történik, mivel a verssor mindig rövidebb a dallamsornál. A töltőelemek megjelen-hetnek a sor végén, ekkor réjázásszerű refrén alakul ki, de nagyon gyakran szótagok között is előfordulhatnak (itt olykor csak töltőhan-gok formájában). Ezeknek az elemeknek jelentéstani, nyelvtani vagy logikai szerepük nincs. A gyűjtők az így elénekelt dalt korábban nem tudták lejegyezni, ezért az énekesekkel „prózában” is elmondatták a szöveget. Ezt az énekesek általában nem szívesen tették meg, mivel számukra az ének csak dallammal s a töltőelemekkel együtt volt egy-séges és értékes alkotás. Lássuk, milyen nagy lehet a különbség az ének énekelt és dallam nélküli változata között:

az énekelt szöveg

alapszöveg

noszjinetetowhanow-e-ngej
szewane tjahejda-ngej-e ngej
manjenge jljowedem-e-ngej
noszjinetetow-nge-ej-e ngej
njengengem tolowbaszej-e-ngej
njarange szjatov szawow-e-ngej
hunange ngaworacjetem-e-ngej
wenoh li lugejbaszej-e-ngej

noszjitetahana
szewan tjahad
manj jljowedm
noszjitetah
njem tolabaszi
njar szjata szawa
huna ngaworcjetm
wenoh li lugbaszi

(A szöveg fordítása: Noszitetánál / szemem mögül [= mióta az eszem tudom] / éltem én / Noszitetának / nőt számolva / három szép-arcúja van / néha eszegetem / kutyának / vetett csontokat rágva.)

IRODALOM

Эпические песни ненцев. Összeállította, az előszót írta Z. N. Kuprijanova. Moszkva, 1965.

Hajdú Péter 1960: Szöveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben. *Acta Univ. Szegediensis. Sectio Ethnogr. et Linguistica* 3–4.

Képes Géza 1972: *Nappél és éjjél. Finnugor rokonaink népköltészete.* Magyar Helikon, Budapest.

Lehtisalo, Toivo 1947: *Juraksamojedische Volksdichtung.* Helsinki
Leszállt a medve az égből. Válogatta Kálmán Béla. Európa Kiadó, Budapest, 1980.

Munkácsi Bernát 1910: *Vogul Népköltési Gyűjtemény II.* Budapest.
Tundraföldi Öreg. Szamojéd mesék. Válogatta Hajdú Péter. Európa Kiadó, Budapest, 1975.

Voigt Vilmos 1971: Hősepika. – In: Dömötör Tekla – Katona Imre – Ortutay Gyula – Voigt Vilmos: *Magyar népköltészet.* Budapest.

Voigt Vilmos 1975: A finnugor népek epikája. – In: *Uráli népek.* Corvina, Budapest.

(1984)

AZ OROSZORSZÁGI URÁLI NÉPEK EPOSZAI

A finnugor népek eposzai közül a finn *Kalevala* és az észt *Kalevipoeg* a legismertebb. Mindkettőnek több magyar nyelvű fordítása is van. Ezekről az alkotásokról e könyv más helyein olvashatni.

Itt és most olyan eposzi törekvésekről, ill. alkotásokról szólok, amelyek csupán a legszűkebb szakmai rétegek előtt ismertek, bár megérdemlik a szélesebb közvélemény figyelmét is

1. Századeleji szibériai gyűjtőútján a neves finn nyelvész, Kai Donner, a Nyugat-Szibériában élő, s a szamojéd nyelvcsoporthoz tartozó szölkupoknál olyan mondakör már csak prózában fennmaradt darabjait találta meg s jegyezte le, amelyek – véleménye szerint – eposzba foglalhatók. A mondakör teljes felgyűjtése éppúgy nem történt meg, mint ahogy nem valósult meg annak művészi földolgozása sem. Donner mindenesetre a rendelkezésére álló töredékek, variánsok alapján rekonstruálta a szölkup eposz tartalmát.

Az eposz hőse Itje, akinek életcélja, hogy harcoljon népe ellenségei ellen. Ezek közé tartozik az északon élő emberevő szörny, Pünegusze, de az összes idegen is, akik a szölkupok életét veszélyeztetik, a szölkupok világát károsan befolyásolják. Az Itje–Pünegusze ellentétet az okozza, hogy a szörny elpusztította Itje családját. Az árva Itjét egy öregasszony neveli föl, aki sokáig titkolja Itje elől az igazságot. Az idők múltával azonban Itje mégis tudomást szerez az eseményekről, kapcsolatba kerül Püneguszéval, s megkezdődik a párviadatok sorozata. Itje többször is megöli Püneguszét, az azonban újra meg újra életre kel. Végül fortéllyal sikerül legyűrnie ellenségét: csapdába ejti az óriást, ahol az halálra zúzza magát. Itje elégeti Pünegusze tetemét, de a szörny még a lángok között is fenyegetőzik, hogy ezzel nem szakad vége az emberiség szenvedéseinek. Átka valóra válik, a szél szétszórta Pünegusze hamvait, s ebből

keletkeztek a szúnyogok, amelyek – akárcsak maga Pünegusze – vér-szívók. Egy békés időszak után újabb ellenség jelenik meg, a Hét-fogú Ördög, aki szintén emberhúst követel. Itje kifog rajta, kövekkel eteti, mígnem újabb ellenség lép színre, Kerisztosz (Krisztus), az ördög barátja és minden oroszok atyja. Kerisztosz és az ördög egyre nagyobb hatalomra tesznek szert, Itje belefárad a reménytelen küzdelembe. A szamojédok szétszóródnak, Itje visszavonul a nagy tenger mögé, és arra a napra vár, amikor visszatér, népét egyesíti és kiűzi az idegeneket az országból. Itjének Kerisztoszhoz intézett szavai – „Ez a nap a tiéd, elmegyek. De majd eljön egy reggel, eljön az én napom, s akkor visszatérek, összegyűjtöm népemet, és elűzöm országból az idegeneket” – emlékeztetnek a *Kalevala* befejezésére, ahol a távozó Väinämöinen is megígéri majdani visszatérését.

A szölkup eposz töredékei számos ősi motívumot tartalmaznak (poligámia, totemizmus-medve kultusz, az óriással való küzdelem, sámánisztikus elemek, a szúnyogok keletkezésének magyarázata), amelyek újabb elemekkel (pl. a Krisztus-motívum) keveredtek.

2. Az ősi motívumok jelentős részben megtalálhatók Nyugat-Szibéria más népeinél is, többek között a voguloknál és az osztjákoknál. Érdemes kitérnünk egy eposzalkotási kísérletre, amely Mihail Plotnyikov nevéhez fűződik. Plotnyikov 12 esztendőn keresztül (1915–1927 között) dolgozott 20 énekből álló, több mint 6000 soros alkotásán, amelyet különböző mondák, mesék, legendák és sámánénekek alapján állított össze és formált meg – orosz nyelven. Plotnyikov hónapokat töltött a vogulok között, és gyűjtött motívumokat Vaza fejedelemtől, aki a *Jangal-maa* („Tundra”) címet viselő eposz központi alakja. Vaza mellett fölbukkan Penegesz, a szörnyű ős-szülő (aki valószínűleg kapcsolatba hozandó az Itje-ciklus Püneguszjéval), Tauszi, a Holtak Birodalmának kapuját őrző tűzmadár, Num, ill. Tórem, a vogulok, az osztjákok és a szamojédok legfőbb istene, valamint a nyugat-szibériai mitológia sok más alakja. Plotnyikov a vogulok nemzeti-felszabadító eposzának nevezi művét. A régi vogul epikus énekek jelentős része a voguloknak az osztjákokkal és a szamojédokkal

vívott harcairól szól. Az oroszok Szibériában való megjelenése után a fő téma a nemzeti felszabadulás (ez a motívum is megtalálható pl. az Itje-ciklusban).

A *Jangal-maa* témája a voguloknak az oroszok általi megalázása, a vogulok sikertelen fegyveres ellenállási kísérlete a hódítókka és a misszionáriusokkal szemben, s végül a vogulok élete a hódítás után. Az eposz főhőse, „Vaza vitéz, éles ifjú, / ősi daloknak tudója” álmában megkapja Kukszától, a sámántól az utasítást, mit kell tennie ahhoz, hogy a vogulok ismét szabadok legyenek (a részleteket Pusztay János fordította):

Elsőnek Mejk rénjét lopd el;
Bundás öreg, Medve apó
tamgáját hozd másodikként;
a harmadik próbatétel:
nagy Taukszi-tűzmadárnak
láng-farktollát megszerezni.

E hőstettek után juthat el Vaza Tóremhez, akinél közbenjárhat népe érdekében. A sámán azonban nemcsak utasítást ad, de útmutatást, segítséget is:

Kuksza reszkető kezével
inge alól előhúzott
néhány száraz szénacsomót,
hét szilácsot, fehér követ,
s Vazának mind odaadta.
Vaza fogta, és az öreg
halkan a fülébe súgta:
– Amikor Mejk isten rénjét,
mamutcsontból vésett szánját,
rénszerszámát elrabolod,
rejtezz el minél hamarább.
Ha Mejk a rablást fölfedezve
szánján utánad ered majd,
dobd földre a szénacsomót:

Mejk így meg nem láthat téged. (...)
(...) Északra, a nagy hegyekhez
vegyled utad, kitartóan –
Róka-folyó forrásáig.
Ott a menedékes marton
villámsújtotta fenyőnél
nagy kunyhó kerül elébed –
ez lesz az öreg jurtája,
Bundás Medvének barlangja.
Küszöb menti hasadékbán
szögbént beverve a tamga,
húzd ki onnan észrevétlen.
Sötét éjjel, ha az öreg
Müsznével, a vízi lánnyal
sátrának sarkában alszik,
sebtiben ülj föl a szánra.
Ha az öreg fölriadván
üldözőbe venne téged,
szánodnak ered nyomába,
vesd földre a hét szilácsot:
azon mód nagy erdő támad,
falként rejti el a szánod.

Menj utadon rendületlen,
bátor harcos, vitéz Vaza,
vitéz vogulok unokája.
Súlyos vállalások során
még a haláltól se rettenj.
Vesd földre a fehér követ,
csodát látsz majd, Vaza vitéz,
a fehér kő, a halott kő
fehérszárnyú madárrá lesz,
fehértollú szarkává lesz,
emberi szóval megáldva.

Kövesd akkor csak serényen
röptét a fehér madárnak,
irányítsd úgy rénjeidet,
arra hajtsd, amerre ő száll. (...)
(...) A bölcs szarka utat mutat
a Halottak Országába,
annak nyílásához vezet,
hol a holtak lelkei laknak.
Ahol téged magadra hagy,
ott kezdődik az Alvilág,
Tórem és Num birodalma.
Ott az élet fehér kövén
Alvilágnak nagy ajtaját,
Holtak Országa kapuját
vigyázza Taukszi-madár.
Vágtatva, de biztos kézzel
tépd ki tűzmadár farkából
a lángtollat, s eredj tovább.
Utad a tollal világítva
Tórem fényes országába
hamarosan elérkezel.
Az istenhez közel leszel,
de tudd, félnivalód nincsen.
Gyenge az ember, erős az isten;
de te, első élő ember,
a húsvér eleven ember,
ki szánnal hajt a másvilágra,
erőtlenne teszed istent.
Halhatatlanná válsz te is,
istenekhez hasonlóan.

Vaza a sámán által közölt kalandok, küzdelmek után eljut Tórem birodalmának bejáratáig, s végül magáig Tóremig. Az isten lekezelően beszél Vazával, aki azonban öntudatos:

Nem mint közönséges ember,
nem mint ostoba fajankó
állok előtted én, Tórem,
de mint isten, rajtad kívül
kinek senki nem parancsol.

Vaza segítséget kér Tóremtől népe számára. Tórem megígéri Vazának, hogy a vogulok a Halottak Országában kitüntető helyet kapnak, de Vaza ezt a választ nem fogadja el. A vitéz az idegenek halálát követeli Tóremtől. Tórem varázserejű kardot adományoz Vazának, ugyanakkor három súlyos próbatételt is kiró rá népe szabadságának feltételéül: meg kell ölnie *jurt*, a tengeri szörnyeteget (hasonló motívum van az Itje-ciklusban is), el kell pusztítania a háromszarvú mamutot, végül meg kell vívnia Mejjkel, a gonosszal. Vaza teljesíti ezeket a feladatokat is. Küzdelmei során megismerkedik a Mejk birodalmában félig-meddig rabként élő Jucsóval, a szép szűzzel, s amikor Mejket legyőzi, ki akarja őt szabadítani. Mejk halálával viszont a szűz elvesztette ideiglenes halhatatlanságát és örökifjúságát, és meghalt. Vaza követeli Tóremtől, hogy támassza föl Jucsót. Cserébe lemond a saját halhatatlanságáról. Jucsó vénséges vén öregasszonnyá válik, majd meghal. Vaza föladja eredeti célját, s egy öreg sámánnal elindul, hogy megkeresse az élet vizét, amivel föltámaszthatja Jucsót. Evvel voltaképpen vége is az eposz cselekményének. A befejező két énekben Kuksza, a sámán szomorúan állapítja meg, hogy népe orosz ruhában jár, orosz dalokat énekel, elfelejti ősei nyelvét és szokásait. Ez a romlás oka. A hagyományokhoz hű vogulok azonban bíznak abban, hogy Vaza vitéz egyszer majd visszatér.

Formailag valószínűleg a *Kalevala* lebegett Plotnyikov előtt példaként. Rímtelen, nyolcszótagos sorokból áll az eposz, a szöveg nem bomlik szabályos versszakokra. Ezek a formai sajátosságok föllelhetők részben a vogul népköltészetben is. Ugyanakkor viszont hiányoznak olyan, a vogul–osztják folklórra jellemző jegyek, mint pl. a gondolatritmus (amelynek csak elvétve akadhatunk nyomára), az alliterációgazdagság. A népköltészeti anyaggal meglehetősen szabadon bánt, bár ezt nem lehet egyértelműen rossz néven venni. Orosz

nyelvezete – mely meg van tűzdelve vogul szavakkal – ellenére érdeemes volna alaposabban megvizsgálni az egyes motívumok pontos vogul és/vagy osztják megfelelőit.

A korabeli kritika általában elutasítóan viszonyult Plotnyikov alkotásához – elsősorban talán ideológiai okokból. Felrötták neki, hogy idealizálja a sámán alakját, valamint hogy egyoldalúan ítélte meg az oroszok szerepét a vogulok életében. (Ne felejsük el, hogy a mű 1933-ban jelent meg – csoda, hogy egyáltalán megjelenhetett.) A kritikusok a legjobb esetben is Plotnyikov önálló alkotásának tartották a *Jangal-maa*-t, és nem eredeti vogul eposznak. Alaposabb részletkutatások hiányában ezt a véleményt ma is lehet osztani.

Érdekességként megemlítendő, hogy az 1933-ban publikált kötet az eposz átdolgozását is tartalmazza. Sz. Klicskov *Vaza vitész, győztes vitész* címmel újra megverselte az eposzt. Ő azonban Plotnyikov szövegét vette alapul, tehát nem a vogul népköltészet újabb földolgozásáról van szó. Szerkezetileg annyi a lényegesebb változás, hogy Klicskov elhagyta az utolsó két énekét (Kuksza-sámán énekét a vogulok romlásáról, valamint Vaza visszavárását). Itt-ott hozzátoldott néhány sort Plotnikov szövegéhez, nagyon sok esetben viszont változatlanul vett át tőle sorokat.

3. Több elismerésben volt, ill. van része M. G. Hugyakovnak, aki 1922-ben készült el mintegy 3000 soros művével (*A votják népi eposzból. Dalok és hősénekek*).

A kéziratos műre F. K. Jermakov lelt rá a leningrádi Szaltikov-Scsedrin Könyvtárban 1966-ban. A tíz fejezetből, ill. énekből álló, Plotnyikovéhoz hasonlóan orosz nyelvű alkotás korábbi gyűjtések anyagának összeötvözése révén keletkezett. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy Hugyakov előtt már történtek törekvések egy votják eposz megalkotására. Az 1910-es években a neves votják költő és néprajzgyűjtő Gerd Kuzebaj megállapította, hogy a votják mondák és hősénekek egy egységes nemzeti eposz töredékei, s megnevezte azt a nemzetséget, ahol ez az eposz viszonylagos épségben megmaradt. Az ide vonatkozó első közlések prózában voltak, de Gerd levéltári

hagyatékában vannak verses részek is, mint pl. az alábbi, eposzi invokációnak is beillő ének:

Énekelj, énekelj! – sürgettek,
gondolva, hogy könnyű az.
Regölj, na regölj! – sürgettek,
gondolva, hogy könnyű az.
Énekelvén, énekedben
teljes lelked énekeljen.

Szívtelenül nem dalolhatsz,
esztelenül nem regölhetsz.
Ugyan miről énekeljek?
Énekelek én a múltról,
regölök a régiekről.
Énekszómat, regeszómat
kiskoromban öregek fújták,
regölték, tarisznyába rejtették,
tarisznját meg bekötötték,
beletették tamburába,
tamburát az odvas hársba,
hársfa pedig elveszett az erdőn,
hogyan megleljed: utat kell találnod,
megtalálod, ha iszol pálinkát,
attól könnyebbül a lelked,
attól oldódik a nyelved.

(*A Medveének c. kötetből, Nagy László fordítása*)

Hugyakov pontosan megadja, kinek a gyűjtéséből mit vett át. Így pl. az eposz 6. éneke (*Ének a Dondi nemzetség hőseiről*) részben a Munkácsi Bernát gyűjtötte anyagból származik.

Az eposz az alábbi tíz éneket tartalmazza: 1. *Ének az istenekről*, 2. *Ének az óriásokról*, 3. *Ének Kildiszin koráról*, 4. *Ének az elveszett boldogságról*, 5. *Ének Kildiszin megtestesüléséről*, 6. *Ének a Dondi nemzetség hőseiről*, 7. *Ének a Kalmez hősökéről*, 8. *Ének a cseremiszekkel vívott harcokról*,

9. *Ének a szent könyvről.* A 10. énekét Hugyakov nem fejezte be, s a forrásokat sem adta meg hozzá.

Mint minden terjedelmesebb népi epikus alkotásnak, a Hugyakov összeállította votják eposznak is van invokációja:

Ott, ahol a folyók folynak,
Hol a Csepca vize kéklik,
Hol az erdőn medvék élnek,
Hol merészek az emberek,
Ott születtek az énekeink,
Réges-régi ős regéink,
Nagy időkről szólnak nekünk.
Az udmurt nép hazája ez,
Vatka s Kalmez nemzetségé,
S a hatalmas Sudze nemé.
Szomszédságban települt le
Az idegen bigeri nép,
S sokan mások rajtuk kívül.
Valamennyi bátor népség,
Hősi tette mindnek számos;
Dédapáik mondáiban
Dicsőségről énekelnek.
Vénjeik a gyermekeknek
Csengő küszle hangja mellett
Dalolnak a szép időkről...

(Vö. *Domokos*: Udmurt irodalom... 151.)

Az invokáció után a votják istenekről szól az ének, Inmarról, Kvázról meg Kildiszinről:

Hogy mikor lett, hogy született
Inmar és Kváz meg Kildiszin,
A mindenség istenei,
Évszázadok köde rejti;
Nem őrzi az emlékezet.

De mikor e tájak lettek,
Ahol sűrűk a fenyvesek
S az erdők mélyén folyók futnak,
Az ész és a fény istenei
Már megvoltak, s nézegették
A szépséges istennőket,
Rétek, erdők, hegyek sorát.
Hárman voltak a ragyogók,
Testvérségben, barátságban
Éltek, akár egy családban.
Hárman voltak az istenek,
Inmár és Kváz meg Kildiszin.

(Domokos i. m. 150–151.)

Felosztották hárman bölcsen
a természetet az istenek:
Inmar lett az ég királya,
ki a napkorongon trónol,
Kildiszin a zöld föld atyja,
erdők közt a birodalma,
és a föld közti világnak
Kváz isten lett a gazdája.

Az első ének votják mitologikus mondákat tömörít magában, a votjások animisztikus elképzeléseit a természetről, az istenek antropomorf voltáról. A 2. ének a zerpálokról (óriásokról) szól, akik a votjások megjelenése előtt népesítették be a földet.

Mikor nem volt a világon
se szántóföld, se rozsmező,
mikor még az embereknek
se hírük, se hamvuk nem volt:
órjások lakták e földet,
hatalmas termetű lények.
Zerpáloknak hívták őket. (...)

(...) Erdők lombja térdükig ért,
fák fölött úgy lépdeltek át,
mint ember a csalánoson. (...)
(...) Kunyhót fából építeni
nem tudtak az óriások,
annyit ért az erdő fája,
mint embernek a szalmatörök,
fenyőt, nyírfát mint fűszálat
kirántották gyökerestül.
Nem tiszteltek isteneket,
nem tisztelték őseiket,
állatokkal laktak együtt,
bölcs ész nem szorult fejükbe.

Egy ifjú zerpál barangolásai során talált egy embert, aki éppen a méheknek vájt odút egy fenyőfán. Az óriás harkálynak vélte, zsebre dugta és hazavitte. Az anyja megjósolta, hogy az emberek ki fogják szorítani a földről az óriásokat. Ez az idők múlásával be is következett:

Az emberek sokasodtak,
Kildiszin fiai nőttek,
megtanultak gabonát vetni,
méhészkedést kitanulták.
Nem törődtek a zerpálok
emberek gyarapodásával,
nem gondoltak a zerpálok
napjuk leáldozásával. (...)
(...) Pusztulásukat megsejtve,
rossz sorsukat megérezve
a zerpálok útrakeltek,
Csepca vidékét elhagyták,
messzi, komor tájra mentek,
sivár síkság vidékére,
az örökös fagy honába,
bús életnek hazájába.

A további nyolc ének a votjákok történetét írja le, a votják hősök, Dondi, Idna, Veszja, Mozsga, Szelta és Csibiny tetteit. Az énekek a votjákoknak a mongol (tatár) uralom előtti életét tükrözik. Fontos fejezete az eposznak a 9. ének (*Ének a szent könyvről*). A mondák tanúsága szerint a *puszok*, azaz nemzetségelek alkalmazásával egykor könyvet is írtak:

Könyvet fűztek nyírkéregből,
S bele puszok sorát rótták,
Régi rendnek törvényeit
Korosak a könyvbe írták.
Ezt a könyvet megbecsülték
A vatkaí udmurt népek,
Őrzésére kirendelték
Legöregebb vöszjaszukat.¹
Helyet pedig a szent könyvnek
Magas fehér sziklán leltek,
Ott a vöszjasz, a bölcs öreg
Olvasott, ki kérte, annak.
Ősi törvény, ős imádság,
Minden ének, minden szokás
Versbe került, s írva volt itt
Pontos rendbe igazítva,
Ki akarta, tanulhatta,
Ha a puszok titkát tudta.

(*Domokos* i. m. 152.)

Az eposz befejezése az események fontosságára utal, s gondolkodásra, töprengésre inti az olvasót:

Elénekeltük dalunkat,
réges-régi mondáinkat,
mit apáink énekeltek
hajdani, régi időkben.

¹ vöszjasz = pap

Hőseinknek sok-sok tette,
amelyről a húrok zengtek,
példaként álljon előttünk;
véenjeink legyenek bölcssek
hőseinknek bátorságát
udmurt népség, véds eszedbe.
Követve a dal példáját
legyen népünk jobb s erősebb.

Hugyakov votják alapú s ihletésű, ám orosz nyelvű eposzi alkotása egyéb finnugor jegyeket is visel magán. Verselése ti. kalevalai, a sorok négy verslábból állanak, többnyire trocheusból, s csak néha találhatók jambikus sorok. Rímelése nincs. Az eposz astrofikus, azaz nincsenek szabályos versszakai. Ritkán él viszont az alliterációval és a gondolatritmussal.

4. Végül egy finnugor témájú, finnugor nyelvű eposzról kell említést tennem, a mordvin *Szijazsar*-ról, amelyet a finnugor népek irodalmának jeles kutatója, Domokos Péter a harmadik finnugor eposznak nevez (ti. a *Kalevala* és a *Kalevipoeg* mellett). A V. K. Radajev összeállította alkotás mordvin nyelven két változatban jelent meg eddig. 1960-ban egy rövidebb (Előszó, Előhang, 19 ének – 8000 sor), 1973-ban a teljes változat (Előhang, 38 monda – 12000 sor). 1976-ban oroszul is napvilágot látott. Magyar nyelven az Európa Kiadónál 1984-ben jelent meg Bede Anna fordításában.

A verses epika a mordvinok népköltészetében is jelentős helyet foglal el. Tyustyán alakja köré számos hősének fonódik, alakja az egész mordvin nyelvterületen közismert. Ezzel szemben Szijazsar a mordvinok lakta terület túlnyomó részén ismeretlen. Valószínűleg olyan hősről van szó, akinek alakja csak egy nemzetség körében ismert. Éppen ez az a pont, amely körül éles vita robbant ki a folkloristák és az irodalomtudósok, írók, költők között. Radajev művét mint népi eposzt a folkloristák elutasították, ezzel szemben a költők, írók, az irodalomtudomány művelői lelkesen fogadták.

Radajev művének alapját – saját bevallása szerint – szülőfalujának folklórja alkotja. Az eposz négy évtizedes gyűjtő-feldolgozó-szerkesztő munka eredménye. A hiteles népi szövegek egybeszerkesztését Lönnrothoz hasonlóan végezte el.

A *Szjazsar* mindenképpen későbbi korok szülötte, mint az eddig megismert finnugor eposzok. Cselekménye a 16. század közepén játszódik, nevezetesen Kazány bevételének idején. A mordvinok korábbi szövetségeseik, a tatárok (ill. mongolok) ellen fordulnak. Julianus barát idején a mordvinok még a tatárok legkegyetlenebb szövetségesei voltak, ám a 16. századra szakítottak velük, s az oroszok oldalára álltak, mint tette azt a többi Volga-menti finnugor nép is. A bonyolult cselekmény a Kazány ostroma körüli eseményeket öleli föl, csatajelenetekkel, álnoksággal, árulással, természetleírással vegyítve.

Formai sajátosságai általában jellemzők a mordvin népköltészetre. Radajev tízszótagos sorokat alkalmaz (többnyire 2x5-ös bontásban). A sorvégeken esetlegesen ragrímek csendülnek össze. Az alliterációk száma kisebb, mint a balti finn népek népköltészetében. Az eposz gazdag a gondolatpárhuzamokban, ismétlésekben. Illusztrálásként idézzük az eposz előhangját:

Miért oly híres falu Gajrusza?
Miért oly jeles a lakossága?
Kél ifjú szűzek száján az ének,
öreg apókák regét regélnek.
Szurának partján, Davol hegy alján,
folyó futása körbe fordulván,
füves mezőben, fenyves tövében
téres nagy falu jeles Gajrusza.
Miért oly híres, miért oly kedves
Szurának partján gazdag Gajrusza?
Regéket róla miért regélnek,
mondákat miért mondanak róla?
Széles szépséges, környéke kedves.
Fényes nap feljő – reá sugároz,
hold ha letekint – őt világítja.

Egyik oldalán Szura kanyarog,
másik feléről erdők ölelik.
Földjén viharok, szörnyű szeleknek
rettegett rablók rá tekintgetnek.

(Bede Anna fordítása)

IRODALOM

- Domokos Péter 1975: *Az udmurt irodalom története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Domokos Péter 1981: A harmadik finnugor eposz? – *Nyelvtudományi Közlemények* 83: 122–131.
- Donner, Kai 1913–1918: A Samoyed Epic. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 30: 26. Helsinki.
- Hajdú Péter: Utószó. – In: Hajdú Péter (szerk. és válogatta): *Tundraföldi öreg. Szamojéd mesék*. Európa Kiadó, Budapest, 312–332.
- Ермаков, Ф. К 1970.: Об удмуртском эпосе. – Удмуртский Научно-исследовательский институт. Записки 21: 239–247. Izsevszk.
- Куприянова, З. Н. 1969: Собираание и изучение фольклора народов Севера в Советскую эпоху (угро-самодийская группа). – In: *Языки и фольклор народов Крайнего Севера*. Leningrád, 3–62.
- Плотников, М.А. 1930: *Янгал-маа*. – Клычков, С. 1930: *Мадур Ваза победитель*. Москва – Leningrád, 610.
- Medvének. *A keleti finnugor népek irodalmának kistükre*. Válogatta és szerkesztette Domokos Péter. Budapest, 1975, 925.
- Szijažsar. Mordvin eposz*. Budapest, 1984.
- Veenker, Wolfgang 1968: Zur Erforschung der samojedischen Volksepen. – In: *Volksepen der uralischen und altaischen Völker*. Ural-Altaische Bibliothek XVI: 45–54. Wiesbaden.

(1984)

FINNUGOR HAGYOMÁNYOK A MAGYAR IRODALOMBAN

Az utóbbi esztendőik, közelebbről az elmúlt egy-másfél évtized alatt az addig a nyelvészet száraz vagy száraznak ítélt tudománya mögött rejtő finnugor kultúra egyre nagyobb mértékben kért – s kapott – helyet a magyar irodalmi életben. Egymás után jelentek-jelennek meg a finnugor, ill. uráli népek meséit bemutató kötetek az Európa Kiadó *Népek meséi* sorozatában, de kiad hasonló témájú könyveket a Móra Kiadó is. Válogatások, antológiák látnak napvilágot, mint pl. Képes Géza *Napfélt és éjjelt* című, úttörő jellegű és jelentőségű válogatása, Buda Ferenc *Varázsének* című kötete, a *Hozott isten, holdacska!* és a *Földisten lánykérőben* (mindkettő Bereczki Gábor professzor válogatásában és nyersfordításán alapulva). A *Leszállt a medve az égből* (Kálmán Béla professzor válogatásában) a vogul népköltészetből ad gazdag szemelvényanyagot. A lapp népköltészet és irodalom bemutatására Keresztes László vállalkozott (*Aranylile mondja tavasszal*). Külön és hangsúlyozottan kell megemlíteni a *Medvéének* című válogatást, amely – Domokos Péter jóvoltából – első ízben mutatta be egy kötetben a kisebb uráli népek népköltészetét és szépirodalmát.

A műfordítást legnevesebb költőink és műfordítóink vállalták-vállalják magukra, pl. Képes Géza, Nagy László, Rab Zsuzsa, Bede Anna, Weöres Sándor, Tandori Dezső, Illyés Gyula, Simon István, Buda Ferenc és mások. Nem szabad megfeledkeznünk a *Kalevala* négy teljes magyar nyelvű fordításáról sem (Barna Ferdinánd, Vikár Béla, Nagy Kálmán és Rácz István), amelyeket további, készülőkben lévő, egyes szemelvényeiben már publikált *Kalevala*-fordítások egészítenek ki (Képes Géza, Varga Domokos). Az észtek nemzeti eposza, a *Kalevala* mögött kissé háttérbe szorult *Kalevipoeg* eddig több kiadást mért első fordítását (Bán Aladár) 1985-ben követte egy nagyszerű átköltés (Rab Zsuzsa és Bereczki Gábor közös

munkája eredményeként). A közelmúltban jelent meg a mordvin eposz, a *Szijažsar*, Bede Anna fordításában.

Azonban nem csupán az irodalmi recepcióban találkozunk a finnugor rokonsággal, hanem – s még a nagy fordítási hullámot megelőzően – a zenében is. Híresek Kodály Zoltán kalevalai témájú kórusművei, amelyek még a Vikár-féle fordítást vették alapul. De talán még ennél is nagyobb hatást fejtenek ki az általános zeneoktatás Kodály-módszerében központi helyet elfoglaló *Biciniumok*, melyek anyagában jelentős helyet kaptak a cseremisiz népdalok. A cseremisiz népdalkincset két olyan lényeges vonás jellemzi, mint a pentatónia és a kvintváltás. Ezek a jegyek a magyar népdalok ősi rétegében is megtalálhatók. Sokáig uralkodott az a nézet, hogy a két rokon nép zenéjében föllelhető azonosság ősi, azaz egy elképzelt, ill. rekonstruált ún. finnugor zenei alapnyelv továbbélése. A 70-es évek zenei kutatásai – Bereczki Gábor és Vikár László terepmunkája alapján – azonban bebizonyították, hogy az ötfokúság és a kvintváltás mind a cseremisizben, mind pedig a magyarban törökségi hatás eredménye. A hasonlóság korábbi téves magyarázata vezetett azonban ahhoz, hogy Bereczki Gábor és Vikár László több éven keresztül rendszeresen kutathattak Volga-vidéki nyelvrokonaink s a velük szomszédos törökségi népek között. E gyűjtések tudományos feldolgozásának eredményeként ezidáig két kötet jelent meg, a cseremisiz és a csuvas népdalok gyűjteménye, s további kiadványok várhatók.

Hogyan hatott íróinkra, költőinkre az a tény, hogy a magyar finnugor nép és nyelv? Mielőtt a kérdés részletes taglalásához kezdenénk, tömören annyit érdemes előre bocsátani, hogy amennyiben finnugor hatásról beszélhetünk, az 1) kezdetben a *Kalevala*, majd jóval később – a kalevalai mellett – az obi-ugor folklór és hiedelemvilág hatása; 2) e két egymástól távol álló, ám sok vonásában mégis rokonságot mutató forrás mind formai, mind tartalmi szempontból hatást gyakorolt egyes magyar költőkre, ill. írókra. Gyakran csupán egy-egy motívumért nyúlnak vissza a költők, mint tette azt pl. Ady, József Attila, Juhász Gyula, Áprily Lajos, bár József Attila több versében a kalevalai metrum és egyéb formai sajátosságok is megfigyelhetők. Juhász Ferenc lesz majd az a költő, akinek

világképebe nem esetlegesen, hanem szervesen épül bele nyelvrokonaink népköltészetének több sajátossága.

*

Most azonban tegyünk egy kis tudománytörténeti kitérőt, s tekintsük át, hogyan alakult a magyar közvélemény viszonya a finnugor nyelvrokonsághoz. Ehhez vissza kell kanyarodnunk a nem is olyan távoli múltba, kb. 200-300 évvel ezelőttre.

Amikor a nyelvtudomány még nem állt olyan színvonalon, hogy egy nyelv hovatarozását, eredetét megbízhatóan lehetett volna megállapítani, az akkori tudósok túlzott mértékben is segítségül hívták fantáziájukat abbéli igyekezetükben, hogy a magyar népnek (és nyelvnek) minél előkelőbb rokonokat szerezzenek. A középkor vége felé általánosan elterjedt, hogy a világon három ún. szent nyelv van, a héber, a görög és a latin. Megindult a versengés, ki tudja a saját nyelvének a három szent nyelvvel vagy azok egyikével való összevetését elvégezni. Sőt voltak, akik ezzel sem elégedtek meg, hanem azt igyekeztek bizonyítani, hogy az ő nyelvük még régebbi, mint a három szent nyelv, egyenesen a világ legősibb nyelve, amelyből minden más nyelv származik, s amely nyelven a Paradicsomban is beszéltek. Eme törekvéseknek az volt a céljuk, hogy a saját nyelvet és a saját népet más nyelvek, ill. népek fölé helyezték. E törekvéseknek egyik legfontosabb mozgatórugója a tengeri utazások, a gyarmatosítás megindulása révén bekövetkezett világhatalmi pozíció megerősítése volt. A kulcsszerepbe jutott országok (pl. Hollandia) ily módon is igyekeztek erősíteni a nemzeti tudatot. (A magyarra vonatkozóan is ismertek ilyen elképzelések, Horvát Istvántól Táncsics Mihályon át egészen a XX. század első két évtizedéig.)

A népek és a nyelvek nem voltak egyenrangúak. Sokáig tartotta magát az az elképzelés, hogy a keleti népek és nyelvek előkelőbbek más népeknél és nyelveknél. Mivel a mondák megőrizték a magyarság keleti származásának emlékét (ha nem is úgy, ahogy azt ma tudjuk, hiszen a hunokkal rokonítottak bennünket), így a magyar népet és nyelvet a dicső keleti kultúra folytatójának tartották.

Érthető tehát az a fölháborodás, amely Sajnovics Jánosnak 1770-ben latinul megjelent munkáját fogadta, melyben a szerző a magyarnak a lapp nyelvvel való rokonságát bizonyítja. A lappok meg a többi – akkor még kevésbé vagy egyáltalán nem ismert – finnugor nép a dicső keleti népekhez képest satnya, nyomorúságos törzsek voltak, amelyeket Sajnovics ellenzői „halzsíros atyafiságnak” neveztek el. Híres-hírhedtté váltak Barcsay Ábrahám felvilágosodás-korabeli költő sorai:

Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,
Ki Lappóniából hurcolja nyelvünket!

Ugyanakkor azonban már ugyanabban az időben találkozunk, ma már pusztán irodalomtörténeti érdekességgént számontartott alkotásokkal, pl. Dugonics András *Etelka Karjelben* (azaz Karjalában) című négyfelvonásos színművével (1794), amely a finnugor rokonság iránti szimpátiáról tesz tanúbizonyságot. Az *Etelka Karjelben* voltaképpen az *Etelka* című regény (1788) folytatása, mely a honfoglalást közvetlenül megelőző időszakban játszódik. A színmű cselekményének színtere a finnek és lappok lakta északi vidék, ahova a nőgyűlölő Etele fiával együtt elvitorlázik.

A múlt század közepétől kezdve a helyzet gyökeresen megváltozik. Finnországban 1848 végén megjelenik a teljes *Kalevala* (1835-ben az ún. *Ős-Kalevala* látott napvilágot), amely a svéd, a német és az orosz fordítás révén egyszeriben világszerte ismertté válik. A múlt századi nagy magyar nyelvész-utazó, Reguly Antal nyitja meg azok sorát, akik a *Kalevalát* magyarra akarják fordítani. Ő csupán néhány éneket fordított le – még az *Ős- – Kalevalából*, de az ő és mások jóvoltából a *Kalevala* nagy hatást gyakorolt a magyar kulturális életre. Magyarországon is megelégnültek az ősi magyar eposz felkutatására irányuló kísérletek. Arany János eposzaiban a magyarok előtörténetét dolgozza föl, s ebben a neves költő és műfordító Képes Géza a *Kalevala* hatását látja.

A tudományos közvéleményben a magyar nyelv finnugor rokonságát egyre inkább elismerik. Közel 30 esztendővel Sajnovics említett

munkája után jelenik meg Göttingában Gyarmathi Sámuel *Affinitása* (1799), amely az első összehasonlító finnugor nyelvészeti munkának tekinthető, s melynek megállapításai jelentős részben ma is helytállnak. A budai egyetemen 1872-ben megalapítják a világ első finnugor tanszékét – a német származású Budenz József vezetésével. A magyarság keleti, pontosabban török származásának hívei a nemzetközileg is elismert turkológus, Vámbéry Ármin vezetésével azonban még egyszer megpróbálták megdönteni a finnugor rokonság elméletét. A tudományos szakajtóban és a hetilapokban olykor tudóshoz méltatlan hangnemben folyt éveken át a vita, amelyet a tudománytörténetben „ugor–török háború”-nak neveznek. A tudományos csata a finnugor tábor egyértelmű győzelmével végződött, s magát komolynak valló szakember azóta nem vonja kétségbe a magyar nyelv finnugor voltát. (A magyar nyelv tudománytalan eredeztetése, pl. a sumér–magyar nyelvrokonság kérdése nem ebbe a kategóriába tartozik.)

*

Az első teljes magyar nyelvű *Kalevala* még a múlt században megjelent, különösebb hatása az irodalomra azonban nem volt, mivel a fordítás színvonala sok kívánnivalót hagyott maga után. Annál nagyobb irodalmi, kulturális eseményt jelentett Vikár Béla *Kalevala*-fordítása, amely 1909-ben látott napvilágot. Ez volt az a fordítás, amely évtizedekre meghatározta *Kalevala*-képünket. Kosztolányi Dezső a magyar nyelv olvasztótégelyének nevezte Vikár munkáját. Ez volt az a fordítás, amelynek révén a *Kalevala* áldásos hatást fejtett ki a magyar lírára.

Ady Endre a finn eposz magyarországi megjelenésére *Északi ember vakok* című versével reagált (részlet):

Ha Én szólok, Észak beszél,
Fagy és Fátum fogja a számat:
Ember beszél, kinek a sors,
Az Élet, évek és napok
Szívének gyökeréig fájnak.

Juhász Gyula néhány versében (*Regös az udvarban*, *Bartók Bélának*) a magyarság őshazáját, a Volga-vidéket idézi föl, szembeállítva az ott élvezett szabadságot a jelennel. Eközben ahhoz hasonló motívumokat is felhasznál, mint amilyenekkel Arany János eposzaiban és verseiben is találkozunk. Érdekes a vers olyan formai jegyeire is fölfigyelni, mint a gondolatrítmus, alliterációk.

Regös az udvarban (1921)

Szabad-e regölni?
Régi rónák, messzi puszták
Boldogságos mélabúját,
Érzitek-e még a vágyat,
Újra látni vén hazánkat?

Szabad-e regölni?
Érzitek-e még a vágyat,
Mely a szabad, ősi sátrak
Álmait áhítja vissza...
Ki a Volga vizét issza!

Szabad-e regölni?
Hold ha feljő, nap ha támad,
Érzitek-e még a vágyat,
Leborulni, le a földre,
Az Anyára, az örökre?

Szabad-e regölni?
Emlékeztek Emesére,
Arany gímre, fehér ménre,
Világbíró Etelére,
Kinek itt hullt drága vére?

Szabad-e regölni?
Öreg isten népe voltunk,
Európán átrobegtünk,

Hadak útját égbe írtuk,
E világot győzve bírtuk.

Szabad-e regölni?
Hej, urak, haj, regő rejtem,
Könnyemet mély kútba ejtem,
Énekem mind elfelejtem,
Úgyse ért már senki engem!

József Attila *Altató* című versében fölbukkan a „vadakat terelő juhász” alakja, amelyben Domokos Péter a *Kalevala* Kullervóját véli fölfedezni, véleményem szerint jogosan. A megfelelő kalevalai részlet így hangzik:

Kalervofia Kullervo száját nyitja, szitkozódik:
Várj csak, Hísz hitvány szajhája! Késemért ha könnyem hullott,
perdül majd keserves könnyed, mikor marháid siratod! (...)
Vadon erdőn vesszőt vágott, baromostort borókából,
tehenét lápra terelte, marháit mocsár mélyére,
felét farkasok fogára, más felét medvék markába.
Toportyánokat tehénné, medvéket marhává bűvöl,
egy csikaszból Csákót csinál, másikból meg Bimbót bájol.
Nézett a nap nyugat felé, már erősen esteledett,
fenyők felett a fényes nap fejés idejét jelezte.
Most a szegény szolgalegény, Kullervo, Kalervo kölyke,
csikasz csordáját tereli, mord medvéit haza hajtja.
Parancsot mond medvéinek, ordasait így oktatja:
„Szaggasd szét az asszony szárát, fehér combja felét fald fel,
majd ha marháit jó nézni, tehén tőgyét fejni készül!”

(Rácz István fordítása)

Áprily Lajos egy szép versében (*Túl ötven erdőn*, 1937) Lemminkejnen anyjának alakját idézi föl (részlet):

Csudaváró esti lázban
Fekszem itt a ritkulásban
meglázulva, szertevesve,
s nincsen, aki megkeresse.
Járna értem, mint a hangya,
mint a Lemminkejnen anyja:
addig járna, felkutatna,
kicsi méhvel írt hozatna,
varázsszókkal összerakna,
úgy siratna, úgy szeretne...

Itt most szakítsuk meg az áttekintést! Hogy a későbbiekben idézendő szemelvényeket jobban megérthessük, ismerkedjünk meg a finnugor népek népköltészetének néhány formai sajátosságával. Mivel mind a balti finn, mind pedig az obi-ugor folklór sok azonos jegyet vonultat föl, s melyek némelyike más finnugor népeknél is megtalálható, bízvást tárgyalhatjuk őket együttesen.

Nyelvrokonaink verses népköltészetét az alábbi öt formai jeggyel lehet leginkább jellemezni:

- 1) paralelizmus vagy gondolatritmus, illetve gondolatpárhuzam,
- 2) alliteráció-gazdagság,
- 3) figura etymologicák,
- 4) ragrímek, illetve asszonáncok, kancsalrímek,
- 5) kicsinyítőképzős alakok, más szóval diminutívák.

Ezek közül a jellemző jegyek közül időzzünk el egy kicsit az első háromnál!

1) A paralelizmus vagy gondolatritmus azt jelenti, hogy egy gondolatot két – egymással azonos vagy egymáshoz hasonló – mondattal fejeznek ki: azaz az első mondat fejezi ki a témát, a második csupán ismétli, mintegy visszhangozza azt, általában semmi lényegeset nem adva hozzá. Ez a költészetnek nagyon régi sajátossága, megtalálható szinte a világon, az *Ótestamentumban* éppúgy, mint a legkülönbözőbb népek népköltészetében.

A finnugor népek közül a vogulok, osztjákok és a balti finnek népköltészetére jellemző leginkább a paralelizmus, bár ismert más népeknél is. A gondolatpárhuzamnak több módozata is lehetséges. A vogul–osztják dalok gondolatritmusa ún. sorparalelizmus, azaz az egymással szembenálló egységek verssorok (vagy versszakok), nem pedig szavak. Az obi-ugor paralelizmus a gondolatritmusnak egy egyszerűbb változata, ti. itt egy párhuzamos sornak egyetlen szava variálódik, ugyanakkor azonban a fejlődés irányát is láthatjuk (ti. egy párhuzamos sor két vagy több szava változik). Néhány példa:

a) a mondatnak vagy a névszói, vagy az igei részében következik be a változás:

– <i>tisšijen xašpa jeməŋ x̄tə'</i>
<i>xattijen xašpa jeməŋ x̄tə</i>	holdtarka szent ház,
naptarka szent ház';
– <i>mujtuw läljəttew</i>
<i>mujtuw kanšijəttew</i>	'mit kutatunk mi,
mit keresünk mi'
– <i>tisšijen xašpa jeməŋə šäl'</i>
<i>s̄tijen ūpət jixtaŋə ūx,</i>
<i>nāj tam ponijəttmem,</i>
<i>xattijen xašpa jeməŋə šäl'</i>
<i>s̄tijen ūpət jixtaŋə ūx,</i>
<i>nāj tam ponijəttmem,</i>	'a holdtarka szent sálat,
bozontos bölcs fejemre
kötöttem én, szellem,
a naptarka szent sálat
bozontos bölcs fejemre
kötöttem én, szellem'

b) Mind az igei, mind a névszói rész változik:

– <i>jətə jıştə nüpten ̄təŋ</i>
<i>jət at jışijəttən,</i>
<i>jətə uttə nüpten ̄təŋ</i>
<i>jət at xanšijəttən</i> | 'a tovább kiszabott életet
szabd ki tovább,
az elrendelt életet
írd elő!' |
|---|--|

Az egymással váltakozó szavak gyakran szinonimák, pl. *kutat* ~ *keres*, *kiszab* ~ *előír* stb. Gyakoriak a számvariációk is, pl.

Csepegjen mint eső tanításom,
folyjon mint harmat szózatom,
mint permeteg a pázsitra,
mint zápor a fűre!

(Mózes V. könyve XXXII, 1–2.)

A balti finn népköltészetet reprezentáló *Kalevalából* idézzük föl a kezdő sorokat:

*Mieleni minun tekevi, aivoni ajattelevi,
lähteäni laulamaahan, saa'ani sanelemahan,
sukuvirttä suoltamahan, lajivirttä laulamahan.
Sanat suussani sulavat, puhe'et putoelevat,
kielelleni kerkiävät, hampahilleni hajoovat.*

Imhol kedvem kerekedett, eszemben gondolat gerjedt,
én elmennék énekelni, szép szavakat sorba szedni,
mondanám az ősi mondát, regélném a régi regét.
Szájamban szavak sűrögnek, beszédek bőven buzognak,
nyelvem hátán nyargalásznak, fogam között fickándoznak.

(Rácz István fordítása)

A gondolatritmus még tovább lazított, szép formáit idézhetjük a cseremis népdalok alapján is:

*oš jalukum piðälden ošemal'äm
sar jalukum piðälden saryajšäm.
sar jalukum piðälden šäm saryaje,
iyem-blak sayânen saryajšäm.*

Fehér kendőt kötve megfehéredtem,
sárga kendőt kötve megsárgultam.
Nem sárga kendőt kötve sárgultam meg,
a gyermekeim után sóvárogva sárgultam meg.

(Cheremis folksongs 105. Bereczki Gábor fordítása)

Az első két sor szerkezetét tekintve megegyezik az obi-ugor folklór paralelizmusával. A második két sor az első kettőnek tartalmi ellentéte, így kapcsolódik hozzá, ugyanakkor önmagán belül újabb gondolatpárhuzamot alkot, azaz kettős paralelizmusról beszélhetünk.

A következő példában is hasonló kettős szerkezettel találkozunk, de még terjedelmesebb szövegben:

*olašaže saje yâh,
kornužat küt'ük.
mariže saje yâh,
jutšat küt'ük.*

*olašaže kuđa yâh,
kornužat kužo,
mariže kuđa yâh,
jutšat kužo.*

Ha fürge a paripa,
az út rövidül,
ha fürge a férfi,
az éj rövidül

Ha nem húz a paripa,
az út hosszabbul,
ha nem húz a férfi,
az éj hosszabbul.

(Cheremis folksongs 173; Medveének 656. *Buda Ferenc fordítása*)

Végül egy dal, amely a gondolatpárhuzam fejlődésének végső szakaszát képviseli, ti. itt már pusztán asszociációs párhuzamról beszélhetünk, a paralelizmusnak szinte minden formai jegye nélkül:

*Kok kiðâštem sar olmam,
tuðumat kočmem ok šu,
oj, awajem, tâj ukelat,
minutat ilmem ok šu.*

Két kezemben sárga almám van,
nem akarózik megenni.
Hej, anyám, ha te nem vagy,
egy percig sem akarok élni.

(Cheremis folksongs 117. *Bereczki Gábor fordítása*)

A cseremiszből ehhez a szövegbeli, tartalmi párhuzamossághoz zenei párhuzam, a kvintváltás társul. A szövegbeli és a zenei paralelizmus kölcsönösen erősítik egymást.

2) Az alliteráció-gazdagság első sorban szintén az obi-ugor és a balti finn népköltészet sajátossága. Alliteráción azt a verstani eszközt értjük, amikor egy sorban legalább két szó ugyanazzal a hanggal

kezdődik. A *Kalevala*-ban gyakoriak az olyan esetek, amikor nem csupán a szókezdő mássalhangzók egyeznek meg, hanem a rákövetkező magánhangzók is, Ezt teljes, az előbbit részleges alliterációnak nevezik. Az ún. *Ős-Kalevala* 5. és 6., mintegy 1000 soros runójának (énekének) statisztikai vizsgálata szerint a sorok 21,7%-a alliteráció nélküli, 47,9%-a teljes, 20,7%-a részleges, 9,7%-a pedig magánhangzós kezdetű alliterációt tartalmaz. Ezek az értékek azonban ingadoznak a *Kalevala* különböző runóiban.

Álljon itt illusztrálásul egy részlet az új *Kalevala* XII. énekéből finnül és magyarul. A fordítás olyannyira jól sikerült, hogy az eredeti idézet 68,4%-os alliterációs értékével szemben 73,8% áll. S mindehhez figyelembe kell vennünk, hogy a finnben kevesebb mássalhangzóval kezdődhetnek szavak, mint a magyarban, lévén, hogy a finn mássalhangzó-állomány lényegesen kisebb, tehát az egyes mássalhangzók terhelése sokkal nagyobb, mint a magyar mássalhangzóké.

*Tuossa lieto Lenninkäinen itse lausui ja saneli:
„Ylös maasta miekkamiehet, annun-aikaiset urobot,
kalvoloista kalpamiehet, jokiloista jousimiehet!
Nouse metsä miehinesi, korpi kaikki kansoinesi,
vuoren ukko voiminesi, vesihüisi birmuinesi,
väkinesi ve'en emäntä, ve'en vanhin valtoinesi,
neitoset joka norosta, hienohelmat hettehistä,
miehen ainoan avuksi, pojan kuulun kumppaliksi,
jottei pysty noian nuolet eikä tietäjän teräket
eikä velhon veitsirauat, ei asebet ampumiehen!”*

Könnyűkedvű Lemminkejnen ilyen ígét szól szájával:
„Föl a földből, kardforgatók, keljetek hajdanvolt hősök,
kardosok fel a kutakból, íjászok, fel a folyókból!
Serkentsd fel, erdő, sereged, vadon, vezesd vérteseid,
Hegy öreg, hozd hatalmad, Vizek szörnye, szülötteid!
Víz Asszonya, jőj népeddel, Vizek Vénje, vitéziddel.

Völgyek tiszta tündérei, lápok lenge leányai,
Siessetek, segítetek, engem, vitézt, jól védjetek:
boszorkányok bűvös nyila, varázslók vészhozó vasa,
táltos könyörtelen kése, férfi fegyvere ne fogjon!”

(Rácz István fordítása)

Idézzünk néhány példát az alliterációra a vogulból is:

- *sarhi sāt surem-sūntel jāyänne sātvesän*
’aranyos hét tetőnyílás szádjával igézett benneteket atyátok’,
- *sawin sākšip saw kūner*
’nyomorúságos subájú sok szegény’,
- *lunt-la’il l’ül’in pasän*
’lúd lába magasságú asztal’,
- *xul’ xäjem saw xätel äyi-lili saw sorimälem*
’a kór érte átkos napon leánylélek sok szenvedett ki’,
- *xatañ xum, xalmax xum xaläh ta’il masälni*
’tatár férfiútól, kalmük férfiútól való fekete ruhádat öltsd fel’,
- *voiken vītep tēpiñ Äs-tal’ex*
’fehér vizű táplálékos Ob-fő’,
- *pakvä patem saw ur, pilä sästem saw suj*
’tobozát hullató sok hegy, bogyóját termő sok berek’ stb.

3) A figura etymologicának számos értelmezése van. A finnugrisztikában azt a szerkezetet tekintik figura etymologicának, amikor azonos tövű szók kapcsolata szolgál egy fogalom nyomatékos kifejezésére. Nem tekintendő tehát figura etymologicának az *uralkodó uralkodik* vagy a *házról házra* szegmentum, ti. az ismétlődő szótó nem egy képzet nyomatékos kifejezésére szolgál. Az ilyen ismétlődést paronomáziának vagy annominációnak nevezik; ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a figura etymologicát is a paronomázia egy válfajának foghatjuk föl.

A figura etymologica legtermészetesebb és legelterjedtebb típusában az ige egy vele azonos tövű belső tárggyal rendelkezik, pl.

- magyar: *halált hal, álmot álmodik, szót szót;*
- votják: *vöt vötanĭ* ’álmot álmodni’,
- cseremis: *tuštām tuštaš* ’találós mesét kitalálásra feladni’,
- finn: *pubuttu pube (ammuttu nuoli)* ’a beszélt (kimondott) beszéd (olyan, mint a kilőtt nyíl).

Ilyen szerkezetek természetesen más nyelvekben is előfordulnak, pl. latin *somnium somnio* ’álmot álmodom’, ófelnémet *ih slief den slaf des tōdes* ’a halál álmát aludtam’, mongol *erejügen üši üšelebej* ’férjem bosszúját bosszultam én’.

Egy másik faja a figura etymologicának, amikor az ige ugyanabból a töből való határozóragos névszóval kapcsolódik:

- magyar: *(halalnec) halalaal holz* (Halotti Beszéd) – vö. latin *morte moris*,
- finn: *kuolla (väkivaltaisella) kuolemalla* ’(erőszakos) halállal meghalni’,
- votják: *kulonon med kuloz* ’halállal haljon meg’,
- jurák-szamojéd: *baedo’ häbt’ejana hä’* ’hirtelen halált haltak valamennyien’.

Más nyelvekben is ismert, pl. orosz: *проситъ просьбою* ’kér (kéréssel kér)’, német: *mit welcherley Gericht ihr richtet*,... *mit wel-cherley Maass ihr messet* ’amilyen ítélettel ítélték, ... amilyen mértékkel mértek’.

Ugyancsak a figura etymologicák közé tartozik az olyan azonos tövű igék kapcsolata, amelyben az egyik ige infinitívuszban áll, a másik pedig ragozott alakban, pl.

- magyar: *látni láttam*,
- cseremis: *kiñeltaš kiñeltem-at* ’fölkeltetni föl is keltem (öt)’,
- mordvin: *uskoms usktä* ’vinni ugyan viszlek’.

Nyomósító figura etymologica az ige és a vele azonos tövű határozói vagy melléknévi (de a finn példában az egyik főnévi) igenév kapcsolata, pl.

- magyar: *várván vár, nőtön nő,*
- vogul: *xajtəl xajti* 'futván fut',
- zürjén: *kiskemən kiskim* 'hurcolva hurcoltuk',
- cseremisiz: *kolen koleže* 'halva haljon meg',
- finn: *kasvoi kasvamistaan* 'nőttön nőtt'.

Hasonló szerkezet az oszmán–törökből: *gele gele geldik* 'jőve-jőve jöttünk'.

Figura etymologicát nem csak azonos tövű ige és névszó kapcsolata alkothat, hanem két azonos tövű névszó is. Anélkül, hogy itt is a fentiekhez hasonló részletességgel osztanám az adatokat altípusokra, felsorolok néhány példát:

- magyar: *körös-körül, véges-végig, mélységes-mély,*
- vogul: *āwɨŋ kwol āwim* 'ajtós házam ajtaja', *wēt tujpə tujən kur* 'ötujjú ujjas 'láb', *wēt tujpə tujən jōš* 'ötujjú ujjas kéz',
- latin: *belle bellus* 'nagyon szép',
- orosz: *давним давно* 'régés rég',
- német: *die tiefste Tiefe* 'a legnagyobb mélység', *die nächste Nähe* 'a legközelebbi hely',
- magyar: *halal nec halalaal (holz)* ('a legborzasztóbb halállal'),
- finn: *miesten mies* 'a férfiak férfja', *kuningasten kuningas* 'a királyok királya', *kirjojen kirja* 'a könyvek könyve' (= a Szentírás),
- mordvin: *paron part* 'jelesnél jelesebb', *bojaron bojart* 'nemesnél nemesebb', *čudaš čudan* 'csodák csodája',
- latin: *vanitas vanitatum* 'hiúságok hiúsága', *rex regum* 'a királyok királya', *sanctus sanctorum* 'a legszentebb',
- német: *Buch der Bücher* 'a könyvek könyve' stb.

A figura etymologica általános nyelvi jelenség, amely azonban a finnugor nyelvekben rendkívül kedvelt nyomósító alakzat. Egyes típusában nem lehet kizárni esetleges idegen hatást, a legtöbb esetben azonban a figura etymologica ősi, az egész uráli nyelvcsaládban használatos szerkezet, amelyet belső keletkezésűnek ítélnünk meg.

Ezután a kitérő után kanyarodjunk vissza a magyar irodalomhoz. A *Kalevala* hatását láttuk Ady Endre és Áprily Lajos egy-egy versében. József Attilának több költeménye árulkodik a *Kalevala* hatásáról, mind egyes képeit, mind a formát illetően. Idézzük föl itt az *Áradat* című vers két szakaszát:

De rivall a csermely csősze
békák botosa bottal mondja,
vicsorogja víz vitéze,
ordas inas, úr bolondja.
– Eltakarodj, öt tekerdő!
Kotródj innen, kujtorogó!
Fattyúnak itt nincsen fürdő!
Csavargónak nincs csobolyó!

S mintegy válaszul így átkozzák meg az elkergetettek a „Csermely csőszét”:

Világ valamennyi vizét
hazatereld, víz juhásza!
Csíbor húzzon tücsök-zenét
undok urad udvarába!
Holott rakjon tanyát, alkot,
nagyobb uraságra vallót –
feje fölé vízből zsuppot,
talpa alá vízből pallót!

Száll a szája szólítatlan kezdetű, töredékként fennmaradt versében nyomorúságos állapotát írja le, s varázsige-szerű sorokban próbálja elhárítani magától a bajt:

Szól a szája szólítatlan
gondja kél a gondolatban
erőlködik ám az erkölcs
zsigereim zsugorgatja

ne bolondozz a belemben
ne kopogj a kebelemben
habos vesémet ne vesd ki

ne lankaszd a lábaimat
ne kanyarogj a karomban
ráncom-redőmben ne rejtezz

ne lúgosítsd a savamat
ne szorongasd a szavamat
ráncom ne rángasd, redőmben ne rejtezz

ne torlaszd el a torkomat
ne lapulj meg a lépemen
ne kiáltozz a képemen
csigolyáim ne csikorgasd
fürtöm tövét ki ne forgasd

Mintha égnék, láng jár végig
lábujjamról lobog végig

ne nyisd meg az oldalamat

Kicsurran a forró kőnek
vasból való váladéka

A mai magyar költők közül Juhász Ferenc az, akinek költészetét át- meg áthatják a vogul–osztják hőségei és a *Kalevala* motívumai és formai sajátosságai. Már első nagyszabású művében, az *Apám* című eposzában felismerhető a jellegzetes kalevalai metrum, 8-9 szótagos sorok, szabálytalan ritmus, rágímek, paralelizmus, pl.

Vele soha nem fáradtam,
vele csak vidám maradtam,
vasárnap, ha egész estig
ástuk a zöld-inas kertet,
vágtuk a fát, fölsöpörtünk...

Anyám című eposzában újfent a formai jegyek árulkodnak a *Kalevala* hatásáról:

– paralelizmus:

S lejjebb, ahogy őt idézem,
ahogy a halottat nézem,

a szemfedő homály alatt,
cérna-csipke égbolt alatt,
cérna-csillagok, virágok,
cérnacsipkézet-páfrányok (...)

(...) Aztán földbe eresztettek,
aztán földdel betemettek (...)

– alliterációk:

– vak viaszgyökérgubancok,
viasz-vályuk, viasz-ráncok
– kezek, karmok, viasz-lángok,
kő-szavak, értem-kiáltók
– kapaszkodó sárga kezek,
kő-karmú kristálygyökerek

– figura etymologicák, ill. paronomáziák:

– vak mészkőhab-kőgolyókra
kövesedett kőhabrózsa
– fojtsátok a fojtó angyalt

Ugyanezek a sajátosságok jellemzik *A szárnyassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából* című alkotását is.

A fiú ezt meghallotta,
fejét hirtelen fölkapta,
szimatolt tág orr-vedrekkel,
fülelt erezett fülekkel,
síró hangra egész testtel,

mint vadász nyálkás léptére,
erdőtűz kondor füstjére (...)
(...) Amikor a tóhoz érne
ránéz holdfényes vizére:
vízben remeg holdas bükkfa,
tóból szarvas néz rá vissza (...)
(...) Feje agancsot rüggedzett,
csontág csontot leveledzett,
arcát állig szőr borítja,
ferde vágatú orrlikja (...)
(...) hullatna fiúi könnyet,
nem-látni fűj vízi-szörnyet,
hogy a szuszogás-örvényben
megragyognak vízi-éjben
virág-uszonyú halacszkák,
buggyant-szemű gyémántocskák (...)

Juhász Ferenc igazi poeta doctusként kutatja a vogul, osztják és finn varázslók mondáit, a hősénekeket, a medvénekeket, amelyeket beépít költészetébe. Apokaliptikus munkáiban, mint pl. *A költészet és a jövő* című prózaversében fölvonultatja az egész világmindenséget, a világ valamennyi értékét, az anyagiakat és a szellemieket egyaránt. A világ keletkezésének mondái között megtaláljuk nála a kalevalai változatot is:

Ég-leány-szél-től-víz-től-teherbe-esett-Vízanya-akinek-tér-
dén-egy-kacsa-fészket-rakott-s-abbán-hat-aranytojást-tojt-
ott-kotlott-költött-a-ruca-amíg-a-Vízanya-térde-mint-izzó-
szén-térdén-rándít-s-a-tojások-a-tengertajtékba-hullanak-
cserepekre-törve-tojás-alsó-fele-lesz-föld-tojás-felső-fele-
lesz-ég-sárgája-felső-fele-lesz-nap-fehérje-felső-fele-lesz-
hold-tojástarkája-lesz-csillag-feketéje-felhő...

Ugyanebben az alkotásban Krisztus és Buddha mellett megtaláljuk az obi-ugor hiedelemvilág legfontosabb alakjait, a Világügyelő Férfit,

a Városi-Fejedelem-öreget, a Barlang-öreget (mely voltaképpen nem más, mint a medve), a Szarvas-rénbika-alakú-fejedelemhőst, a Cson-tos-rénbika-alakú-fejedelem-hőst, Toremet, a vogulok és az osztjákok legfőbb istenségét.

A *Szent Tűzőzön regéi* című alkotás 5. és 6. énekében Numi-Toremről olvashatunk. A világ különböző népei ismerik a bibliai vízözön-mondát, köztük a vogulok és osztjákok, de más rokon népek is. Juhász szent tűzőzönről beszél, melynek el kell pusztítania a világot, vagy meg kell tisztítani azt. S ahogy a vízözön-mondákban, úgy Juhász Ferencnél is van menekülés az ember számára. A tűzőzön közepén egy tokhalbőrből készült hétrétegű sátor úszik a hétrétegű nyárfatutajon, melyet fűzfagyökér-köldökzsinór köt össze Föld-anyával. Csupa olyan kép, amilyennel a vogul-osztják népköltészet olvasásakor lépten-nyomon találkozunk.

(...) Tórem,
a világ ura.

Mosolygott
a vén isten, mosolygott,
mert Hul-atért akarta megölni szíve szent tüzével,
a Hul-atér-lakta földet akarta elmosni
szent, szent, szent Tűzőzönnel,
szent, szent, szent Tűzőzönnel,
Hul-atért, az ősgonoszt.

Mosolygott,
mert azt is látta Tórem,
hogy a szent lángcsipke-ágaskodás tetején,
a bősült szent tűzcsipke-tajtékozás tetején,
az őrjöngő szent lánghab-örvénylés tetején (...)
(...) egy hétrétegű nyárfa-tutaj libeg,
hétrétegű tutaj hánytorog.

A tutajon tokhalbőrből hétrétegű sátor.

A tutaj négy sarkán négy óriás-hordó,
a hordókban tiszta, kövér halzsír.

És a tutaj hasára kötött szent Megtartó-kötél,
a tiszta fűzfa-gyökérből font óriás köldökzsinór
a csipketéboly-tűzőzönbe merülve
éghetetlenül és lángtalanul feszül,
a lánggal-beköpött szent Föld-anya-hasába gyökereztetett
szent fűzfagyökérből-kötött Megtartó-kötél,
a szent zöld köldökzsinór
a Föld hasából feszesen kinyúlik,
nem fogja tűz,
nem fogja láng,
nem rága azt a Tűzőzön szent sáska-fogsora! (...)

(Részlet)

IRODALOM

- Austerlitz, R. 1958: *Ob-Ugrian Metrics*. FF Communications 174. Helsinki.
- Bonyhai Gábor 1968: A Szarvas-ének szerkezeti elemei. *Kritika*.
- Cheremis folksongs* by László Vikár and Gábor Bereczki. Budapest, 1971.
- Diószegi András 1966: Juhász Ferenc, a megújító. *Kritika* 1966/4: 23–32.
- Domokos Péter 1972: *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon*. Budapest.
- Domokos Péter 1983: A Kalevala és Magyarország. – In: Kaukonen, Väinö: *A Kalevala születése*. Budapest, 1983.
- Fokos, D. 1932: Die etymologischen Figuren der finnisch-ugrischen Sprachen. *Ungarische Jahrbücher* XII: 70–89.
- Gulya János 1978: *Gyarmathi Sámuel*. Akadémiai, Budapest.
- Gyarmathi Sámuel 1799: *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata...* Göttinga.
- Kalevala*. Rácz István fordításában. Budapest, 1980.
- Kaukonen, Väinö 1983: *A Kalevala születése*. Budapest.
- Képes Géza 1973: *Az idő körvonalai*. Budapest.
- Lakó György 1973: *Sajnovics János*. Budapest.

- Leszállt a medve az égből.* Vogul népköltészet. Budapest.
- Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre.* Budapest, 1975.
- Munkácsi Bernát 1892: *Vogul népköltési gyűjtemény I.* Budapest.
- Pusztay János 1977: *Az „ugor–török háború” után.* Budapest.
- Pusztay, János 1978: Finnisch-ugrische Traditionen in der modernen ungarischen Lyrik. *Südosteuropa-Jahrbuch* 11: 91–99.
- Sajnovics János 1770: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse.* Hafniae.
- Steinitz, Wolfgang 1934: *Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung.*
- Steinitz, Wolfgang 1941: Zur ostjakischen und vogulischen Volksdichtung. – In: W. Steinitz: *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen.* Teil 2. Stockholm
- Steinitz, Wolfgang 1975: A vogul és az osztják népköltészetéről. – In: *A vízimadarak népe.* Budapest, 353–367.

(1985)

DALOK, SORSÉNEKEK

Csendülj, csendülj, csendes világ

Képzeljük el, amint egy lapp vagy szamojéd rénszarvaspásztor a nyáj őrzése közben vagy éppen úton a legközelebbi – olykor félnapi járásnyra lakó – szomszédjához, unaloműzésként dudorászat magában. A dallamba néha bele-beleszövi legtöbbször minden összefüggés nélküli, egymást követő, csapongó gondolatait. Az éneknek, a dalnak így egy egészen kezdetleges válfaja alakul ki. Ezeknek a daloknak legnagyobb része, mint a szalmaláng, a fellobbanás pillanatában ki is alszik. Céljuk nem is az, hogy mások is hallják, hogy másokkal közöljenek valamit, hogy szórakoztassanak másokat. Ennek ellenére előfordulhat, hogy e dalok közül is több fönmarad, s ez a tovább élés többnyire a véletlennek köszönhető: a dúdolásnak pl. fültanúja volt valaki, akinek a dallam vagy a szöveg, esetleg mindkettő megtetszett, így hát megjegyezte azt, tovább énekelte, alkalmasint a szövegen vagy a dallamon változtatva. A daloknak ily módon különféle változatai is kialakulhatnak. Ritkábban ugyan, de az is megtörténik, hogy a helyszínre érkező gyűjtő-kutatót a háziak dallal üdvözlik, s ha az ember résen van, bekapcsolja magnetofonját, így megörökítheti az egyébként valószínűleg csak tiszavirág-életű dalocskát.

E kezdetleges dalok egy sajátos válfaját alkotják a lappok ún. *joiku*-énekei. Ezek jellegzetessége, hogy sokszor egyetlen egy értelmes szó sem fordul elő bennük, csupán indulatszavak, hangutánzó szavak, pl. *lolo-lololó* vagy *nu-nu-nu-na-nanana*, esetleg egy név.

lullul lullungo lullungo

lullul lullullu lullulu

Jowsep Lukkar lollonlo

lullul lullullu lullulu

lullul lullullu lullullu

Na, Jowsep Lukkar lollolo

*Jonsep Lukkar lollonlo
lullu lullullu lullullu stb.*

A *Kárvallott éneke* című lapp dalban egy rént felfaló farkasról esik szó, anélkül azonban, hogy az ordast megneveznék.

Kárvallott éneke

Ajj, jaj, jaj
la, la, lá,
lu, lu, lu,
hu, hu, hu,
haj, megláttam
jóllaktában.
Huu, huu, huu,
buu, buu, buu,
aj, megláttam,
rént faltában.
Aj, hogy falta,
felüvöltvén:
hujj, hujj, jujjuj!
Üvöltését abbahagyván
erdő belsejébe baktat,
mocsár mentén poroszkál.

(Buda Ferenc fordítása)

Ugyancsak lapp dal a *Rénszarvas-ének*, mely a szánon utazó ember pillanatnyi élményét, örömét fejezi ki, melyet a suhanó szán és az azt húzó rénszarvas látványa keltett benne.

Rénszarvas-ének

Suhan a rénszarvas,
homlokán ül agancsa,
pányva röppen agancsára,

bórszíz feszül a nyakára,
szarvas-vonta szánban ember üldögél,
szarvas-vonta szánban üldögélni jó.

(Buda Ferenc fordítása)

Hasonló dalokat idézhetnék más rokon népektől is, leginkább talán a szamojédoktól. Magam is gyűjtöttem – a nyenyeczek közt – olyan dalokat, amelyek szerzői ide-oda ugráló gondolatait fejezték ki, valahogy így:

van tizenöt rénbundám,
jaj de jó nekem,
hideg van, de nem árt nekem,
rénem is van elegendő,
nem sovány egy sem,
lányomnak is adok belőlük,
de messze van még a szomszéd sátra

és így tovább.

Ezek az énekek korántsem olyan szabályosak, mint például a mi népdalaink. Itt nincsenek versszakok, különösebb más formai kötöttségek sem, mint pl. rím, alliteráció, gondolatritmus stb. A dal keletkezésének legegyszerűbb, legigénytelenebb formája ez. Valószínű, hogy a dallam típusa hagyományozódik, s a típuson belül egyéni változatok keletkezhetnek. A hagyományos dallamszerkezethez azután hozzáigazítják az esetleges, alkalomról alkalomra változó mondanivalót.

Ha megpróbálunk valamiféle fokozatosságot fölláttani a különböző dalok között, úgy a következő, az előzőnél fejlettebb, igényesebb szintet az olyan dalok képviselik, amelyek bár versszakokra még mindig nem bomlanak föl, de a szöveg megszerkesztésében a tudatosságnak fontos jegyei mutathatók ki. Ilyen pl. a tartalmi egység, azaz az énekes csak egyetlen dologról (örömről, bánatról, szerelemről, halálról stb.) dalol. Ugyancsak itt említendőek pl. az ismétlések, amelyek a szöveget, még ha nem is szabályosan, de részekre tördelik; a sorokon belül néha alliterációval, azaz a szókezdő hangok összszegésével találkozunk.

Egy jó ember feleségének éneke

Bárcsak eljönne a barátom,
bár feltűnne nálam
a szívesen látott férfi,
Őneki én
ajkam bizony neki adnám,
kezem bizony neki nyújtanám,
kenje be bár ajkát farkasnak vérével,
ordasnak vérével
ajkát bekenheti.

Két kezét is megfognám,
égessen bár szenet benne,
kezét megragadnám.

Hogyha a szél bölcsebb volna,
szája volna,
a lány szélnek szája is volna,
hozna szép szavakat,
szókat hordozgatna,
csengő hangon szót kacagna
kettőnk között, így volna jó.
Kormos ételt kihajítom,
boszorkány kozmálta ételt
könnyedén felejtem én.

Barátaimra nem lövök,
nyáron szelíd vagyok,
télén hozzájuk szíves vagyok.

Bárcsak eljönne a barátom,
sietve jönne a szívesen látott.

(Pusztay János fordítása)

Vaszilij Szjadaj bordala

Vaszilij gazda!
Két földfokon
két ismerősöm van.
A keskeny földfokon
Hancerov-asszonyom,
a széles földfokon
Parkalov-asszonyom.
Két földfokot,
két földet uralok.
Tömérdek vagyonom,
sok rénemet
isten adta.
Pénzgazdagságom
atyám hagyta rám.
Kicsinyeimet
isten adta.
Rajtuk kívül
van nekem még
harminc szépségem,
harminc drágaságom.
Vaszilij gazda én,
uralom e földet.

(Pusztay János fordítása)

Egy Tallejov-asszony bordala

Usztye fokától
négy fehér rénem
hogyan hajtottam,
nem is értem.
Hat gyerek apja
mikor jön el?

Száz rénborjúm
szélnek megyen.
A kisművésű
mikor jön el?
Komám, egykomám
ezer agancsosát,
sok rénjét vigyázza,
őrzi egyedül.
Most már énnékem
megsiratóm nincsen,
gyermekem egy sincs.
Hadd igyam még!

(Pusztay János fordítása)

Öreg Petyka éneke

Fehér lábú zsenge rénem,
fehér lábú csepp rénökröm
Torum tó mellett a tundrán
jeget rágsálva hadd álljon.
Hajdanánvolt jó időmben
szánom rossz rénbőrrel fedtem,
estelente leterítettem,
nappalodáskor rénbőrömet
újfent szánomra terítettem.
Szegény ember voltam,
igennagyon gyöngé,
napi betévő falatomra
hullott szívem könnye.

(Kormos István fordítása)

Feltűnhetett, hogy a dalokat a gyűjtők bordalnak nevezték. Pontosabb volna márnótának, pityókos dalnak vagy valami effélének nevezni ezeket a dalokat, mivel keletkezésük körülményére, az italozásra utalnak.

Érdekes mozzanat, hogy e dalok legnagyobb része személyekhez van kötve. Ellentétben tehát a mi népdalainkkal, ahol a népdal (mint általában valamennyi népköltészeti műfaj: mese, néballada stb.) közösségi alkotás, a szerző ismeretlen, illetve személye lényegtelen, a fenti szamójéd, és nagyon sok, itt nem idézett vogul–osztják dalban mindig pontosan tudjuk, ki és kiről énekel.

*

Legközelebbi nyelvrokonaink, a vogulok és az osztjákok szintén nem ismerik a szabályos formájú dalokat. Az ő dalaikra, mint általában egész népköltészetükre, a gondolatrítmus mint költői eszköz nagyon jellemző.

Megjegyzem, hogy a gondolatrítmus vagy párhuzam nem csupán a finnugor népek népköltészetének sajátja, hanem az egész világon elterjedt költői eszköz. Megvan pl. a *Bibliában* is:

Figyeljete egek, szólni akarok,
hallgassa a föld számnak beszédeit,
csepegjen mint eső tanításom,
folyjon mint harmat szózatom,
mint permeteg a pázsitra,
mint zápor a fűre!

(Mózes V. könyve)

Szép példája ennek a szerkesztésnek *Az énekmondó öröme* című vogul dal.

Az énekmondó öröme

Én, Osztontem apó, dalolgotok,
Én, Osztontem apó, dúdolgotok,
Valamikor hat fiam elment,
Valamikor hét fiam elment, árván hagytak.
Coboly nyikorgó hangjára alszom,
Mókus csikorgó hangjára alszom,

Medve mozgó hangjára ébredek,
Szarvas köhögő hangjára ébredek.
Utánam maradó lány dalomat fújja,
Utánam maradó fiú mesémet mondja.

(Képes Géza fordítása)

Osztontem apó itt idézett dala az ének költészetének is szép példája. A daloknak egy külön csoportja szól az éneklésről, a hangszerről, az énekes mesterségről, a dalok örökkévalóságáról.

A kantele születése

Balgaságokat beszélnek,
hamis szóval hazudoznak,
kik a regét úgy regélik,
kanteléről azt kárálják:
Vejnemöjnen véste volna,
Ég atya alkotta volna,
csuda csukának csontjából,
vízi kutya állkapcsából.

Kínból készült a kantele,
fájdalomfából faragták,
bűvös húrját bánat szülte,
fekete gyász a fogóját,
két karját a keserűség,
szögeit a szomorúság.

Ezért nem nevet nótája,
húrja vígan sosem hangzik,
derűs dalra ritkán pendül,
hiszen kínból készítették,
fájdalomfából faragták.

(Rácz István fordítása)

A finnek ősi hangszerének hangját és a keletkezéséről szóló egyik elképzelést olvashattuk. Az ének költészetének dalaiból megtudjuk,

hogy a dalnok születik erre a mesterségre, s az énekes többnyire jutalom fejében zengeti hangszerét.

Dalnokverseny (észt)

Csendülj, csendülj, csendes világ,
Lendülj dalra, lelkes liget,
Verj visszhangot, boldog berek,
Kakukkolj vissza, tágas vadon,
Csattogj, erős, zöld szálerdő,
Szállj szembe harsány hangommal,
Az én szabad, szép dalommal,
Fürge nótám fennen harsog,
Torkom túlzeng minden hangot.

(Képes Géza fordítása)

Aranylantom lenne nékem (votják)

Aranylantom lenne nékem,
Arany szavakat dalolnék,
Lenne tanult mesterségem,
Szólnám szavak színezüstjét.
Mert nincs nékem aranylantom,
nincsen nékem arany szóm sem,
Ezüst nélkül szól a lantom,
Tanulatlan mesterségem.

(Ágh István fordítása)

A dalban, mint természetesen minden énekes műfaj esetében is, nagyon fontos a szöveg és a dallam egysége. Magyar népdalokra gondolva: szerkezetük eltér más, szintén énekelt műfajokétól, pl. a sira-tóktól. Az előbb idézett, szabályos egységekre (versszakokra) nem osztható dalok esetében az énekest mondanivalója előadásakor semmilyen formai kötöttség nem korlátozza, csupán a többnyire hagyományozódó dallamszerkezetre kell figyelemmel lennie. Egy adott

hosszúságú dallam azonban a legváltozatosabb szótagszámmal tölthető ki, ezért – ha a dalok szövegét leírva önmagukban, a dallam nélkül megvizsgáljuk – azt tapasztaljuk, hogy a dalok rendkívül „szabálytalanok”, egymást követhetik ugyanis a szótagszám szerint hosszabb-rövidebb sorok. A szamojédok különböző, jelentés nélküli töltőszótagokat illesztenek a szavak közé, sőt még a szavak belsejébe is.

Valószínűleg a zenei szerkezet alakulásával egyidejűleg vagy annak hatására létrejön a két- vagy négysoros versszak, többnyire végrímes sorokkal. A legegyszerűbb kétsoros szakasz úgy alakul ki, hogy egy sort megismételnek.

*

Nyelvrokonaink közül elsősorban a cseremiszek és a votjákok népköltészetében találunk ún. szabályos, versszakokra bomló, többnyire végrímekkel ellátott dalokat, melyek szerkezetüket tekintve hasonlóak a mi népdalainkhoz. Sőt, a cseremisz és a magyar dallamszerkezetekben is találunk hasonlóságot. Régebbi dalaink között, akárcsak a cseremisz dalokban szép számban találunk kvintváltó szerkezetűeket, pl. az *Érik a szőlő, hajlik a vessző* vagy a *Hej, rózsá, rózsá ékes vagy* kezdetűeket. A cseremisz és a magyar népdalok dallamszerkezetének ez a feltűnő és lényegi azonossága azonban nem ősi zenei rokonság következménye, hanem mindkét népnél idegen, egészen pontosan a törökségi népek zenei hatására alakult ki és fejlődött. A cseremiszek már több mint egy évezrede élnek nagyon szoros kapcsolatban törökségi népekkel, így pl. a csuvasokkal, tatárokkal, baskírokkal. Az ilyen hosszan tartó kapcsolatok eredménye mind a nyelvben, mind a kultúrában megjelenik; előbbiben pl. jövevényszavak formájában, az utóbbiban pl. új termelési formák (mezőgazdaság, állattenyésztés) meghonosodásában, vagy pl. a zenei szerkezetek átvételében. A magyarság a honfoglalás megelőzően hosszú időn át állt szoros kapcsolatban törökségi népekkel. Ezt számos – főként mezőgazdaságra vonatkozó – szó (*búza, disznó* stb.), valamint többek között a kvintváltó dallamszerkezet bizonyítja.

A következő dalok többnyire kettős felépítésűek. Ez azt jelenti, hogy a négysoros versszak első két sorában természeti képet találunk,

amely a másik két sorban kifejezettnek leginkább megfelel. Amennyiben a dal két versszakos, úgy a természeti kép végighúzódhat az egész első versszakon.

Fekete tengeren átalmenni (votják)

Fekete tengeren átalmenni
Papírosnál könnyebb hajó kell –
Veletek, szeretők, beszélgetni
Bársonynál is finomabb nyelv kell.

(Képes Géza fordítása)

Kicsi mező, zabmező

Kicsi mező, zabmező,
Szalmája van, kalásza nincs.
A te kedvesed messzire ment el,
Híre van csak, ő maga nincs.

(Képes Géza fordítása)

Nap jön (cseremisiz)

Nap jön a menny hajlatán,
arca nyíló tulipán,
ő legyen az én anyám,
ő legyen az én anyám.

Hold jön a menny hajlatán,
húzza fehér égi szán,
ő legyen az én apám,
ő legyen az én apám.

(Weöres Sándor fordítása)

Zelincevirág ha volnék

Zelnicevirág ha volnék,
rétről-rétre virítanék.
Almafavirág ha volnék,
kertről-kertre virítanék.

Kakukfióka ha volnék,
reggel-estve csak dalolnék.
Fülemülefíóka ha volnék,
éjten-éjen át füttyölnék.

Apám-anyám ha megvolna,
számontartának engem.
Szerető mátkám ha volna,
bánat sose érne engem.

(Buda Ferenc fordítása)

Mért is neveltél engem, édes jó apám?

Mért is neveltél engem, édes jó apám?
Mért is neveltél engem, édes jó apám?
Mért is nem lettem árva kakukk fióka?
Tavasszal megjönnék, minden ősszel elszállnék.

Mért is neveltél engem, édes jó anyám?
Mért is neveltél engem, édes jó anyám?
Mért is nem lettem fülemüle-fióka?
Tavasszal megjönnék, minden ősszel elszállnék.

Mért is neveltél engem, édes jó bátyám?
Mért is neveltél engem, édes jó bátyám?
Mért is nem lettem árva fecske-fióka?
Tavasszal megjönnék, minden ősszel elszállnék.

(Képes Géza fordítása)

Ezúttal a daloknak azokkal a fajtáival ismerkedtünk meg, melyekben nem a szó varázsereje a döntő. Tartalmukat tekintve a dalok az egész finnugorság körében hasonlóak: az ember életének, hétköznapijainak, ünnepeinek, munkájának, érzelmeinek bemutatása: tehát a mindennapok kelléke. A dalok tematikailag több csoportra oszthatók: alkalmi-szertartásos dalok (ide tartoznak pl. a varázsénekek), szórakoztató dalok (pl. a medveünnepi színjátékok dalai), az érzelmi jellegű dalok, életformához-foglalkozáshoz köthető dalok. Ez utóbbiakra idézek befejezésül egy vogl vadászdal.

Vadász dal

Ohó-ó-hohohoó-hohó!
Erdőt, lápot bejárok,
Jó sok vadat találok.
Nagy tó partján topogok,
Széles folyón átvágok.

Erdő vadat bőven ad,
Követem a nyuszt nyomát.
Jávort nyíllal ütök át,
Nyusztoknak állítok csapdát.

(Képes Géza fordítása)

IRODALOM

Kanteletar. Budapest, 1985.

Képes Géza 1972: *Nappél és éjjél*. Budapest.

Lappische Joiku-Lieder aus Karasjok. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 149. Helsinki, 1972.

Medveének. *A keleti finnugor népek irodalmának kistükre*. Budapest, 1975.

Pusztay János 1975: Gondolatok a szamojéd népekről és népköltészetükről. *Forrás* 1975/3: 37–39.

(1988)

AZ URÁLI NÉPEK IRODALMA

Az uráli népek népköltészetének és irodalmának igen tevékeny kutatója Domokos Péter, akinek eddigi munkásságát több könyv (*A finn irodalom fogadtatása Magyarországon* – Modern Filológiai Füzetek 15, 1972; *Az udmurt irodalom története*, Akadémiai Kiadó, 1975; *Uraliszfikái olvasókönyv*, Tankönyvkiadó, 1977; a Hajdú Péterrel közösen írt *Uráli nyelvrokaink*, Tankönyvkiadó, 1978; meseválogatás, antológia – *Medveének*, Európa Kiadó, 1975) és számos tanulmány fémjelzi. A most ismertetendő két könyv¹ mintegy összegzése eddigi kutatásainak, s összefoglalja – nem csupán a más tudományterületen működő uralisták számára – mindazt, amit az uráli népek irodalmáról tudnunk lehet.

Mindebből szinte következik, hogy a két kötetben közölt tanulmányok nagyobb részét már olvashattuk másutt. Ez az eljárás azonban egyrészt nem szokatlan jelenség a publikációs gyakorlatban, másrészt jelen esetben hasznos is, mert egy (ill. két) kötetben összesíti a különböző helyeken már közölt, egymással összefüggő írásokat.

A két kötet között vannak átfedések. Ezt már jogosabban furcsállhatnánk, ha nem ismernénk a kettős közlés hátterét. A német nyelvű *Handbuch* – bár a terjesztés révén Finnországba is eljuthat – nyilván nem kelti föl olyan mértékben a finn uralisták, irodalomtörténészek figyelmét, mint egy finn nyelvű tanulmánykötet ugyanarról a témáról. S amiért Domokos hangsúlyozottan hatni akar a finn szakemberekre, az az a körülmény, hogy a nyelvtudományban és a folklórkutatásban jeleskedő finn uralisták mind ez idáig elhanyagolták a kis finnugor népek irodalmának kutatását.

A *Handbuch*ban Domokos az alábbi témakörökkel foglalkozik:

¹ Péter Domokos: *Handbuch der uralischen Literaturen*. Studia Uralo-Altaica 18., Szeged, 1982, 397. – Péter Domokos: *Itäisten suomalais-ugrilaisten kansojen kirjallisuudesta*. Tietolipas 91, Helsinki–Porvoo, 1983, 179 1.

– az uráli irodalomtudomány lényege (Die Uralistik und die Forschung der uralischen Literaturen, 6–109),
– az uráli nyelvű irodalmak történeti áttekintése (111–281),
– az uráli irodalmak összehasonlító kutatása, ezen belül négy tanulmány: 1. Der mordwinische 'Sijažar' – Ein drittes uralisches Epos? (283–300), 2. Die Volksdichtung der uralischen Völker (301–328), 3. Zu den Quellen der jüngeren uralischen Literaturen (329–341), 4. Nationalität und Universalität in der Literatur der uralischen Völker (342–354). A kötetet egy kis antológia zárja (Zweisprachige Miniatur-anthologie der uralischen Literaturen, 356–397), melyben – terjedelmi okokból – csupán versek olvashatók az egyes uráli nyelveken és német fordításban. Ez a kis antológia nem annyira az értéket hivatott megmutatni, mint inkább a költészet létezését kell bizonyítani, írja az előszóban (2).

A finn nyelvű kötet a *Handbuch*hoz képest annyiban módosul, hogy első fejezetként egy vitacikket közöl *Suomalais-ugrilainen kirjallisuustiede – onko sitä?* (Létezik-e finnugor irodalomtudomány? – címmel (13–24), a második fejezetben a kis uráli népek közül a mordvin, a cseremis, a votják, a zürjén, a permják, a vogul–osztják, a jurák–szamojéd és a szölkup irodalmat mutatja be (27–132), szemben a *Handbuch*ban követett teljességgel, végül a harmadik fejezetben a fiatal uráli irodalmak forrásairól szóló tanulmány kivételével a *Handbuch*ban is szereplő tanulmányokat olvashatjuk (135–178). A finn kiadványt Névjegyzék zárja (176–179), ill. képek egészítik ki, amelyek a kis finnugor népek jelentősebb íróit ábrázolják.

*

Vegyük sorra ezek után az egyes fejezeteket!

A *Handbuch* első fejezete elsősorban az uralisztikában kevésbé járatos kutatóknak, irodalomtörténészeknek kíván tájékoztató jellegű információkat, áttekintést adni az uralisztikáról, ezen belül az ún. uráli irodalomkutatásról. Domokos felvázolja az uralisztika tudománytörténetét, részletesen kitér az uralisztika komplex értelmezésére, mely szerint – szemben a korábbi időszakok szűkebb, elsősorban nyelvészeti és etnográfiai-folklorisztikai felfogásával –

az uralisztika a különböző tudományágak széles körét foglalja magában. Az uralisztikának három periódusát különbözteti meg (1. Sajnovics *Demonstratio*jának megjelenésétől a 20. század elejéig, ez az anyaggyűjtés, az előkészítés, az alapvetés időszaka; 2. a két világháború között, a feldolgozás, a pontosítás és a differenciálás időszaka; 3. 1945 után, a szemlélet és a kutatás megújulása és kibővítése). Fokozatosan változnak az uralisztika művelésének intézményi keretei is. Ez megfelelő tanszékek, kutatóintézetek alapítását jelenti (Magyarországon, Finnországban, a Szovjetunióban, valamint nem finnugor nyelvű országokban [Ausztria, NSZK, Franciaország, Olaszország, Anglia, USA stb.]). Tudományos társaságok alakulnak az említett országok nagy részében, melyek uralistákat tömörítenek. Domokos felsorolja ezeket az intézményeket, s egyúttal közli az ott működő kutatók nevét (az NSZK-ban alkotó kutatók közül a magyar nyelv és a finnugrisztika jeles művelőjét, W. Schlachter göttingai professzor nevét hiányolhatnánk csupán). Bemutatja a finnugrisztikai tudományos kiadványokat, folyóiratokat, évkönyveket. Itt nyilván nem törekedhetett teljességre, hiszen akkor könyve terjedelmét lényegesen meg kellett volna növelnie. Így a recensens hadd egészítse ki a listát: *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* (SUST, Helsinki, eddig közel kétszáz kötete jelent meg, ez a sorozat tartalmazza az uráli népek körében gyűjtött nyelvi-néprajzi anyag zömét), *Journal de la Société Finno-Ougrienne* (SUSA, Helsinki), *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* (Wiesbaden, eddig közel húsz kötet), *Ural-altaische Bibliothek* (Wiesbaden, másfél tucat kötet), a szegedi illetőségű *Studia Uralo-Altaica* (amelyben a *Handbuch* is megjelent, eddig több mint húsz kötet), végül említésre méltók a Szovjetunióban élő nagyobb finnugor népek autonóm köztársaságaiban működő akadémiai filiálék tudományos kiadványai (mordvin, cseremis, zürjén, votják, karjalai). A jegyzetanyagban Domokos Péter felsorolja a kis uráli népek irodalmi folyóiratait, antológiáit is (94–97).

Lényeges kérdése a fejezetnek egy terminus technicus: beszélhetünk-e uráli irodalomról, vagy helyesebb az uráli népek irodalma megfogalmazás. Ő maga az uráli irodalom mellett foglal állást, s ezt igyekszik megfelelőképpen alátámasztani is. Hasonló

kérdés a néprajztudományban is fölmerült, s ekörül ott megoszlanak a vélemények. (Ez utóbbiról az uráli irodalmak kapcsán nem beszélhetünk, mert a hozzászólók zöme kívülről, s nem az uralisztika felől közelíti meg a kérdést.)

Az uráli népek irodalmát, népköltészetét (mely utóbbi szintén része az irodalomnak) sokáig nem kutatták, ill. amennyiben igen, úgy az megrekedt a magyar, a finn és az észt irodalom, ill. népköltészet vizsgálatánál. Az utóbbi egy-két évtizedben azonban kedvező változás következett be (elsősorban a magyar uralisták jóvoltából). Egyre másra jelennek meg rangos antológiák nyelvrokonaink irodalmából, a *Világirodalmi Lexikon*ban – szemben a korábbi gyakorlattal – számos uralisztikai cikk kapott helyet, külön finnugor számot jelentetett meg a *Neohelicon* (1978), s a *Filológiai Közöny* (1982/4). Külföldön is növekszik az érdeklődés a kis uráli népek irodalma iránt. Angliában J. Coates, Franciaországban J.- L. Moreau, Olaszországban G. Pirotti szentelt néhány fontos munkát egy-egy finnugor nép irodalmának.

Domokos az uráli irodalmakat hat csoportba sorolja:

1. magyar, finn és észt irodalom (ezen belül is inkább magyar, valamint finn és észt irodalom) – e népek önálló államisággal rendelkeznek, fejlett osztálytársadalmat alakítottak ki, régi irodalmuk van;

2. a mordvin, a cseremis, a votják, a zürjén és a permjék irodalom – közös jellemzőjük a 18. században kialakított írásbeliség; tipológiailag homogénabb, mint az előző csoport; kialakulásában és fejlődésében nagy szerepet játszott az orosz irodalom; irodalomtörténeti periódusaik egybeesnek; az írói technika hasonló;

3. a vogul, az osztják és a jurák-szamojéd irodalom – nyelvemlékek a 18. századból; irodalom csak a 20. század 30–40-es éveitől; ezek a tulajdonképpen fiatal írásbeliségű irodalmak, bár a szovjet terminológiában ezt a 2. csoportba sorolt irodalmakra is értik; a gazdag népköltéssel szemben szegényes irodalom áll;

4. a karjalai irodalom – tkp. az 1. és a 2. csoport között van; hat évtizedes irodalmi múlt; finn irodalmi nyelv; a finn irodalmi örökség, a kalevalai hagyomány és a görög-keleti ortodox kultúra gyakorolt rá hatást;

5. a lapp irodalom – nem homogén (négy országban, Norvégiában, Svédországban, Finnországban és a Szovjetunióban élnek, ez utóbbiban nem rendelkeznek írásbeliséggel); közel áll a 3. csoporthoz;

6. a kis balti finn népek és a szölkupok irodalma – a vótokat, az izsórokat, a vepszéket és a líveket magába foglaló csoport esetében csupán a múltból beszélhetünk, míg a szölkupok esetleg a 3. csoportba is besorolhatók.

E fejezet végén Domokos felvázolja az elvégzendő munkát, hosszú távú kutatási programot ad az uráli népek irodalmával foglalkozni kívánók számára. Elsősorban a mikrofilológiai kutatások szükségességére hívja fel a figyelmet, de az irodalmi és a nemzeti hagyományok kapcsolatának vizsgálata épp olyan fontos, mint a nemzeti verselés, az iskolaügy, az uráli irodalmak közti viszony, a recepció kutatása.

*

Az uráli népek irodalmával kapcsolatosan végletes nézetek hangzanak el. Az elismerő és az elítélő vélemények értelmetlen vitájának helyét a kutatásnak s az objektív szemléletmódnak kell elfoglalnia. Mindenekelőtt alapkutatásra van szükség, azaz irodalomtörténetek írására, antológiák összeállítására és a kutatóképzés megvalósítására.

A *Handbuch* második, egyben legterjedelmesebb fejezetében Domokos vázlatosan ismerteti az uráli népek irodalmának történetét (111–281). Minden irodalom – valós értékétől, történelmi múltjától függetlenül – nagyjából megegyező terjedelmet kap (leszámítva természetesen azokat a népeket, amelyeknél irodalmi élet nem alakult ki, ill. akiknek ún. irodalma egy-egy névhez kötődik).

A magyar, a finn és az észti irodalom esetében periodizál; a kisebb uráli népek közül ugyanezt csak a karjalai irodalom tárgyalásánál végzi el. A korszakolás a magyar és a finn irodalom esetében bevalóttan is eltér a megszokottól.

A magyar irodalom ennek megfelelően négy periódusra bontható: 1. 1000-ig (a nyelv és az önálló etnikum kialakulása); 2. 1000–1526 (a magyar állam megalakulásától az államiság bukásáig); 3. 1526–1918 (a mohácsi vésztől az új független Magyarország létrejöttéig);

4. 1918 után (a válság évtizedei, az új kezdés, az ország modernizálása). A 3. és a 4. korszakon belül további periodizálás elképzelhető. A nagyívű korszakolás meghatározta irodalomtörténeti folyamba mintegy harminc író, költőt helyez el. Hasonlóképpen jár el a finn és az észti irodalom esetében is. A finn irodalom vázlatos áttekintésekor részletesebben kitér a nemzeti nyelvnek a függetlenné válás folyamatában játszott szerepére, továbbá a *Kalevalának* a nemzeti tudományok és a művészetek fejlődésére gyakorolt hatására. A finn irodalom ma kevésbé aktív tényező, mint volt a múlt században, s kiválóan példázza azt az általánosnak nevezhető fejlődésmenetet, miszerint a népköltészet korát a nemzeti irodalom követi (annak politikai, társadalmi velejáróival), majd ezt az egyetemes igényű (de némiképpen elnemzetietlenedő) irodalom váltja fel. A finn irodalomnak ez az utolsó korszaka a 2. világháború után kezdődött. A finn irodalom ismertetésekor nagymértékben támaszkodik a magyar kutatósokra s az egyre gyarapodó magyar fordításokra.

Az észti irodalomról, a magas szintű, jól szervezett irodalmi életről némileg hosszabban ír, mint akár a magyarról vagy a finnről. A neves Magyarországon is jól ismert észti író, J. Kross alapján periodizálja az észti irodalom történetét, s az egyes korszakok bemutatását itt is lényegében a hazai elemzésekre támaszkodva végzi el.

A mordvin, cseremisiz, votják és zürjén irodalom története – mint arra már utaltunk – sok közös vonással rendelkezik. Így ezeknek az ismertetése során természetesen sok átfedést találhatunk, s csak a nevek különböznek. A kezdetek vallásos irodalma, alkalmi költészete, ill. a fordítások időszaka után – ami egyúttal a NOSZF győzelmével is egybeesik – szerveződik meg az említett népek irodalmi élete, hogy azután a 30-as évek második felében, a személyi kultusz káros kihatásaként ketté is törjön. A 2. világháború után elsősorban a politikus és a háborús irodalomnak lett létjogosultsága, s csupán a 60-as évektől kezdődően jelennek meg értékes irodalmi alkotások.

Ugyancsak sok az egyező vonás a vogul, osztják és jurák-szamojéd irodalmak történetében. Rendkívül fontos szerepet játszott ezen irodalmak kialakulásában a leningrádi Herzen Főiskola Északi Népek Intézete, amely a kis szibériai népek értelmiségét nevelte ki.

Az első irodalmi szárnypróbálgatások is többnyire főiskolai antológiákban jelentek meg. A három nép irodalma közül talán a jurák-szamojéd tekinthető a legerőteljesebbnek, amit az írók, költők viszonylag nagy száma, s az évről évre napvilágot látó orosz és jurák-szamojéd nyelvű kötetek is bizonyítanak. Ugyanakkor a kis uráli népek legismertebb íróját a vogulok mondhatják magukénak. Juvan Seeztalovnak több kötete jelent meg magyar fordításban is, sőt az oroszon kívül néhány más világnyelven is olvashatók művei. A sámánunka munkássága szinte a vogul élet enciklopédiájának tekinthető.

A karjalai irodalomról a recenzenstől legyen elegendő annyi, amit az uráli irodalmak csoportosításakor elmondott. A lapp irodalmat illetően pedig további két kötetre hívnám föl a figyelmet; egyfelől az *Aranylile mondja tavasszal* című, a lapp költészetet bemutató antológiára (Európa Kiadó, 1983), másfelől Johan Turi Domokostól is idézett könyvére, *A lappok életére* (Gondolat, 1983).

A kis balti finn irodalmak közül kiemelésre kívánczik a kihalás szélén lévő lívek (1970-ben mintegy 150 fő, bár 1888-ban még 3000 lélek) irodalma. Első nyelvemlékeik a XVIII. századból származnak (bár egyes vélemények szerint a XII.-ból). 1863-ban jelenik meg a Máté-evangélium fordítása. 1921–39 között mintegy 50 kiadvány, 100 sokszorosítvány látott napvilágot. Három nevet kell megemlíteni: K. Stalte (1870–1947), P. Damberg (1909–1987) és L. Rudzit nevét. Stalte sokoldalú szervező, tanár, költő, zenepedagógus, fordító, szerkesztő, aki világirodalmi antológiát ad ki lívül, családja közreműködésével irodalmi folyóiratot jelentet meg 1931–39 között, 100 példányban (!), 1937-ben kiadja az *Új Testamentum* rövidített fordítását. 1924-ben adja közre verseskötetét *Lív dalok* címmel. E versek között van a „Hazám”, amelyen Vörösmarty *Szózatának*, valamint a finn Runebergnek a hatása érződik, s a lívek himnusza lett. Damberg szerkesztő, tankönyvíró, író és tudománynépszerűsítő. „Anyanyelvi olvasókönyv”-et ad ki, amely egyúttal lív irodalmi antológia is, s amelybe elbeszéléseket írt. A 70-es években finn és észtt gyűjtőknek szalagra mondta a lívek hagyományait, életét. Ez az anyag egy kötetet tesz ki, s a lív irodalom részének tekinthető. Rudzit a lív nyelv szótárán dolgozott, létrehozta a „Lív nyelvvédő

társaság”-ot. Alkotó tevékenységét emigrálása törte ketté. Hasonlóképpen törte ketté a virágzásnak indult lív irodalmi életet a 2. világháború.

A *Handbuch* 3. fejezete négy tanulmányt foglal magában. Az elsőben a mordvin „Sijažar”-eposzról ír, amely a *Kalevala* és a *Kalevipoeg* után az uráli népek harmadik eposza. A két változatban megjelent eposz (1960 – 19 ének, 8000 sor; 1973 – 38 monda, 12000 sor) a mordvin verses epika Sijažar köré csoportosítható mondáinak, énekeinek összeszerkesztett gyűjteménye. Az uráli népek közül a finn-ségi, az obi-ugor és a szamojéd népek folklórában játszik a verses epika kiemelkedő szerepet, de az utóbbi egy-két évtized kutatásai, gyűjtései a mordvinoknál is mind mennyiségileg, mind minőségileg gazdag epikus népköltészetet tártak föl. A mordvin néprajzosok körében heves vitákat kiváltó alkotás (Lönnroti mintára V. K. Radajev műve) alapja egy szűkebb mordvin közösség folklórja. A vitákat a hitelesség kérdése váltotta ki, ti. a többé-kevésbé ismeretlen Sijažar alakjával szemben a mordvin nyelvterületen Tyustyán fejedelem alakja az elterjedtebb; körülötte is gazdag mondakincs jött létre, de az nem szerveződött eposszá. A *Sijažar* cselekménye nem olyan ősidőkben játszódik, mint pl. a *Kalevala*-é, mindössze a 16. századig viszi vissza az olvasót, amikor a mordvinok az oroszok oldalán harcoltak a nogajok (tatárok) ellen. Az eposz a mordvin népköltészet jellemző formai jegyeit viseli magán (tízszótagos sorok, rímtelen, esetleg ragrímes sorvégek, alliterációk [ha nem is olyan nagy mértékben, mint a balti finn népköltészetben], ismétlések).

A fejezet második tanulmányában (301–328) Domokos Péter áttekinti és jellemzi az egyes uráli népek népköltészetét, annak műfaji, formai és tartalmi jegyeit. Egyúttal felhívja a figyelmet arra, hogy a kései gyűjtések miatt (a kisebb népek esetében csupán a 19. századtól, ill. a NOSZF után) bizonyos műfajok csak töredékesen vannak képviselve, sőt bizonyos műfajok nyom nélküli eltűnésével is számolhatunk.

A fiatal uráli irodalmak forrásairól szóló fejezetben (329–341) az alábbi kérdésekkel foglalkozik: a folklór mint a történettudomány forrása, a népköltészet ahistorikus hősei, a népköltészet és

a történelem(kutatás) jelentősége az irodalom számára, a fordítások kérdése (elsősorban a többnyire gyenge és megbízhatatlan orosz nyelvű átköltésekkel kapcsolatban), a kis uráli népek igénye a nemzeti nyelvű irodalomra, az anyanyelvű és az orosz nyelvű alkotó tevékenység viszonya.

Az utolsó tanulmány az uráli népek irodalmában föllelhető nemzeti és egyetemes jelleg kérdéseit taglalja (342–354). A magyar, a finn és az észti irodalomban ez a kettős jelleg többnyire egyidejűleg jelentkezik; a két fogalom egybeolvadása főképpen az utóbbi időkben figyelhető meg, amint azt Juhász Ferenc és a vogul Juvan Sesztalov példáján illusztrálja.

A gazdag tartalmú két kötet mintegy enciklopédiája az uráli irodalomnak. Kijelöli jelenlegi helyét az uralisztikai diszciplínának és az irodalomtudomány körében, ugyanakkor közeli és távoli programokat is ad. Csak remélni lehet, hogy a nagy elhivatottságot és tudást (néhány világnyelv, valamint egy-két finnugor nyelv ismeretét, irodalomelméleti felkészültséget) igénylő tudományágnak hamarosan néhány új kutatója is megszületik.

(1986–1987)

ÜDVÖZLŐ BESZÉD A 13. FINNUGOR ÍRÓKONGRESSZUSON (Badacsony, 2015. szeptember 4.)

Hölgyeim és Uraim!

A Finnugor Irodalmi Szövetség (AFUL) elnökeként tisztelettel köszöntöm vendégeinket, a kongresszus résztvevőit.

Engedjék meg, hogy a Magyar Írószövetség tagjaként tolmácsoljam az írószövetség elnökségének üdvözlését.

A finnugor irodalmak asszociációjának célja, hogy kapcsolatot teremtsen a finnugor népek írói és irodalmárai között, hogy közvetítsük és jobban megismerjük egymás irodalmát, kultúráját.

Az irodalom a nyelv, a kultúra, s végső soron a nép fennmaradásának egyik legfontosabb eszköze; kiváltképpen igaz ez a veszélyeztetett helyzetben lévő népek esetében. Ennek tudatában készültünk a kongresszusra kiadványok sorával.

A magyar fél mint házigazda céljai:

- megismertetni a magyar irodalom legszebb verses és kisprózai alkotásait elsősorban az oroszországi finnugor népekkel – az 50 legszebb vers, a 12 legszebb novella – Fűzfa Balázs összeállításában;
- elindítani egy folyamatot/projektet a finnugor népek körében a magyar 12 legszebb vers-projekt mintájára.

Az anyanyelven született irodalom a nyelv és így a nép megmaradásának záloga. Azonban egyre több író már nem az anyanyelvén ír. Felmerül a kérdés, milyen nemzetiségűnek, anyanyelvűnek és identitásúnak tekinthető a nem anyanyelvén alkotó író. A döntés a saját karrier

szempontjából érthető, ám az anyanyelv, a saját kultúra és a nép fennmaradását nem segíti elő.

A 12 legszebb magyar vers hatéves programjának legnagyobb tanulsága, hogy még a szilárd öntudattal rendelkező népek esetében is erős lélektani, lélekemelő hatást fejt ki. Ezért bízom abban, hogy a kongresszus tiszteletére elindított program – lásd a kiadványokat – egy identitáserősítő folyamat első lépése lesz, melynek eredménye a nyelvi-kulturális-tudati asszimiláció lelassítása, esetleg megállítása. Ez egyszersmind hozzájárulás a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzéséhez.

Végül szeretném kifejezni köszönetemet a mintegy száz együttműködőnek, az egyes régiók koordinátorainak, a műfordítóknak és az irodalomkutatóknak.

Eredményes és kellemes kongresszust kívánok.

(2015)

A 13. FINNUGOR ÍRÓKONGRESSZUS TISZTELETÉRE MEGJELENT KIADVÁNYOKRÓL

A 13. Finnugor Írókongresszus tiszteletére – eddig egyedülálló módon – számos szépirodalmi kiadvány jelent meg. Kihaszználva a házigazda-szerepet, úgy döntöttünk, alkalmat teremtünk ahhoz, hogy nyelvrokonaink – elsősorban az oroszországi finnugor népek – betekintést nyerjenek a magyar irodalomba. Ennek érdekében felkértem Fűzfa Balázs habilitált egyetemi docens irodalomtörténészt, hogy állítsa össze a 12 legszebb magyar novellát, illetve az 50 legszebb magyar verset tartalmazó antológiát. Ezeket a műveket elláttuk nagyon pontos orosz nyelvű nyersfordítással, hiszen az oroszországi finnugor népek körében nem mindenütt akadnak közvetlenül magyarból fordítani képes műfordítók. A magyar eredeti és az orosz nyersfordítás alapján készültek el számos oroszországi finnugor nyelven, valamint észtil a magyar irodalomba betekintést nyújtó kötetek. (A finn fél sajnos nem vállalta a fordítást.) A kiadványokat az EMMI és a NKA nyújtotta támogatásból sikerült megjelentetni.

A magyar irodalom megismertetése mellett meghirdettük a finnugor irodalmak 12 legszebb verse „projektet” is – *A 12 legszebb magyar vers* nagyszabású program mintájára, abban bízva, hogy az összeállítás segíti oroszországi nyelvrokonainkat nyelvük, kultúrájuk megbecsülésében, erősíti gyengülő öntudatukat. Egyszersmind arra is ösztönözni akartuk őket, hogy kölcsönösen megismerkedjenek egymás irodalmával, mivel csak elvétve akadnak valamely oroszországi finnugor nyelvről másik finnugor nyelvre történő irodalmi fordítások. Szinte valamennyi nép szakértői elkészítették a válogatást, amelyet azután számos finnugor nyelvre lefordítottunk. (A finn fél ebben a programban sem vett részt – csupán a 12 legszebb finn vers válogatást készítette el, ami észtil és magyarul meg is jelent.)

A program kapcsán számos kérdés merült fel.

Mindenekelőtt az, ki tekinthető ún. finnugor írónak. Ha elfogadjuk azt a kiindulási pontot, hogy az irodalom a nemzeti nyelv és kultúra megőrzésének és fejlesztésének fontos eszköze, s ezáltal a nemzeti öntudat egyik meghatározó eleme, akkor finnugor írónak tekinthető-e az oroszul író alkotó?

További – immár szűkebb szakmai – kérdés a fordítástechnikával függ össze. Nem egy esetben találkoztunk olyan megoldásokkal, hogy a magyar versek egyes sorait, esetleg egész versszakát kihagyták. Ezeket a fordításokat természetesen nem közöltük. Ám elgondolkodtató volt az a hozzáállás, amikor a műfordító a magyar vers formai sajátosságait átalakította és az általa szabálytalannak ítélt formát (például Kosztolányi *Hajnali részegség* című verse esetében) négy-soros, *abab* rímszerkezetű versszakokba kényszerítette. Mi a teendő ilyenkor? Ha közöljük, nem tudjuk érzékeltetni a magyar költészet gazdag formai megoldásait, ha nem közöljük, akkor Kosztolányi (vagy más költőnk) ismeretlen marad. (Analógiaként említem, hogy Faludi György is „átszerkesztette” Villon verseit.)

Nem egy esetben egy verset azért nem fordítottak le egyik vagy másik nyelvre, mert a benne rejlő gondolatok túlságosan nehéznek bizonyultak, s nincsenek előképei az adott nyelvű költészetben. Egyébként erre hivatkoztak a formai sajátosságok megváltoztatásakor is – az adott nyelvű olvasótábor állítólag csak a szabályos szerkezetű verseket fogadja el irodalmilag értékes alkotásnak.

A kongresszus előzeteseként megjelent az *INF – 13 (A 13. Finnugor Írókongresszus)* című kiadvány. Ebben Észtország és Finnország, valamint az oroszországi finnugor köztársaságok és autonóm körzetek irodalmi életének utóbbi néhány évről olvashatók beszámolók. A magyarországi, finnugor vonatkozású irodalmi tevékenységet Nagy Katalin, Fűzfa Balázs és Pusztay János írásai mutatják be. A kötet ismerteti két magyarországi műhely, a NH-Collegium Fenno-Ugricum, illetve a Nyugat-magyarországi Egyetem nemrég megszűnt Uralisztikai Tanszékének finnugor irodalmakkal kapcsolatos tevékenységét.

A kongresszus tiszteletére megjelent irodalmi kiadványok jegyzéke:

Drámaválogatás

- *Eilne päev*. Valik soome-ugri rahvaste näidendeid. Válogatta és fordította Arvo Valton. 2015, 247.
- *Mezítlábas felhőjáró. Három dráma*. Válogatta és fordította Pusztay János. 2015, 156 (A komi Nyina Obrezkova és Alekszej Popov, valamint a moksa Valentyina Misanyina egy-egy drámájával).

A 12 legszebb magyar novella – Fűzfa Balázs válogatásában

- *A 12 legszebb magyar novella*. 2015, 83
- *Венгрань литературань 12 сехте мазый ёвнемат*. 2015, 97
- *12 kauneimat ungari novelli*. 2015, 84
- *Венгррез литератураись 12 медбасёк висът*. 2015, 93
- *Венгр литератураись 12 медся мича висът*. 2015, 95
- *Мадьяр литератураись 12 тужгес но чебер верос*. 2015, 95
- *12 эн сылне венгр ойлымаш*. 2015, 93
- *Венгрань литературань 12 инь мазы азкс*. 2015, 89
- *12 сяр ёмас потрыт венгрыт литератураньлт*. 2015, 60

Аз 50 legszebb magyar vers – Fűzfa Balázs válogatásában

- *Аз ötven legszebb magyar vers*. 2015, 99
- *50 kaunimat ungari luuletust*. 2015, 99
- *Венгрань литературань сехте мазый валморот*. 2015, 76
- *Венгррез литератураись медбасёк кывбуррез*. 2015, 54
- *Венгр литератураись 50 медся мича кывбур*. 2015, 105
- *50 эн сылне венгр почеламут*. 2015, 107
- *Мадьяр литератураись 50 тужгес но чебер кылбур*. 2015, 113
- *Венгрань литературань инь мазы валморот*. 2015, 94

A finnugor irodalmak 12 legszebb verse

- *A finnugor irodalmak legszebb 12 verse*. 2015, 252
- *Soome-ugri rahvaste kaunid luuletused*. 2015, 281
- *Финн-угор литератураясысь 12 медся мича кывбур*. 2015, 109

- *Эстононь валморот*. Válogatta Arvo Valton és Asta Pöld-mäe, 2015, 20
- *Финно-угррезлӧн литератураззись медбасӧк кывбурыз*. 2015, 69
- *Финн-угор калык-влакын сылнымутыштын 12 эн сай почеламутыш*. 2015, 90
- *Финн-угор литератураысь 12 тужгес но чебер кылбуз*. 2015, 162
- *Rimod versän kelel*. 2015, 36
- *Финно-угрань литературань 12 инь мазы валморот*. 2015, 69
- *12 сяр ёмас стихыт финно-угорский литературанылт*. 2015, 63
- *Стихаторэньийәт хӓнты йӓәңән*. 2015, 37

A finnugor irodalmak verseit magyar nyelvre – a korábban már lefordított észt és finn versek fordítóin kívül – Fábíán László, Jávorszky Béla, Kubínyi Kata, Nagy Katalin, Pusztay János és Tillinger Gábor fordította le.

Valamennyi kiadvány a Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum intézet *LiteratUral* című sorozatában jelent meg. A fentiekén kívül a *LiteratUral* négy nyelvű sorozatában ez alkalomból a komi Nyina Obrezkova *Hárysfa* című versantológiája látott napvilágot Tillinger Gábor fordításában.

(2015)

FINNUGOR IRODALOM VAGY FINNUGOR NYELVŰ IRODALMAK?

A címben felvetett kérdés egyáltalán nem stilisztikai, hanem erősen fogalmi. A finnugor irodalom kifejezés azt sugallja, hogy a világ irodalmi között van egy sajátos csoport, amelyet olyan jegyek jellemeznek, amilyenek más irodalmakat nem. Analógiaként említhetném a hagyományosan és széleskörűen használt *finnugor* vagy *uráli népek* jelzős szerkezetet. Ha egészen pontosan akarunk fogalmazni, akkor azt kell mondanunk: *finnugor* vagy *uráli nyelvű népek*. A finnugor népek kifejezés félrevezető, hiszen ezeket a népeket a nyelvi rokonságon kívül nem köti össze semmi más. Eltérőek genetikai és antropológiai jegyeik, jelentős mértékben különbözik kultúrájuk. A hagyomány azonban erős, így valószínűleg nem fog elterjedni a pontosabb, ám kétségtelenül nehezkesebb elnevezés. Nem árt viszont tudatosítanunk – nem annyira magunkban, szakemberekben, hanem elsősorban – a közvéleményben, mit is takar a megnevezés. Erre annál is inkább szükség van, mivel a finnugor ellenes közvélekedés egyik ütősnak szánt érve éppen az, hogy népeink nem lehetnek rokonok, s mivel a nyelv- és néprokonságot azonosnak veszik, „logikusan” következtetnek arra, hogy nyelvileg sincs közünk más finnugor nyelvű népekhez.

A finnugor irodalom/irodalmak terminust Domokos Péter vezette be, nagy szolgálatot téve ezzel a hagyományos, elsősorban a nyelvészetben és a néprajzon alapuló finnugrisztika bővítésének. Ha az elmúlt fél évszázad finnugrisztikájának tudománytörténetét áttekintjük, éppen az irodalomkutatás és -népszerűsítés területén hatalmas, szinte robbanásszerű fejlődés ment végbe. Ha csak az 1960 óta ötvenként megrendezett finnugor kongresszusok előadásainak kötetit lapozzuk végig, láthatjuk, milyen zsilipeket húzott föl Domokos Péter. Egy teljesen új világ jelent meg: az – akkor még Szovjetunióbeli – finnugor népek népköltészetének és szépirodalmának világa.

(Az észti és a finn irodalom például magyarországi ismertsége, ha nem is kielégítő mértékben, de lényegesen nagyobb volt, s hasonló megállapítást tehetünk a magyar irodalom észti- és finnországi ismertségét illetően is.) Domokos Péter úttörő kutatói és szervezői tevékenységének köszönhetően számos ún. kis vagy keleti finnugor nép népköltészetét és szépirodalmát reprezentáló kiadvány jelent meg. Elegendő legyen itt az 1975-ös magyarországi finnugor kongresszus alkalmából kiadott sok-sok kötetre gondolni. Szerencsére az ún. szovjet irodalmi kvóta biztosította a szükséges kiadói kereteket, s ezért utólag is köszönet illeti az akkori kiadói vezetőket. Jellemző volt, hogy legjelesebb költőink és műfordítóink is vállalták ezeknek az ismeretlen irodalmaknak magyar nyelvű tolmácsolását.

Tehát még egyszer felteszem a kérdést: finnugor irodalom vagy finnugor nyelvű irodalmak? A több országban élő finnugorság – hogy egy hagyományos elnevezés használatával magam is hozzájáruljak a fogalmi zavarhoz, ti. finnugorságon az egyszerűség kedvéért az egész uráli nyelvcsaládot értve – politikai viszonyai, történelmi körülményei, kulturális, ezen belül irodalmi hagyományai nagymértékben eltérnek egymástól. Könnyű ezt belátni, ha például az észtek, a finnek és a magyarok helyzetét és irodalmát szembeállítjuk az oroszországi finnugor népekével.

Amikor Domokos Péter finnugor irodalomról vagy irodalmakról beszélt, azon elsősorban a Szovjetunió-beli, illetve oroszországi finnugor népek irodalmát értette, kutatásainak zöme is ezekre az irodalmakra irányult: lásd *Az udmurti irodalom története* (Akadémiai, Budapest, 1975) című nagyszabású monográfiáját, amely annak idején nagy politikai botrányt váltott ki a szovjet Udmurtiában, majd nyilvános megkövetés következett a Szovjetunió felbomlását követően abban a rövid időszakban, amikor az orosz történelem második zavaros időszaka (смутное время) azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy az oroszországi őshonos népek sorsa a demokratizálódási folyamat révén jobbra fordult. (Ma már látjuk azonban, hogy nem jobbra fordult, hanem nem is olyan lassan jobb létre szenderül.) Az oroszországi finnugor irodalmak összefoglaló elemzését pedig *A kisebb uráli népek*

irodalmának kialakulása (Akadémiai, Budapest, 1985) című monográfiájában adja meg.

Amikor Domokos Péter a finnugor irodalmaknak ebben a – földrajzilag – szűkített értelmében tárgyalja a kérdést, akkor valóban közel állhatott ahhoz, hogy ezeket az irodalmakat többé-kevésbé egységes csoportként kezelje. Hiszen az oroszországi/Szovjetunióbeli/illetve újra oroszországi finnugor nyelvű irodalmak legtöbb jellemző vonása azonos. Már az irodalmak korszakolása is megegyezik, hiszen azt alapjaiban határozták meg a közös történelmi és politikai viszonyok. Hogy csak egy példát említsek: az ún. nagy októberi szocialista forradalom utáni mintegy másfél évtizednyi korszak az őshonos népek nyelvi-kulturális fejlődésében jelentős időszak volt – köszönhetően az ún. lenini nemzetiségi politikának. Utólag is értékelnünk kell ezt az időszakot annak ellenére, hogy a lenini nemzetiségi politika célja nem volt más, mint az anyanyelven keresztül megnyerni az oroszul csak mérsékelten tudó őshonos népességet a bolsevik ideológiának. A fiatal Uljanov a kazanyi egyetem hallgatójaként megismerkedhetett Ilminszkij professzor nézeteivel és programjával, és jó tanulónak bizonyult. Ilminszkij ugyanis a Volga-Káma-vidék iszlám vallású és pogány népeit anyanyelvükön keresztül akarta megnyerni a pravoszláv hitnek, ami – ismerve az ortodox egyház és az állam évszázadokra visszatekintő összefonódását – egyrészt oroszosítást is jelentett. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a mai Oroszország nem tesz ilyen kerülő utakat. Egyrészt azért nem, mert mára már minden őshonos nép kellő mértékben bírja az orosz nyelvet, másrészt erőből hajtja végre az asszimilálást. Gondoljunk csak az anyanyelvű és anyanyelvi oktatás visszaszorítására, az egyetemeken a saját filológiát oktató-kutató karok, intézetek, tanszékek likvidálására, a nem orosz nyelvű könyvkiadás radikális csökkentésére stb.) Az oroszországi finnugor nyelvű irodalmak szárba szökkenésének idején az észt, a finn és a magyar irodalom már javában virágzik, s részben túl van már az európai irodalmakra jellemző több korszakon. Azaz az oroszországi finnugor nyelvű irodalmak az észthez, finnhez és magyarhoz képest fáziskésésben voltak és vannak,

esetleg irodalmanként is eltérő mértékben. A korszakolás mellett sok hasonlóság van – elsősorban – a líra témaválasztásában.

Bizonyos irodalomtörténeti felfogás, mondjuk: kánon szerint beszélhetünk fáziskésésről az észti, a finn és a magyar irodalom kapcsán is, ám bár ezt az ún. kánont gyakran csak egyes irodalmak figyelembevételével teremtik meg. Nézzünk egy finn példát, a 19. század első felében a finn eposz, a *Kalevala* létrejöttét és szerepét. Az említett finn eposz példája több szempontból is rendkívül érdekes, hiszen olyan tényezők játszanak benne szerepet, amelyeket egyes szakmai körök anakronisztikusnak tartanak. Ilyen tényező már maga a műfaj is. Az eposz mint műfaj a 19. század első felében már idejét múlta. Mégis, a finn eposz a finn öntudatra ébredés, a finn identitás kialakulásának kovásza lett, ami végül a finn függetlenséghez vezetett. Másik tényező: az *egyetlenegy ember szerepe*. Elias Lönnrot, aki az egyetem elvégzése után körorvos lett Észak-Finnországban egy – akkori szempontból nézve – Isten háta mögötti településen, Kajaaniban, akkor, amikor még nem volt vasút, sem repülőgép, nem létezett telefon és internet, s mégis, sikerült rendkívül értékes anyagot gyűjtenie a finn eposz számára, s ezt a hatalmas értéket megszerkesztette, s vált – az eposznak köszönhetően – a finn szellemi élet vezető alakjává. Megalkotta több tudományág szakszókincsét, összeállította a finn nyelv leggazdagabb szótárát (csak a közelmúltban kiadott *Nykysuomen sanakirja* tartalmaz több szócikket, mint Lönnrot finn–svéd szótára). Finnország a *Kalevala* megjelenésének köszönhetően vált világszerte ismertté. S az eposz egyúttal sajátos láncreakciót is kiváltott. A finn eposz hatására született meg Észtországban az észti eposz megteremtésének gondolata, amelyet *Kalevipoeg* címen – Fählmann előmunkálatait is felhasználva – Kreutzwald alkotott meg a 19. század második felének elején. Az észti eposz vált a példaképévé a lett eposznak, amelyet Andrejs Pumpurs állított össze *Lāčplēsis* címen 1888-ban. Arany János a *Kalevalától* indítatva, amelynek létéről Reguly Antal beszámolóiból szerzett tudomást, írta meg a hun-trilógiát. Úgy vélem, nem tévedek, ha feltételezem, hogy az oroszországi finnugor népeknek az utóbbi évtizedekben egymás után megjelenő eposzai is a *Kalevala* hatására keletkeztek.

Azaz általánosító megoldásokat nem szabad korlátozott számú irodalmakban lejátszódó folyamatok alapján tenni.

Az oroszországi finnugor nyelvű népek irodalmával kapcsolatban azonban más kérdések is felmerülnek. Néhány ezek közül:

- kit nevezhetünk „finnugor” írónak,
- tisztelik-e maguk a finnugor nyelvű népek nyelvüket, kultúrájukat,
- hozzájárulhat-e az irodalom a kulturális közízlés fejlesztéséhez, vagy alkalmazkodnia kell a közízléshez,
- hozzájárulhat-e az irodalom a nyelv megőrzéséhez, az identitás erősítéséhez.

Röviden vegyük sorra ezeket a kérdéseket.

Ki a finnugor író? A kérdésre nem egyszerű a válasz, ti. a válasz a válaszadó hovatartozásától függ. Nyilván másként értékeli a saját helyzetét az érintett, és esetleg megint másképp a külső szemlélő, kutató. Ez utóbbi nagy valószínűséggel azt válaszolja a kérdésre, hogy finnugor író az, akinek finnugor gyökerei vannak és finnugor anyanyelvén ír. Az érintett pedig ezt kiegészíti azzal, hogy az – is – finnugor író, akinek finnugor gyökerei vannak, de más nyelven is, vagy kizárólag csak más nyelven (értsd: oroszul) ír. A kérdés szerintem azért lényeges, mert az anyanyelvű irodalom a nyelv és nép megmaradásának záloga, főként a veszélyeztetett, alacsony öntudatú népek esetében. És ilyenkor nem lényegtelen az a kérdés: milyen nemzetiségű és nyelvű és öntudatú az az író, aki idegen nyelven ír. Az író karrierje szempontjából érthető döntés, de ezzel nem járul hozzá anyanyelvének, kultúrájának és népének fennmaradásához.

Tisztelik-e maguk a finnugor nyelvű népek nyelvüket, kultúrájukat? Tapasztalataim szerint az anyanyelvhez, a saját kultúrához való viszony – tisztelet a kivételnek – inkább csak szavakban nyilvánul meg, mintsem a tettekben. Sokakban a nemzeti öntudat helyett egy általános, oroszországi öntudat fejlődik ki. Ez az etnikai nihilizmus következménye. A *homo sovieticus* megteremtésének folyamatát a Szovjetunió szétesése után felváltotta a *homo russlandicus* létrehozásának igénye.

Valószínűleg nem független ettől az a fordítói gyakorlat, hogy a finnugor irodalmi alkotások oroszra fordítása gyakran felismerhetetlen átköltései az eredeti műveknek. A kézenfekvő orosz magyarázat: ezeket a műveket fel kell – úgymond – emelni az orosz irodalom magas színvonalára, ám ezáltal éppen az alkotások sajátossága, eredeti íze, stílusa vész el.

Hozzájárulhat-e az irodalom a kulturális közízlés fejlesztéséhez, vagy alkalmazkodnia kell a közízléshez? Talán nem tévedek, ha azt mondom, az irodalomnak hozzá **kell** járulnia a kulturális közízlés fejlesztéséhez. Amiért a kérdést egyáltalán felvetettem, annak egy közelmúltbéli eset az oka. Amikor a legutóbbi finnugor írókongresszus alkalmából – egyebek között – lefordítottam számos finnugor nyelvre a magyar lírát reprezentálni hivatott 50 verset tartalmazó, Fűzfa Balázs által összeállított válogatást, néhány esetben a versek formai átszabása lett az eredmény. Elrettentő példaként a magyar líra egyik gyöngyszemének, a *Hajnali részegségnek* – hadd ne mondjam, milyen nyelvű – fordítását említhetem. Kosztolányi versének bonyolult formai megoldásait szabályos szerkezetű négy soros, *abab* rímképletű formába öltöztették, és Jeszenyin-vers keletkezett belőle. Amikor felhívtam a fordító figyelmét, akinek egyébként rendelkezésére állott a vers magyar nyelven is, az eredeti vers formai megoldásainak figyelmen kívül hagyására, válasza az volt, hogy az ő népe csak a szabályos formájú verseket tartja irodalmi alkotásnak. (A fordítást egyébként nem közöltem.)

Ez az eset rávilágít az irodalmak eltérő fejlettségi szintjére is. Az oroszországi finnugor nyelveken létrejött szépirodalom, kiváltképp a líra nem csak formailag, hanem tartalmilag is különböző fejlettségi fokot képvisel. Némelyikük még nem lépett túl a fiatal irodalmakra jellemző tematikai hármasságon: a *haza/nyelv – természet – szerelem* megéneklésén. Hiányzik az elvont, filozófiai gondolatok kifejezésének lehetősége, s egyelőre talán az igénye is. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy a fentebb említett magyar versválogatásból az ilyen gondolatokat tartalmazó verseket nem fordították le.

Hozzájárulhat-e az irodalom a nyelv megőrzéséhez, az identitás erősítéséhez?
Meggyőződése, hogy a kérdésre igennel lehet válaszolni. De csak akkor,

- ha az irodalom művelésének biztosítva vannak a politikai és a szakmai (például nyelvi) feltételei,
- ha van igény az irodalmi alkotások iránt,
- ha a finnugor irodalmak megőrzik sajátosságukat, s nem olvadnak bele más irodalmakba,
- ha megmarad és fejlődik a nyelv.

Kérdés, hogy ezt a folyamatot lehet-e kívülről befolyásolni. Észtország, Finnország és Magyarország sokat tehet annak érdekében, hogy az oroszországi finnugor irodalmak fejlődjenek. Mindenekelőtt lélektani megerősítésre van szükség, ezt például az irodalmak iránti érdeklődéssel, azok fordításával érhetjük el, előnyben részesítve az anyanyelven és nem oroszul írott műveket. Ezen a téren felülmúlhatatlan teljesítményt nyújt Észtország e tekintetben egyszemélyes intézménye, Arvo Valton. Szakmai támogatást azzal nyújthatunk, ha olyan rendezvényeket, kurzusokat, nyári egyetemeket, szemináriumokat szervezünk, amelyek keretében az irodalom művelői és a műfordítók megismerkedhetnek az észt, a finn, a magyar irodalom értékeivel, de az egyéb világirodalommal is, valamint a fordításelmélet és a fordítás gyakorlatának kérdéseivel.

Az igény felkeltése a helyi értelmiség feladata. Az irodalom sajátosságainak, mindenekelőtt nyelvének megőrzése az alkotók feladata és missziója. A nyelv fejlesztése szakmai és művészi kérdés. A feltételek közül, ha megvan az akarat, ez valósítható meg a legkönnyebben.

Örömmel látom, hogy mind a finnugor köztársaságokban, mind a külföldön, pl. Észtországban vagy akár nálunk tanuló oroszországi finnugor nemzetiségű fiatalok körében jelentkeznek olyanok, akik vagy író- és költőpalántaként vagy műfordítóként művelik anyanyelvükön a szépirodalmat, vagy vállalják az irodalmi alkotások szerkesztését, kiadását és népszerűsítését.

A finnugor szolidaritás megnyithatja az utat a minőségi irodalom számára a nem-finnugor világba is.

Ha nyelvrokonaink komolyan veszik az anyanyelven művelt irodalmat és annak hatását a nyelv és a nép megmaradására, a kedvezőtlen politikai körülmények ellenére is bizakodók lehetünk. Ez nem csupán a finnugor nyelvcsalád fennmaradása szempontjából fontos, hanem hozzájárulás a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzéséhez is.

(2016)

MEGNYITÓ BESZÉD A 14. FINNUGOR ÍRÓKONGRESSZUSON (Tartu, 2017)

Tisztelt Köztársasági Elnök Asszony, Tisztelt Polgármester Úr,
Tisztelt Múzeumigazgató Úr, Tisztelt Írószövetségi Elnök Úr,
Hölgyeim és Uraim!

Az AFUL elnökeként tisztelettel köszöntöm a kongresszus vendégeit és résztvevőit.

AZ AFUL TÖRTÉNETE

A finnugor írókongresszus közel negyedszázados múltra tekint vissza. Első alkalommal a regényként – és néhány évvel ezelőtt Tallinnban még étteremként is – jól ismert *Egri csillagok* városában, a magyarországi Egerben rendezték meg a finnugor népek íróinak találkozóját 1993-ban. Azóta rendszeresen, a különböző finnugor nyelvű államokban, Észtországban, Finnországban és Magyarországon, valamint Oroszország finnugor köztársaságaiban rendezik meg a finnugor írók és irodalmárok találkozóját, amely fontos fórummá, valóságos mozgalommá vált az évtizedek során. Ebben a folyamatban főként két barátunk, kollégánk játszott kiemelkedő szerepet, a néhány éve elhunyt Domokos Péter professzor, a finnugor nyelvű irodalmak kitűnő kutatója, és a hála Istennek még most is köztünk lévő és alkotó Arvo Valton, a jeles író, költő, műfordító, irodalom-szervező.

AZ AFUL CÉLJA

A finnugor irodalmak asszociációjának célja, hogy kapcsolatot teremtsen a finnugor népek írói és irodalmi között, hogy közvetítsük és jobban megismerjük egymás irodalmát, kultúráját.

Ezt a célkitűzést azonban csak tervszerű munkával lehet megvalósítani. Jelenleg sok az esetlegesség, véletlenszerűség. Tudatos akciókra van szükség, mint amilyenre például a 13. kongresszus alkalmából sor került. A rendező magyar fél mintegy harminc antológiát adott ki több finnugor nyelven. Ezekben nemcsak a magyar irodalmat népszerűsítette nyelvrokaink körében – kiadva az 50 legszebb magyar verset és a 12 legszebb magyar novellát finnugor nyelveken –, hanem teret adott az egyes finnugor irodalmak „étvágygerjesztő” bemutatásának is azzal, hogy kiadta az egyes finnugor irodalmak 12 legszebb versét számos finnugor nyelvű fordításban. A szlovákiai nyitrai egyetemen dolgozó kollégáimnak köszönhetően ezek a kiadványok megvannak CD-n is.

A cél megvalósítása érdekében a fentihez hasonló tervszerű programokra van szükség. A program eltervezésekor és megvalósítása-kor abban bíztam, hogy többen követni fogják. Ehhez önfeláldozó munkára van szükség – a közös ügy érdekében.

Az irodalmak kölcsönös fordításának lélektanilag is jelentős hatása van: növeli az adott nép kultúrájának presztízsét a maguk szemében – azáltal is, hogy más népek részéről is megnyilvánul az irodalmuk iránti érdeklődés.

AZ IRODALOM SZEREPEI

És ezzel már át is térünk arra a kérdésre, mi van/lehet az irodalom szerepe egy társadalom életében.

Az irodalom mint identitáserősítő

Az irodalom a nyelv, a kultúra, s végső soron a nép fennmaradásának egyik legfontosabb eszköze; kiváltképpen igaz ez a veszélyeztetett helyzetben lévő népek esetében.

Közismert, hogy a finn *Kalevala*, az észti *Kalevipoeg* milyen jelentőséggel bírt a finn és az észti nemzetté válás folyamatában, e népek ismertté tételében, e népek öntudatának erősítésében. Valószínűleg hasonló hatást váltanak ki az oroszországi finnugor népek körében a maguk eposzai.

A nemzeti nyelvű irodalom identitáserősítő hatása még az önálló államisággal rendelkező magyarság esetében is jelentős, főként a diaszpórában, a kisebbségi létben élő magyarok között, akiknek a helyzete sok tekintetben hasonlít az oroszországi finnugor népek helyzetéhez.

Éppen ezt a célt szolgálta a legutóbbi kongresszusra kiadott mintegy 30 antológia, s kívánt egyszersmind minta is lenni. Ezért mutatuk be részletesen *A 12 legszebb magyar vers*-programot, s azt reméltük, hogy sok helyen követni fogják. Sajnos, nem tudok róla, hogy nyelvrokonaink körében elindítottak volna hasonló programokat.

Az irodalom mint a közízlés alakítója

Éppen az említett program megvalósítása során találkoztam azzal a kérdéssel, hogy az olvasó határozza-e meg, mi tartható művészeti alkotásnak, vagy a művész nevelje az olvasót.

Hasonló probléma merülhet föl az irodalmi alkotások tartalmával kapcsolatban is. Amíg egy vers a hazáról, az anyanyelvről, a költőt körülvevő természetről szól, addig mindenki érti. Ám az irodalom ennél több, tematikusan ennél sokkal gazdagabb. Jellemző, hogy bizonyos nyelvekre a filozofikus tartalmat hordozó magyar verseket le sem fordították, nyilván azért, mert hasonló tartalmak nem fogalmazódnak meg az adott nép költészetében.¹

Az irodalom mint érdeklődést és igényt felkeltő

Ehhez a kérdéshez kapcsolódik az irodalomnak az a szerepe, hogy felkeltse az emberek érdeklődését, majd igényét a kultúra, a művészetek

¹ Az ismétlődések elkerülése végett lásd a 150. és 158. oldalon a Kosztolányi-vers fordításának esetét.

íránt, s ez – veszélyeztetett helyzetben lévő nyelvek esetében – egyúttal azt is jelenti, hogy az anyanyelv íránt is. Az anyanyelv íránt azonban csak akkor, ha a költő, író az anyanyelvén ír.

Az anyanyelven született irodalom a nyelv és így a nép megmaradásának záloga. Azonban egyre több író már nem az anyanyelvén ír. Felmerül a kérdés, milyen nemzetiségűnek, anyanyelvűnek és identitásúnak tekinthető a nem anyanyelvén alkotó író. A döntés a saját karrier szempontjából érthető, ám az anyanyelv, a saját kultúra és a nép fennmaradását nem segíti elő.

FELADATOK, LEHETŐSÉGEK

Sokszor és sok helyen beszéltem már ezekről különböző fórumokon, s bár úgy tűnik, hiába, most mégis újra megteszem.

Az értelmiség felelőssége

Az értelmiséget az jellemzi, hogy nem elsősorban a saját egyéni érdekeit tartja szem előtt, hanem felelősséget visel népe nyelvének, a kultúrájának, s így végső soron magának a népnek megmaradásáért. Ez, természetesen, minden országban és minden nép esetében más és más feladatot jelenthet, de a veszélyeztetett nyelvek és kultúrák esetében ez a felelősség hatványozott.

Ez felveti a kérdést, ahogy előbb erre már kitértem, ki tartható finnugor írónak. Éppen a saját nép, nyelv és kultúra iránti felelősség szellemében fordulok az írókhoz, költőkhöz: írjatok anyanyelveteiken is!

A tervszerűség

Fentebb már szóltam arról, hogy egymás irodalmának megismertetésében tervszerűsége van szükség. Tervszerűsége abban, hogy irodalmunkból mit fordíttassunk le más nyelvekre.

Tervszerűsége abban, hogy figyeljük egymás jeles irodalmi eseményeit, pl. évfordulóit. Csak egy példa: Magyarországon az idén

ünnepeljük Arany János – aki a magyar líra egyik legnagyobb alakja – születésének 200. évfordulóját. A legtöbb oroszországi finnugor nyelven csak az a két verse jelent meg, amelyeket én adtam ki az előző kongresszus tiszteletére összeállított antológiákban. Természetesen a magyar félnek a feladata lett volna, hogy felhívja a figyelmet erre az évfordulóra.

Első lépésként talán érdemes volna a badacsonyi kiadási programhoz hasonló programokat indítani. Mindenekelőtt össze kellene állítani az egyes irodalmakat reprezentatívan bemutató antológiákat. Ha nincsenek az eredetiből fordítani tudó műfordítók, akkor el kell készíteni a pontos orosz nyelvű fordítást a szükséges információkkal (pl. versek esetében formai sajátosságok).

A fordítás

A fordítás alapvető feltétele a nyelvismeret. Lehet, természetesen, közvetítő nyelven keresztül is fordítani, ám ez kockázatos. A kockázatot csökkenti, ha pontos, szó szerinti fordítás készül a fordítandó szövegről, s készülnek hozzá értelmezést elősegítő magyarázatok. Így jártunk el a finnugor irodalmi antológiák fordítása esetén. Ha ezt nem teszik, könnyen úgy járhatnak, mint én is néhány évtizeddel ezelőtt, amikor egy antológia számára mari nyelvből fordítottam egy novellát, amelyről a munka során kiderült, hogy már jelent meg fordítása magyar nyelven. Összehasonlítottam a két fordítást, és nem ismertem rá a szövegre. Attól tartottam, hogy én fordítottam félre a szöveget, aztán kiderült, hogy nem, hanem a másik fordítás az orosz ún. műfordítás alapján készült, csak hogy az orosz műfordítás azt jelentette, hogy átírták az eredeti szöveget.

A közvetlen fordításhoz ismerni kell a nyelveket, s ehhez szükség van a nyelvek kölcsönös tanítására. Régóta hangoztatom, hogy Oroszországban az oroszországi finnugor nyelvek oktatása legyen a finnugor szakos képzés része, ahogy például Magyarországon is. Erről is fogok beszélni az egyetemi asszociáció szeptemberi ülésén Sziktykárban az idén szeptemberben. (Ez az ülés elmaradt – PyJ.)

A jó fordításhoz a nyelvismereten kívül szükség van az irodalmi és stílusirányzatok ismeretére. Ezeket az ismereteket például fordítói

szemináriumokon lehet megszerezni vagy tökéletesíteni. Időről időre szerveznek fordítói szemináriumokat, de ezeket rendszeressé kell tenni.

NEHÉZSÉGEK

Tudom, hogy a fentebb elmondottak megvalósítása különböző nehézségekbe ütközik. Hogy a saját házunk tájával kezdjem: Magyarországon a finnugor nyelvrokonság nem jó hívószó. Ennek ellenére – néhány lelkes szakembernek köszönhetően – időről időre jelenhetnek meg fordítások a finnugor népek irodalmából, ahogy erre a kongresszusra is hoztunk néhány éppen most, a kongresszus tiszteletére kiadott fordítást. Őszinte csodálattal és – elnézést a szóért – irigységgel figyeljük Arvo Valton fantasztikus fordítói és kiadói tevékenységét, amelyet az oroszországi finnugor népek irodalmának ismertté tételéért végez.

Az oroszországi finnugor népek írói, irodalmárai előtt más jellegű nehézségek tornyosulnak. Kívülről nézve ezek lehetnek az állam asszimilációs politikájából fakadóak, lehetnek – az előzőtől nem függetlenül – anyagi jellegűek. A támogatás hiánya akadályozza az anyanyelvű művek, a fordítások kiadását éppúgy, mint ahogy befolyásolja a kongresszusokon való részvételt is. Gyanítom, hogy nem egyszer a kongresszusi delegációk összeállítását is a politika befolyásolja.

Anyanyelvű irodalmat művelni, a rokon népek irodalmát fordítani, azt népszerűsíteni nem egyszerű. Aki ezzel foglalkozik, annak fel kell adnia kényelmes hozzáállását, és az ügy érdekében vállalnia kell a többletmunkát.

Végül szeretném kifejezni köszönetemet

- a szervező bizottságnak, élén Eva Toulouzzal, az AFUL alelnökével,
- Észtországnak, hogy támogatja a kongresszust, és magas – államfői szinten – szinten nyilvánítja ki érdeklődését e fontos rendezvény iránt,
- Tartu városának, hogy befogadta a rendezvényt,

- az ERM-nek (Észt Néprajzi Múzeum), ennek a fantasztikus múzeumnak.

Kívánok eredményes kongresszust, sok élményt, új ismeretségeket, barátságokat, ezekből születő új programokat – eredeti irodalmi műveket és fordításokat. A kongresszust megnyitom.

(2017)

AZ URÁL ARANYA

Arany János versei finnugor nyelveken

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Minden fénylik, ami Arany. Az ismert magyar közmondás kifordításával tudom legjobban jellemezni Arany költészetét, nyelvalkotó zsenijét. Sokan elmondták már, hogy Arany a legmagyarabb magyar költő, hogy Aranyt szinte lehetetlen lefordítani más nyelvekre, hogy Arany János nem magyarul írt, hanem „Aranyul”. Költészetének nyelve a magyar nyelv valószínűleg leggazdagabb tárháza.

Kérdés, van-e rá igény. Pro és kontra hangoznak el vélemények, szükségünk van-e olyan szavakra, kifejezésekre, költői képekre, mint például az „Ösztövré kútágas hórihorgas gémmel”. Több kísérlet eredményét is olvashatjuk, amelyek arra irányulnak, hogy irodalmunk klasszikusainak a mai olvasó számára nehéznek megítélt – egyelőre még csak a prózai – műveit „olvasóbarátabb” stílusban közvetítsék. Így lesz például Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényének elején a két kisgyermek fürdőzésének lírai ábrázolásából egy kétmondatos összefoglalás:

„A patakban két gyermek fürdött, egy fiú meg egy leány. Nem illik tán, hogy együtt fürödnek, de ők ezt nem tudják: a fiú hétesztendős, a leányka két évvel is fiatalabb.

Az erdőben jártak, patakra találtak. A nap tüzesen süttött. A víz egy vápában székerfordulatnyi tavacskává szélesült. Tetszett nekik.

Először csak a lábukat mártogatták bele, aztán beleereszkedtek térdig. Gergelynek megvizesedett a gatyácskája, hát ledobta. Aztán az ingét is ledobta. Egyszer csak ott lubickolt meztelen mind a kettő. Fürödhetnek: nem látja őket senki.

A pécsi út odább van, túl a fákon. Az erdőben nem jár senki. Ha valaki meglátná őket, lenne is nemulass! Mert a fiúcska csak hagyján –

az nem úrfi; de a leányka a tekintetes Cecey Péter úrnak a leánykája – kisasszony – és úgy illant el hazulról, hogy senki sem látta. Még így csupaszon is látszik rajta, hogy úri galambka: fehér, mint a tej. Ahogy ug-rándozik a vízben, két kis szőszke hajfonata röpköd a nyakán”.

Ehelyett a mai olvasó gyerek ezt kapja:

„A patakban két gyermek fürdött: egy fiú meg egy lány. Meztelenül lubic-koltak, az erdő mélyén senki sem láthatta őket.”¹

Az eljárással – amely hasonlít a korábbi évtizedekből ismert 100 hí-res regény zanzásítására – még akkor sem tudok egyetérteni, ha az ilyen „átiratok” Spiró György, Vitray Tamás és Vizi E. Szilveszter ajánlásával készülnek. Hogy az MTA egykori elnökének szakterüle-téből vegyem az analóg példát: eszerint az agyról is elég annyit tudni, hogy valami puha, barázdált anyag a koponyában. Ebből ugyanis semmit nem tudunk meg az agy működéséről, funkciójáról, mint ahogy a zanzásított átiratból sem az irodalmi mű értékeiről.

*

A nyelvi kultúra szoros kölcsönhatásban van az általános műveltség-gel, mintegy tükrözi annak állapotát. Szubjektív – munkám révén elsősorban egyetemista fiatalokra kiterjedő – megfigyelésem alap-ján azt állapíthatom meg, hogy az anyanyelv használata elsilányo-sodik. Egyrészt egyetlen stílusba olvadnak össze a nyelvhasználat regiszterei, az egyetemi referátumokat gyakran ugyanolyan stílus-ban adják elő, mintha a haverokkal fecsegnének a kocsmában (leg-feljebb a már-már kötőszavakként használatos trágár szavak hiá-nyoznak – a menzán sorban álló diákok között azonban már azok sem), másrészt hihetetlen mértékben csökken az aktívan használt szavak száma. Ezek a hiányosságok a hallgatóknak fel sem tűnnek, s ha szóba kerülnek, értetlenül állnak a kifogások előtt, hiszen

¹ Mínya Károly: *Tanítsuk-e a Toldit? – Archaizmusok az elbeszélő költeményben* = <https://mnyknt.hu/tanitsuk-e-a-toldit-archaizmusok-az-elbeszel-koeltemeny-ben/> [2024. 01. 22.]

kommunikáció a lecsupaszított nyelven is lehetséges. Nem akarok éppen az Arany János-emlékévben arra javaslatot tenni, hogy állítsunk össze egy legfeljebb ezerszavas listát, melyet mindenkinek el kell sajátítania, s annak alkalmazásával kell kommunikálnia. Valószínűleg elegendő volna, hiszen van egy-két olyan igénk, amelyik minden más igét is képes helyettesíteni, s nyilván találhatunk ugyanígy jolly joker-főnevet és -melléknevet is.

És ezzel az ezer szóval állítsuk szembe Arany Jánosnak a verseiben használt több mint 24 ezer szavát (a prózai műveiben is használt szavakkal együtt ez a mennyiség meghaladja a harmincezret is).

Így azután nem csoda, ha a magyar irodalom klasszikusainak nyelvét nem vagy csak nehezen értik. A megoldás kulcsát illetően két álláspont áll egymással szemben. Az egyik, a hagyományos minőségelvű, azt képviseli, hogy a diákoknak – még a közoktatás keretein belül – eredetiben kell megismerkedniük a szépirodalmi művekkel, s venniük kell a fáradságot, hogy a mára elavult(nak tartott) fogalmi és szókészleti elemeket is megtanulják. A másik álláspont – úgymond – alkalmazkodik a kialakult helyzethez, s a diákok alacsony igényszintjére süllyeszti átírásokkal a klasszikus irodalmi alkotásokat. Ha ez a gondolkodásmód egyre nagyobb teret nyer, akkor előbb-utóbb nem csak az irodalom, hanem például a matematika, fizika terén is alkalmazkodni kell a gyenge minőséghez.

Persze a kérdést a mai technokrata (?) szellemű világban úgy is fel lehet tenni, kell-e egyáltalán az irodalom, szélesebben: szükség van-e művészetekre, humán tudományokra. Ismerek olyan felsőoktatási intézményt, amelynek vezetője kijelenti, könyvtárra nincs szükség, mert minden rajta van az interneten, ami meg nincs rajta, arra nincs is szükség. Nyilvánvaló, hogy ez egyrészt nem igaz, másrészt meg kellene nézni, hogy a fiatalok mire használják az internetet (szinte biztosan kijelenthető, hogy nem a szépirodalommal való ismerkedésre).

Hogy hova vezet a szűklátókörű, a pillanatnyi hasznót hajszólo szemlélet – hosszú távon biztosan a romlásba, amelynek virágait legfeljebb csak Baudelaire-nél lehetne élvezni; bár azt is aligha, mivel

az is szépirodalom – hacsak össze nem foglalja valamely lánglelkű posztmodern egy-két tőmondatban.

De térjünk vissza Arany Jánoshoz.

ARANY JÁNOS FINNUGOR NYELVEKEN

Arany János műveit sok nyelvre fordították, köztük a magyarral rokon finnugor nyelvekre is. Természetesnek vehetjük, hogy elsősorban a régi irodalmi hagyománnyal rendelkező észtek és finnek nyelvére.

Finn vonatkozásban legyen statisztikai szempontból elég annyi, hogy Arany Jánosnak 16 versét fordították le finnre, közülük négyet kétszer is, valamint a *Toldit* és a *Toldi estjét*. A fordítások időbeli megoszlása 1881-től 1970-ig négy viszonylagos csúcsot mutat: az 1880-as években Genetz és Cajander fordításai, 1927–37 a *Toldi*, 1952 – Aira és Elvi Sinervo, 1970 – Toivo Lyy; ezt követően nagyon esetleges módon két versfordítás jelent meg (Sinikka Pohjola fordításában a *Bor vitéz*, majd a 12 legszebb magyar vers finnugor nyelvekre történő fordítási programjában a finnugor népek síófoki világkongresszusa tiszteletére Eliisa Pitkäsalo tette át finnre a *Szondi két apródját*).

Észt vonatkozásban: Sander Liivak fordításában jelent meg: az *Ágnes asszony*, a *Tengerihántás*, a *Mátyás anyja*, a *A walesi bárdok* és a *Szondi két apródja*, valamint a finnugor írókongresszusi kiadványban a *Mindvégig*.

Lényegesen rosszabbul áll a helyzet a fordításokkal az oroszországi finnugor nyelveken. Tudomásom szerint csak azt a két versét fordították le, amelyek a Fűzfa Balázs válogatta legszebb 50 magyar vers között szerepeltek, s amelyeket – a *Szondi két apródja*, *Mindvégig* – a 13. Finnugor Írókongresszus tiszteletére és alkalmából 2015-ben kiadtunk különböző finnugor nyelveken. Mindkét vers megjelent komi, komi-permják, mari és udmurt nyelven, továbbá a *Szondi* vep-szeül, a *Mindvégig* pedig moksául is.

A Tartuban, ez év augusztusának végén megrendezett 14. Finnugor Írókongresszuson tartott megnyitó beszédemben egyebek között éppen arról szóltam, hogy tudatos, rendszeres munkával el kell érni, hogy a finnugor nyelvű népek megismerhessék egymás

irodalmát. E téren nemcsak a befogadó irodalmi közösséghez tartozó alkotóknak van szerepük és felelősségük, hanem a donor-népek alkotóinak, akár az írószövetségeiknek, irodalmár szakembereknek is, hogy akarják-e népszerűsíteni irodalmukat, s hogy milyen műveket javasolnak fordítani. A javaslattevésre elsősorban az oroszországi finnugor népek esetében van szükség, mivel az ő irodalmáraik és alkotói – tisztelet a kivételnek – magyarul nem vagy alig tudván, nem ismerhetik eredetiben a magyar irodalmat. A badacsonyi írókongresszus előtt mi nemcsak javasoltunk fordításra magyar verseket és novellákat, hanem elkészítettük azok nagyon pontos orosz nyelvű nyersfordítását is, amelynek alapján megszülethettek a műfordítások. Egészen addig, amíg ki nem nevelődik egy magyarul is tudó irodalmár nemzedék, ez a célravezető eljárás.

A magyarul tudó irodalmár nemzedék kialakulásának pedig feltétele, hogy az ottani egyetemeken legyenek magyar lektorok. Nem véletlen, hogy éppen Izsevszkben vannak olyan szakemberek, akik szabadon olvasnak magyarul, mivel ez az egyetlen finnugor hely, ahova a magyar állam lektort küld. A lektor egyszersmind a magyar kultúra követe, a népek közötti kapcsolattartás fontos alakja.

NÉHÁNY SZÓ A FORDÍTÁSRÓL ÉS A FORDÍTÁSOKRÓL

S ezzel már el is jutottunk a fordítás kérdéséhez. Nem kívánok foglalkozni a fordítástudomány által vizsgált rengeteg elméleti és gyakorlati kérdéssel, az oroszországi finnugor nyelvű népek irodalmának oroszra – és az orosz közvetítő nyelven keresztül más nyelvekre – való fordításának szakmai és etikai kérdéseivel, csupán a versfordítások terén szerzett legfrissebb tapasztalataimról teszek említést.

Verset tartalmi és formai szempontból egyaránt hűen fordítani igen nagy kihívás, gyakran szinte megoldhatatlan vállalkozás. Ezért is van – kissé elnagyoltan jellemezve a helyzetet – kétféle hozzáállás a fordításhoz: az egyik szerint elég törekedni a tartalmi hűségre, figyelmen kívül hagyva a fordítandó vers formai sajátosságait (rímkeplet, szótagszám, ritmus stb.), míg a másik szerint törekedni kell

az eredeti költemény formai sajátosságainak megőrzésére is a fordítás során (lásd a *Nyugat* költőinek műfordításait). A badacsonyi írókongresszus alkalmából kiadott antológiák munkálatai során mindkét megoldásra volt példa.²

Szakmailag rendkívül izgalmas ugyanazon vers több fordítási változatának összevetése. Arany versei közül az *Ágnes asszonynak*, a *Bor vitéznek*, a *walesi bárdoknak* és a *Családi körnek* van két finn fordítása.

Vessük alá összehasonlító vizsgálatnak a *Bor vitéz* két fordítását. A *Bor vitéz*t előbb Arvid Genetz (1881), majd 120 évvel később Sinikka Pohjola (2001) ültette át finn nyelvre. Nézzük meg, hogyan viszonyul a *Bor vitéz* két fordítása az eredetihez (és akár egymáshoz is):

A kvantitatív elemzés összefoglaló táblázata

	Arany	Genetz	Pohjola
szóelőfordulás*	228	190	198
egyedi szó	106	92	92
szóelőfordulás/egyedi szó	2,15	2,06	2,15
1x előforduló szó	13	12	12
2x előforduló szó	80	71	70
3x előforduló szó	1	3	1
4x előforduló szó	9	4	6
5x előforduló szó	2	1	1
6x előforduló szó	1	1	1
8x előforduló szó	—	—	1

* A 228 szóelőforduláson kívül 27 névelő; névelővel együtt 107 egyedi szó;
a szóelőfordulás/egyedi szó arányt a névelő nélkül számoltam.

Feltűnően nagy a szóelőfordulás és az egyedi szavak mennyisége közti különbség az eredeti és a finn nyelvű fordítás között. Már ebből is lehet következtetni a fordítás minőségére. Az eredeti jelzős szerkezetet nem egyszer egyszerű főnévvel adják vissza, s mivel sok

² Az ismétlődések elkerülése végett lásd a 150. és 158. oldalon a Kosztolányi-vers fordításának esetét.

sor ismétlődik, így ez az eltérés máris jelentős különbséget eredményez a szóelőfordulásban. Néhány példa:

Vak homály ül bérven, völgyön

G: *Usmaan uupuun laakso, vuori* 'ködbe merül völgy, hegy'

P: *hämy peittää vuoret, laaksot* 'homály borítja a hegyeket, völgyeket'
a fordításból hiányzik a *vak* jelző

Bor vitéz kap jó lovára

G: *Ritar' lausun ratsahilta* 'a lovag szól a lóhátrol'
teljesen eltér a fordítás

P: *Ratsun selkään Bor nyt hyppää* 'ló hátára ugrik most Bor'
hiányzik a *jó* jelző

„*Isten hozzád, édes hölgyem!*”

G: „*Terveeks jää, mun impen' nuori!*” 'Isten veled, ifjú szűzem!'

P: „*Herran haltuun, armahani!*” 'Isten veled (tkp. az Úr oltalmába), kedvesem!'

hiányzik az *édes* jelző

A verstani jegyek tekintetében mindkét fordító megőrizte az eredeti költemény 8 szótagos sorait. Genetznél megfigyelhető, hogy a kívánt szótagszám biztosítása érdekében gyakran elhagyja a tőszó vagy akár a ragozott szó utolsó magánhangzóját, pl. *ritar'* a *ritari*, *piil'* a *piili*, *impen'* az *impeni*, *murbeest'* a *murbeesta*, *synkek'* a *synkkä* helyett.

Genetz az *abab* rímképletet is követi, de rímei gyakran kezdetlegesek, feltűnően sok a ragrím, amivel az eredetiben nem találkozunk:

- Sg3 alakot és így a rímet is a régies/nyelvjárási *-pi* raggal képzi (*jääpi* – *ryskyttääpi* stb.)
- *-ben* régies raggal: *kulmakehen* – *kaatunehen*
- 2. infinitivus (= határozói igenév): *kuumotellen* – *siunaellen*
- elativus: *vuoristosta* – *rauniosta*.

Szóvégi magánhangzó-elhagyás Pohjola fordításában csak egyszer fordul elő (*vuokses* a *vuoksesi* helyett). A rímképletre viszont egyáltalán nem fordít figyelmet. Többségben vannak a rímtelen versszakok, pl. mindjárt az első:

*Päivänsäde sumuun bukkuu,
hämy peittää vuoret, laaksot.
Ratsun selkään Bor nyt hyppää,
„Herran haltuun, armahani!”*

Rím helyett néha gyenge asszonáncot találunk, pl. *tiellä* – *kyynelissä*, esetlegesen meglévő rímei is gyengék: *puistaa* – *laukkaa*.

A továbbiakban a *Szondi két apródja* című vers finnugor nyelvekre történt fordításainak kvantitatív elemzését mutatom be.

Összehasonlító táblázat

nyelv	szólő- fordu- lás*	egyedi szavak száma	szólő- fordu- lás/egye- di szó	legalább 2x (%)	csak egyszer (%)
magyar	397	293	1,35	54 (18,43%)	239 (81,56%)
észt	448	294	1,52	52 (17,68%)	242 (82,31%)
finn	335	242	1,38	50 (20,66%)	192 (79,33%)
komi	399	257	1,55	68 (26,45%)	189 (73,54%)
komi- permják	344	235	1,46	64 (27,23%)	171 (72,76%)
udmurt	429	286	1,50	68 (23,77%)	218 (76,22%)
mari	351	255	1,37	54 (21,17%)	201 (78,82%)
vepsze	408	255	1,60	64 (25,09%)	191 (74,90%)

* a határozott névelő nélkül

Sorrendek

Szóelőfordulás

észt	448
udmurt	429
vepsze	408
komi	399
magyar	397
mari	351
komi-permják	344
finn	335

Egyedi szavak száma

észt	294
magyar	293
udmurt	286
komi	275
mari	255
vepsze	255
finn	242
komi-permják	235

Szóelőfordulás/egyedi szavak aránya

magyar	1,35
mari	1,37
finn	1,38
komi-permják	1,46
udmurt	1,50
észt	1,52
komi	1,55
vepsze	1,60

Legalább kétszer előforduló szavak aránya (%)

észt	17,68
magyar	18,43
finn	20,66
mari	21,17
udmurt	23,77
vepsze	25,09
komi	26,45
komi-permják	27,23

Csak egyszer előforduló szavak aránya (%)

észt	82,31
magyar	81,56
finn	79,33
mari	78,82
udmurt	76,22
vepsze	74,90
komi	73,54
komi-permják	72,76

Lehet-e a mennyiségi elemzés alapján ítéletet mondani a fordítás minőségéről? Feltételezésem szerint legalább részben – igen.

- Ha az eredetihez képest a fordításban alacsony az egyszer előforduló szavak aránya,
- ha a fordításban magas a legalább kétszer előforduló szavak aránya,
- ha a fordításban alacsony az egyedi szavak száma,
- ha a fordításban a szóelőfordulás/egyedi szavak aránya lényegesen magasabb, mint az eredetiben.

Mindezek a sajátosságok sejtetnek valamit a fordítás minőségéről.

Ehhez járulnak a fordítás formai sajátosságait mutató adatok, például a tárgyalt verssel kapcsolatban

- az eredeti vers rímképletének megőrzése,
- sorok szótagszámának megőrzése.

A szótagszám és a rímkeplet vizsgálatának összefoglaló táblázata

	sorok szótagszáma			
	1. sor	2. sor	3. sor	4. sor
Arany	11	12	11	9
észt	11	12	11	10/9
finn	12/10/14	11/10/9/12	10/11/12	10/9/11
komi	10	11	10	11
mari	10/9/11	10/11	10/9/11	8/10
ud- murt	12/14/10/ 16/ 11/13	12/13/11	12/10/13/ 14/8	11/12/ 10/14
vepsze	10/11/12	11/12/10/ 9/13	10/12/11	11/13/ 9/10

A sorok szótagszámát illetően az észt fordítás áll a legközelebb az eredetihez. A komi fordítás is szabályos, de a sorok szótagszáma eltér az eredeti költeményétől.

	rím			
	tiszta	asszonánc	ragrím	nincs
Arany	38	–	3	–
észt	12	22	3	1
finn	16*	12	3	7
komi	24**	3	1	10
mari	17	6	6	9
udmurt	16	11	3	8
vepsze	12***	16	3	7

* ebből 3 szóismétlés

** ebből 5 szóismétlés

*** ebből 1 szóismétlés

Nehezebb fordítói feladat volt a rímkeplet követése. Arany Jánosnál mind a 38 rímpár tiszta rím, s ebből mindössze 3 a ragrím. A tiszta rímeket illetően a komi fordítás tiszta rímpárja áll a fordítások között az első helyen, bár a teljesítményt rontja, hogy 10 sorpárban egyáltalán

nincs sem rím, sem asszonánc. Ha összeadjuk a tiszta rímpárokat és az asszonáncpárokat, akkor a fordítások között az észet a legsikerültebb, annál is inkább, mivel csak egyetlen rímtelen párt tartalmaz.

BEFEJEZŐ MEGJEGYZÉSEK

Ahhoz, hogy egy nép irodalma mások számára is elérhető legyen, kétoldalú együttműködésre van szükség, a befogadó és a donor együttműködésére.

Az oroszországi finnugor népek helyzetét, irodalmáraik érdeklődését és nyelvtudását illetően elsősorban nekünk kell aktívabbá válnunk, s javaslatokat tennünk a magyarról fordítandó művekre. Emellett rendszeresen kellene fordítói szemináriumokat szerveznünk, amelyeken a fordítók elmélyíthetik magyar nyelvi tudásukat, szakavatott előadók közreműködésével ismerkedhetnek a magyar irodalommal, s nem utolsósorban megismerkedhetnek a műfordítás-tudomány elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Ez lehet a záloga annak, hogy irodalmunk legértékesebb alkotásai méltó fordításban kerüljenek az olvasó kezébe.

Ugyanakkor jó volna, ha ez nem egyirányú utca volna, hanem mi is hasonló szervezettséggel cselekedhetnénk nyelvrokonaink irodalmának megismerésében, megismertetésében, kiküszöbölve a ma még uralkodó esetlegességet. Meggyőződésem, hogy ezáltal szellemekben kölcsönösen gyarapszunk.

(2017)

MEGNYITÓ BESZÉD A 15. FINNUGOR ÍRÓKONGRESSZUSON (Kolozsvár, 2019. augusztus 21.)

Tisztelt Rektorhelyettes Asszony,
tisztelt Résztevők, kedves Nyelvrokonok!

Kongresszusunk két fontos esemény jegyében zajlik.

– Mint tudják, az ENSZ az idei évet a veszélyeztetett őshonos népek és nyelvek évének nyilvánította. Oroszországban élő nyelvrokonaink és nyelvük a veszélyeztetett népek és nyelvek közé tartoznak. Ennek okairól eleget beszéltem és írtam, itt és most csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az irodalmat művelőknek, íróknak és költőknek óriási felelősségük van a nyelvi-kulturális asszimiláció, s az adott nép mindezzel járó totális beolvadásának megakadályozásában. Hangsúlyozottan érvényes ez a diaszpórában élő népcsoportokra. A helyzet megköveteli, hogy mindenekelőtt anyanyelven, és nem kizárólag az állam többségi nyelvén kell alkotni.

– A másik esemény tulajdonképpen egy évforduló. 30 évvel ezelőtt szervezték meg az első kongresszust, ami azt bizonyítja, hogy életképes a finnugor népek íróinak, költőinek együttműködése, van igény a kapcsolatok ilyen jellegű fenntartására.

Mostani rendezvényünk a 3. kongresszus elnökségem alatt. Az idei egyszersmind az első a kongresszusok történetében, amely nem finnugor nyelvű országban zajlik, hanem – úgymond – a diaszpórában. A világban élő magyarsággal kapcsolatban – s ezt a nem magyar részttevők kedvéért említem – két terminust használunk: a mai Magyarországot körülvevő államokban élő magyarságot nem diaszpórának, hanem határon túli magyaroknak nevezzük. A helyzetet előidéző politikai döntésről olvashatnak a kongresszus tiszteletére

kiadott *Венгерский взгляд* (Magyar nézőpont) című orosz nyelvű kötetben. A diaszpóra kifejezést a földrajzilag távolabb eső, s a többnyire nem is tömbben élő magyarság megjelölésére használjuk, így a nyugat-európai és amerikai államokban vagy éppen Ausztráliában élő magyarokra.

A helyszínválasztással azt akartuk megmutatni, hogy kisebbségi létben is lehet, ha a közösség akarja, teljes kulturális életet élni. Lehet teljes körű anyanyelvű oktatást, irodalmi-kulturális életet szervezni. Meg akár olyan magyar hetet, amelynek eseményeit a kongresszusi résztvevők is követhetik Kolozsvár belvárosában.

A magyar irodalom az anyaországon kívül mind a határon túli magyarság, mind a diaszpóra magyarságának körében él. Erről olvashatnak a *Безграничная венгерская литература* (Határtalan magyar irodalom) című kötetben.

Az említett két kötet is bizonyítja, hogy a magyarok most sem jöttek üres kézzel a kongresszusra. Hogy miért orosz nyelvűek a kötetek, annak egyszerű a magyarázata: tapasztalatom szerint oroszországi nyelvrokonaink rendelkeznek – ellentétben az észtekkel és finnekkel – a legkevesebb ismerettel a magyar irodalomról és történelemről.

Az ezt megelőző két kongresszusra is készítettünk kulturális-irodalmi ajándékot. A badacsonyi kongresszus alkalmából, 2015-ben, kiadtuk az 50 legszebb magyar verset és a 12 legszebb magyar novellát különböző finnugor nyelveken, valamint számos finnugor nép irodalmának 12 legszebb versét sok finnugor nyelven, továbbá két komi és egy mordvin drámát észtil és magyarul.

Ez a program szándékom szerint minta, példa akart lenni. Azt reméltem, hogy az oroszországi finnugor népek körében ezáltal elindul egy kezdeményezés, egymás irodalmának megismerésére és megismertetésére. Ebbe a folyamatba be kellene/kellett volna kapcsolni a finnugor régiók egyetemeinek finnugor tanszékeit, amelyek programjába fel kellene venni más finnugor nyelvek – s nem csak a finn, esetleg a magyar – tanulását. Technikailag ez a mindennél meglévő videokonferencia-berendezéssel olcsón megoldható volna. Így egymás nyelvét ismerő szakembereket lehetne képezni,

akik orosz közvetítő nyelv nélkül tudnák anyanyelvükre fordítani nyelvrokonaik irodalmát.

A 12 legszebb magyar vers-program, amelynek szerzője és szervezője a körünkben itt lévő Fűzfa Balázs, egyszersmind jelentős identitáserősítő is, amire az oroszországi finnugor népeknek nagyon nagy szükségük van.

A 2017-es tartui kongresszusra elvittük az udmurt *Vusz Multán* regény, illetve a szetu eposz, a *Peko*, valamint két szetu epikus ének fordítását, a hozzájuk kapcsolódó szótárral és nyelvtannal. Kolozsvárra pedig elhoztuk a fentebb már említett két orosz nyelvű tanulmánykötetet.

Az együttműködés, a kongresszusok jövőjét illetően az alábbi javaslatokat teszem:

- irodalomkutatók állítsák össze irodalmuk azon műveinek listáját, amelyeket kölcsönösen fordításra javasolnak,
- rendszeresen szervezzünk fordítói szemináriumokat,
- az elnökség dolgozzon ki projekteket, amelyek segítségével meg lehet valósítani ezeket a célokat.

Ez a leghatékonyabb módja annak, hogy a kongresszusok ne váljanak csupán irodalmi turizmussá, illetve egymás irodalmának megismerése ne a véletlen, vagy személyes kapcsolatok játéka legyen.

Együttműködésünk jövője azonban mindenekelőtt attól függ, részt vehetnek-e abban az oroszországi finnugor régiók alkotói. Az utolsó pillanatokban történt lemondások arra engednek következtetni, hogy a politika több régióban nem örül az ilyen kapcsolatoknak.

Végül szeretném megköszönni a támogatást a Babeş–Bolyai Egyetemnek, Kolozsvár város polgármesteri hivatalának, a magyarországi Bethlen Gábor Alapítványnak. Támogatásuk nélkül ezt a kongresszust nem rendezhettük volna meg. Külön köszönöm a szervezők munkáját, mindenekelőtt Varga Ildikóét.

Hasznos és kellemes kongresszust kívánok. Köszönöm a figyelmet.

(2019)

A BIBLIA FINNUGOR NYELVEKEN

(Bevezetés)

A reformáció 500. évfordulóját finnugor nyelvekkel foglalkozóként nem is köszönhetnénk méltóbban, mint a finnugor nyelvű *Bibliákról* szóló áttekintéssel.

A Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum és az ELTE Finnugor Tanszékének kezdeményezésére 2017 őszén konferenciát szerveztünk, amelynek egyik ülésén a magyar nyelvű *Biblia*-fordításokat, a másikon a finnugor nyelvű fordításokat tekintettük át.

Közismert, hogy a *Biblia* a legtöbb nyelvre lefordított mű:

1.	<i>Biblia – Újszövetség</i>	1333 nyelven
	<i>Ó- és Újszövetség</i>	544 nyelven
2.	Antoine de Saint Exupéry: <i>A kis herceg</i>	300 nyelven
3.	Carlo Collodi: <i>Pinocchio</i>	>260 nyelven
6.	Lewis Carroll: <i>Alice Csodaországban</i>	174 nyelven
7.	Andersen-mesék	153 nyelven
8.	Cervantes: <i>Don Quijote</i>	>140 nyelven
	– listán kívül: <i>Korán</i>	102 nyelven
13.	J. K. Rowling: <i>Harry Potter</i>	80 nyelven
20.	G. Orwell: <i>1984</i>	65 nyelven
23.	Kalevala	61 nyelven
29.	J. Hašek: <i>Svejk</i>	58 nyelven
50.	Madách Imre: <i>Az ember tragédiája</i>	40 nyelven

A *Bibliát* nemzeti nyelvekre többnyire azután kezdték fordítani, hogy Luther elkészítette a német nyelvű fordítást. (A brit szigeteken azonban már korábban is volt *Biblia* a nép nyelvén.) A bibliafordítások célja a keresztény hitű közösség esetében az volt, hogy az addig latinul elhangzó ígét közelebb vigye a hívőkhöz.

Némileg más a helyzet az oroszországi finnugor nyelvű népek esetében. Egyrészt az eredetileg pogány népeket keresztény – pravoszláv – hitre kellett téríteni, másrészt az iszlám hatása alá került népeket áttéríteni a pravoszláv hitre.

A *Biblia* és egyéb vallásos szövegek minél több nyelvre való fordításának elősegítése érdekében az utóbbi másfél évszázadban fordítói intézeteket hoztak létre. Finnugor szempontból különösen három érdemel említést:

- Kazányban a pravoszláv missziós társaság fordító bizottsága (Переводческая Коммиссия Православнаго Миссіонерскаго Общества), amelyet 1868-ban alapítottak;

- a Stockholmban 1973-ban alapított Bibliafordító Intézet (Institutet för Bibelöversättning), amelyik finnországi partnerével együttműködve jelentős szerepet játszott a *Biblia* oroszországi finnugor nyelvekre való fordításának szervezésében és kiadásában;

- a mai Oroszországban a Bibliafordító Intézet (Институт перевода Библии), amelyet 1992-ben jegyezték be Moszkvában a fent említett svéd Bibliafordító Intézet oroszországi fiáléjaként, s amely 1995-ben önállósult. Ebben az intézetben több mint 150 munkatárs – a különböző nyelvek anyanyelvű beszélői, filológusok, *Biblia*-kutatók – közreműködésével 65 nép nyelvére fordítják a *Bibliát*.

Ezek tevékenységéről alább, az egyes finnugor nyelvű *Biblia*-kiadások kapcsán részletesebben is esik szó.

A *Bibliát* vagy annak részeit azonban már e társaságok létrejötte előtt is fordították a kis finnugor nyelvekre.

Mindenekelőtt Permi Szent István tevékenységéről kell megemlékezni. A XIV. század második felében Sztjepan Hrap püspök, a későbbi Permi Szent István megteremtette a (komi) zürjén írásbeliséget, létrehozta az ábécét (az ún. *abur* írást), egyházi szövegek fordításával és írásával egyidejűleg számos területen kidolgozta a komi nyelvű terminológiát. Nagyszabású művének nem akadt folytatója, de hatása a későbbi nyelvfejlesztési, nyelvújítási, terminológia-alkotási törekvések során érezhető volt.

1821–27 között erzára fordították és kiadták az *Újszövetséget* és *Az apostolok cselekedeteit* (Boriszova 2003:213).

Veniamin archimandrita 1828-ban nyenyec nyelvre fordította az *Újszövetséget*.

Londonban 1863-ban adták ki *Máté evangéliumát* nyugati és keleti lív nyelvjárásban, erza nyelven 1865-ben, hanti nyelven pedig 1868-ban, manysiul 1869-ben.

Szentpétervárott az 1880-as évek elején jelent meg több finnugor nyelven, például komiul és komi-permjákul a *Máté-evangélium* 1882-ben, ekkor tájt a **János-evangélium** moksa nyelven (nincs évszám).

A kazányiak kiadványai:

- *Lukács-evangélium* erzául, 1889
- *Evangélium* erzául, 1910
- *Evangélium* mezei-mari nyelven, 1906
- *Evangélium* udmurtul, 1912.

A svéd(–finn) Bibliafordító Intézet kiadványairól a teljes listát Keresztes László tanulmányában olvashatjuk (Keresztes 2010).

A kis füzetserű kiadványok nyomtatását 1996-ig Finnországban végzik, néha megadják a település nevét is (Saarijärvi), majd a petrozavodszki Karelia Kiadó bekapcsolódik a munkába, és 1997-től ők adják ki a fordításokat, 1999-ben azonban a szintén petrozavodszki Periodika Kiadó is. A kiadványok szerkezete azonos: a szöveg után magyarázatok és két Jézus-korabeli térkép Jeruzsálemről és Palesztináról. Érdekes, hogy a gyermekeknek szánt, szép színes *Bibliákat* Zágrábban nyomták.

ÚJABB KIADVÁNYOK

Máté: karjalai (2007), olonyeci (1997), vepsze (1998), inari lapp (1995), erza (1998), moksa (2002), mezei-mari (1999), hegyi-mari (2009), komi (1999), komi-permják (2001), udmurt (1992);

Márk: karjalai (1996), olonyeci (1993), vepsze (1992), erza (1995), moksa (1995), mezei-mari (1994), hegyi-mari (1997), komi (1995), komi-permják (1996), udmurt (1992), manysi (2000), hanti (2000), nyenyec (2004);

Lukács: karjalai (1999), olonyeci (1997, 2000), vepsze (1996), inari lapp (1998), erza (1996), moksa (1997), mezei-mari (1996), hegyi-mari (1999), komi (1996), komi-permják (2005), udmurt (1992), manysi (kivonatos) (2007), hanti (kivonatos) (2007, 2009), nyenyec (1995);

János: karjalai (2006), olonyeci (1993), vepsze (1993), erza (1990), moksa (2003), mezei-mari (1997), hegyi-mari (2006), komi (1998), komi-permják (2007), udmurt (1992).

Az evangéliumokon kívül kiadták

Az apostolok cselekedeteit: karjalai (2004), olonyeci (1999), vepsze (1999), erza (1996), moksa (2005), mezei-mari (1986), komi (1979), komi-permják (2009), udmurt (1996);

Bibliát gyermekeknek: livvik (aunuszi karjalai) (1995), vepsze (1996), moksa (közös kiadás az oroszországi intézettel) (1999), udmurt (2001), komi-permják (2003);

a *Jézus a gyermekek barátja* című füzetet: kildini lapp (1996), moksa (1995), hegyi-mari (1995), komi (1994, 2000), komi-permják (1997), udmurt (1994);

bibliai történeteket: erza (1993), mezei-mari (2001, 2002), komi-permják (2002), udmurt (2003), manysi (2003), hanti (suriskári) (2003), (kazimi) (2005);

Jézus életét: erza (1991), hanti (kazim) (1995).

A finnugor nyelvű fordításokat előbb Finnországban, majd az 1990-es évek derekától Oroszországban, előbb Petrozavodszkban, majd egyre inkább az adott finnugor köztársaságban nyomtatták. (Más őslakos nép anyanyelvű *Bibliá*nak kiadását sokáig Svédországban

végezték, például a *Lukács evangéliuma csukcsul* [Коргы-пыҥыла Луканэн – Яһракэнат коргы-пыҥылакэн чывиптыт; fordító: I. V. Kulikova; Bibliafordító Társaság, Stockholm, nyomtatva: Malmö, 1995], *korjâkul* [Ег’ат-пыҥыла Луканин – Яҥъя-чвэпто ег’атпыҥлыкэ-нав’; fordító: A. N. Zsukova; Bibliafordító Társaság, Stockholm, nyomtatva: Malmö, 1995].)

Az orosz Bibliafordító intézet tevékenységét hadd illusztráljam a nyenyec nyelvre fordított bibliai szövegek adataival:

- *Történetek Jézusról* (2003); 2011-ben reprint és CD-melléklet;
- *Lukács Evangéliuma* (2004);
- Részlet *János Evangéliumából* 1:1-17 (2008);
- *Márk Evangéliuma* (2010); (a híradás 2013-ból származik: 2013. április 3);
- *János Evangéliuma* CD-melléklettel (2014).

BIBLIA-FORDÍTÁSOK ÉS NYELVFEJLESZTÉS, TERMINOLÓGIA

A *Biblia*-fordítások – amint erről számos tanulmány alapján meggyőződhetünk – kedvezően hatottak az őslakosság nyelvének állapotára, hiszen a fordítóknak jelentős nyelvújítási tevékenységet kellett kifejteniük, egyszersmind emelkedett a nyelv presztízse is az adott nyelvi közösség körében. Az oroszországi finnugor nyelvek bibliai tárgyú terminológia-alkotásáról ld. Pusztay (2006). Ebből emelek ki részleteket, egy-két újabb adattal kiegészítve.

A csekély számú inari lappok (számik) körében folyó revitalizációs projekt egyik fontos eleme, hogy az inari számi nyelv megjelenjen az egyházi tevékenységben. A legkorábbi inari számi nyelvű kiadványok többnyire vallásos tartalmúak. Az evangélikus egyház vándorló iskolákat szervezett a szétszórta élő számi gyermekek számára; bár az oktatás több helyen finnül folyt.

Jelenleg az egyház az inari számi nyelv revitalizációjának egyik támogatója. Az inari egyházközség északi lapp nyelvet beszélő lelkésze megtanulta az inari számi nyelvet, így a keresztesítés és a házasságkötés lehetővé vált inari számi nyelven is, de több más egyházközségi rendezvényen is egyre többször használják az inari számi nyelvet (Pasanen 2015: 147).

A Finn Bibliatársaság támogatásával készül evangéliumi szövegek fordítása inari számira. A végső cél az egész *Újtestamentum* lefordítása (Pasanen 2015: 148).

Az 1820-ban kiadott **erza** nyelvű *Bibliá*-ban számos jól sikerült szóalkotás van, például *ваныця* (*vanića*) 'megváltó', *икелепелень йовтыця* (*ikelepelen jovticia*) 'proféta' stb. (Boriszova 2003: 213), akárcsak az *Újszövetség* és *Az apostolok cselekedetei* 1821–27 között elkészült fordításában, főként a szakrális terminológia és az absztrakt jelentésű szavak esetében, például *маланов* (*talanoŋ*) 'boldog (egyházi értelemben)', *куля* (*kul'a*) 'kinyilatkoztatás', *парокулямо* (*parokul'amo*) 'prédikál' stb. (Boriszova 2003: 213).

Az erza *Biblia*-fordítás csúcsát jelentő M. E. Jevszevjev-fordításokban (1910) számos neologizmust találunk, amelyekkel a fordító orosz szavakat váltott ki, például *аламонь кемиця* (*alamoŋ kemića*) 'kishitű', *апаро ломань* (*aparo lomaŋ*) 'gonosztevő', *масторонь сорнума* (*mastoroŋ sornuma*) 'földrengés', *парм кулям* (*part kul'at*) 'evangélium' (Boriszova 2003: 214).

Régi szót új jelentéssel ruháztak fel (*нолдамс* 'elenged, menni enged [let go]' > 'megbocsát'). Gyakori a *-ŋ* absztrakt képző alkalmazása (*инязо-рокирдима* [18. század, 1821, 1870, 1882] > *инязорокчи* [1889-től mindmáig] 'birodalom, ország' (a Miatyánkban: 'a Te országod') (Maticsák 2017: 16).

Megfigyelhető, hogy a korai fordítások orosz vagy tatár eredetű szavait – például a Miatyánk esetében – mordvinnal helyettesítették, majd a 19. század végi fordítók újra az orosz szót használták, végül a 20. század végi, 21. század eleji fordítók újra mordvint (*инязорокирдима* > *царства* > *инязорокчи* 'ország, birodalom') (Maticsák 2017: 16).

A **mari** bibliafordításokban gyakran megfigyelhető, hogy a mari megnevezés közelebb áll az eredetihez, mint az orosz. Például az oroszban *Гетсиманія* (*getsimanija*) 'Getsemáne' található, míg a mari fordításokban *Гетсеман* (*getseman*) stb. Célszerűnek látszik tehát az orosz elnevezések figyelmen kívül hagyása.

Ugyanakkor nem egyszerű, de nem is áthidalhatatlanul nehéz a pogány terminológia egyeztetése a kereszténnyel. Az *Úr* (Isten) mari nyelvi fordítása *Кызоа* (*kuzoza*) 'nagy gazda', ennek megfelelően az *Úristen*: *Кызоа Юмо* (*kuzoza jumo*) 'nagygazda isten', holott az *Úr* fordítható volna *Кызу Юмо*-nak (*kugu jumo*) 'Nagy Isten'-nek is. Mindenesetre a mari mitológia és a keresztény vallás sajátosságainak értelmezése után egységesíteni kell a bibliai terminológiát is (Patrushev 2003).

A **komi** nyelvet illetően fentebb már esett szó Szytyepan Hrap püspök, a későbbi Permi Szent István tevékenységéről. A nyelvújítás során nem egy általa és tanítványai által alkotott szót felelevenítettek, pl. *uri* 'béke', *poltös* 'lélek' stb.

A komi nyelv mint írott nyelv a XVIII. században csak a templomokban élt. Ebből az időből fennmaradt az 'Istentisztelet' 1000 szót tartalmazó összefüggő szövege, valamint egy 'Társalgás', amelyben mintegy 200 komi szó és 100 rövidebb kifejezés található. Az 'Istentisztelet' nyelvhasználata közel áll a modern komi nyelvhez (Gudirjeva 2005: 71).

A XVIII. századra a Permi Szent István által alkotott egyházi terminológia javarészt elveszett, sok kifejezésre már orosz jövevényszavakat alkalmaztak, de megőrződtek olyan kifejezések mint *вежа лов* (*veszha lov*) 'Szentlélek' (Gudirjeva 2005: 72).

Ugyanakkor megjelentek új szavak, amelyeket valószínűleg a XVIII. században vezettek be: *пан* (*pan*) 'uralkodó, főpap', *паналом* (*panalom*) 'uralom', *депм* (*dert*) 'igazság' stb.

A XVIII. századi komi nyelv két jeggyel jellemezhető:

1) nyelvjárási szavak behatolása az írott nyelvbe (*керны* [*kerni*] 'tenni, csinálni', *кеммысьны* [*kemmisznyi*] 'imádkozni',

2) jövevényszavak erős beáramlása, főként egyházi terminológia (милость [milost] 'kegyelem', пророк [prorok] 'próféta' (Gudirjeva 2005: 72).

A **manysi** nyelv esetében elsősorban az új bibliafordítások alapján tájékozódhatunk arról, milyen eszközökkel történik a nyelv megújításának kísérlete.

2000-ben jelent meg Szent Márk evangéliumának új északi vogul próbafordítása (a vogul anyanyelvű V. Sz. Ivanova munkája). Ennek elemzését Keresztes László végezte el (Keresztes 2004). Ebből kiderül, hogy a manysi nyelv esetében ugyanazokat az eljárásokat alkalmazzák, mint a többi finnugor nyelv esetében:

- 1) vogul szavak új jelentésben vagy jelentésárnyalatban (azaz jelentésbővülés – PyJ): лылы (lələ) 'lélegzet, lélek, élet' > 'Szentlélek', Тору́м (torum) 'ég, istenség' > 'Isten' (Keresztes 2004: 76);
- 2) szóképzés: Хану́сьман хум (xaniśtan xum) 'Mester, Tanító, Rabbi' (< хану́сьмы [xaniśtə] 'tanít' (Keresztes 2004: 76);
- 3) önálló szavak agglutinálódása képzőkké (tkp. grammatikalizáló-dás): и́урхатнэ ва́рмалъ (jirxatne wārmal') 'áldozat' (tkp. 'áldozó do-log') (Keresztes 2004: 76);
- 4) kopulatív (összefoglaló, mellérendelő) összetételek: ма́-вум (mā-wiŋ) 'föld + víz' > 'világ' (Keresztes 2004: 76);
- 5) alkalmi szóösszetételek: хон-ма́ (xōn-mā) 'király + vidék' > 'királyság' (Keresztes 2004: 76);
- 6) régi szó felelevenítése: и́схор (ishor) 'szellem' (Keresztes 2004: 76).

Az (orosz, zürjén, tatár) jövevényszavak helyenkénti megtartása mellett új szóalkotásokra, szó szerinti fordításra, körülírásokra is van példa: Ё́мас Ля́ххал (jomas l'āxxal) 'Evangélium' (tkp. 'jó hír'), körülírások: Тору́м Ля́ххал то́мнэ хум (torum l'āxxal toŋne xum) 'próféta' (tkp. 'az Isten üzenetét hozó férfi') (Keresztes 2004: 77).

A manysihoz hasonlóan a **hantiban** is a legújabb bibliafordításokon lehet vizsgálni a nyelvfejlesztési eljárásokat. Widmer (2004) a suris-kári nyelvjárásban megjelent legújabb bibliafordítás eljárásait elemzi (*Márk evangéliuma*).

A kereszténység fogalmait a korábbi fordítók többnyire (orosz, zürjén) jövevényszavakkal fejezték ki. Az új bibliafordításban is találhatók jövevényszavak, de számos neologizmust is alkottak a fordítók.

1) Jelentésbővítés: *Турăм* (*turăm*) 'ég, isten, védőszellem, időjárás, idő, természet, világ, alak' > 'szent, ikon, Isten', a legújabb fordításban egyértelműen 'Isten' (Widmer 2004: 131).

2) A foglalkozásneveket többnyire melléknévi igenév + '**ember**', 'emberek' szókapcsolattal fejezik ki, pl. *муӧӧӧ рунитты хӧят* (*muӧӧӧ rupitta xӧjat*) 'magvető' (tkp. 'a földön dolgozó ember') (i. h.).

3) Grammatikalizáció: *Турăм Хона улты вер* (*turăm хона улта вер*) 'Isten országa' (tkp. 'Isten uralkodóvá levésének v. levő dolga' (i. m. 133)).

BIBLIA-FORDÍTÁS ÉS IDEOLÓGIA

Talán nem érdektelen annak megemlítése sem, miképpen öröklődnek ideológiák egyik politikai rendszerről a másikra. A 19. század második felében Kazányban, a Volga–Káma-vidék gazdasági, szellemi központjában, N. I. Ilminszkij professzor irányításával folyt az őslakosság nyelvén a pópa- és tanítóképzés. A cél az volt, hogy a pogány, illetve az iszlám vallású népeket – nem tudván kellő mértékben oroszul – anyanyelvükön keresztül térítsék meg a pravoszláv hitnek. Ennek az időszaknak néhány esztendejére estek Vlagyimir Iljics Uljanov kazányi egyetemi tanulmányai, aki később – immár Vlagyimir Iljics Lenin néven – a bolsevik eszme terjesztésére használta fel az őslakosság anyanyelvét, az ún. lenini nemzeti-ségi politika jegyében. Eltekintve az ideológiai töltettől és hátsó szándéktól, ez a politika pozitív hatással volt az őslakosság nyelvére:

például a finnugor nyelvek esetében termékeny nyelvújítási folyamatok indultak el, bevezették az anyanyelvű oktatást, megjelentek az anyanyelvű sajtótermékek, szárba szökkent a szépirodalom.

A reformáció 500. évfordulóján mit is kívánhatnék: adja az Ég, hogy utódaink 500 év múlva is arról számolhassanak be, hogy az Ige még mindig él nyelvrokonaink nyelvein.

IRODALOM

- Boriszova 2003: Борисова О. Г.: Терминообразование в языке эрзянских рукописных источников XVIII. в. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 226–229.
- Gudirjeva 2005: Гудырева Т. А.: Неологизмы коми языка XVIII века. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktivkár, 71–72.
- Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. – *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 73–86.
- Keresztes, László 2010: The Questions of Finno-Ugric Literary Languages in the Light of the Latest Bible Translations. – In: *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum*. Piliscsaba 2010, Pars I: 127–168.
- Maticsák, Sándor 2017: Lexical Innovations in the Erzya-Mordvin Translations of the Lord's Prayer – *Linguistica Uralica* LIII/1:1–19, Tallinn.
- Pasanen, Annika 2015: *Kuánsui já peeivičuová 'Sarastus ja päivän-valo'. Inarinsamen kielen revitalisaatio*. – *Uralica Helsingiensia* 9, Helsinki, 441.
- Patrushev 2003: Патрушев В.: О библейской терминологии на марийском языке. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II: 99–205, Szombathely.
- Pusztay János 2006: *Nyelvével hal a nemzet*. Budapest.
- Widmer, Anna 2004: Meister der Integration in der Agonie: die Ob-Ugrier. – In: Gerson Klumpp und Michael Knüppel (Hrg.): *Die ural-altaischen Völker. Identität im Wandel zwischen Tradition und Moderne*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 63: 117–134.

(2019)

KIEGÉSZÍTŐ ADALÉKOK EGY (EGYKORI) EPOSZSOROZATHOZ

LÁNCREAKCIÓ

Közismert, hogy a *Kalevala* első változatának megjelenése (1835) az akkor már jó harmadfél évtizede az Orosz Birodalomhoz tartozó Finnországban milyen hatalmas lelkesedést váltott ki. Az addig szinte ismeretlen ország az eposznak köszönhetően egyszeriben ismertté és elismertté vált a művelt világ számára, az eposz pedig tudományos elemzések témájává vált. (Magyarul öt teljes fordításban olvasható a finn eposz végleges, 1849-ben elkészült változata Barna Ferdinánd, Vikár Béla, Nagy Kálmán, Rácz István, Sente Imre jóvoltából.) A *Kalevala* hatására megerősödött a nemzeti eszme, amely kihatott a kulturális életre, de a gazdaságra is.

Felismerték az eposznak mint műfajnak jelentőségét a szintén Oroszországhoz tartozó Észtországban is. Az esztofil gondolkodású balti német Georg Julius Schultze-Bertram a nem sokkal korábban, 1838-ban megalapított Észt Tudományos Társaság ülésén 1839-ben kijelentette: „Adjunk a népnek eposzt és történelmet, s akkor minden meg van nyerve! Az utóbbihoz van anyagunk elegendő, az előbbi számára még gyűjtenünk kell!” (Ő maga is gyűjtött, eredetiben és német fordításban közölt mintegy 120 dalt „Ehstnische Volkslieder, aus dem Munde des Volkes gesammelt” címmel.) Javaslatának hatására megkezdődtek egy észt eposz megteremtésének munkálatai. S akárcsak Finnországban Lönnrot révén, Észtföldön is orvos (előbb Faehlmann, majd halála után Kreutzwald) végezte a gyűjtőmunkát, az anyag összeszerkesztését és eposzba formálását. A finn példa elvi hatása – úgy gondolom – tagadhatatlan, ám az észt eposzi megoldás jelentősen eltér a finnétől. Amíg a *Kalevala*-ban a cselekmény több, s egymással nem is mindig összefüggő szálon fut, gondoljunk csak a Väinämöinen-, Ilmarinen-, Lemminkäinen-

és a Kullervo-motívumra, az észteposznak egy központi alakja van, Kalevipoeg, aki az észtek királyaként – ifjúkori botlásait levetkőzve – országépítésbe kezd, s megszerezvén országa szabadságlevelét, harcol az országát fenyegető vaslovagok – a német hódítók – ellen. A harcban elbukik ugyan, de népe – akárcsak a magyar legendárium Csaba királyfit – a jobb jövő reményében visszavárja. (Az észteposznak három magyar fordítása van: Bán Aladár, Bereczki Gábor művészi értékű nyersfordítása alapján Rab Zsuzsa, illetve Árpás Károly munkája.)

A szomszédos Lettországból, melynek történelme az észtekével számos közös vonást mutat – gondoljunk csak a német lovagrend, majd az orosz birodalom alatti évszázadokra – a 19. század utolsó harmadában fellángoló nemzeti ébredés is megszülte az eposzt (1888). Szerzője Andrejs Pumpurs. Szerkezetében sok hasonlóságot mutat az észteposszal. A főhős, Lāčplēsis (*Medveölő*) – néphagyományból vett – alakja az ősrégi totemizmust idézi: anyja medve, tőle öröklő fülében rejlő varázsserejét, apja ember. Kalevipoeghez hasonlóan csodás – bár az észtetől különböző – kalandokon megy keresztül. Hatalmas erejének és ugyancsak nagyvonalú segítőkészségének köszönhetően népének vezetője lesz a – német – megszállók elleni harcban. Miután a lettek addig legyőzhetetlennek vélt észte ellenségét, Kalevfit (nem véletlen a Kalevipoeggel való hasonlóság, a Kalevipoeg névben a *poeg* jelentése 'fiú') kemény tusában legyőzi, életét meghagyva szövetséget kötnek, hogy együtt lépjenek fel a hazájukat fenyegető lovagrend ellen. Végül Medveölő – ármány következtében – az őt párbajra kihívó idegennel együtt a Daugava folyóba zuhan, népét pedig leigázzák a vaslovagok, ám a nép őt is visszavárja, hogy vezetésével kivívják szabadságukat. Formai szempontból a lett eposz – ellentétben a *Kalevalával* és a *Kalevipoeggel* – nem egységes. Jelentős mértékben 8-9 szótagos sorokból áll, ám vannak 12-13, sőt 14-18 szótagos sorok is. (Az eposz magyarul e sorok szerzőjének fordításában olvasható.)

Az oroszországi finnugor népek körében a 20. század elején kezdődött meg, de hamarosan félbe is szakadt az eposzalkotási folyamat, hogy aztán majd a század második felében új erőre kapjon.

Egymás után jelentek meg, előbb a mordvinoknál, majd más népeknél is eposzok. Ezek egyes motívumaikban – például a hódító idegenek elleni harc – hasonlítanak az észti és a lett eposzra, verstanilag leginkább a *Kalevalára*. Az nem egyértelmű, hogy az eposz megalkotásával a szerzők saját irodalmi vágyaikat valósították meg, vagy népük nemzetté kovácsolásához kívántak hozzájárulni.

A SZETU EPOSZ

Észtország délkeleti csücskében és az észti–orosz határ túlsó oldalán él a mintegy 10-11 ezer lelket számláló szetu kisebbség, körülbelül fele-fele arányban a határ két oldalán. A szetuk nyelvük, kultúrájuk és főleg – ortodox – vallásuk révén különülnek el az észtek többségétől.

Az 1995-ben a délkelet-észtiországi Võru városában állami támogatással létrehozott Võru Intézet szeretné elérni, hogy kialakuljon és hivatalos státuszt kapjon a võru-szetu nyelv. Bár a võru és a szetu nyelv(járás) között vannak eltérések, a võruiak és a szetuk között nem a nyelvben van a legnagyobb különbség, hanem a vallásban: a võruiak lutheránusok, a szetuk ortodoxok.

Az ifjú észtek irodalmi mozgalma elégedetlen volt a Kreutzwald-féle *Kalevipoeggel*, mert azt nem tartották – ellentétben Lönnrot *Kalevalájával* – népi eposznak. Ezért szorgalmazták, hogy a *Kalevipoeg* helyett vagy mellett szülessen egy igazi népi eposz. Ha új észti eposzt nem is alkottak, több észti költő írt eposzi témához illő poémát (H. Wuolijoki: *Sõja laul* 'Háborús dal' 1914, G. Suits: *Lapse sünd* 'A gyermek születése' – 1922, A. Annist: *Laulu-ema Mari* 'M., a dal anyja' – 1966). Ebbe a hangulatba illett Paulopriit Voolaine-nak a szetu eposz megteremtését célzó elképzelése.

Paulopriit Voolaine (1899–1985) (keresztneve 1939-ig Paul Friedrich, családneve 1921-ig Pedmanson) Dél-Észtországban született, gyermekkorától fogva ismerte a szetukat. A Tartui Egyetemen tanult, érdeklődött a népköltészet iránt. Jelentős gyűjtőmunkát végzett (5000 oldal népköltészet, több ezer cédula, 400 oldal nyelvjárási szöveg, másfélezer oldal etnográfiai feljegyzés, több száz

fénykép, múzeumi tárgy). Állított össze szetu olvasókönyveket. Tervezte egy szetu eposz megírását. Őt azonban nem az észti irodalmárok eposz utáni vágyakozása serkentette, hanem az a meglátás: ha a finneknek és az észteknek van eposza, miért ne lehetne a szetuknak is. A *Szetu olvasókönyv* második kötetében részleteket közölt saját, regiversben írt lírai-epikus alkotásából *Palakõsõ? jutlast „Kuningas Seto”* (Részletek a Szetu király történetéből) címmel. Azonban belátta, hogy ő nem képes megírni az eposzt, ezért 1927-ben felkérte az akkor már neves énekes hírében álló Anne Vabarnát a Pekóról szóló szetu eposz megírására. Az írástudatlan Vabarna a fiának diktálta le a szöveget, aki sorokra való tördelés nélkül írta azt le. (A szöveg tördelését Paul Hagu végezte el a kiadás szerkesztése során.) Voolaine 1927 februárjában elküldte Vabarnának a Pekóról írandó eposz vázlatát, 100 kidolgozandó témát jelölve meg. Vabarna ezekből kiválogatta azokat a témákat, amelyeket maga is átélt. A tervezetben sikeresen ötvöződött a hős, a szetuk királya és a néphagyományban ismert termékenységiten, Pekó alakja. Ezt a pogány istent Jézus szolgálójává tették, így eltűnt a pogányság és a kereszténység ellentéte.

Anne Vabarnáról érdemes megjegyezni, hogy több epikus éneket is költött (*Rettenetes Iván, A tavasz éneke, A tölgy éneke, A nyírfa éneke, A fenyő éneke, A boróka éneke, A szél éneke, A tűz éneke, A víz éneke* stb.). Ezek szerkezete hasonló: természeti jelenségek vagy fák találkozása, beszámoló a munkájukról, bánatukról, szórakozásukról, sorsuk fontos eseményei stb.). Vabarnától összesen több mint 142 ezer sornyi szöveget jegyeztek le: gyermekdalokat, esküvői dalokat, imákat, epikus énekeket, meséket. Több mint húszezer sort számlálnak a folkloristáknak, államférfiaknak, orvosoknak, egyéb vendégeknek írt üdvözlő dalai. Érdemes összehasonlítanunk Vabarna szövegtudását más eposzi alkotókéval. Homérosz eposzai, az *Ilíász* 16 ezer, az *Odiszseia* 12 ezer hexameterből állnak. Az inkeri Larin Paraskétól, a balti finnek – Vabarna előtti – legnagyobb tudású énekesétől körülbelül 32 ezer verssornyi szöveget jegyeztek le.

A *Kalevala* összeállítója, Elias Lönnrot nagy örömmel számolt be egyik gyűjtőútja sikeréről, hogy rátalált Arhippa Perttunenre, akitől mintegy ötezer verssornyi népköltészetet tudott lejegyezni.

(Egyébként Lönnrot saját magát tartotta a legnagyobb *Kalevala*-énekesnek, hiszen tudta mind a közel 50 ezer sort, amelyekből végül megalkotta a végleges *Kalevala* közel 23 ezer sornyi 50 énekét.) Az észt eposz, a *Kalevipoeg* terjedelme 19 ezer sor, a *Pekóé* 7982.

A szetu eposz központi alakja Pekó, aki a szetuk mitológiájában gabonaistenségként szerepel. Tiszteletére a szetuk aratási ünnepet rendeztek. A Pekót ábrázoló, fából vagy viaszból faragott szobrot minden évben más család őrizte. Évente két Pekó-ünnepet tartottak. Az első a vetés végeztével (ezen nők és férfiak egyaránt részt vettek), pünkösöd körül, másikat az aratás után (ezen csak férfiak vettek részt). Ez utóbbin döntöttek arról, ki őrizi a Pekó-szobrot a következő évben. A döntés egyfajta vérsorsolás révén született meg: a birkózás és a menekülés közbeni kerítésugrás során, akinek először csurran a vére, az őrizi a szobrot, s a következő évben ő rendezi az ünnepet.

Az eposz két részből áll, a tulajdonképpeni epikus, Pekóról, a természetistenről szóló 5362 soros részből, valamint egy 2594 soros epilógusból, amely az énekes tisztelgése Pekó előtt. (A szetu nyelvű kiadvány sorszámozása szerint összesen 7982 soros az alkotás, ebből 5378 sor a tulajdonképpeni eposz, ám 16 sornak nincs meg a párral párja, bár a sorokat úgy számolják, mintha megvolna; hasonlóképpen az epilógus esetében 2604 sort számolnak, de valójában 2594 sorból áll.) Az epilógusban Vabarna több, általában a szetuk korábbi életét bemutató történetet, eseményt, illetve bibliai történetet szed versbe (Jézus meggyógyítja a beteget, Jézus becsületre tanítja a szántóvetőt, Jézus halála, az utolsó háború, a béke táplálja a népet, a katonaság egykor, kivándorlás Szibériába, a leány halála, hogyan éltek egykor, Jézus menekül, Jézus elrendeli a böjtöt, Jézus segít a halászoknak, az énekes utószava). Tehát nem hagyományos értelemben vett eposzról van szó, legfeljebb az első, Pekóról szóló rész tekinthető annak.

Tartalmilag az eposzi rész is sajátos. Egy pogány természetisten a központi alak, aki azonban születésétől fogva szoros kapcsolatban áll Jézussal és Máriával. Mindkét bibliai alak jelen van Pekó születésénél, Jézus adja az újszülöttnak a nevet is. Két kultúra, az eredeti

pogány hiedelemvilág és a pravoszláv világ szoros, hosszú időn át tartó egymás mellett élésének vagyunk tanúi. Az eposzban egyesíteni kellett a pogány hitvilágot az ortodoxiával. Anne Vabarna másként – hívőként – valószínűleg nem is vállalkozott volna a feladatra. Pekót így alárendelték Jézusnak, aki maga koronázza Pekót a mezők királyává.

A *Pekó* nem felel meg az eposzokról kialakított kánonnak. Ennek okai a szerkezetben, a hősök jellemzésében meglévő hiányosságok. Ugyanakkor világirodalmi szempontból nézve a népi és műeposzok között az egyik legsajátosabb, igazán paraszti és nőiesen hajlékony mű. Vabarna elsősorban arra összpontosított, amit ő maga is ismert és átélt: a szetuk mindennapi életének bemutatására. Ezért ábrázolta hosszan Pekó születését (ő maga is ismert bábaasszony volt), Pekó apjának és anyjának halálát, a világháborút, a Szibériába való kivándorlást.

Voolaine unszolta Vabarnát, hogy folytassa az eposzt. Azt javasolta, mutassa be, hogyan uralkodott, bíraskodott Pekó, milyen volt uralma alatt a mindennapi élet, s ennek ábrázolására illesszen be a műbe szetu népdalokat is. Vabarna kötélnek állt, ám az első Pekó-eposztól teljesen független mű keletkezett. Magyar szempontból érdekes, hogy a Pekóról szóló második eposzban található egy magyar szál is. Az egyik motívumban a fiatalok a vasárnapi mise után hazafelé mentükben egy a magyar métához hasonló játékot játszanak. Pekó nem engedi, hogy pénzben játsszanak, tiltja a szerencsejátékot. Amikor ő játszott, a játék egyik elemét Magyarországra, a másikat Amerikába gurította. A Magyarországra került darabból édes hüvelyeket termő fa nőtt, amelynek termését miniszterek és királyok ették, amikor a magyar király palotájában tettek látogatást. A magyar szál háttere, hogy az 1920-as évek végén szerveztek egy magyarországi utat, amelyen részt vett volna Vabarna és kórusa, de ez az út végül meghiúsult.

Végül néhány gondolatot az eposz és fordítása formai sajátosságairól. A balti finn népek népköltészetére – a siratóénekek kivételével – az ún. kalevalai versmérték jellemző. Az észti népköltészet jellegzetes versformája a *regivers*, amelynek sorai négy trocheikus ütemet

tartalmaznak, ez nyolc szótagot jelent. Vabarna azonban rugalmasan kezeli a sorok szótagszámát, egy-egy sor 7-10 szótagból is állhat. Emiatt célszerűnek látszik nem szótagot, hanem morát használni, két rövid tesz ki egy hosszú szótagot, s ilyenkor a sor szótagszáma másodlagos, ezzel, persze, fel van rúgva a *regivers* verslába. Nem mindig sikerült a magyar fordításban egy-egy adott sor szótagszámát megőrizni. Ahogy Vabarna, úgy én is viszonylag rugalmasan kezeltem a sorok hosszúságát. Többnyire sikerült a szótagszámok határértékein belül maradni, legfeljebb nem mindig az eredetivel meg egyező sorokban. Időnként nem a szótagszámot, hanem a morát tartottam – néha kényszerűségből – irányadónak, azaz a hosszú és a rövid szótagok arányát változtattam meg a rövid szótagok javára, így adva bizonyos lüktetést a soroknak. A siratók sorai lényegesen hosszabbak, szótagszámukat tekintve szabálytalanabbak, mint az epikus ének vagy az eposz többi része. A sorok szótagszámát illetően a nagy variabilitás annak is köszönhető, hogy a szövegeket Vabarna diktálta, és nem éneklés után jegyezték le őket. A diktált szövegből hiányzanak például a töltőelemek, az énekelt szövegben az összetett szavak két tagja közé beékelődhet akár egy létigei alak is:

énekelt változat

ar ti no toogu-i toomõpuida

ar ti no saagu-i saarõpuida

toomõ- om -puila küll tuli vihhas

saarõ- om -puila küll sau mõro

diktált változat

äräks ti toogu-i toomõpuid

äräks ti saagu-i sarapuid

toomõpuilkas tuli vihhas

saarõpuilkas sau mõro

(Ne hozzatok zelniceágot / mogyorót ne messetek le / zelnicétől
zord lesz a láng / mogyorótól fanyar a füst – Pusztay János fordítása
A leány haláldala című epikus énekből.)

Egy másik, de nemcsak a balti finnek népköltészetére jellemző vonás a gondolatpárhuzam vagy paralelizmus (megtalálható az obi-ugorok népköltészetében is). Ez nem mindig érvényesül tökéletesen és következetesen Vabarnánál, én a fordításban néhány esetben igazítottam.

A balti finn népköltészetre jellemző az alliterációgazdagság. Így van ez a szetu eposz, az epikus énekek és a rögtönzött dalok esetében is. Úgy látom, hogy Vabarna az alliterációnak rendeli alá a szóválasztást, s gyakran az alliterációkényszer miatt új jelentéseket rendel a szavakhoz – ezt magyarul aligha lehet megtenni. Viszont törekedtem arra, hogy minél több alliteráló sort alkalmazzak, de ennek elérése érdekében nem változtattam meg a tartalmat.

Vabarna ritmikai okokból, illetve – valószínűleg – orosz hatásra számos funkciótlan töltő elemet (*aranyos, drága, kedves*) és rengeteg kicsinyítő képzős becéző formát alkalmaz. A szereplőket gyakran háziállatként (*kacsa, liba, tyúk*), fecskéként vagy növényként (*bogyó, bogyócska*) nevezi meg. A finn fordításban ezeket többnyire mellőzik, én – az eredetnél kisebb arányban ugyan, de – használom őket, ezzel is jellemezve és visszaadni akarva az eredeti hangulatot. Meg a magyarban is használjuk például a *galambocskám, kis csibém* stb. megszólításokat.

Tipikus eposzi kellék az epiteton ornans, ezt Vabarna mind a főhőssel (Pekó: erős ember, a kemény), mind családjával, például fiaival (Joroszka, a bátor; Meroszka, az eleven eszű) és a feleségével kapcsolatban (Nabra, a tréfás kedvű) alkalmazza.

Ami az eposz – és az itt nem tárgyalt két epikus ének, *A leány baláldala, A nagy nász*) – szóhasználatának stílusértékét illeti, ez okozta a fordítás során a legtöbb gondot, mert teljesen hétköznapi a szóválasztása, a szövegben alig van emelkedett stílusérték. A fordítás során én is emellett maradtam.

A SZAMOJÉD EPOSZ

A 20. század eleji gyűjtőútján a neves finn nyelvész, Kai Donner a szölkupoknál olyan mondakör csak prózában fennmaradt darabjait találta meg s jegyezte le, amelyek – véleménye szerint – eposzba foglalhatók. A mondakör teljes felgyűjtése éppúgy nem történt meg, mint ahogy nem valósult meg annak művészi feldolgozása sem.

Donner mindenesetre a rendelkezésre álló töredékek, variánsok alapján rekonstruálta a szölkup eposz tartalmát.

Az eposz hőse Itje, akinek életcélja, hogy harcoljon népe ellenségei ellen. Ezek közé tartozik az északon élő emberevő szörny, Pünegusze, de az összes idegen is, akik a szölkupok életét veszélyeztetik, a szölkupok világát károsan befolyásolják. Az Itje–Pünegusze ellentétet az okozza, hogy a szörny elpusztítja Itje családját. Az árva Itjét egy öregasszony neveli föl, aki sokáig titkolja Itje elől az igazságot. Az idők múltával azonban Itje tudomást szerez az eseményekről, kapcsolatba kerül Püneguszéval, s megkezdődik a párviadalok sorozata. Itje többször is megöli Püneguszt, az azonban újra meg újra életre kel. Végül fortéllyal sikerül legyűrnie ellenségét: csapdába ejti az óriást, ahol az halálra zúzza magát. Itje elégeti Pünegusze tetemét, de a szörny még a lángok között is fenyegetőzik, hogy ezzel nem szakad vége az emberiség szenvedéseinek. Átka valóra válik, a szél szétszórta Pünegusze hamvait, s ebből keletkeztek a szúnyogok, amelyek – akárcsak maga Pünegusze – vérszívók. Egy békés időszak után újabb ellenség jelenik meg, a Hétfogú Ördög, aki szintén emberhúst követel. Itje kifog rajta, kövekkel eteti, mígnem újabb ellenség lép színre, Kerisztosz (Krisztus), az ördög barátja és minden oroszok atyja. Kerisztosz és az ördög egyre nagyobb hatalomra tesznek szert. Itje belefárad a reménytelen küzdelembe. A szamojédok szétszóródnak, Itje visszavonul a nagy tenger mögé és arra a napra vár, amikor visszatér, népét egyesíti és kiűzi az idegeneket országából. Itjének Kerisztoszhoz intézett szavai – „Ez a nap a tiéd, elmegyek. De majd eljön egy reggel, eljön az én napom, s akkor visszatérek, összegyűjtöm népemet és kiűzöm országomból az idegeneket” – némiképp emlékeztetnek a *Kalevala* befejezésére, ahol a távozó Väinämöinen is megjósolja majdani visszatérését.

A SZAMOJÉD HŐSÉNEKEKRŐL

Eposzról a szamojédok esetében tehát nem beszélhetünk, annál inkább hősi énekeikről.

A szamojéd hősenek-költészetén belül két műfajt kell megkülönböztetni, melynek darabjai elsősorban tartalmuk szerint különböznek egymástól, s nem formai felépítésük, szerkezetük alapján. A *szjudbabc*, mely elnevezés a *szjudbe* 'óriás' szó képzett alakja, olyan epikus ének, melynek hőse fantasztikus kalandok egész során megy keresztül. Ezek közben emberevő óriásokkal, félelmetes szörnyekkel és gonosz démonokkal, illetve idegen nemzetségek hőseivel küzd meg. A *jarabc* a másik epikus énekfajta. Az elnevezés a *jar-* 'sír, panaszkodik' igére megy vissza, de a *jarabc* mégsem azonos a magyar siratóval. Ez hősenek, de állítólagosan megtörtént eseményekről szól, továbbá a mitikus, csodás események itt kisebb számban fordulnak elő, s szerepük sem olyan nagymérvű, mint a *szjudbabc*okban. Az előadás módjában tapasztalni a legnagyobb különbséget, a *szjudbabc*ot egyes szám harmadik, a *jarabc*ot egyes szám első személyben adják elő. A *szjudbabc*okban az egyes szám harmadik személyű cselekményvezetés egyik sajátos eszköze a *wada-szjudbabc* 'szó-ének', aki/amely néha aktív szereplője a hőseneknek.

A hősenek igazi tartalma előtt megismerjük a főhőst, gyakran a *wada-szjudbabc* segítségével. Ez néhány sorban, tárgyyszerűen, különösebb költői érték nélkül történik meg. A spártai stílus egyébként – ellentétben az obi-ugor hősenekkel – az egész szamojéd hősenek-költészetre jellemző. Amikor a hős elszánja magát a harcra, amelynek oka lehet feleségszerzés, vérbosszú, elrabolt rénnáj visszaszerzése, a szamojéd hős általában egyedül indul útnak, de a harc során néha elfogadja barátainak segítségét. A hős csodás erejű rénszarvas vontatta-repítette szánon utazik a küzdelem színhelyére, vagy egyszerűen egy felhő csücskén ülve röpül oda. Szemben az obi-ugor hősenek részletező leírásával, a szamojéd hősenek az ellenfelet is, magát a csatát is néhány sorban „elintézik”.

Mivel a hősenek lejegyzésére nem dallammal együtt került sor, hanem prózai diktálás után, ezért a lejegyzett szövegeknek

csekély a formai értéke, s emiatt nehéz a – költői – fordítása is. Ennek szemléltetésére álljon itt egy rövid, szó szerint fordított részlet egy nyenyec hősénekből:

Lőni kezdtek.
Mialatt ott lődöz,
a három fiú
megérkezett.
Egyik felől
Hét föld lakói,
másik felől
ők öten.
Így lövik egymást.
A másik oldalon
elhull
a hitványa.
Tíz éven át lőnek
azon a helyen...

Itt kell beszélnünk a szöveg és dallam viszonyáról, mert ez megmagyarázza a diktált szöveg költőietlenségét, ugyanis a szöveg és a dallam alkot művészi egységet.

A szamojéd hősénekek nyelve – az énekelt változatban – eltér a hétköznapi nyelvhasználattól, a hétköznapi beszélt nyelvtől, ti. az egyes verssorokat többé-kevésbé kötött dallamsorhoz kell igazítani. A változó szövegnek az adott dallamképlethez való igazítása ún. töltőelemek segítségével történik, mivel a verssor többnyire rövidebb a dallamsornál. A töltőelemek megjelenhetnek a sor végén, ekkor réjázás-szerű refrén alakul ki, de nagyon gyakran szótagok között is előfordulhatnak (itt olykor csak töltőhangok formájában). Ezeknek az elemeknek jelentéstani, nyelvtani vagy logikai szerepük nincs. A gyűjtők az így elénekelt dalt korábban nem tudták lejegyezni, ezért az énekesekkel „prózában” is elmondatták a szöveget. Ezt az énekesek általában nem szívesen tették meg, mert számukra az ének csak dallammal, s a töltőelemekkel együtt volt egységes és értékes

alkotás. Álljon itt egy példa – Hajdú Péter tanulmányából – arra, mily nagy lehet a különbség az ének énekelt és dallam nélküli változata között:

az énekelt szöveg

*noszjinetetowhanow-e-ngej
szewane tjabejda-ngej-engej
manj-enge jiljowedem-e-ngej
noszjinetetow-nge-ej-e-ngej
njengengem tolowbaszej-e-ngej
njarange szjaton szawow-e-ngej
hunange ngaworacjetem-e-ngej
wenob li lugejbaszej-e-ngej*

alapszöveg

*noszjitetahana
szewan tjabad
manj jiljenedm
noszjitatah
njem tolabaszi
njar szjata szawa
buna ngaworcjetm
wenob lillugbaszi*

(A szöveg fordítása: Noszitetánál / szemem mögül (= mióta az eszem tudom) / éltem én / Noszitetának / nőt számolva / három széparcúja [van] / néha eszegetek / kutyának [vetett] csontokat rágva.)

A SZOMATU EPOSZRÓL

A 8134 sorból álló *Szomatu* eposzi kísérlet. Minden (északi) szamojéd nép folklórából tartalmaz motívumokat. A bedolgozott művek zöme a *Tundraföldi öreg. Szamojéd mesék* című válogatásból származik. A kötet forrásai két (párhuzamosan nyenyec és német) nyelvű, az enyec mesék esetében orosz nyelvű kiadványok. A szövegek sokkal inkább tarthatók epikus énekeknek, amelyeket prózában jegyeztek le, mintsem meséknek. Az eposz számára ezek közül válogattam és verseltem meg néhányat újra (vagy vissza?). A mű tartalmának egységesítése érdekében az eredeti szövegen apróbb-nagyobb változtatásokat eszközöltem. Beismerem eljárásom önkényes voltát. Mindenesetre egy kísérletről van szó, amelynek elvégzése sok örömet szerzett nekem.

Az árva gyermekként felnövő, ám a Föld-anya nevelte hős leszámol családjá, törzse ellenségeivel, amelynek – bár ez nincs különösebben hangsúlyozva – vezetőjévé válik, s jólétet teremt. Feleségül

veszi az Öreg Tunguz lányát, aki – bátyjai és apja ellenében – Szomatu mellé áll. Boldogan élnek északi földjükön, Szomatut embernevelő istenként tisztelik. Ám megjelenik az emberhúst követelő Hétfogú Ördög, akit még legyőz Szomatu, de az új ellenséggel, Kerisztossal, akinek hatalma egyre erősebb, s már uralja a fél világot, nem bír.

Szomatu a küzdelemben,
a reménytelen csatába
belefárad, pihenni vágy,
elmegy távoli vidékre,
tenger mögé, nyugalomba,
merül mélységes álomba.
Várja, hogy eljön az idő,
amikor majd visszatérhet,
ebben bíznak az emberek,
reméli Szomatu népe.

Az eposzban az egyes események nem okvetlenül alkotnak folyamatos, logikus sorozatot. Sok a balladai homály, a dolgoknak nem mindig ismerjük az okát, sokszor csak a következményét látjuk. Az énekeken belül fontos összekötő, néha cselekményt befolyásoló szerepű az ének, amely a hősénekekben mint a fentebb már említett *wada-szjudbabc* szerepel.

Az eposz hősei csodás erejű lények, emberek, akik képesek egy rénhajtó ösztöke segítségével nagy magasságokba vagy távolságokra ugrani, felhőcsücskén utazni, a központi alak – Szomatu – és esetleges segítői hónapokon, akár éveken át nagy túlerővel is küzdeni, s azt legyőzni.

A mű betekintést enged a szamojédok, illetve általában a sarkvidéki népek világába, életébe és mitológiájába is.

Maga a Szomatu név egy tundrai enyec törzsnek a neve, amelyből egyes elképzelések szerint a szamojéd népek orosz megnevezése (*szamodi* ~ *szamogyijszkie*) is származik. Ezt a törzsnevet adtam az eposz központi alakjának, akinek élete, küzdelmei szolgáltatják az eposz témáját. A többi hős neve megegyezik azokkal a nevekkal,

amelyek forrásaim szövegeiben szerepelnek. Ahol lehetett, használtam mind az eredeti, például nyenyec nyelvű nevet és a magyar fordítást. Ezt a megoldást az alkalmazott paralelizmus tette lehetővé.

Ami az eposz formai jegyeit illeti, a kalevalai megoldáshoz nyúltam vissza. A sorok általában nyolcszótagosak, ritkán kilenc. Ez utóbbi esetben vagy hangsúlytalan névelő vagy rövid (egymagánhangzós, illetve egy-egy mással- és magánhangzóból álló) szótagok fordulnak elő az adott verssorban, ami nem okoz ritmikai problémát. A nyolcszótagos sorok szótagmegoszlása változatos, a felező nyolcas mellett 2+3+3-es, 3+2+3-as és 3+3+2-es sorok is előfordulnak. Tudatosan alkalmaztam – ámbár nem kivétel nélkül – a gondolatpárhuzamot vagy paralelizmust. Ez a költői megoldás ismert a *Bibliából*, jellemzi a *Kalevalát*, a *Kalevipoet*-et, de az obi-ugorok népköltészetét is. Bár a szamojédok nem alkalmazzák, én mégis éltem ezzel a költői eszközzel. Nem alkalmaztam viszont a főként a balti finn népek népköltészetében gyakori alliterációt.

AZ EPOSZ FORRÁSAI

- Castrén, M. A.: *Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker nebst samojedische Märchen*. St. Petersburg, 1857.
- Castrén, M. A. – Lehtisalo, T.: *Samojedische Volksdichtung*. MSFOu. 83, Helsinki, 1940.
- Dolgiĥ, B. O.: *Мифологические сказки и исторические предания энцев*. – Труды института этнографии 66, Moszkva, 1961.
- Dolgiĥ, B. O.: *Бытовые рассказы энцев*. Труды института этнографии 75, Moszkva, 1967.
- Dyekiss Virág: *Vándorol a hang. A nganaszan hagyományos világkép a folklórszövegek tükrében*. – Urálistikai Tanulmányok 22, Budapest, 2018.
- Kuprijanova, Z. N.: *Эпические песни ненцев*. Moszkva, 1965.
- Lehtisalo, Toivo: *Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden*. MSFOu. 53, Helsinki, 1924.
- Lehtisalo, Toivo: *Juraksamojedische Volksdichtung*. MSFOu. 90, Helsinki, 1947.

- Pusztay János: „Ha én szólok, Észak beszél...” *Tanulmányok nyelvrokonaink népköltészetéről és mitológiájáról*. Pécs, 1988.
- Tundraföldi öreg. *Szamojéd mesék*. Válogatta és az utószót írta Hajdú Péter. Fordította Pusztay János, Simoncsics Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Vértes Edit: *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.

IRODALOM

- Hajdú Péter 1960: Szöveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben. – *Acta Univ. Szegediensis. Sectio Ethnogr. et Linguistica* 3–4. Szeged.
- Pusztay János 2017a: Előszó. – In: Anne Vabarna: *Pekó*. Szetu eposz. Fordította Pusztay János. Nap Kiadó, Budapest, 5–15.
- Pusztay János 2020: Előszó. – In: Andrejs Pumpurs: *Medveölő*. A lett eposz. Fordította Pusztay János. Nap Kiadó, Budapest, 5–21.
- Pusztay János 2021: Bevezetés. – In: Pusztay János: *Szomatu*. Szamojéd eposz. Nap Kiadó, Budapest, 7–17.
- Tundraföldi öreg. *Szamojéd mesék*. Válogatta és az utószót írta Hajdú Péter. Fordította Pusztay János, Simoncsics Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Vabarna, Anne 2017: *A leány halál-dala. A nagy nász. Két szetu epikus ének*. Fordította Pusztay János. Nap Kiadó, Budapest.

(2022)

KOLTÓTÓL AZ URÁLIG SZEPTEMBER VÉGÉN

De akár mehetünk még az Urálon túlra is, egészen Barguzinig, ahol hősiünk mintegy a halála után másfél évszázaddal dühöngeni kezdő LGBTQ előharcosaként női tetemmé alakította magát.

Ki Koltón korán kelt, költőt lelt, aki éppen azt vizslatta, nyílnak-e még a völgyben a kerti virágok, zöldell-e a nyárfa az ablak előtt, s miután erről meggyőződött, e fölötti örömében tapsolni kezdett, s verslábával verte hozzá a ritmust: *tá-tá-ti-ti-tá-ti-ti-tá-ti-ti-tá-tá* (– – – – – – – – – –), s látva, hogy jól van ez így, megírta hozzá a magyar líra egyik gyöngyszemét.

Ám ezzel a ritmussal a vers több fordítója sem tudott mit kezdeni, már csak azért sem, mert talán észre sem vette. Ami, lehet, hogy nem is csoda, mert arról már nyilván megoszlanak a vélemények, milyen versforma is ez. Mert beszélhetünk anapestus-domináns verssorról, ha elfelejtjük az első, *tá-tá* ütemet (ami egyébként időtartamát tekintve megegyezik az anapestuséval) – amúgy ezek a (páratlan) sorok palindrom sorok, vagyis visszafelé tapsolva is ugyanazt a ritmust adják), de beszélhetünk daktilusz-domináns verssorról is, s akkor „csak” egy Auftakt-szerű *tá*-val kell számolnunk, na meg spondeusszal a páratlan sorok végén, s egy kis farkincával a páros sorokban. De hát ezek csak egy, irodalomkutatónak még jóindulattal sem nevezhető személy észrevételei.

Petőfit sokan, sokszor és sok nyelvre fordították. Ennek a nagy anyagnak egy – a kimutatásokban, bibliográfiákban nem szereplő – szegmenséről fogok beszélni, s annak kapcsán egy-két általános, fordítástechnikai kérdésről. A fordítások forrása Fűzfa Balázs *A 12 legszebb magyar vers* című, hatalmas ívű programja, amelyet kiterjesztettünk finnugor nyelvterületre, s elegáns antológiában kiadtunk a finnugor népek VI., Siófokon megrendezett világkongresszusára

2012-ben, majd a „projektet” tovább terjesztve finnugor nyelvekre, kiadtuk a finnugor nyelvű népek irodalmának legszebb 12 versét keresztbe-kasul lefordítatva finnugor nyelvekre (magyarra is, mert úgy tartjuk, hogy végső soron a magyar is finnugor nyelv). Mindez a Badacsonyan 2015-ben megrendezett finnugor írókongresszus alkalmából és tiszteletére történt.

Petőfi nem könnyítette meg a műfordítók dolgát. A műfordításkérdéseknek csaknem ún. állatorvosi lovát kínálja ez a vers, időmértékes s ezért szabott szótagszámú sorokkal, rímes – már csak az aliteráló sorok hiányzanak.

Nem kívánok foglalkozni a fordítástudomány által vizsgált rengeteg elméleti és gyakorlati kérdéssel, az oroszországi finnugor nyelvű népek irodalmának oroszra – és az orosz közvetítő nyelven keresztül más nyelvekre – való fordításának szakmai és etikai kérdéseivel, csupán a versfordítások terén szerzett legfrissebb tapasztalataimról teszek említést.

Kötött verset tartalmi és formai szempontból egyaránt hűen fordítani igen nagy kihívás, gyakran szinte megoldhatatlan vállalkozás. Ezért is van – kissé elnagyoltan jellemezve a helyzetet – kétféle hozzáállás a versek fordításához: az egyik szerint elég törekedni a tartalmi hűségre, figyelmen kívül hagyva a fordítandó vers formai sajátosságait (rímképlet, szótagszám, ritmus stb.), míg a másik szerint törekedni kell az eredeti költemény formai sajátosságainak megőrzésére is a fordítás során (lásd a *Nyugat* költőinek műfordításait). Az említett badacsonyi Finnugor Írókongresszus alkalmából kiadott antológiák munkálatai során mindkét megoldásra volt példa.¹

Számos fordítást átnézve időnként felmerült bennem a kérdés, egyáltalán lehet-e formai szempontból is híven fordítani ezt a költeményt. Előfordulhat-e, hogy egy nyelv alkalmatlan az időmértékes verselésre? Esetleg az ilyen verselésnek nincsenek irodalmi hagyományai. Vagy egyszerűen csak figyelmetlenségről volna szó?

¹ Az ismétlődések elkerülése végett lásd a 150. és 158. oldalon a Kosztolányi-vers fordításának esetét.

A *Szeptember végén* német fordításai közt találni olyat, amelyben nincs időmértékes verselés, van, amelyikben van, csak sután. Martin Remané fordítása a legjobb egyike – egyezik az eredetivel a rím-képletben és a sorok szótagszámában, inkább a daktilusi, mintsem az anapesztusi ritmust követi. Itt csak az első versszakot idézem, amelyik megítélésem szerint a három közül – tartalmilag is – a legyszerűsebb:

September-Ausklang

Wie **freundlich** vorm **Fenster** die **Blumen** noch **blühen**,
die **Pappel**, sie **trägt** noch ihr **sommerlich Kleid**!
Doch **siehst** du im **Norden** schon **Schneegewölk ziehen**,
und **hoch** in den **Bergen**, da **hat's** schon **geschneit**.
Noch **fühl** ich durch**pulst** mich vom **Sommer** wie **immer**,
der **Säfte** der **Jugend** mich **noch** nicht **beraubt**,
doch **zeigen** die **Schläfen** schon **silbernen Schimmer**,
der **Rauhreif** des **Winters** sinkt **sacht** auf mein **Haupt**.

A németben van hagyománya a klasszikus időmértékes verselésnek, lásd pl. a Homérosz-fordításokat.

Az *Odüsszeia* első sorai egy 1865-ös német fordításban:

Künde mir, **Muse**, den **Mann**, den **gewandten**, **welcher** so **vielfach**
Irrte **umher**, **nachdem** er die **heilige Troja** **zerstört**.
Vieler Menschen Städte **geschaut** und **Sitten erfahren**,
Viel auch **hat** er des **Leid's** auf dem **Meer** **erduldet** im **Herzen**,
Um sein **Leben** zu **retten** und **heim** die **Genossen** zu **bringen**.

(J. W. Ebrenthal – *Odüsszeia, Leipzig, 1865?*) – *gót betűkkel*

És egy 1781-es fordítás:

Sage mir, **Muse**, die **Taten** des **vieligewanderten Mannes**,
Welcher so **weit** **geirrt**, **nach** der **heiligen Troja** **Zerstörung**,

**Vieler Menschen Städte gesehn, und Sitte gelernt hat,
Und auf dem Meere so viel' unnennbare Leiden erduldet,
Seine Seele zu retten, und seiner Freunde Zurückkunft.**

(Johann Heinrich Voß, 1781)

A *Szeptember végén* kétszer is lefordították finnre. Az újabb, Lyy-féle fordítás híjával van a verslábaknak, holott finnül is lehet időmértékes verselést alkotni. Ezt bizonyítja a Petőfit és Aranyt (*Toldi, Toldi estéje*) is fordító Otto Manninen áültetésében a fentebb idézett sorok finn megfelelője:

**Retkiä miehen kekseliään, runoneito, sa kerro,
kauan harhailleen pyhän Troian kaatamatiellä
Kansat, kaupungit monet nähdä hän sai, tavat oppi,
sai tuta tuskaa mont' ulapoilla, kun eest' oman hengen
taisteli, maalleen matkaamaan koki kumppanit auttaa.**

Egy kicsit biceg, de legalább a törekvés megvan.

Magyarul Devecseri Gábor fordításában:

**Férfiuról szólj nékem, Múzsza, ki sokfele bolygott
s hosszan hányódott, földúlván szentfalu Tróját,
sok nép városait, s eszejárását kitanulta,
s tengeren is sok erős gyötrelmet túrt a szívében,
menteni vágyva saját lelkét, társak hazatértét.**

Nem valamiféle magyar büszkeség mondatja velem, hogy az idézett fordítások közül formailag Devecseri Gáboré a legsikerültebb.

Ezek után térjünk rá a finnugor nyelvű fordításokra.

Észtre és finnre sok Petőfi-verset fordítottak. Finnre Otto Manninen, Toivo Lyy (aki egyébként *Az ember tragédiáját* is lefordította), észtre Ellen Niit stb. Lyy nyersfordítás alapján dolgozott, Niit az eredetiből. A Lyy fordította *Unkarin lyyra* (Magyar líra) antológiában

21 Petőfi-vers fordítása található, köztük a *Szeptember végén* is. Az ő fordításában nincsenek verslábak, vannak viszont a korábbi, Otto Manninen-féle fordításban, amely formailag viszonylag híven adja vissza az eredetit (az alábbiakban ezt vonom be az elemzésbe). Az észt fordító is sikerrel alkalmaz verslábakat – néhol a rövid szótagot a hangsúllyal kell/lehet hosszúvá formálni, ezt kurzíválva jelöltem.

A *Szeptember végén* első versszaka észtül:

Septembri lõpul

Veel orgudes õisi on *mínemas* valla,
haab haljendab akna all *päikese* käes.
Kuid vaata, seal talv tuleb *mägedelt* alla
ning *mägede* *tõpud* on *lumes* ja jääs.
Mu *südames* noores veel *suvel* on võimu,
veel põu on mul õitsevat *kevadet* täis,
kuid juustesse, *näe*, eks ju *hõbedat* põimu:
talv hallase *käega* mind riivamas *käis*.

Finnül:

Syyskuun lopulla

Viel' aukeevat laaksossa kukkaset tarhain,
on vihreä kartanokoivumme tuo.
Mut tuolla, kas, talven on valta jo varhain,
jo lunta se kukkulan otsalle luo.
On rintani nuor', elon kaikk' kevät-armaus
on siell', elon säihkyvä, täys suvisää,
mut tukkahan tummaan, kas, hiipii jo harmaus
loi hyyrrettä päähän jo talvi ja jää.

(Manninen)

Ugyanez a versszak Toivo Lyy fordításában:

Yhä aukenevat kukat laaksojen tarhain,
vihertää yhä ikkunahaapakin nyt,
mut talvisen maiseman näetkö tuolla:
lumi kukkulan huipun on peittänyt!
Yhä on sydämessäni kesä, sen armaus,
yhä vieläkin kukkia myös kevätsään,
mut tummaan tukkaani hiipii jo harmaus,
viti talvinen alkaa jo vihmoa päin.

Nincs bibliográfiai feldolgozása a kis finnugor nyelvű fordításoknak – kivéve a komi és komi-permják nyelvűeket (Rakin). Eszerint komi és komi-permják nyelvre 21 Petőfi-verset fordítottak le, köztük a *Szeptember végén*, ez utóbbit a fentebb már említett 12 legszebb vers projekt utóéleteként.

Az elemzésbe bevont fordítások forrása a finnugor népek 2012. évi siófoki kongresszusa tiszteletére kiadott kötet (Pusztay [szerk.] 2012). Mari nyelven azonban két fordítása is van a versnek. Az egyiket a mai mari irodalom jeles alakja készítette, akitől versantológiát isadtunk ki a Collegium Fenno-Ugricum kétnyelvű irodalmi sorozatában – ez szerepel az említett siófoki kötetben, a másikat Gennagyij Ojar, akinek fordítását a 2015. évi badacsonyi finnugor írókongresszusra kiadott *Az 50 legszebb magyar vers* (válogatta Fűzfa Balázs) kötetben köztük. A jelen elemzésben ezt a fordítást használtuk.

A *Szeptember végén* első versszaka – az érdekesség kedvéért – itt csak mari nyelven:

Сентябрь мучаште

Садвечыште эше пеледыш пеледалтын,
Эше ужаргын тополь шогылтеш окнам воктен,
Но курык вуйым тый ужат — ош лум ден леведалтын,
Торасе теле лишемеш — от керт мӱнӱгеш поктен.
А самырык шӱмем кеҥеж эше ок кодо,

Шоһат эһе түшөч ок кай умбак, шулен.
Но үпүшкөм возеш оһи покшым — шоһтылыкын родо,
Торасе тельһи түһшө һиһдеак шыһен.

(Gennagijij Ojar fordítása)

A következőkben formai jegyek és egy mennyiségi elemzés alapján mutatom be a finnugor nyelvű fordításokat.

Feltehető a kérdés, lehet-e a mennyiségi elemzés alapján ítéletet mondani a fordítás minőségéről? Feltételezésem szerint legalább részben – igen. Ha az eredetihez közel áll a fordításban

- az egyedi szavak száma,
- az összes szóelőfordulás – az összes szóelőfordulás és az egyedi szavak aránya,
- az egyszer előforduló szavak száma,
- a legalább kétszer előforduló szavak száma.

Ehhez járulnak a fordítás formai sajátosságait mutató adatok, például a tárgyalt verssel kapcsolatban:

- az eredeti vers rímképletének megőrzése,
- a sorok szótagszámának megőrzése, s ezzel összefüggésben verslábak megléte vagy hiánya.

Nézzünk meg egy összehasonlító táblázatot.

Mindkét finn fordítás adatait feltüntettem, mert jelentősen eltérnek egymástól. Manninen formai szempontból áll közelebb az eredetihez, Lyy fordítása pedig a szóhasználat mennyiségi adatai alapján. Négy mutatóval a Lyy-féle finn áll közel a magyarhoz.

nyelv	szóelő- fordu- lás*	egyedi szavak száma	szóelő- fordu- lás/ egyedi szó	legalább 2x (%)	csak egyszer (%)
magyar	122 + 17 név- elő	99	1,23	16 (16,16%)	83 (83,83%)
észt	155	108	1,43	22 (20,37%)	86 (79,62%)
finn (Manni- nen)	140	101	1,38	23 (22,77%)	77 (77,22%)
finn (Lyy)	126**	101	1,24	19 (18,81%)	82 (81,18%)
komi	142	102	1,39	16 (15,68%)	86 (84,31%)
komi- permják	115	93	1,23	15 (16,12%)	78 (83,87%)
udmurt	143	109	1,31	18 (16,51%)	91 (83,48%)
mari	149	116	1,28	21 (18,10%)	95 (81,89%)
vepsze	144	100	1,44	20 (20%)	80 (80%)
moksa	137	111	1,23	18 (16,21%)	93 (83,78%)

* a magyarban névelők (*a, az, egy*) nélkül

** az észtben, finnben az összetett múlt idejű igealakokat egy szónak véve (pl. finn *on peittänyt* 'takar')

A verselés szempontjából fontos ugyan a sorok szótagszáma, ám időmértékes verselés esetében a verslábválasztástól függ a szótag-szám. Amennyiben tehát nincs megállapítható verslábdominancia – az eredetiben van! –, akkor a különböző verslábakhoz rendelt szó-tag-számok különböző eredményeket hoznak. Lásd pl. az *Odüsszeia* fentebb idézett fordításainak szótagszámaait:

német	Ehrentthal:	16 – 16 – 14 – 15 – 16
	Voß:	16 – 16 – 14 – 16 – 15
finn		16 – 14 – 15 – 16 – 15
magyar		15 – 13 – 15 – 15 – 15

Ugyanakkor az is igaz, hogy a szótagszám önmagában nem hoz létre verslábakat.

A magyar eredetiben az egész versben 12–11 szótagos verssor-párokat találunk. Hasonlóképpen az észten, a Manninen-féle finnben, az udmurtban és a moksában is – anélkül, hogy az utóbbi kétben szabályos verslábakat találnánk.

A komiban 12 és 11 szótagosak a sorok, de nincs szabályszerűség.

A Lyy-féle finnben 11–14 szótagos sorokat találunk, legtöbbször 12 szótagot.

A mariban 10–15 szótagosak a sorok.

A vepszében a 21. – 11 szótagos – sor kivételével mindenütt 12 szótag van egy sorban.

A komi-permják fordításban 9 és 10 szótagú sorok – de nincs szabályszerűség.

Ami a rímképletet illeti, a magyarban, az észten, a Manninen-féle finnben és a mariban szabályos *abab*.

magyar	abab
észti	abab
finn	abab (Manninen) xaxa / abab minden versszakban (Lyy)
vepsze	xxxx / <i>abab</i> * / <i>axax</i> / <i>abab</i> / xaxa / bābc
mari	abab
komi	xxxx / xaxa / axxa / abab / abbx / abab
udmurt	abab / xaxa / xaxa / <i>xaxa</i> / <i>abab</i> / xaxa
moksa	<i>abab</i> / abab / abab / axax / axax / xxxx
komi-permják	xaxa / xaxa / xaxa / axax / abab / axaa

* a kurzív asszonáncot jelez

Még mielőtt ítéleznénk a fordítókról, hadd hozzak néhány párhuzamos adatot.

A vers öt **olasz** fordításából egy sem egyezik az eredetivel sem a szótagszámokat, sem a rímképletet illetően. A szótagszámok fordítótól függetlenül 12–20 között mozognak, két fordító nem alkalmaz rímeket, a többieknél lehet *aabb*, *abab*. (Sciacovelli 2008)

Az öt **szerb** fordítás közül egy felel meg teljesen az eredetinek: 12–11 szótagos sorok, *abab* rímképlet. A többiben is *abab* a rímképlet, de a sorok szótagszáma 10–12 között mozog. (Bányai 2008)

A **román** fordítók a rímeltetésre fordítottak nagyobb gondot, mintsem a szótagszáma. A 16 román fordításban egy rímtelen kivételtől eltekintve többnyire *abab*, néha *aabb* rímképletet találunk. A szótagszámok nem olyan szélsőségesek, mint az olasz fordításokban, általában 10–12 szótag körül mozognak. (Dávid 2008)

Az észtek és a finnek elég jól ismerik a magyar szépirodalmat. Kínvelődtek fordítók, akik az eredetiből tudnak fordítani. Ennek ellenére, mint láttuk azt a Toivo Lyy-féle finn nyelvű magyar antológia esetében, akad nyersfordításon alapuló átültetés is.

Más a helyzet az oroszországi finnugor népek esetében. Ők sokáig, s részben ma is orosz fordításokon keresztül ismerkedhetnek a magyar – s egyáltalán a világ – irodalommal, de az utóbbi évtizedekben szerencsére egyik-másik finnugor köztársaságban, például az udmurtoknál megjelentek fiatal fordítók, akik elsajátítva a magyar nyelvet, eredetiből fordítanak vagy legalább eredetiből készítenek nyersfordítást műfordítók számára.

Eddigi tapasztalataim alapján úgy látom, hogy az oroszországi finnugor nyelvű népek irodalma és a műfordítási gyakorlat – talán a világirodalom nem kellő ismeretéből fakadóan – mintha bizonyos fáziskésést mutatna. A 12 és az 50 legszebb magyar vers nem mindegyikét sikerült minden oroszországi finnugor nyelvre lefordíttatni – holott megkapták a pontos nyersfordítást és az eredetit is, hogy lássák a verseléstechnikát. Az elvont tartalmú költeményeket – például József Attilától az *Eszméletet* – néhány finnugor nyelvre nem fordították le.

Emiatt nekünk mint a legnagyobb finnugor nyelvű népnek – főként ha hitelesen meg akarjuk mutatni nekik irodalmunk értékeit – feladatunk támad:

- ajánlásokat kell tennünk fordítandó művekre;
- közre kell működnünk a fordítóképzésben, ami nem lesz egyszerű dolog, miután Oroszország egyre inkább bezárkózik, s megnéhezül a külföldiekkel való kapcsolattartás. Azonban reménykedjünk, hogy újra beköszönt a normális világ, amikor az irodalom betöltheti szerepét a népek kölcsönös megismerésében és kapcsolatuk erősítésében.

(2023)

HIMNIKUS ÉVFORDULÓK, HIMNIKUS PÁRHUZAMOK

Diens, svēti Latviju 'Isten, áldd meg Latviját' (Lettországot). A magyar mellett a lett himnusz Európában az egyetlen, amely Isten áldását kérve kezdődik. Már ez az egybeesés is elegendő indok lehet arra, hogy körülnézzünk – ahogy Hunfalvy Páltól tudjuk¹ – a Balt-tenger (sic!) vidékén.

Magyarország és a Baltikum kapcsolatai, ha nem is voltak és ma sem élnek, régi időkre nyúlnak vissza. Csak néhány példa: Szent István korabeli pénzérméket találtak Észtországban, a Tallinn főterén lévő patikát magyarok alapították, s évszázadokon át magyar származású család kezében volt, Vilniusban Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király és Livónia nagyfejedelme – aki csatában megverte a Baltikumban Rettenetes Iván seregét – egyetemet alapított, Tartuban katolikus líceumot, ahol az első katolikus *Bibliát* lefordították és kiadták, s amely intézményt a svéd király 1632-ben, néhány évvel a nagyszombati egyetem alapítása (1635) előtt máig működő egyetemmé fejlesztett, s ugyancsak Báthory volt, aki a mai lett–észt határon elterülő, kettészakított településnek, Valgának (lettül Valka), városi rangot adott, s a város címerében máig ott van Báthory kardja stb.

Ha már most a tulajdonképpeni témánkat nézzük, évfordulók sora ötlík szemünkbe. A magyar himnusz szövege 200 éves, második himnuszunk, a *Szózat*, amelynek – mint látni fogjuk – szerepe volt a finn himnusz megszületésében, kottástul 180 esztendeje, 1843-ban jelent meg (a szöveg, persze, néhány évvel korábbi, mint ahogy Egressy Béni-nek a versre írt első zenei változata is). A finn himnusz dallama, a Finnországba települt hamburgi zeneszerző,

¹ Hunfalvy Pál: *Utazás a Balt-tenger vidékein*, 1–2. kötet, Ráth Mór kiadása, Pest, 1871.

Friedrich Pacius (1809–1891) szerzeménye 1848-ban, 175 éve született meg. Az említett lett himnusz szövegének és dallamának keletkezési éve 1873, azaz 150 esztendeje. Végül a hivatalosan már kihaltnak tekinthető nyelvrokonaink, az észtek és a finnhez közeli nyelvet beszélő lívek, Lettország őslakói himnuszát 100 évvel ez előtt, 1923-ban alkották meg.

De menjünk sorjában!

A finn himnusz szövege Vörösmarty Mihály *Szózatának* hatására keletkezett. Ennek történetét magyarul Leffler Béla (1918), Voigt Vilmos (1990) és Richly Gábor (2010) írta meg. A Berlinben tanuló magyar diákok vitték magukkal Vörösmarty versét, s fordították le egyetemi társaiknak, akik közt svéd és finn anyanyelvű finnországiak is voltak. Abraham Herman August Kellgren 1845-ben lefordította svédre, és publikálta az 1845 végén megjelent *Necken*-almanachban, illetve 1847. április 14-én a *Morgonbladet* című lapban. A fordítást Kellgren személyesen adta át Runebergnek.

A verset *Vårt land* (A mi országunk) címmel a svéd nyelvű költő, Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) írta 1846-ban. Eredetileg Porvoo város fennállása 500. évfordulójának ünnepére készült, s ehhez a szerző dallamot is szerzett, ám himnusszá Pacius zenéjével vált. 1848. május 13-án a Flora-ünnepet tartó diákok előadásában hangzott el először Helsinkiben. Finnre csak 1867-ben fordította le Runeberg *Fänrik Ståls sägner* (Stål zászlós regéi) című művét Cajander, amelynek része volt a *Vårt land*. (Finnországban két hivatalos nyelv volt és van – a finn mellett a svéd.)

Pacius dallamát átvették az észtek és a lívek is (a lív himnusról lásd alább).

A finn himnusz szövege svédül:

Vårt land

Vårt land, vårt land, vårt fosterland,
ljud högt, o dyra ord!
Ej lyfts en höjd mot himlens rand,

ej sänks en dal, ej sköljs en strand,
mer älskad än vår bygd i nord,
än våra fäders jord!

Din blomning, sluten än i knopp,
Skall mogna ur sitt tvång;
Se, ur vår kärlek skall gå opp
Ditt ljus, din glans, din fröjd, ditt hopp.
Och högre klinga skall en gång
Vår fosterländska sång.

finnül:

Maamme

Oi maamme, Suomi, synnyinmaa!
Soi sana kultainen!
Ei laaksoa, ei kukkulaa,
ei vettä rantaa rakkaampaa
kuin kotimaa tää pohjoinen.
Maa kallis isien.

Sun kukoistukses kuorestaan
kerrankin puhkeaa;
viel' lempemme saa nousemaan
sun toivos, riemus loistossaan,
ja kerran laulus, synnyinmaa
korkeemman kaiun saa.

(Finn fordítás: Paavo Cajander)

Magyar műfordításban:

Hazánk

Hazánk, hazánk, te drága szó,
Zendülj az ajkakon!

Nincs bérc, egekre felnyúló,
Se völgy, se part oly bájos
Sehol, mint itten északon,
Öledben ősi hon.

Kinyílik egykor, érzem én,
Virágod bimbaja.
Szeretetünk örök tüzén
Fakad számodra üdv, remény:
Fennen csapong még valaha
A mi hazánk dala!

(Bán Aladár fordítása)

A Baltikum kulturális életében nagy szerepet játszottak az – eredetileg Nürnbergből induló – dalosünnepek, amelyeknek idővel politikai jelentőségük is támadt. A mai balti államok – Észtország, Lettország és Litvánia – a 19. században nem voltak függetlenek. A dalosünnepek lassanként a függetlenségi gondolat bölcsőivé váltak. A történelem megismételte önmagát – a 20. század végén, amikor a balti államok a Szovjetunió részét képezték, a dalosünnepek többszázéves nézőközönsége előtt fogalmazódott meg a követelés – például Észtországban –, hogy az észt nyelv legyen az állam nyelve, majd, hogy Észtország váljon független önálló állammá (ahogy volt már az I. világháború után egészen a II. világháború alatti szovjet megszállásig, ami azután egészen 1991-ig tartott).

A mai Észt- és Lettországban a 19. században a németek uralták a gazdasági és a kulturális életet. Voltak köztük esztofilek, lettofilek is, akik felismerték, hogy az őslakosságot ki kell emelni az elnyomott helyzetből, öntudatra kell ébreszteni. Ezért is javasolta például az 1830-as évek derekán az esztofil német Schultz-Bertram, hogy meg kell alkotni az észt eposzt, ami azután mintegy három évtizeddel később meg is valósult. A Baltikum első dalosünnepei is német kezdeményezésre szerveződtek. Lettországban az első **német** dalfesztivált 1861-ben rendezték meg, amelyen mintegy 600 főt magában foglaló 21 kórus lépett fel. Észtországban az első nemzeti,

azaz észt dalfesztivált 1869-ben, Lettorszáiban 1873-ban, Litvániában pedig csak 1924-ben rendezték meg (mert 1863-ban az oroszok leverték a litván felkelést).

Lettországban 1868-ban alakult meg a Rigai Lett Társaság (amelyet a cári hatóságok félrevezetésére jótékonysági társaságként hoztak létre azzal a céllal, hogy támogassák az észteket az éhínség idején). Ennek egyik alapítója, Richards Tomsons (1834–1884) 1861-ben részt vett a német dalosünnepen, és megértette annak fontosságát a lettek számára. Tomsons üzletember volt, emellett drámaíró és a lett színház egyik első szorgalmazója.

Tehát, az első lett dalosünnepet Rigában rendezték meg 1873. július 8–11-én, elnöke Tomsons volt. Ezen 45 kórus, 1003 énekes és 30 zenész (összehasonlításképpen: 1990-ben Rigában 20399 énekes) vett részt. A repertoár túlnyomó része lett nyelvű volt.

Az 1873-as dalosünnep egyik zenei mérföldköve Kārlis Baumanis (1835–1905) himnuszszerű alkotása, a *Dievs, svētī Latviju* (Isten, áldd meg Latviát) volt. A cári cenzor törölte a programból a címben szereplő *Latvija* szó miatt, mondván, Latvija nem létezik. Ennek ellenére a lett pedagógusok kórusa a fesztivál nyitóünnepségén a Rigai Lett Társaság épületében előadták a dalt; a mű megsemmisítését a szerző azzal akadályozta meg, hogy *Latvija* helyett *Baltija*-ra (Baltikum) változtatta a szöveget.

A fesztivál másik eseménye – a jövőbeli fesztiválok jelképe – a fesztiválok lobogója (a *Līgo* zászló), amelyet 1873-tól a felvonulás elején visznek. A zászlót kézzel szőtték Lipcsében. A lobogót is Baumanis tervezte meg. Megőrződött az eredeti is, de a felvonulásokon annak pontos mását viszik.

Dievs, svētī Latviju,
Mūs' dārgo tēviju,
Svētī jel Latviju,
Ak, svētī jel to!
Kur latvju meitas zied,
Kur latvju dēli dzied,

Isten, áldd meg Latviát,
ezt a drága szép hazát,
áldd meg hát Latviát,
óh, áldd hát meg őt!
Hol sok lett lány virul,
sok lett legény dalol,

Laid mums tur laimē diet,
Mūs' Latvijā!

táncolhassunk boldogan
a mi lett honunkban!

(Csak zárójeles megjegyzésként: szövege szinte énekelhető a magyar himnusz dallamára.)

Szomorú jelenüknél sokkal jelentősebb múlttal rendelkeznek a lívek, akikről a fentebb már említett Livónia kapta a nevét. A lívek a 10–12. században kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn a vikingekkel, majd a Kijevi Russzal, továbbá a finnekkel és a németekkel. A keresztény hittérítés több hullámban érintette a balti területet. A 12. század közepétől német kereskedők indultak kelet felé, ehhez támogatást kaptak az egyháztól, amely hittérítő szándékkal nyomult be a Baltikumba. A keleti terjeszkedés első állomása a lívek földjének meghódítása volt. 1201-ben megalapították Rigát. A livóniai háború (1558–1583) és a lengyel–svéd háború (1600–1629) hozzájárult ahhoz, hogy Livónia lívjei idővel elenyésztek. A 18. század második felében és a 19. század elején egységes etnikai csoportként lívek már csak Észak-Kurföld parti csíkján éltek. Az I. világháború sok lívet kényszerítettek szülőföldje elhagyására, s ez nagymértékben hozzájárult a lívek létszámának csökkenéséhez, a nyelvi asszimilációhoz. A lív part és a lív nép végső pusztulását a szovjet megszállás öt évtizede okozta. 1939 őszén a Szovjetunió támaszpontokat létesített az akkor még független Lettországbán, majd 1940 nyarán megszállta az országot, s a lív falvakat és az egész partvidéket zárt katonai övezetté nyilvánították. A második lett függetlenség kivívása (1991. augusztus) után felszámolták a szovjet katonai táborokat. A lívek megkapták az őshonos nép státuszt, megerősödött a lív gyökerű emberek lív öntudata, megélénkült a lív kulturális élet, megkezdődött a lív nyelv revitalizációja, a rigai Lett Egyetemen megalapították a lív nyelv és kultúra intézetét.

Tanulságos a lívek létszámának alakulása:

- a 12. században 50–70 ezer,
- a 13. század elején, a német gyarmatosítás kezdetén 15–21 ezer, egyes források szerint 28 ezer,

- a 17. század elején egyes források szerint 30 ezer, ami a század folyamán ötezer alá csökkent,
- 1835-ben 2000 fő,
- 1860-ban 3000 fő,
- 1920 nyarán a lett népszámlálási adatok szerint Lettország területén 831 lív élt,
- 1930-ban 962 lívet regisztráltak,
- 1959-ben (szovjet korszak): 185 fő,
- 1979-ben 107 fő,
- 1999-ben 185 fő, anyanyelvi beszélő csak 8, továbbá 40-en valamilyen fokon beszélték a lív nyelvet,
- 2006-2007: 172 fő, nyelvtudásuk kétséges.

Az első lett függetlenség idején, 1923-ban a költő, tanár, műfordító, kántor Kōrli Stalte (lettül: Karlis Stalte) (1870–1947) két társával megalapította a *Līvōd Īt*-et (Lív Szövetség). A szövetség megalkotta a zöld–fehér–kék nemzeti lobogót. A háromszínű zászló a lív partot idézi: a sötétzöld fenyvest, a parti homok fehérjét, a tenger kékségét. Stalte megírta a lív himnusz szövegét Pacius zenéjére, ezért dallama megegyezik a finn és az észti himnuszéval.

Mīn izāmō, mīn sindimō,	Én hazám, én szülőföldem,
ūod ārmaz rānda sa,	te vagy a szeretett part,
kus rāndanaigās kazābōd	ahol a part mentén nőnek
vel vanād, vizād piedāgōd.	még öreg, bölcs fenyvesek.
Mīn ārmaz īlmas ūod set sa,	Te vagy egyetlen szerelmem
	[a világon,
mīn tōurōz izāmō!	én drága hazám.

Mīn izāmō, mīn sindimō,	Én hazám, én szülőföldem,
ūod ārmaz rānda sa,	te vagy a szeretett part,
kus lāinōd mierstō vīerōbōd	ahol a hullámok a tengerből
	[kigördülnek
un rāndan sūdō āndabōd.	és megcsókolják a partot,

Min ārmaz ilmas ūod set sa,	Te vagy egyetlen szerelmem
min tōurōz izāmō!	[a világon, én drága hazám.

Min izāmō, min sindimō,	Én hazám, én szülőföldem,
ūod ārmaz rānda sa,	te vagy a szeretett part,
kus jelābōd īd kalāmīed,	ahol halászok élnek,
kis mīer pāl ātō pāvad īed.	kik éjjel-nappal a tengeren
	[vannak.

Min ārmaz ilmas ūod set sa,	Te vagy egyetlen szerelmem
min tōurōz izāmō!	[a világon, én drága hazám.

Min izāmō, min sindimō,	Én hazám, én szülőföldem,
ūod ārmaz rānda sa,	te vagy a szeretett part,
kus kŭltōb um vel pīvā ēļ	ahol hallani még a szent
	[nyelvet,

- min amā ārmaz rāndakēļ.	az én līv nyelvemet.
Min ārmaz ilmas ūod set sa,	Te vagy egyetlen szerelmem
min tōurōz izāmō!	[a világon, én drága hazám.

BEFEJEZÉSÜL

Ezek az egybeesések azt sugallják, hogy érdemes foglalkozni a közép-európai térséghez, az én felfogásom szerinti borostyánkőút övezetéhez tartozó Baltikummal, amellyel összekapcsol bennünket a minket sok évszázadon át ért német kulturális és nyelvi hatás. A Baltikumban beszélt rokon nyelveink, az észt és a lív, bár a finnhez állnak közelebb, mégis, éppen a német nyelv hatására – a rengeteg azonos tükörfordítás, a hasonló nyelvi gondolkodás miatt – egyre közelebb kerülnek a magyar nyelvhez. De ez már egy másik előadás témája lehet, amiről – s itt egy újabb kis évforduló – éppen 20 esztendeje írtam egy a kérdést áttekintő könyvecskét.

IRODALOM

- Die Nationalhymnen der Erde.* Hrsg. vom Institut für Auslandsbeziehungen in Stuttgart. München, 1958.
- Grāvītis, Oļģerts 2002: *Latviešu Dziesmu svētku brīnums / The phenomenon of the Latvian song festival.* – Rīga, Valsts tautas mākslas centrs.
- Ģermanis, Uldis 2008: *The Latvian saga.*
- Leffler Béla 1918: A *Szózat* hatása Runeberg «Vårt land» c. költeményére. *Irodalomtörténet*, VII/2: 218–221.
- Pusztay János 2003: *Közép-Európa – nyelvi konvergencia-táj. Fejezetek a nyelvi egységesülés vizsgálatához.* Dissertationes Savarienses 30. Szombathely.
- Pusztay János 2022: *A borostyánkőpart népe: a lívek.* Savaria University Press, Szombathely.
- Richly Gábor 2010: A finn nemzeti himnusz. *Kortárs*, LIV. évf. 2. sz.
- Voigt, Vilmos 1990: Vörösmarty: *Szózat* – Kellgren: Ungersk nationalsång – Runeberg: Vårt land/Maamme laulu. – In: Pusztay, János (szerk.) *Specimina Fennica* II: 93–107, Pécs.

(2023)

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK ÁLTALÁNOS FINNUGOR TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

SPECIMINA SIBIRICA

1. (A *Colloquium Sibiricum* konferencia anyaga) – 1988, 270.
3. *Gedenkschrift für Irén N. Sebestyén (1890–1978)* – 1990, 289.¹
5. *The Arctic. Papers of an International Conference, Syktyvkar, 16–18 May, 1991* – Szombathely, 1992, 303.
6. *Uralic Mythology. Papers of an International Conference, Syktyvkar, 6–9. August, 1992–1993*, 200.
8. *Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie. Materialien eines Internationalen Symposions, 15–17. Oktober 1992 in Szombathely* – 1993, 194.
10. *Die Vorgeschichte der uralischen Völker. Materialien eines Internationalen Symposions, 14–16. Oktober in Szombathely* – 1994, 119.
12. *Die sprachliche Situation bei den uralischen Völkern* – 1997, 270.
14. *Zur Entwicklungsgeschichte der uralischen Sprachen* – 1998, 107.
15. E. Vászolyi-Vasse: *Syrjaenica. Volume one* – 1999, 577.
16. *Zur (Morpho-)Syntax der uralischen Sprachen* – 2001, 124.
17. E. Vászolyi-Vasse: *Syrjaenica. Volume two* – 2001, 531.
18. *Zur Frage der Terminologiebildung in den uralischen Sprachen* – 2001, 90.
19. E. Vászolyi-Vasse: *Syrjaenica. Volume three* – 2003, 474.
21. *Valencia Uralica*. Materialien der Konferenz *Valencia Uralica* (Szombathely, 18–19. April 2002) – 2003, 177.
22. *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона / Die sprachliche Situation und*

Ebben a gyűjteményben szerepelnek a mordvin és komi tematikájú kiadványok, mivel a kötetben nincs külön mordvin és komi fejezet. (PyJ)

¹ Az 1. és a 3. kötet még Pécssett, a többi már Szombathelyen jelent meg.

- Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga–Kama-Region.* (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27–28. Mai 2004) – 2005, 211 (Margarita Kuznecovával).
23. *Формирование терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации / Die Terminologiebildung in den finnisch-ugrischen Sprachen der Russischen Föderation.* (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 17–18. Mai 2007) – 2008, 163 (Margarita Kuznecovával).

SPECIMINA SIBIRICA – SUPPLEMENTUM

1. *Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie.* (Thesen des Symposiums) – 1992, 50.
2. *Conference of Rectors from the Fenno-Ugric Countries and Republics.* Szombathely, 27–29. September 1993 – 1993, 127.

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK KIADVÁNYAI

2. Lakó György: *A magyar mondatszerkezet finnugor sajátosságai* – 1991, 68.
3. Zsigmond Németh: *96 gleiche Texte in uralischen Sprachen (Vaterunser)* – 1991, 103.
4. Bereczki Gábor: *A Névától az Urálig* – 1994, 279.
5. Jávori Jenő: *Az uráli népek irodalmának bibliográfiája (1975–1994)* – 1995, 506.
7. *Balázs János-émlékkönyv* – 2000, 73.
8. Pusztay János: *Szakszógyűjtemény az uráli nyelvek vizsgálatához* – 2000, 235.
9. *Vade mecum. A huszonötödik óra.* (A Berzsényi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszékének /1991–2001/ jubileumi konferenciája /2001. április 26–27./)
11. Pusztay János (szerk.): *A Volga–Káma-vidék finnugor népei* – 2005, 109.

MINORITATES MUNDI – LITERATURA

- *Пизелонь каумаз – Berkenyekoszorú.* (Válogatás a legújabb mordvin lírából). Fordította Fábián László és Pusztay János. Szombathely, 2006, 2x84.
- *Бўзавирágок кő̀зт алъом ел *Пő̀лőзнуча нőвстын.* Mai komi versek. Válogatta, szerkesztette és fordította Tillinger Gábor. Szombathely, 2010.

TERMINOLOGIA ET CORPORA

2. *Voprosy terminologii v finno-ugorskib jazykah Rossijskoj Federacii – Terminology issues in the Finno-ugric languages of the Russian Federation* – Szombathely, 2003, 137.

LEXICA SAVARIENSIA (a Savaria University Pressszel közösen)

6. Mészáros Edit – Raisza Sirmankina: *Erъa-mordvin–magyar sző́tár* – 2003.
7. Molnár Judit: *Moksa-mordvin–magyar sző́tár* – 2003.
8. Kuznetsov, Nikolay: *Komi–magyar sző́tár* – 2003, 199.

A COLLEGIUM FENNO-UGRICUM ÁLTALÁNOS FINNUGOR TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

BIBLIOTHECA FENNO-UGRICA

- Жеребцов И. Л., Конаков Н. Д., Шабает Ю. П., Шарапов В. Э., Цыпанов Е. А.: *Народ коми: краткие очерки этнической истории и культуры*. Сыктывкар, 2008, 319.
- Жеребцов И. Л., Конаков Н. Д., Шабает Ю. П., Шарапов В. Э., Цыпанов Е. А.: *Коми войтыр: культура да история йылысь дженьыд серпаскывъяс*. Сыктывкар, 2008, 263.
- Коньшин, А. Е., Никитина, Л. А.: *Коми-пермяки*. Кудымкар, 2008, 250.
- Коньшин, А. Е., Никитина, Л. А.: *Коми-пермяккыз*. Кудымкар, 2008, 231.
- Мокшин Н. Ф., Лузгин А. С.: *Мордватне*. Саранск, 2008, 245 (erza).
- Мокшин Н. Ф., Лузгин А. С.: *Мордватне*. Саранск, 2008, 213 (moksa).
- Мокшин Н. Ф., Лузгин А. С.: *Мордва*. Саранск, 2008, 271.

LITERATÚRAL

- *A 12 legszebb magyar vers finnugor nyelveken*, 2012, 350.
- Nina Obrezkova: *нины – linde – le tilleul – hársfa*. Fordította Tillinger Gábor, 2015.

Ebben a gyűjteményben szerepelnek a mordvin, komi és komi-permják tematikájú kiadványok, mivel a kötetben nincs külön mordvin, komi és komi-permják fejezet. (Pyj)

- *Soomengri rabvaste kaunid luuletused*. 2015, 281.
- *Финн-угор литератураысь 12 медся мича кывбул*. 2015, 109.
- *Финн-угор калык-влакын сылнымутыштын 12 эн сай почеламутыш*. 2015, 90.
- *Финн-угор литератураысь 12 тужгес но чебер кылбул*. 2015, 162.
- *Mezőtlábas felbőjáró. Három dráma*. Válogatta és fordította Pusztay János, 2015, 156.
- *A finnugor irodalmak legszebb 12 verse*. 2015, 252.
- *Финно-угрань литературань 12 инь мазы валморот*. 2015, 69.
- *12 сяр ёмас стихыт финно-угорский литературанылт*. 2015, 63.
- Alekszej Popov: *Cseppek*. Fordította Jankovics Mária, 2021.

TERMINOLOGIA SCHOLARIS * ШКОЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

Erza

- Е. Ф. Клементьева: *Словарь терминов по математике на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ математикань терминитнэнь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 46.
- В. П. Цыпкайкина: *Словарь лингвистических терминов на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ лингвистикань терминитнэнь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 40.
- Г. Ф. Беспалова: *Словарь химических терминов на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ химиянь терминитнэнь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 45.
- Н. А. Агафонова: *Словарь физических терминов на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ физикань терминитнэнь валкс.* –

- Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 45.
- Цыпкайкина, В. П.: *Словарь терминов по общество-знанию на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатненъ туртов эрзянь кельсэ обществознаниянь терминитнэнь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 46.
 - Ю. Г. Антонов: *Словарь терминов по литературе на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатненъ туртов эрзянь кельсэ литературанъ терминитнэнь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 75.
 - М. В. Мосин: *Словарь терминов по истории на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатненъ туртов эрзянь кельсэ историянь терминитнэнь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 85.
 - С. Г. Моторкина: *Словарь терминов по информатике на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатненъ туртов эрзянь кельсэ информатиканъ терминитнэнь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 44.
 - Беспалова, Г. Ф., Клементьева, Е. Ф.: *Словарь терминов по географии на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатненъ туртов эрзянь кельсэ географиянь терминитнэнь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 80.
 - Рябов, И. Н.: *Словарь терминов по биологии на эрзянском языке для общеобразовательных школ – Общеобразовательной школатненъ туртов эрзянь кельсэ биологиянь терминитнэнь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 47.

Мокса

- О. Е. Поляков, А. Н. Келина: *Словарь терминов по математике на мокшанском языке для общеобразовательных школ – Мокшень кяльса общеобразовательнай школатненди математикань терминонь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 48.
- О. Е. Поляков: *Словарь лингвистических терминов на мокшанском языке для общеобразовательных школ – Мокшень кяльса общеобразовательнай школатненди лингвистикань терминонь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 37.
- Г. С. Иванова: *Словарь химических терминов на мокшанском языке для общеобразовательных школ – Мокшень кяльса общеобразовательнай школатненди химиянь терминонь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 45.
- Н. Ф. Кабаева: *Словарь физических терминов на мокшанском языке для общеобразовательных школ – Мокшень кяльса общеобразовательнай школатненди физикань терминонь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 50.
- Кулакова, Н. А.: *Словарь терминов по обществознанию на мокшанском языке для общеобразовательных школ – Мокшень кяльса общеобразовательнай школатненди обществознаниянь терминонь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 51.
- Г. С. Иванова: *Словарь терминов по литературе на мокшанском языке для общеобразовательных школ – Мокшень кяльса общеобразовательнай школатненди литературань терминонь валкс.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 79.
- Н. С. Алямкин: *Словарь терминов по истории на мокшанском языке для общеобразовательных школ – Мокшень кяльса общеобразо-*

- вательнай школатненди историянь терминонь валкс. — Сыктывкар—Ижевск—Йошкар-Ола—Саранск—Бадачоньтомай, 2011, 80.*
- В. П. Гришунина: *Словарь терминов по географии на мокшанском языке для общеобразовательных школ — Мокшень кяльса общеобразовательнай школатненди географиянь терминонь валкс. — Сыктывкар—Ижевск—Йошкар-Ола—Саранск—Бадачоньтомай, 2011, 77.*
 - Рогожина, В. Ф.: *Словарь терминов по биологии на мокшанском языке для общеобразовательных школ — Мокшень кяльса общеобразовательнай школатненди биологиянь терминонь валкс. — Сыктывкар—Ижевск—Йошкар-Ола—Саранск—Бадачоньтомай, 2011, 41.*
 - Гришунина, В. П.: *Словарь терминов по информатике на мокшанском языке для общеобразовательных школ — Мокшень кяльса общеобразовательнай школатненди информатикань терминонь валкс. — Сыктывкар—Ижевск—Йошкар-Ола—Саранск—Бадачоньтомай, 2011, 41.*

Komi

- М. В. Кузбожева: *Словарь физических терминов на коми языке для общеобразовательных школ — Шӧр велӧдчанінъяслы физика терминъяслӧн кывкуд. — Сыктывкар—Ижевск—Йошкар-Ола—Саранск—Бадачоньтомай, 2011, 45.*
- Остапова, Е. В. Филиппова, В. В.: *Словарь терминов по литературе на коми языке для общеобразовательных школ — Шӧр велӧдчанінъяслы литература терминъяслӧн кывкуд. — Сыктывкар—Ижевск—Йошкар-Ола—Саранск—Бадачоньтомай, 2011, 50.*
- Остапов, Н. В.: *Словарь терминов по обществознанию на коми языке для общеобразовательных школ — Шӧр велӧдчанінъяслы йӧзкотыр йылысь тӧдӧм терминъяслӧн кывкуд. — Сыктывкар—Ижевск—Йошкар-Ола—Саранск—Бадачоньтомай, 2011, 37+9.*
- Ракин, А. Н.: *Словарь терминов по биологии на коми языке для общеобразовательных школ — Шӧр велӧдчанінъяслы биология*

- термингьяслӧн кывкуд.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 39.
- Кокшарова, А. А., Федина, М.С.: *Словарь химических терминов на коми языке для общеобразовательных школ – Шӧр велӧдчанінгьяслы химия термингьяслӧн кывкуд.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 43.
 - Остапова, Е. В.: *Словарь терминов по информатике на коми языке для общеобразовательных школ – Шӧр велӧдчанінгьяслы юӧр-тӧданбул термингьяслӧн кывкуд.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 33.
 - Остапов, Н. В.: *Словарь терминов по истории на коми языке для общеобразовательных школ – Шӧр велӧдчанінгьяслы история термингьяслӧн кывкуд.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 77.
 - Габова, Н. А., Мишарина, А. Н.: *Словарь математических терминов на коми языке для общеобразовательных школ – Шӧр велӧдчанінгьяслы математика термингьяслӧн кывкуд.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 42.
 - Колегова, Н. В., Маркова, В. Ф., Мусанов, А. Г.: *Словарь географических терминов на коми языке для общеобразовательных школ – Шӧр велӧдчанінгьяслы география термингьяслӧн кывкуд.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 45.
 - Пунегова, Г. В.: *Словарь лингвистических терминов на коми языке для общеобразовательных школ – Шӧр велӧдчанінгьяслы кыв термингьяслӧн кывкуд.* – Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай, 2011, 37.

TERMINOLOGIA SCHOLARIS – ANALYSIS

- Puszta János 2013a = Янош Пустан: *Анализ словарей школьной терминологии мокшанского языка.* – Terminologia scholaris – Analysis. NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj, 517.

- Pusztay János 2013b = Янош Пустай: *Анализ словарей школьной терминологии эрзянского языка*. – Terminologia scholaris – Analysis. NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj, 538.
- Pusztay János 2014 = Янош Пустай: *Анализ словарей школьной терминологии коми языка*. – Terminologia scholaris – Analysis. NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic, 441.

Az intézet sorozaton kívüli, általános finnugor tematikájú kiadványai

- Rakin, Nikolay: *Коми литература и фольклор на венгерском языке*. 2017.
- *A Biblia finnugor nyelveken*. Budapest, 2019.
- *Az oroszországi finnugor nyelvek helyzete és kilátásai*. 2019.
- *Язык, литература, идентичность – Language, literature, identity*. Badacsonytomaj 2023, 140.

III.

FINN IRODALOM

A MAI MAGYAR IRODALOM FINNORSZÁGI VISSZHANGJA

Az ún. klasszikus magyar irodalom jelentős múlt századi alakjai többé-kevésbé ismertek a finn olvasóközönség előtt, legalábbis potenciálisan. Az utóbbi években a kortárs magyar irodalom iránt mutatkozik fokozott érdeklődés. Ennek kielégítését nagymértékben segíti az a két ország közötti kulturális-tudományos együttműködéséről szóló szerződés, amelyet az I. Nemzetközi Finnugor Kongresszus (Budapest, 1960) után kötöttek meg.

Ez az érdeklődés többféleképpen is magyarázható. Egyrészt mint a világirodalom egy része iránti természetes igény, másrészt az a leplezett vagy leplezetlen kíváncsiság, amellyel a szocializmust építő rokon nép jelen napjait, kulturális életének eseményeit kísérik.

*

A magyar irodalom műfajai közül a legelhanyagoltabb kétségkívül a dráma – legalábbis ami a finn fordításokat illeti. Ez bizonyára abból is adódott, hogy a dráma nálunk sem játszott soha vezető szerepet. A néhány múlt századi dráma közül *Az ember tragédiája* a legfontosabb, amelyet finnre is lefordítottak. A nagyon hiányos műfaji repertoárt igyekeznek modern darabokkal kiegészíteni, s minden reményünk meglehet arra, hogy ez a folyamat egyre eredményesebben fejlődik majd. Egy év alatt két mai drámánkat is színre vitték: Örkény István *Tóték* és Szakonyi Károly *Adáshiba* című darabjait.

Az Örkény-mű előadását nem volt alkalmam megnézni, de az *Adáshiba* óriási sikerét magam is tapasztalhattam. Már a bemutató előtt sokat foglalkoztak a darabbal, de nem kevésbé a premierre Helsinkibe látogató szerzővel is. „Magyarországi jelen”, „A tv-vel visszaélők a kánai menyegzőn” – ilyen címekkel jelentek meg a darabbal foglalkozó cikkek. „A televízió emberi kapcsolatokat és szellemi életet elsorvasztó hatását már eddig rengetegszer feldolgozták, de ez

ritkán sikerült olyan hévvel és olyan szórakoztatóan, mint Szakonyi Károly *Adásbiba* című tragikomédiájában. A mű élvezetes dokument a tv-korszak emberének elvakult viselkedéséről és megrokkant helyzetéről” – írja Leila Arpiainen a premiért elemző cikkében. A kritikusok egyértelmű véleménye szerint a dráma két legfontosabb alakja az albérlő és Imrus. Valamennyi cikkíró Szakonyit látja a krisztusi erővel felruházott alak mögött, aki éppen azáltal jutott emberközelbe, mert ő is el tud fáradni. A család legfiatalabb tagja az egyetlen, jobb sorsra érdemes szereplő a darabban. A mű több, mint a tévé egyszerű ledorongolása. Szakonyi e felszín mögé akar férkőzni, és oda akarja vezetni olvasóit is.

A tavaszi színházi idénynek még egy többé-kevésbé magyar vonatkozású eseménye volt, Ödön von Horváth két darabját is adták Helsinki két legnagyobb színházában. „A magyar származású szerző (1901–1938) realista-költői, társadalomszatírárt tartalmazó műveinek Európában erőteljes reneszánszát figyelhetjük meg” – írja a *Päivän Sanomat* (Napi Hírek) kritikusa. A két dráma (*Kasimir és Karoline, Mesél a bécsi erdő*) kapcsán a kritikusok gyakran vetik össze kortársával, B. Brechtel. Szembeállítják az intellektuálist az érzelmivel, elismerve, hogy mindkettő – a maga nemében – jól oldotta meg a rá háruló feladatot. Még az ars poeticában is megegyeznek. Horváth mondja ki egy helyütt: „egy törvényem van: az *igazság*”.

A prózával a helyzet már kedvezőbb. Főképpen azért, mert a klasszikus és már klasszikusnak számító magyar próza számszerűen is nagyobb súllyal szerepel a drámánál. Az idők múlásával egyre több Jókai-, Mikszáth-, Móricz-, Gárdonyi-mű finn fordítása látott napvilágot, sőt, még a két világháború közötti időszakban jelentették meg Illés Béla néhány munkáját (ezeket oroszról fordították), így pl. az *Ég a Tisza* című regényt is, Kun Béla előszavával.

A mai, kortárs prózával kapcsolatban semmiképpen nem beszélhetünk olyan kedvező állapotról, mint a klasszikusoknál.

Az utolsó másfél évtizedben lefordított és megjelent regények közül időrendben az első Déry Tibor „kutyaregénye”, a *Niki* (németről fordították). Ez már csak azért is érdekes, mert Finnországban 1958-ban jelent meg, két esztendővel az 1956. évi forradalom

(melyet a cikk írásakor még ellenforradalomnak kellett írni) után. Ezt az eseményt a kritikák burkoltan vagy nyíltan, de felemlégetik a regény kapcsán. A mű tartalmi elemzői enyhén szólva is antiszocialista világnézetről tesznek tanúságot cikkeikben. Van, aki formai szempontból értékeli a művet, de ő sem mulasztja el, hogy fullánkját ne irányítsa a szocialista művészet ellen: „Déry regénye magas művészettel megírt, mesterien felépített és stílusában pompás könyv... Nem érződik rajta a szocialista realizmus eszméjének fojtó hatása ... Niki élettörténete úgy, ahogy van, állatregényként a világirodalom legelragadóbb művei közé tartozik”.

Az ellenségeskedő hangnem csak lassan enged fel az évek során. Laurila, a magyar irodalom és kultúra kiváló ismerője írja 1961-ben, Németh László *Iszony* című regényének kapcsán: „Több kiadónk tartózkodóan viszonyul a népi demokrácia irodalmához. Az óvatosságra szükség is van, de néha az az érzésünk, hogy a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntik; hisszük, hogy az említett országokban is van, mint ahogy van is irodalmilag figyelemre méltó kínálat”. A kiadó egyébként Németh Lászlót e regénye alapján Lev Tolsztoj és Henrik Ibsen mellé állítja. Laurila is „A magyar Anna Karenina” címet adja már említett cikkének. Egy másik kritikus viszont egyáltalán nem ért egyet a kiadó és Laurila magasztaló „reklám”-jával. Szerinte a mű egyszerűen házassági regény, sőt elég epésen fejezi be írását: „Ha jó regényről lenne szó, úgy sajnálni lehetne, Aarno Peromies nem tudta az eredeti nyelvről elvégezni a fordítást, hanem csak a német nyelvű kiadásról”.

Sikeres volt Fejes Endre bemutatkozása a finn olvasóközönség előtt. A kritikusok között voltak vitás kérdések a mű – a *Rozsdatemető* című regény – kapcsán, de alapjában véve pozitív értékelések születtek. A vélemények, értelmezések széles skálán mozognak, a gyilkosság anatómiája mellett mélyebb érzéseket, gondolatokat is váltott ki az olvasókból. Kari Lindström például így ír: „A regény kiállás a munka szürke, folyamatosan ölő hatása ellen, fellebbezés az ember részéről a kicsinysége ellen”. A családregényként induló mű „apránként valami egészen mássá változik”. Hábetlerék alakjában olyan embereket tipizál, akik számára „a legfontosabb a munka,

a lakás, az étel, a házasság és a vagyon”. A regényben egyre jobban kibontakozik az emberek csiga-életmódja. A kezdetben szimpatikus lányok „kispolgárivá és kicsinyessé válnak, mint ahogy mások is”. A hihetlenségig reális és pontos ez a könyv, „mintha Kafka világában” lennénk – írja a cikk szerzője a továbbiakban. Az emberek akkor sem változtatnak életmódjukon, amikor Hábetler Jani börtönbe kerül. „Igaz, két ember kiesett a játékból, de az folytatódik, mint korábban is volt, Magyarországon, Finnországban, bárhol a világban.”

Hannu Vuorio, a *Kansat Untiset* kritikusának tolla már nem fog ennyire keserűen. Szerinte a regény „az egyén jogainak határáról” szól. Nagy erénye a műnek, hogy állásfoglalást követel olvasóitól. „Hadd mondjam el magánvéleményemet: a gyilkost rács mögé dugnám, minden, a könyv által szült szimpátia ellenére is, de Fejes megoldása még sikerültebb: ő erről nem beszél, hagyja, hogy mások is mérlegeljék a helyzetet” – folytatja tovább Vuorio. A regény legnagyobb hibájának a monotoniságot tartja, más szempontból viszont dicséri az író művészi módszerét: „Fejesre jellemző, hogy a tragikus vonásokat könnyedén meg tudja teremteni, minden olyan elem hozzáadása nélkül, amelyek a szöveget szentimentálissá változtatnák. Általában véve is, prózájában olyan formában fogalmazódnak a humanista követelések, hogy az olvasó sohasem felejt el az állandóan jelenlevő embert”.

Az 1967-es év két regény is hozott Magyarországról a finn olvasóknak: Szabó Magda *Disznótor* című művét és Moldova György *Sötét angyalát*. Szabó Magdának nem ez volt az első találkozása a finn olvasó-közönséggel. Még 1961-ben jelent meg *Az őz* című regénye, de erről a műről sajnos nem sikerült kritikákat találnom.

A *Disznótor*ról igen. S ezek nem a legkedvezőbbek. Vitatják a könyvet ajánló sorokat, amelyek szerint Szabó Magda a magyar irodalom legmodernebb képviselői közé tartozik. „A modernségnek nem a megújult nyelvi kifejezés mód az egyetlen kritériuma, hanem a megújult bírálat és állásfoglalás is oda tartozik, s ez alapján Szabó még az elavult oldalán áll...” Őt még a férfi és nő közötti kapcsolat morális kérdései izgatják, ugyanakkor a mai magyar irodalom modern képviselőit más „erkölcsi problémák foglalkoztatják, mint

például az új háború veszélye, az élet bizonytalansága, az emberiség által érzett szorongás és a jövőről való gondolkodás”. Az eddig sem hízelgő cikket épés csattanó zárja le. Egyrészt dicséri a mű nyelvezetét, a sikerült szerkezeti megoldásokat, ugyanakkor megjegyzi, hogy manapság annyira kevés az időnk általában a szépirodalomra, hogy „nem engedhetjük meg magunknak egyetlen felesleges könyv elolvasását sem”.

Egészen más hangnemben íródtak a Moldova-regényről szóló cikkek. „Tipikus fejlődésregény”, amelynek írója és hőse között érezhetően szoros kapcsolat van. Az író célja Csaba lelki konfliktusainak bemutatása, s ez „nagyszerűen sikerül”. „Moldova Csaba-alakjában fel lehet fedezni az az ortodox hitet, amely szerint a rossz emberben is rejtetik jószág, amelyet az események saját maga kiválasztotta folyásával alapoz meg”. Valamennyi kritikus egyetért abban, hogy Csaba alakja nem egyedi, hanem egy típus megtestesítője.

Kevés regényt dicsérnek annyira, mint Szász Imre *Felhőfejesét*. Martti Santavuoro szerint az írószemináriumon a jó regény példaként kell felhasználni. „A Felhőfejes című mű nem tiszavirág, amely szép kritikákat kap, de amelyet nagyon hamar elfelejtenek..., ez azok közé a könyvek közé tartozik, amelyhez időről időre visszatérnek azok, akik egyszer megismerkedtek vele.” Leo Kalervo (*Uusi Suomi*) így fordul olvasóihoz: „Mi lenne, ha egy nyugati bizniszregény helyett ezt a magyar, nembiznisz nyugati regényt vennék meg, amelyet a jelenlegi Magyarországon írtak. Amit elvesztenek sexben és whiskeyben, azt visszanyerik sok más finomságban, és szocialista prédikáció is csak egy ezreléknyi ha van a szövegben. A sorok között ez egyáltalán nincs meg, annál inkább felfedezhető az élettől való elidegenedés”. A stílusa szerint is elsőrangú műben „Szász a szellemi felsőbbbség fegyverével harcol a nyárspolgáriság maradványai és azok csodálata ellen” – írja Toini Virisalo.

Hasonló felsőfokokban írnak a magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb alakjának, Illyés Gyulának Finnországban 1970-ben megjelent művéről, a *Puszták népéről* is. Illyés a finn olvasók számára új és érdekes ismeretség, erről ír Rafael Koskimies az *Uusi Suomessa*. Dokumentum-műnek tartja a regényt. Kiemeli, hogy

nem a romantikusnak elképzelt magyar pusztai életről van szó. „Ez komoly és kíméletlenül leleplező könyv... Az egyes képek és jelenetek úgy vésődnek az ember agyába, mint a Biblia legköltőibb részei.” A *Parnasso* című művészeti-irodalmi folyóiratban Hannu Launonen megjegyzi: „Illyés fő művét megérte lefordítani finnre is, még most is, jó 30 évvel a könyv megírása után”. Annál is inkább, mert a finn irodalom nem ismer egyetlen ilyen típusú művet sem.

Kortárs líránk iránt az érdeklődés már néhány évvel ezelőtt megkezdődött. A *Horisont* című folyóirat 1967-es számának 3/4 részét a kortárs magyar irodalomnak szentelte. A svéd nyelvű finn irodalmi lapban helyet kapott József Attila, Füst Milán, Illyés Gyula, Nagy László és a lathi-i írószemináriumon már megismert Juhász Ferenc is. A prózát Somogyi Tóth Sándor, a drámát Háty Gyula képviselte.

1970 a magyar líra nagyszerű betörése Finnországba. Az inkább történeti áttekintést nyújtó *Unkarin hyry* (Magyar líra) és a kortárs költészetet reprezentáló *Kaivojen maa* (A kutak országa) tulajdonképpen kiegészítik egymást.

A *Magyar líra* költészetünk fejlődését mutatja be, beleértve a népköltészet egy-egy kiemelkedő alkotását is, de döntően a műköltészetre támaszkodva. Az *Ómagyar Mária-síralom* nyitja meg a versek sorát, és Garai Gábor *Akrobaták* című költeménye fejezi be. 56 költő 196 alkotása segít a tájékozódásban. A kötet fordítója, az ismert finn költő-műfordító Toivo Lyy és magyar tanácsadói alapos munkát végeztek. A könyv utolsó részében rövid tájékoztatót olvashatunk az antológiában szereplő költőkről.

A másik, a magyar lírát mintegy folytató kötetet Anna-Maija Raittila fordította és szerkesztette. A könyv előszavában a költőként és fordítóként egyaránt neves Raittila néhány mondatban összehasonlítja a T. Lyy által szerkesztett, előbb már említett kötetet a sajátjával, utána a mai magyar líra nagy előfutáira, Petőfire, Adyra és József Attilára tér ki, majd a líra kiemelkedő szerepére: „a költők helyettesítették a filozófusokat, szociológusokat, etikusokat”. Ennek megfelelően a magyar líra fő tematikája a nyílt társadalombírálat, valamint az egyén és létének legszélsőségesebb kérdései. „A mai magyar lírában talán a legizgalmasabb – követni a harcot, amelyet az emberbe vetett

hitért vívnak, követni a kísérleteket a rezignáció vagy a hazug vigasztalás fenyegetése közben.” Érdekes megjegyezni, hogy néhány kortárs költőnk mindkét antológiában szerepel, sőt az *Akrobatákat* is mindkét műfordító átültette nyelvére.

A *kutak országa* megjelenése után a helsinki *Egyetemi Lapok* külön oldalt szentelt a magyar kultúrpolitikának, amelyről négy cikkben olvashatunk. Az egyikben rövid statisztikát találunk a nálunk megjelenő napi- és hetilapok, folyóiratok (művészeti, irodalmi jellegűek) számáról, a nagy és eredményes könyvvásárlási mozgalomról és a legtöbbet fordított magyar írókról. Egy másikban A.-M. Raittila ír a magyar líráról ugyanúgy, ahogy a kötet elején. „A tiszta kutak országa” című cikk szerzője az antológia kapcsán kifejezi azt a véleményét, hogy a kötet jól tükrözi a magyar lírát, és síkra száll minél több ilyen kötet megjelentetése mellett, elítélve azt a kiadói politikát, amely az agyonreklámozott tucatkönyveket helyezi előtérbe.

A magyar líra tehát főképpen ebben az utóbbi időszakban került előtérbe. A tavasszal Finnországban járt Jávorszky Béla tollából is jelent meg egy cikk költészetünkről. Látna líránk fejlődését, tagadja Babits kétségbeesett felkiáltását: „a líra meghal”, sőt úgy véli, hogy Juhász Ferenc, Nagy István és Csoóri lírája a holnap költészete, s ez a költészet hatni fog az európai irodalomra is.

Jávorszky azonban nemcsak cikkével járult hozzá a magyar líra megismertetéséhez, hanem fordításával is. A *Parnasso* 1971/4. számában több magyar verset olvashatunk finnül az ő átültetésében, Kassák, Tornai József és Csoóri Sándor költeményeit is.

*

A finnek véleménye szerint a magyar irodalom még elég ismeretlen náluk (a finn irodalom magyarországi elterjedtségét kedvezőbben ítélik meg); a finnre fordított világirodalomnak elég csekély hányadát adjuk mi, de az utóbbi években tapasztalható lelkes nyüzsgés szép reményekkel kecsegtet.

(1971)

A MAGYAR–FINN KULTURÁLIS HÍD TÖRTÉNETE

Két nép kultúrájának kapcsolattörténete aprólékos, számtalan kis adatra és nagy eseményre kiterjedő filológiai munkát igényel. A kapcsolattörténetről írt munkák fontos szerepet játszanak a két nép közti kapcsolatok további alakulásában, mivel nemcsak összegezõi a tárgyalt időszak eseményeinek, hanem a tanulságok levonásával meghatározhatják a két nép együttműködésének, kapcsolataik további mélyítésének útját is.

Kiváltképpen hasznos az ilyen jellegű mű, ha két rokon népnek a rokonságon túlmutató kulturális kapcsolatát hivatott értékelni. Főleg olyan népek között, amelyek rokonságát a közvélemény még nem olyan régen is kétségbe vonta, bár a nyelvtudósok minden vitát kizáróan bebizonyították azt.

A finn irodalom magyarországi fogadtatását összegezõ könyv a finnugor irodalmak fiatal kutatójának, Domokos Péternek első önálló könyve.¹ A szerző nevét a legszélesebb értelemben vett világirodalom iránt érdeklõdõk jól ismerhetik. Jelen tudományos folyóirat közölte néhány évvel ezelõtt a komi (zürjén) és az udmurt (votják) irodalom történetét a világon elsõnek összefoglaló hosszabb lélegzetû tanulmányait. (Az udmurt irodalom története a témája Domokos Péter kandidátusi disszertációjának is, amelyet – gondolom – a finnugor-ság iránt érdeklõdõk, de bizonyára mások is szívesen olvasnának.)

Domokos Péter az egyetlen olyan kutatónk, aki a finnugor népek irodalmának kutatását élete fő hivatásának tartja. Recenzióit fel sem sorolva csak néhány cikkére hivatkoznék. A Nagyvilágban idõrõl idõre jelentkezik egy-egy finnugor nép irodalmáról adott áttekintéseivel. Eddig a komi, udmurt, mari és a mordvin irodalomról szóló

¹ Domokos Péter: *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1972. Modern Filológiai Füzetek 15. 211 l.

cikke jelent meg a sorozatból, amelybe belekapcsolódnak a Filológiai Közlönyben megjelent, már említett tanulmányai is. Egy nagy jelentőségű kötet, a finnugor népek irodalmát reprezentáló antológia (Tiszatáj 1972/2.) összeállítása és a hozzá írt bevezetés, jegyzetek is Domokos Péter nevéhez fűződnek. A kötet, amely szintén megérdemelt volna néhány részletes elemzést, a nálunk ez ideig megjelent legteljesebb, legszélesebb válogatás nyelvrokonaink népköltészetéből és szépirodalmából. Időközben napvilágot látott Képes Géza *Napfélnél és éjjelnél* című, a finnugor népek folklórját reprezentáló antológiája, amely bővebb, mint a Tiszatáj említett száma, viszont nem tartalmaz szépirodalmi alkotásokat.

Ily módon Domokos Péter, szemben a korábbi kutatókkal, akik általában a nyelvészet berkeiből rándultak át – tiszteletre méltó szándékkal és szép eredményekkel – az irodalom területére, megmarad irodalmárnak, s a világirodalom, egyúttal a finnugrisztika e fehér foltjának feltérképezését kíséri meg.

A finnugor népek irodalmának tanulmányozása a finnugrisztika mindenkori helyzetének függvénye volt, illetve az napjainkban is. S ez teljességgel érthető is. Amíg a nyelvészeknek éles csatákat kellett vívniuk a finnugor rokonság elismertetéséért, amíg a közvéleményt meg kellett nyerni e tudományos igazság számára, amíg a finnugrisztika mint tudomány csak kereste helyét és funkcióját a többi stúdium között, addig szó sem lehetett integrációról, szó sem lehetett egyes részterületek szakemberbázisának megteremtéséről, létrejöttéről. A nyelvészet egyeduralmi helyzete így módon teljesen érthető, s nincs semmi csodálni való abban, hogy a finn–magyar kapcsolatok kezdetén, de még az egyáltalán nem látványos alapkölvetelt követő évtizedekben is az egymást egymással megismertetés fölött nyelvtudósok bábáskodtak.

Csak mostanság válhatott realitássá az a jogos igény, hogy a finnugor népek irodalmával ne csak a nyelvészek foglalkozzanak. Kialakulóban van egy fiatal, tehetséges szakembergárda, amely a finnugor népek – természetesen elsősorban a finn és az észti – irodalmával foglalkozik. E kutatócsoportnak a munkáját kellene összefogni,

irányítani, hogy a nagyon árva, méltatlanul elhanyagolt terület minél előbb közkinccsé válhassék.

Domokos Péter könyve kapcsán ilyen és még sok más hasonló gondolat merül fel az emberben, ha kicsit is szívén viseli a finnugor rokonság, a finnugor kultúra sorsát.

Sajnos a közvélemény, de talán még inkább a közvéleményt szabályozó, formáló hivatalos szervek fenntartással viszonyulnak a finnugor népek irodalmához. „...De mi lenne, ha a mind gyakrabban megjelenő Constanztól–Cordobaig oly sok mindent felölelő és épp fiatal műfordítóink kitűnő tolmácsolásában napvilágot látott és divattá lett népdalok, balladák, románcok és a népi ihletésű költők verseinek méltó sikerei közben a magyar költők tollából ihlettel is fényesen – a szípkázások divatja közben – egy-egy írás a *Kalevala*-ról is megjelenne? Egy-egy költemény a vogulok igéiből. Fordítás vagy akár átköltés a hősi és medvénekekből. Higgyék el, semmivel sem kisebb világ és a világról semmivel sem kisebb alkotói képzelet kincse munkál ezekben az írásokban. Ráadásul rokoni is. Csak gyűrjük le azt a bizonyos háztáji sznobizmust” – írja Takáts Gyula *Vikár Béla és a Kalevala* című, a Kortárs 1966 márciusi számában megjelent cikkében.

De térjünk vissza a könyvhöz . . .

Az általános jellegű Bevezetést négy fejezet követi:

I. A *Kalevala* és a finn népköltészet Magyarországon;

II. A finn irodalom és Magyarország;

III. Következtetések;

IV. Bibliográfia, ezen belül a) A *Kalevala* és a finn népköltészet; b) Szépirodalom; c) Antológiák, irodalomtörténeti tanulmányok, cikkek, ismertetések; d) Kapcsolattörténeti vonatkozású írások; e) Finnországgal és a finn történelemmel kapcsolatos írások; f) Egyéb finn vonatkozású írások; g) Írások a finn művészetről; h) Szótárak, nyelvkönyvek, nyelvészeti munkák; i) Bibliográfiák; j) Pótlólagos adatok. A kötetet Névmutató zárja.

A könyv leghosszabb fejezete a *Kalevala*-ról szóló. Ez bizonyos fókig érthető is, hiszen a világ számára sokáig a *Kalevala* jelentette Finnországot és a finn irodalmat. A fejezetben Domokos Péter áttekintést

ad a finnek e nagyszerű eposzának magyarországi fogadtatásáról. Sok olyan kultúrtörténeti érdekességre hívja fel a figyelmet, amelyről eddig csak nagyon keveset hallottunk, olvastunk (Ady és a *Kalevala*, József Attila és a *Kalevala*, idézi Képes Géza tanulmányait a *Kalevalának* Aranyra gyakorolt hatásáról). A *Kalevalát* tárgyaló fejezet végén két oldalon csoportosítja tömören a fentebb tárgyalt kérdéseket, felsorolva a legfontosabb tanulmányok szerzőit.

A finn irodalom és Magyarország című fejezet a múlt század derekától napjainkig terjedő időszak szépirodalmi vonatkozású eseményeit tekintí át. Az első években természetesen nagyon kevés a finnből fordított művek száma. Ez egyrészt abból fakad, hogy a finn nyelvű szépirodalom csak a múlt század dereka után kezdett lábra állni. Az első magyar reagálás Kazinczy Gáboré 1856-ból, a svéd nyelven író, de finn érzelmű nagy költő, Runeberg *Stahl zászlós meséi* című művére.

A kezdeti időszakban a finn irodalomról inkább csak a finn és magyar nyelvészek levélváltásából szerezhetünk tudomást.

A kapcsolatok A. Kivi fellépésétől számítva erősödtek, legalább olyan mértékben, ahogy Kivivel kezdve a finn irodalom is izmosodott. A szépirodalomban Kivi neve jelezte a világ számára Finnországot, csaknem olyan mértékben, ahogy a *Kalevala* is.

A nyelvészeknek köszönhető a finn szépirodalom Magyarországon való ismertetése, de mellettük feltűnik már Bán Aladár, majd Képes Géza neve, hogy aztán mindkettejük neve hosszú évtizedekre összefonódjék a finn, észt, illetve Képes Géza esetében sok más finnugor nép költészetével.

A fejezet összegezésében Domokos Péter megállapítja, hogy a finn népköltéssel és irodalommal való foglalkozás a rokonság tudatának elmélyedéséből fakad. Kellő szelektálás híján a fordítások közé sok másodrendű mű is került, mint ahogy a fordítások között is akad gyenge produktum. A másodrendű irodalom lefordításának természetes magyarázata az, hogy a finnről fordítandók között bérelt helyük volt a tudósköltők verseinek, mivel a finn irodalom népszerűsítése eleinte a finn és magyar nyelvészek személyes kapcsolatai révén vált lehetővé. A tudósköltők kiváló nyelvészek, néprajzosok

voltak, de irodalmi műveik inkább csak az irodalomtörténet számára érdekesek.

Kezdetben a fordításokat a nyelvészek, amatőr fordítók végezték, közülük a legjobbak N. Sebestyén Irén, Bereczki Gábor. Kevés a hivatásos műfordító (panaszodom Domokos Péterrel együtt), Képes, Jávorszky, Schütz, Gombár, és csak most van kialakulóban egy fiatal fordítónemzedék, egyelőre ígéretként.

A *Következtetések* című fejezetben a kapcsolatok periódusait elemzi a szerző. Az első szakasz Regulytól az I. világháborúig terjed. Jellemzője az alapok lerakása, ami a későbbiek során lehetővé tette a kapcsolatok szorosabb kiépítését. Ebben a munkában a nyelvészek jártak az élen. A második periódus a két világháború közti időre tehető. A nyelvtudósok munkálkodása mellett egyházi (protestáns), ifjúsági (cserkész) szervezetek jelentik a finn–magyar kapcsolatokat. A két világháború között több kultúrkongresszust tartottak, felváltva Finnországban, Észtországban és hazánkban. A megélénkült kapcsolatokat sokan az irredentizmus, a szovjetellenesség terjesztésére használták fel, ami a felszabadulás után egy időre a finn–magyar kapcsolatoknak csaknem teljes mértékű befagyasztását eredményezte. A harmadik, napjainkban is tartó időszak a II. világháború után kezdődött. Az első éveket nem számítva a két ország együttműködése, kapcsolatainak ápolása még sohasem volt ennyire aktív, ami nem jelenti azt, hogy nem lehetne a kapcsolatokat még szorosabbra fűzni. A hagyományos nyelvészkapcsolatok mellett a sajtó, rádió, TV, bizonyos mértékig a színház is egyre több teret enged a finn irodalomnak, a finn kulturális élet egyéb ágazatainak. Jelentősen megnőtt a könyvkiadások száma. Az eredménnyel viszont mégsem lehetünk megelégedve. A szemléletmód megváltoztatására van szükség: ne csak azt nézzük, hogy rokon nép irodalma, hanem válasszuk ki a legjelentősebb, egyetemes értékű alkotásokat. Így talán majd sikerül elosztatni a kételyeket a finn (és általában a finnugor) irodalom 'alábbvalóságáról'. Az együttműködést a szakemberek bevonásával kell mélyíteni, mert kétségtelen, hogy a szerencsétlenül kiválasztott, valóban másodrendű, jelentéktelen irodalom

terjesztése csak rontja a finn irodalom hitelét, s mellette nem ad pontos képet annak állapotáról.

A könyvet záró fejezet a *Bibliográfia*. Az 1970 decemberéig megjelent művek a fentebb már említett módon szakozva vannak. A bibliográfiában később megjelent művek is helyet kaptak, azok szakozására azonban már nem kerülhetett sor. Az a törekvés, amellyel a szerző a teljességre törekedett a bibliográfia összeállításakor, jelentkezik abban is, hogy még a könyv nyomdába adása után megjelent műveket is bele tudta venni jegyzékébe, amely összesen 971 adatot tartalmaz.

A könyv jelentőségéről részint az előzőkben esett már szó. A tanulmány azon kívül, hogy egy alapos kutatás szintézise, további részkutatások alapjává is vált. Részben problémafelvetéseivel, részint s leginkább szinte teljes és jól áttekinthető bibliográfiájával. A könyv, mint szerzője is megjegyzi, tulajdonképpen egy kis finn irodalomtörténet: „A finn irodalom alakulását és eseményeit nyommon követő idézetekből egy kis mozaikosan illeszkedő finn irodalomtörténet áll össze”.

Befejezésül még egy dolgot említenék meg. Domokos Péter módszere, miszerint a tanulmányokból kronológiai sorrendben idéz, sok esetben zavaró. Előfordul ugyanis, hogy egy íróról több helyen, különböző időpontokban is írtak, s ez Domokos Péternél is különböző helyeken jelentkezik. Ily módon az összefüggések megállapítása, az áttekintés megnehezedik. Ezért talán hasznosabb lett volna a mondanivalót személyenként csoportosítani, s így elkerülhetővé vált volna bizonyos tények ismétlése is. Másik hiányossága a műnek, hogy a legkülönbélebb megállapításokat idézi (s ez még nem baj), de nem fűz hozzájuk megjegyzést. Így előállhat az a helyzet, hogy amikor Képes Géának Arany és a *Kalevala* kapcsán írt tanulmányait idézi, az olvasó alig néhány oldalon belül két teljesen más véleménnyel találkozik ugyanannak a szerzőnek a tollából. Nem ártott volna utalni arra, hogy időközben Képes Géza más meggyőződésre jutott. Kétségtelen tény viszont az is, hogy a rengeteg megjegyzés, magyarázat megnövelte volna a könyv terjedelmét, s esetleg

kihatolt volna annak ilyen formában teljesen világos, élvezetes megfogalmazására.

A könyv e két kritikai megjegyzés ellenére is kitűnő. A vállalkozás úttörő jellegű, amelyben a szerző kiválóan oldott a meg feladatát, hasznos szolgálatot téve a finn–magyar kapcsolatok erősítésének.

1973

FINN KISREGÉNYEK

A világirodalom – ezen belül a finn irodalom – kedvelői bizonyára nagy várakozással veszik kezükbe az Európa Kiadó által a közelmúltban megjelentetett finn kisregény-antológiát. Várakozással, mert a finn prózáról még keveset tudunk.

A fiúk téli kalandozása című kötet öt kisregényt tartalmaz. Öt szerző, akik közül találunk eddig a magyar olvasó számára ismeretlent is, de van köztük régi jó ismerős is. A kötetet a rangidős Mika Waltari *Aranyhajú* című kisregénye nyitja. Eila Pennanen *Álomgyerekét* Veikko Huovinennek *A fiúk téli kalandozása* című alkotása követi. Ezután következik a már ismert Paavo Haavikko *Évek* című kisregénye. A kisgyűjteményt a finn irodalom egyik fiatal tehetségének, Aulikki Oksanennek *A tűzér öle* című alkotása zárja.

Amint a könyv borítóján olvasható ajánlásból kitűnik, az összeállító Oláh Józsefnek az volt a célkitűzése, hogy különböző írói magatartásformákat, stílusokat mutasson be a magyar olvasónak. Ez a törekvése sikerrel járt. A mai finn irodalom széles skálájú tematikájából szerencsésen választotta ki azokat a műveket, amelyek felvetett kérdései a legsajátosabbak, s talán a legismeretlenebbek számunkra.

Haavikko és Oksanen kisregénye a finn dolce vitával foglalkozik. Az első az alkalmi munkából tengődő lumpenelemek értelmetlen életének egy kis darabját szakította ki az egyforma kilátástalanságból, s ezzel az élettöredékekkel is jól, kritikával ábrázolta azt. Oksanen viszont az értelmiség egy rétegének hasonló életvitelét mutatja be modern irodalmi eszközökkel, az idő- és térsíkok egymásra csúsztatásával. Ez a világ már ismerős lehet, mert Veijo Meri *Tükörbe rajzolt nő* című regénye is ugyanezt a társadalmi réteget ábrázolja, a csak testi élvezeteket hajszoló és értékelő életformát. Oksanen kisregényének főhőse megkísérli megelégni az életének értelmet adó férfit, de csak rövid időre találja meg. Így megoldatlan marad az élete,

illetve csak sejteni lehet, hogy az alkalmi ismeretségek és kapcsolatok világa marad az övé.

A kötet címét kölcsönző Huovinen-mű két katonafiúról, illetve azok szökés utáni viszontagságáról szól. A fiúk, akik nem bírják elviselni a tiszthelyettesek gorombaságát, értelmetlen parancsolgatását, egy gyakorlat során megszöknek a katonaságtól. Tettüknek súlyos következményei lesznek. Végül már a rendőrség és a katonaság vonul ki felkutatásukra. A kisregény témájában, cselekményében, de főképp csattanós befejezésében egyik legjobb darabja a kötetnek.

Eila Pennanen kisregényének bevezető álommotívuma valahogy nem csatlakozik szervesen a fő cselekményszálhoz. A téma sem modern, egy vidéki udvarház gazdaasszonyának akarattalanságát és vergődését ábrázolja, kétségkívül kitűnő írói eszközökkel.

A kötet írói közül a legismertebb Mika Waltari, számos, nálunk is nagy sikert aratott regény szerzője (*Mikael*, *Színube* stb.). Magas szintű mesterségbeli tudása kitetszik a kötetben közölt kisregényéből is. A két világháború közötti időszakban játszódik a cselekmény, egy prostituált nő élete és helyzete a társadalomban. Waltari keresi a züllés okát, amelyet a kor társadalmában fedez föl. Ebből a posványból csak egy következő háború mentheti meg az embereket. Így véli Mika Waltari, csak közben elfeledkezik arról, hogy ez a részletesen, aprólékosan megrajzolt erkölcstelen életforma is egy háború következménye volt. Ideológiai gátja nem engedi tisztán látni és láttatni a megoldás útját.

A kötet valós képet nyújt a finn irodalom fő áramlatairól, törekvéseiről, azokról a kérdésekről, amelyek leginkább izgatják a finn írókat. A válogatást végző Oláh József írt rövid ismertetőt a kötetben szereplő írókról, amelyben munkásságuk bibliografikus áttekintését kapjuk meg.

A fordítógárda (Fehérvári Győző, Gombár Endre, Jávorszky Béla, Oláh József) a finnből fordítók élcsapatához tartoznak. Ezt a feladatot is kitűnően végezték el, bár néha egy-egy apró félreértés rontja a különben magas szintű munkát.

Reméljük, mielőbb újabb kötetről számolhatunk be!

(1973)

ÚJ MAGYAR NYELVŰ KALEVALA

Väinämöinen a *Kalevala* 50. énekében, a *Kalevala* utolsó soraiban így énekel:

*„Hanem azért mégis-mégis / utat kezdtem új dalosnak /
utat vágtam, ágot törtem, / magam újabb útra leltem. /
Erre megy az út ezután, / nyomomban az újabb ösvény, /
útja derekabb dalosnak, / érdekesebb énekesnek, /
ifjú emberek csapása, / növekvő népeknek útja.”*

Ezekkel a szavakkal zárul ez a nagyszerű eposz, s mintegy meg is határozza a maga helyét a finn irodalomban.

A *Kalevala* megjelenése egyenes folytatása volt a fennomán mozgalomnak, a finn nemzet ébredésének. Ahogy 1809-ben Finnország elszakadt Svédországtól, s viszonylag független oroszországi nagyhercegség lett, a finn nemzeti öntudat, nemzeti érzés a tetőpontjára hágott. A finn értelmiség legjobbjai fokozott érdeklődéssel fordultak a népköltészet felé. Ez a sorsszerű lépés Elias Lönnrot munkájában teljesedett ki, aki először még egyetemistaként, majd később vidéki körorvosként hosszú éveken át gyűjtötte és tanulmányozta a népi énekeket, elsősorban a dalban leggazdagabb Karjala földjén.

Gyűjtésének eredménye 2400 régi vers (65 ezer sor), rengeteg közmondás és mese. Ezt a hatalmas, több szálú anyagot először témánként rendszerezte. Először a Lemminkäinenről szóló versek-énekek álltak össze, majd a Väinämöinen-runók, aztán a híres lakodalmi dalok, amelyekben a menyasszonyt és a vőlegényt tanítják. Így 1833-ra kialakult az Alku-Kalevala (*Ős-Kalevala*). Egy újabb gyűjtőút eredményeképpen mintegy 12 ezer soros *Kalevala* készült el 1835-ben, majd még számos gyűjtőút anyagának és más gyűjtések felhasználásával 1849-ben létrejött és megjelent a végleges *Új Kalevala*, amely 50 éneket, ezen belül 22795 sort tartalmaz.

A *Kalevala* énekeinek gyűjtése, ezeknek a runóknak rendszerezése majd összeszerkesztése kiemelkedő teljesítmény volt. Elias Lönnrot a fel nem használt gyűjtések alapján még bizonyos kiegészítéseket végzett a szövegeken, hiszen a különböző eseményszálak nem álltak össze maguktól szerves egésszé. Halhatatlan érdeme Lönnrotnak, hogy észrevette, ez a sokféle szál mind egy központi mag köré fonódik, s ez a felfedezés tette lehetővé a *Kalevala* megalkotását.

A *Kalevala* egy csapásra ismertté tette az addig ismeretlen Finnországot a világban. Hamarosan elkezdtek az eposz fordítását különböző nyelvekre. De a legnagyobb hatása mégis az, hogy fellendítette a finn nyelvű irodalmat.

Nem sokkal az – 1835-ös – *Kalevala* megjelenése után az éppen Finnországban tartózkodó tragikus sorsú magyar nyelvész-kutató, Reguly Antal foglalkozni kezd az eposz magyar nyelvre való átültetésének gondolatával. Néhány ének fordítását el is végezte, amint erről Pápay József tudósít. Mintegy másfél évtized múlva Hunfalvy Pál ír a *Kalevaláról*, s tanulmányát saját fordításaival illusztrálja. 1862-ben Fábíán István fordításában közli a Kullervo-epizódot a *Szépirodalmi Figyelő*.

Az első teljes magyar nyelvű *Kalevala* Barna Ferdinánd munkájaként jelent meg 1871-ben. Egy korabeli vélemény szerint „Barna Ferdinánd, ki lehet ugyan alapos ismerője a finn nyelvnek és irodalomnak, de fordításában nem tudta kellőleg visszaadni a híres eposz költői szépségeit”.

A másik – máig is híres és feledhetetlen – *Kalevala*-fordítás Vikár Béla nevéhez fűződik. Közel másfél évtizedig csiszolja, javíttatja fordítását, míg végül – néhány részlet előzetes közlése után – 1909-ben napvilágot látott a teljes *Kalevala*. A virtuóz fordítás hosszú éveken át a kritika napirendjén volt, dicsérték-bírálták, magasztalták-elmarasztalták. Az elismerő szó sokkal több volt, mint a kritikai megjegyzés.

Vikár után a *Kalevala* fordításában hosszú időn át szünet állt be. Aztán Képes Géza *Nappél és éjjél* című finnugor népköltési gyűjteményében több részletet is olvashattunk a *Kalevalából*, s ez

azt sejteti, hogy a neves költő-műfordító is foglalkozik az eposz újrafordításával.

Időközben Romániából is érkeztek hírek, melyek szerint Nagy Kálmán évek óta dolgozik a *Kalevala* átültetésén. A Domokos Péter szerkesztette (*Tiszatáj* 1972/2-es) finnugor antológiában már olvashattuk a Nagy Kálmán-féle *Előhangot*. Most pedig már a kezünkben van a teljes *Kalevala*, Nagy Kálmán érdeméből, a romániai Kriterion Kiadó gondozásában.

Bármely mű lefordítása komoly próbatételt jelent az arra vállalkozónak. Főleg, ha a mű olyan formai sajátosságokkal rendelkezik, mint a finn eposz, és ha már van egy olyan virtuóz, szinte utolérhetetlennek tetsző átköltése, mint a Vikaré.

Nagy Kálmán vállalta ezt az önmaga kihívását, újból elővette a *Kalevalát*. Tízéves lankadatlan munka eredményeképpen új, s a nagy-szerű elődhöz nem méltatlan alkotás született.

Nagy Kálmán Romániában volt középiskolai tanár, majd szerkesztőségben dolgozott, Mindez, sajnos, múlt időben, mert a nagy mű befejezése után hamarosan, tragikus hirtelenséggel, fiatalon elhunyt.

Az új *Kalevala*-fordítás méltán érdemli meg mindenki elismerését. Puritánabb, mint Vikaré, de ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, közelebb áll az eredetihez. Ha Vikár fordításáról azt mondták, hogy az alapján rekonstruálni lehetne a *Kalevalát*, ez a megállapítás legalább ilyen érvénnyel áll Nagy Kálmán fordítására is. Nagy Kálmán szövege szinte szó szerint megegyezik az eredetivel.

Tiszteletben tartja az eredeti verselés rímtelenségét, illetve a nagyon gyakori asszonáncot, a sorvégek véletlenszerű összecsengését. Ritmusa is alkalmazkodik a finn nyelvű *Kalevaláéhoz*, bár néha a felező nyolcas ritmusa túlsúlyba kerül.

Az alliterációkban gazdag műfordítást hadd mutassuk be egy esetlegesen kiemelt szemelvényen:

*Mocsár mentén jár a farkas,
mezőn mendegél a medve,
mocsár mozdul farkas léptén,
mező mozdul medve mancsán.*

S mindez nem keresett alliterációsor, hanem szóról szóra történő fordítása az eredetinek. Hasonló példákat garmadával idézhetnénk, s valamennyi igazolná Nagy Kálmán kivételes költői tehetségét, amely mindig a legmegfelelőbb, hangulat és hangalak szempontjából leginkább odaillő szót találja meg.

Nem alkalmaz – Vikárral ellentétben – saját maga által kreált szavakat, kevés benne a nyelvjárási szó is, tehát minden nehézség nélkül érthető.

Mindemellett gyönyörű, hátborzongatóan nemes csengésű magyar nyelven szólal meg a *Kalevala*, úgy, ahogy csak székelyek tudnak magyarul szólani.

(1973)

FINN LÍRAI ANTOLÓGIÁK – 1973

Az elmúlt év két finn verseskötete vegyes érzelmeket kelt az olvasóban. Egyfelől örömet érez, mert végre megint közelebb került a két nép egymáshoz, hiszen egymás kultúrájának minél jobb megismerése ezt is eredményezi, s ritka az az esztendő, amikor ráadásul két kötet is napvilágot láthat ugyanazon nép irodalmából (nem is szólva arról, hogy ugyancsak 1973-ban jelent meg egy finn kisregény-kötet is). Ez az örömezzet azonban másfelől örömmel vegyül, ha megismerkedünk részletesebben is ezekkel a kötetekkel.

A *Finn költők antológiája*, amely a Világirodalom Gyöngyszemei sorozatban jelent meg, arra hivatott, hogy képet és számvetést adjon a finn líra néhány évszázadáról, hogy áttekintse a finn líra egyes állomásait. A válogató Fábián László felelősségteljes munkát vállalt magára, s ezt a munkát – sajnos, de így van – nem sikerült sikerrel elvégeznie. Minden válogatás bírálója könnyű helyzetben van, ha egy válogatás szempontjait akarja kritizálni; olcsó fogás lenne.

Mégsem mehetünk el szó nélkül emellett sem, mert találunk a kötetben olyan költőket is, akik még a nemzeti irodalmában járatos finn számára sem mondanak többet pusztán névénél. Ugyanakkor neves költők életművét csupán egy-egy vers reprezentálja, vagy éppen séggel ki is maradtak, mint például Agricola, Runeberg, Diktonius, Vainö, J. Pennanen, T. Pekkanen.

Ám vegyük tekintetbe, hogy a válogatás Fábián László szuverén joga, bár nehezen tudunk belenyugodni, mert ezzel a kötetrel egynehány évig a finn líra valószínűleg lekerült a kiadók munkatervéről, márpedig egy reális, a finn irodalmat méltóbban bemutató antológiára ezek után is égető szükség van.

Ami még a válogatás hiányosságainál is súlyosabb vétke a kötetnek, hogy rengeteg esetben találunk félrefordítást, rossz értelmezést, amelyek azon túlmenően, hogy meghamisítják a verseket, még értetlenné is teszik őket.

Könnyebb dolga volt Jávorszky Bélának, a modern finn irodalom kiváló ismerőjének, aki a *Távolba futó utak* című antológiában a mai finn lírát kívánta bemutatni. A kötet valamivel korábban jelent meg, mint az előbb említett, a Finn kulturális alap támogatásával. A két antológia jól kiegészíti egymást. Jávorszky kötete mintegy folytatása az eddigi antológiáknak, másrészt egyedülálló jelenség, mert csak a mai finn költészetet reprezentálja.

Jávorszky, akinek műfordításaival, a finn irodalmat ismertető, népszerűsítő tanulmányaival már mintegy másfél évtizede találkozunk különböző napilapok, folyóiratok (köztük az *Életünk*) hasábjain, csak a ma is élő finn költők alkotásai közül válogatott. Ez a megoldás csak részben mondható szerencsésnek, ugyanis így módon a tartalmi egység csorbát szenved, mert – mint az utószóban is bevallja – ki kellett hagynia olyan fiatalon elhunyt költőket, mint H. Juvonen, L. Heikkilä, L. Viita, H. Kaasalainen, akiknek költészetük alapján helyet kellett volna kapniuk az összeállításban.

Jávorszky az utószóban meghúzza azt a vízválasztót, ahonnan a modern finn lírát számítani lehet: 1949, amikor Viljo Kajava *Szárnyas kezek* című kötete megjelent. Az 50-es években tapasztalható, elsősorban formai újítások után a 60-asok nemzedéke politikusabb költészetével tűnik ki. A korábbi nagy lírikusok, A. Meriluoto, K. Kunnas szerepelnek ugyan ebben a válogatásban is, de a tőlük fordított egy-két vers már sejteti, hogy a mai finn költészetben háttérbe szorultak.

A kötet valamivel több mint 100 verset tartalmaz, s ami külön öröndetes, a 21 költő között elég szép számban akadnak olyanok, akik eddig nem, vagy más műfajban szerepeltek magyar nyelvű fordításban.

A versválogatás arányos. Tükrözi egyúttal a költők súlyát is a finn irodalomban. Nem véletlen, hogy Pentti Saarikoskitól olvashatjuk a legtöbb verset, ő a 60-asok vezéralakja, Rossival együtt.

A válogatást egészében szerencsésnek mondhatni. Ami viszont a mai finn lírát illeti, korántsem mondhatjuk el ugyanezt. A hagyományos, klasszikus költészet sutba dobása a másik végletbe való átcsapást eredményezte. A mindennek tagadása, az értelmetlenség, a hiábavalóság érzése nagyon sok költőnek szinte egyetlen témája lett.

A szabad, szabados forma még nem jelenti azt, hogy a tartalomnak el kell silányulnia. A versek, ha még annak lehet egyáltalán nevezni a sok esetben szinte teljesen prózába hajló alkotásokat, telve vannak régi, megkopott, értelmüket vesztett emlékekkel, nem fontos, ki, hogyan, miért, mikor, mit, ki miatt és miről, mert az „élet úgyis továbbáll”, s ez ellen tenni semmit sem lehet.

„A költészet nulla, semmi egyéb” (Haavikko) szomorú megállapítását tovább fokozza Anhava kis háromsorosa: „Jövök, megyek, / Egyre nehezebb lesz / mondani valamit”. A lemondás, a kedvvesztés egészen a minden tagadásáig vezet. „Nem kell semmi. / Tisztára mosott ing sem kell” – írja a finn underground költészet vezéralakja, Jarkko Laine.

Szerencsére a költők hangulata, tragikus világszemlélete néha derűsebbre fordul. A vak sors („Mily szerencse, hogy senki sem tudja elmondani, / mi az élet, / milyen szerencse, hogy minden így vakon / rohan tovább, / mert különben semmivé válna a föld”) helyébe lép a munka („Meg nem pihenek, / míg be nincs fejezve a napi munka, / ... míg tömpe ujjam ki nem esztergálta a vers burkolatát”) (a két utóbbi idézet V. Kajavától), a szerelem gondja és öröme (Rossi), fellángol a hinni akarás tüze („Nem akarom elveszteni reményem / benned, világ: / Minden tájon átzúgnak a vonatok”) (Anhava).

A politikum legadekvátábban Saarikoski és Rossi versein süt át. Rossi a *Finn tragédia* című versében a József Attila megénekelte kintantorgás finn változatát rajzolja meg („Kihalt akkor a ház a kölykök / már régebben szétszéledtek a világba”). Saarikoski felidézi az 1918-as esztendő, a függetlenség elnyerése után kitört polgárháborút, s egyértelműen a vörösök oldalára áll („Csak az urakat ölik meg például önt uram”). Öntudatos, kommunista költő, bár a jövőt illetően kétségei vannak („s még azt sem tudom, / eljutunk-e a kommunizmusba valaha”).

A formalisztikus, modern és modernkedő költők között szinte egyedül áll a nálunk is jól ismert Anja-Maija Raittila, akinek fordításában néhány évvel ezelőtt látott napvilágot Finnországban a mai magyar lírát bemutató *Kutak országa* című kötet. Bár a formai újításokat ő sem veti meg, tartalma azonban kézzelfoghatóbb, sőt nem

idegen tőle a szinte vallásos áhítat, a vallási téma sem („Szöggel átvért tenyerén pihentünk mindannyian / ki meghalt a szeretetért / de aztán szeretetből feltámadott”).

A kötetet életrajzi jegyzetek zárják. Valamennyi, az antológiában szereplő költő munkássága, foglalkozása, irodalmi csoporthoz való tartozása fel van tüntetve a kis „lexikonban”, egyúttal mindannyian bele vannak helyezve a mai finn líra vérkeringésébe, ki mint főütőér, ki mint – szintén nagyon fontos, de kisebb jelentőségű – erecske.

A kötetnek folytatása is lesz, remélhetőleg. Ha Jávorszky beváltja ígéretét, megismertet bennünket a 70-esek lírájával is, akik közül csak egy-két költő kapott helyet ebben a válogatásban. Bízunk abban, hogy a 70-esek már megtalálják a kiutat a jelenlegi korlátok közül, s a sötét komorság, céltalanság ábrázolása a valós örömök, az egészséges problémafelvetés javára háttérbe szorul.

(1974)

A TAMPEREI MUNKÁSSZÍNHÁZ

A kulturális kapcsolatok országaink között jók. Elég szép számban jelennek meg nálunk a finn irodalom alkotásai. Ugyanez mondható el a magyar irodalom finnországi propagálásáról is. Érthetetlen viszont, hogy az irodalmi műfajok közül a drámát nálunk szinte teljesen mellőzik a finn irodalom ismertetésekor. Leszámítva azt a néhány finn darabot, melyet a két világháború között, illetve a II. világháború idején mutattak be Budapesten, valamint másik két, nyomtatásban is megjelent és egy hangjátékként a rádióban sugározott drámát, a finn színművekről vajmi keveset tudunk. Ezzel szemben Finnországban Szakonyi Károly és Örkény István darabjait állandóan nagy sikerrel játsszák. Ez a körülmény és a finn–magyar színházi kapcsolatok nagyon esetleges voltát jelzi.

Sok magyar város került testvérvárosi kapcsolatba finn városokkal. Széles körű kulturális, közigazgatási, valamint műszaki kapcsolat alakult ki például Miskolc és Tampere között. Tamperében két híres színház működik, a *Tampereen Kaupungin Teatteri* (Tamperei Városi Színház) és a *Tampereen Työväen Teatteri* (Tamperei Munkásszínház). Miskolc finn testvérvárosa híres magas szintű színházi kultúrájáról. Bemutatóikra a fővárosból is rendszeresen eljárnak a színházrajongók. Finnországban egyébként is roppant népszerű a színház. Nincs olyan város az országban, ahol ne működne legalább egy társulat. Nagyobb városokban néhol kettő is van. Ezek színvonala meglepően jó, de a legjobbak rangját talán a Tamperei Munkásszínház (TTT) mondhatja magáénak.

A TTT a helyi munkásegylet keretében jött létre 1901. március 12-én. Tampere akkor a maga 39 ezer lakosával Helsinki és Turku után Finnországnak a harmadik legnagyobb városa volt. A lakosság zöme az iparban dolgozott, elsősorban a textiliparban, fémiparban, cipőiparban. Tampere tehát jellegzetes munkásváros, ez a jellege az idők folyamán egyre inkább kiteljesedett. A munkásváros munkásszínháza is a kétkezi

dolgozók javaslatára és támogatásával jött létre. Az első színészgárdában, mely kezdetben még amatőr volt, kilenc gyári munkást találunk. Hosszú évtizedeken át a társulat tagjai nem is részesültek színészképzésben, az üzemi munkások soraiból verbuválódtak. Eredete és működésének keretei alapján tehát valóban munkásszínház a TTT, de ez műsorpolitikájában nem tükröződött.

A TTT megalakulása óta a Tamperei Munkásházban működik. Az első évek nehézségei (a színielőadások megszervezése, a színház betiltása) után a TTT kiemelkedő tehetségű rendezőegyeniségek vezetésével idővel a finn színházak élvonalába küzdötte fel magát. Bár nagy tapasztalataik nem voltak, mégis komoly feladatokat vállalt magára a gárda. Nagy és jelentős drámákat játszottak, köztük klasszikus verses színműveket is.

Az 1906–1917 közötti időszak volt az első jelentős korszaka a színház életének, amikor Tilda Vuori működött ott a színház vezetőjeként. Ez alatt az idő alatt Tilda Vuori kialakította az amatőr színjátszókból azt a gárdát, amely később – 1919 után –, amikor a színház hivatásossá vált, meg tudott maradni a színház szolgálatában. A színház gyakran vendég szerepelt Helsinkiben is – sikerrel. Repertoárjában abban az időben a finn darabok (pl. a *Dal a tűzpiros virágról* című regénye után nálunk is ismert finn klasszikus, Johannes Linnankoski *Sámson és Delila* drámája) mellett Shakespeare, Schiller, Tolsztoj, G. B. Shaw drámái szerepeltek. A klasszikusok alkotásait operettek egészítették ki, de ez a műfaj az idők során egyre inkább háttérbe szorult.

Tilda Vuori után a kiemelkedő tehetségű színész, Arne Orjatsalo vette át a színház irányítását. Rövid pályafutása alatt érdekes programmal állt elő, bár válogatásának fő szempontja az volt, hogy egyéniségének, tehetségének megfelelő, jó szerepeket találjon.

Az 1918-as év törést jelentett a színház, de egész Finnország életében. A világháborút követő polgárháború során nemcsak a lemondott Tilda Vuorit, hanem nagyon sok színészt is elveszítette a színház. Az új, szerencsésebbnek nevezhető korszak Kosti Elo színre lépésével kezdődött. Annak ellenére, hogy a történelem, az események szinte tálcán kínálták a politikai színház megalkotását, ez ismét elmaradt. Kosti Elo kiemelkedő rendezőegyeniség és színházpolitikus

volt. Több külföldi rendező hitvallását és munkamódszerét ötvözte művészetében. Legtöbbet talán Sztanyiszlavszkijtől tanult, de sokat vett át Brechtől is; ám inkább a formai fogásokat sajátította el, mintsem a tartalmi lényegét. Kosti Elónak nagy szerepe van a közönség ízlésének tudatos formálásában.

A város polgári körei nem ismerték el a TTT-t igazi színháznak, számukra csak a Városi Színház volt az. A TTT nem vonta magához – talán éppen az osztályellentétek miatt – a polgárságot, bár műsorpolitikája alapján ez tulajdonképpen érthetetlen. A város két színháza viszont emiatt állandó versenyben állt egymással. Ez a versengés végeredményben mindkettő számára előnyös volt.

A negyvenes években vette át a színház irányítását a finn színházi élet egyik legjelentősebb alakja, Eino Salmelainen. Rendezői munkásságán túl színháztörténettel is foglalkozott. Többek között megírta Tampere két színházának történetét is *Parivaljakko* (Kettősfogat) címmel.

A TTT még nem vendégszerepelt Magyarországon. Mindössze egyik rendezőjük, Vili Auvinen lehet ismerős a budapesti színházkedvelő közönség előtt. Ő rendezte ugyanis a múlt év tavaszán a Finn Nemzeti Színház budapesti vendégjátéka alkalmából bemutatott színművet, Pakkala *Faústatók* című darabját, vendégrendezőként.

A TTT társulata két színpadon játszik: a nagyszínpadon és a pinceszínházban. Mindkét színpadon naponta van előadás, a hétvégeken két-három is. Programjuk változatos. A finn és az európai dráma klasszikusai mellett játsszák a legújabb alkotásokat is; a színház vezetői állandóan az egyetemes és a hazai dráma ütőerén tartják kezüket. A színháznak rendszeresen megjelenő folyóirata van, amelyben ismertetik a repertoárt, s a művészek, a színház vezetői vallanak magukról, munkájukról, terveikről, s mindezt bőszeges képanyag illusztrálja.

A TTT kiváló együttes. Érdemes lenne komolyan gondolkodni arról, hogy a Miskolci Nemzeti Színház és a TTT kölcsönös vendégjátékára sor kerülhessen a két testvérvárosban. Annál is inkább, mivel bizonyára sokat tanulhatnának egymástól, sok érdekes és hasznosítható tapasztalatra tehetnének szert kölcsönösen.

Jó volna, ha a két társulat szorosabb kapcsolatban lenne egymással. Ezzel is – s talán ez a legfontosabb – közelebb kerülhetne egymáshoz a két, egymástól nyelvileg és földrajzilag oly messzire távolodott rokon nép.

(1974)

FINN KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA

Az elmúlt néhány évben minden eddiginél jelentősebb formában került előtérbe a rokon népek irodalmának terjesztése, ismertetése. Ez örvendetes jelenség. A rokonság ténye azonban nem adhat felmentést olyan esetekben, amikor gyenge színvonalú mű jelenik meg magyarul. Törekedni kell arra, hogy a rokon népek irodalmát minél szélesebb körben ismertté tegyük, de vigyázni kell, hogy csak a legjelentősebb alkotásokat vegyük át. A gyengébb művek megjelentetésével a rokon nép irodalmi hitelének ártunk. Másik kérdés, hogy amit megjelentetünk, azt a lehető legjobb fordításban kell az olvasók elé bocsátani.

A *Finn költők antológiája* a téli könyvvásár alkalmából jelent meg a *Világirodalom gyöngyszemei* sorozatban, mintegy félszáz más antológia után. Az előzetes hírekből megtudhattuk, hogy Fábíán László minden eddiginél nagyobb szabású gyűjteményt szerkesztett a finn költészetből.

Egy-két cím segítségével tekintsük át, milyen előzményei voltak ennek az antológiának. A *Suomen laulu* (Finn dal) még csak egy szerény, mindössze 24 lapos válogatás (Bp. 1906), de a néhány év múlva ezt követő *Finn költőkből* (Bp. 1912) már ennek négyszerese. Még terjedelmesebb az *Északi fény* (Bp. 1938, 175 lap). Majd gyors egymásutánban napvilágot lát két gyűjtemény is, az *Északi lant* (Bp. 1943, 144 lap) és az *Északi csillagok* (Bp. 1944, 128 lap). A felszabadulást (ezt annak idején még így kellett írni) követő első nagyobb szabású vállalkozás Képes Gézáé. 1959-ben (és nem 1958-ban) jelent meg *Finn versek és dalok* című 234 lapos műfordításkötete. Nem sokkal a *Finn költők antológiája* előtt, 1973 nyarán vehettük kézbe a Jávorszky Béla szerkesztette-fordította *Távolba futó utak* című kis válogatást, amely a modern finn lírát hivatott bemutatni – sikerrel, s melyet a kritika nem mert észrevenni.

Erre a felsorolásra a történeti hűségen túl tulajdonképpen csak azért volt szükség, hogy lássuk, mennyire igaztalan volt Fábíán László az elődökkel szemben, amikor az előszóban kijelentette, hogy „jelen antológiánk voltaképpen nem támaszkodhatott előzményekre, egyedüli ilyen vállalkozás műfordítás-irodalmunkban”. Képes Géza kötetét csupán „úttörő fáradozásnak” és „hódoló tisztelgésnek” nevezi, holott a sokkal kisebb terjedelmű műben Képes felvett olyan költőket is, akik nem szerepelnek Fábíán antológiájában, amely pedig az egész finn líra keresztmetszetét hivatott bemutatni. Ily módon kimaradt a finn költészethez szervesen hozzátartozó Agricola, Runeberg, Diktonius, Väinö-K. Krohn, J. Pennanen, pedig ez utóbbit irodalmi munkássága érdeméül választotta tagjai sorába a Finn Tudományos Akadémia.

A válogatás persze a válogató szuverén joga – bizonyos kötelezettségek figyelembe vétele mellett. Így bizonyára Fábíán László is meg tudja indokolni (az előszóban Runeberg és Diktonius esetében meg is teszi), miért hagyta ki az említett költőket, s ugyanakkor miért vett fel az antológiába olyanokat, akik még a finn olvasók számára sem jelentenek egyebet a puszta névnél. Feltűnően sok azoknak a száma, akik csak egy verssel szerepelnek a kötetben (Ok-sanen, Y. Koskinen, K. Kramsu, V. Juva – hogy csak néhányat említsek a mintegy két tucat név közül). Egy verssel bemutatni egy költőt lehetetlenség, még csak sejtetni sem lehet költészetének milyenségét. Ami viszont még inkább meglepő, hogy A. Kallas és E.-L. Manner, e két jeles költő is az egyversesek sorába került. Vitathatatlan, hogy minden összeállításban lehet kifogásolnivalót találni, bár az igazán jelentős költők súlypontosásával elkerülhető lett volna a jelentéktelen alakok szerepeltetése, s egyúttal a „legnagyobbakról” árnyaltabb képet kaptunk volna.

Az antológia fordításában tizenkilencen vettek részt, jól és kevésbé ismert műfordítók egyaránt. Az a gyanúm, hogy sokuk nyersfordítás alapján ültette magyarra a verseket. Nem tudom, a finn nyelv esetében szükség van-e ilyen prózai közvetítésre. Vagy ha mégis kikerülhetetlen, akkor a nyersfordításoknak kell „halálpontosnak” lenniük, kiegészítve őket az adott vers formai sajátosságainak

leírásával (rím, ritmus, szótagszám, alliteráció stb.). Máskülönben enyhébb esetben átköltés, súlyosabb esetben egész „szalámigyar” születik.

*

Szűrőpróbaszerűen választottam ki néhány tucat verset, s ezeket összevetettem az eredetivel. Néha megdöbbentő eredményt kaptam. A sok közül itt most csak három példát hadd mutassak be!

1. Az eredeti vers formai sajátosságait nem veszik figyelembe, nevezetesen a finn verselésre annyira jellemző alliterálást: pl. L. Viita *Vannak emlékeim* című verse finnül:

On minulla muistamista:
puuttuu metsä, puuttuu peltö,
puuttuu pirtti, puuttuu piika,
puuttuu parka puolisoksi;
kieli on, sopii sanoa.

Ez magyarul Ágh István fordításában:

Vannak emlékeim
hiányzik az erdő meg a vad (tép. mező!)
hiányzik a faház meg a lány
hiányzik az árva feleség
a nyelv megvan lehet beszélni.

2. Tartalmi fogyatékok:

a) E. Leino *Nocturne* című verse két, egyenként tízsoros versszakból áll. Így fordítja Képes Géza is 1959-es antológiájában. Ezzel szemben Kőháti Zsolt fordításában, ill. átköltésében a két versszak közé beékelődik egy idegen versszak. Miért? (*A kritikus itt utólag megköveti a szerkesztőt és a fordítót. Leinónak ezt a versét a különböző finnországi antológiák két változatban közlik, van, ahol két-, van, ahol háromversszakosként. Mind Képes, mind a jelen kritika írója kezébe az az antológia kerülhetett,*

amelyik a kétversszakos változatot közölte. Nem gondoltam arra, hogy a versnek lehet egy másik változata is.)

b) A ferdítéssel, félrefordítással agyon lehet csapni a verset, elvesz annak mondanivalója, értelmetlenné válik. Ezt tapasztaljuk többek között a neves finn proletárköltő, A. Turtiainen *Saliini* című költeménye esetében. Tandori Dezső fordításában:

Naphosszat: munka, nyolc órán át.
Tizenhárom óra alvás.
Három órát töltesz evéssel,
és nőügyeket mesélsz el
az ágyad szélén ülve.

Ha azt mondják: barátom,
beszélnél egyebekről is,
életed semmivé kopik, így válaszolsz,
ha láttam az életet,
megkaptam mindent.
Saliini, Saliini,
hát a te évedet is
átalakítja a világ?

Most nem részletezem az első két versszak fordítását, csak az utolsóról szólok. Az eredetiben itt fogalmazódik meg a proletárköltő elkeseredett mondanivalója, ami a magyarban aztán elsikkadt:

Saliini, Saliini,
sinunko vuoksesi maailma olisi mutettavaa?

azaz magyarul:

Saliini, Saliini,
temiattad kellene megváltoztatni a világot?

Hasonló hibákat találni U. Kailas: *Äz Élet dicserete* (Fábián), V. Kajava: *Áldozat* (Ágh), L. Viita: *Betonmolnár* (Ágh), V. Kirstinä: *Szeptember*

(Tandori), *Óra* (Tandori), *Október* (Fábián) című verseiben, hogy csak néhányat említsek.

*

Ha már a filológiai megjegyzéseknél tartunk, hadd fűzzek néhány szót a jegyzetekhez is. Több költőt (pl. Kaasalainen, Viita) élőnek tüntet fel, holott már évekkel ezelőtt meghaltak. Csodálkozhatunk, hogy Finnországban hány költő a filozófia kandidátusa, még hozzá fiatalon. Valójában Finnországban a tudományok kandidátusa cím ismeretlen. Itt arról van szó, hogy létezik a *filosofian kandidaatti (filkand)* fokozat, de ez kb. a mi egyetemi szigorlatainknak vagy államvizsgálatainknak felel meg. Nem teljes továbbá a munkásságjegyzék sem, amit talán nem is lehet rossz néven venni, de vannak el nem hagyható művek, ilyen például a Toivo Lyy fordította *Unkarin lyry* (Magyar líra) című nagyméretű antológia, ami páratlan a maga nemében Finnországban, ráadásul érint is bennünket. Eeva-Liisa Mannernél és Larin-Kyöstinél nem említi, hogy drámaíróként is jelentős alakjai a finn irodalomnak.

Összegzőképpen elmondható, hogy a *Finn költők antológiája* az ez ideig megjelentek közül a legterjedelmesebb, legrészletesebb finn lírai válogatás. Nagyon hasznos küldetést teljesít, hiszen egyre közelebb kerül egymáshoz az egymástól oly régen elszakadt két rokon nép, s az antológia jelentős lépcső ebben a folyamatban. Nagy kár, hogy hibái rontják értékét.

Éppen annak az ügynek az érdekében, melyet Fábián László is szolgálni akar kötetével, kellett volna alaposabban, körültekintőbben eljárni mind a fordítások ellenőrzése, mind a jegyzetek összeállítása során. Ugyanez vonatkozik az *Előszóra*. Egy jobban megszerkesztett, szerényebb hangvételű bevezető után nem marad az olvasóban keserű szájíz addig sem, amíg eljut a valóban szép versekig.

(1974)

KALEVALAI RITMUSBAN

Azt hiszem, minden irodalomkedvelő csak örülhet a Bács-Kiskun megyei Tanács irodalom-, kultúrapártoló kezdeményezésének, annak, hogy létrehozta a *Forrás* című kulturális folyóirat mellett a *Forrás Könyvek* sorozatát. Csak tisztelettel adózhatunk azoknak, akiknek része volt e nagyszerű idea megvalósításában. S az első kötet önmagában is csak fokozta a jóízű meglepetést. Ízléses kivitelben érdekes témát, nagyszerű költő műfordítói termését kaptuk kézbe. A kötetben török dalok, közmondások, találós kérdések, a mordvin, a lapp, a mari és a finn népköltészet darabjai olvashatók.

Szekér Endre írja Buda Ferencről a kötetet bevezető soraiban: „a népköltészet forrásaitól indult el... Szeretettel fordítja a rokon népek költészetét... Közel áll hozzá e versek egyszerű embereinek dolgos hétköznapija, melyet olykor megszépít a szerelem, s akiktől olykor nincs messze a halál sem..., s akiket gyakran a magány vagy az elválás, a búcsúzás gondolata foglalkoztat. Ezek a népköltészeti témák természetesen élnek, élhetnek a költőben is”.

Dicséretes az a törekvés, hogy a tehetséges költő bátran nyúl a kis lélekszámú rokon népek költészetéhez, a néhány milliós finnekétől kezdve az alig több mint húszezer lelket számláló lappokig. Nyelvrokonaink népköltészete ez idáig szinte feltáratlan kincsesbánya. Az eddig megjelent kötetek (pl. Képes Gézáé) inkább csak sejtették, bizonygatták gazdagságát. Mindezen túlmenően a rokon népek folklórja érdekes kiegészítése a magyar népköltészetnek, hiszen több olyan műfaj is virágzik pl. a lappok, a vogulok, az osztjákok és mások folklórjában, melyek a magyar népköltészetből kihaltak vagy meg sem voltak. Szükség van arra, hogy népszerűsítsük rokon népeink kultúráját.

A műfordítók általában nem veszik figyelembe az eredeti alkotások verstani sajátosságait, de gyakran még a tartalmi hűségre sem törekcsenek. Ennek gyakori kiváltója a nyersfordítás használata. Buda Ferenc is ehhez a módszerhez folyamodott. A biztonság kedvéért

azonban nem ártott volna, ha a versek végleges formába öntése előtt megbeszélte, ellenőriztette volna azokat finn lektorral vagy más szakemberrel.

A finn népköltészetre a daloknak nem strófikus válfaja jellemző. Természetesen vannak szabályos versszakú dalok, versek is, ezek azonban újabb keletűek. A dalok terjedelme a tartalomtól, a mondánivalótól függött, azaz a stófa kötött terjedelme nem befolyásolta a dalt. Ezzel szemben találunk más kötöttségeket. A gondolatrítmus, a párhuzamok. Gondoljunk például a nálunk is legismertebb finn népköltészeti alkotásra, a *Kalevalára*. Két énekes adja elő. Egyikük az előénekes, aki tulajdonképpen „ismerteti” a motívumot, erre a másik énekes csak nyomatékként felel, gyakran szinte szó szerint ismételve az előző mondókáját, sokszor meg ugyanazt a tartalmat más szavakkal támasztja alá. Egy rövid idézet az első énekből igazolja az elmondottakat (a szemléletesség kedvéért kezdtem beljebb a második sorokat).

Mind csak azon gondolkodom,
egyre azon elmélkedem:
Kedvem támadt énekelni,
jó szívvel beszédbe fogni,
népünk versét mondogatni,
régiek dalát dalolni.

(Nagy Kálmán fordítása)

Ugyanez a jelenség figyelhető meg a dalok esetében is. Ez annál is inkább így van, mivel a finn dalköltészet nagy része a *Kalevala* formai kötöttsége szerint keletkezett.

Merre járhatsz, én kedvesem,
aranyosom, szépségesem,
szárazföldön, tág tengeren,
ég aljáig nyíló vizen?

(Buda Ferenc fordítása)

A finn dalok legnehezebben átültethető, idegen nyelvre legreménytelenebbül átmenthető sajátossága az alliterációgazdagság. Ez többek között abból adódik, hogy a finn nyelvben – a magyarral összevetve – kevesebb pl. a mássalhangzók száma, így könnyű belátni, hogy nagyobb a megterheltségük, gyakrabban fordulnak elő szóeleji helyzetben is. Az alliteráció adja meg a finn dal gyönyörű csengését, amikor egy-egy sor ugyanazzal a hanggal kezdődik.

A horgász varázsigéje néhány sora finnül:

Anna Ahti, anna Kauko,
anna Ahti ahvenia,
Kauko kauniita kaloja,
kosterannan kossoloita...

Leginkább ez a jelenség állítja szinte megoldhatatlan feladat elé a műfordítókat. Még Vikár Béla és Nagy Kálmán csodálatos *Kalevala*-fordításai sem mindig képesek követni az alliterációknak ezt a bőségét.

Buda Ferencnél az alliteráció, az alliterálás elég ritka. Nem is ez a finn és a lapp fordítások legnagyobb hibája, hanem a félreértések, a téves értelmezések. Így születnek aztán az olyan elfordítások-ferdítések, mint például a *Ráolvasás ficamra* című mondóka, melynek fordítása az utolsó sor híján nagyszerűen sikerült, s amelyet az utolsó sor magyar változata értelmetlenné tesz:

...Tagjaidból a kimarjult
tagokba eredjen,
vérerekből kisiklott
erekben eredjen.
De csak rossz kedvéből!

Az utolsó sor a finn eredetiben így hangzik: *Mutta päästä pahasta!*, azaz „De szabadíts meg a gonosztól!” Éppen ez a sor adja az egész ráolvasás érdekességét, zamatát. Itt érhetjük nyomon a kereszténység beolvadását a pogány mitológiába.

A *horgász varázsigéje* című versből kimaradt egy sor. A *Korán megjelenül az asszony* című sorsénekekben is találunk egy derék melléfogást:

Talán az isten teremtett,
a Mindenható teremtett,
aki: év a bárányokban,
aki: hold a kis juhokban...

Ez a rész finnül:

Liekös miun Jumala luonut,
liekös luonut Jumala suuri,
joka vuosi vuonimahan,
joka kuu karitsemahan.

A félreértést a **joka** szó okozhatta. Valójában magyarul nyersfordításban így szól: „Talán az isten teremtett engem, / talán a nagy isten teremtett, / hogy minden évben bárányt neveljek, / hogy minden hónapban barit neveljek”.

Hogy még a lapp fordítások közül is kiemeljek egyet, a *Kuuva* címűt. Mindjárt az indítás: „Kuuva, Kuuva, hold varázsló”. Ez tkp. híres varázsló (finn: **kuulu** és nem **kuu** noita).

Aztán később:

földünk termését tekinti,
sodrával kettésodorja,
kopár hegyhát kettéválik
Inari belső zugában.

Ez valójában magyarul így volna:

földünkről elvitte a termést,
a nagy folyón átalvitte,
kopár hegyháton keresztül,
Inari föld belsejébe.

Valamivel lejjebb:

kétfelé hatalmas sodra
földünk termését sodorja

ami e helyett áll: „a hatalmas folyón keresztül / visszahozta országunkba a termést”.

Ami a finn fordítások formai hűségét illeti, az alliterációról már esett szó. Buda Ferenc jól érzi a kalevalai ritmust, tökéletesek a ritmikai megoldások. Találó szavakat emel ki szókincséből a különféle lelki állapotok érzékeltetésére. Az eredetivel vetekszik a ragrímek, az asszonáncok adta lehetőségek kihasználásában. Annyira elmélyült a kalevalai versformában, hogy még egy sirató fordításakor is azt alkalmazta (*Sírbátételkor anyját siratja a lány*), melynek pedig formai jegyei lényegesen eltérnek a *Kalevalától*. Az érzelmi hullámszám sokkal inkább megfelel a hosszú, rövid sorok váltakozása, szabálytalanabb ritmikai képlet, mint az elbeszélő, epikus költemény szinte szigorúan zárt rendje.

Hogy Buda Ferenc az előbbi kritikai megjegyzések ellenére is nagyszerű műfordító, azt mordvin, cseremisiz és török műfordításai bizonyítják. Nagyon szépen cseng, hullámszik a Kőmíves Kelemen motívumának mordvin változata, a *Hol épül Kazány városa?* című ballada. A török és a cseremisiz fordításoknál nem kellett nyelvi buktatóktól sem félnie, hiszen biztos mankóként felhasználhatta egyrészt Kunos Ignác *Oszmán–török népköltési gyűjteményének*, másrészt Bereczki Gábor – Vikár László *Cheremis Folksongs* című könyvének megfelelő nyersfordításait. A költő feladata itt „csupán” a szó szerinti fordítások költőibbé tétele volt, s ebben Buda Ferenc kiválót alkotott.

Hibátlanul adta vissza a négysoros török minidalok ritmikai, szótagszám szerinti és rímeli kötöttségeit.

Ugyanez mondható el a mari fordításokról is. A mari dalokra jellemzők a kötött versszakok, rímek (elsősorban rangrímek), a párhuzamok. Számos mari dal természeti képpel kezdődik, s ebből fejlődik, bomlik ki a szerelem, a szomorúság, az öröm, a bánat emberi képe.

Egy nyírfából kihajt kettő,
négy levele együtt játszik.
Lehetnénk csak ketten együtt,
két szemünk játszana együtt...

Vagy egy másikban:

Két kezemben sárga alma,
enni abból nem kívánok.
Ha te nem vagy, édesanyám,
élni többé nem kívánok.

(Buda Ferenc fordításai)

Végezetül mit is kívánhatnék mást: várjuk a további *Forrás Könyveket*,
s várjuk Buda Ferenc további műfordításait, verseit.

(1974)

TÁVOLBA FUTÓ UTAK

A finn líra, mondhatni, egyik legifjabb sarja az európai költészetnek. Hosszú, évszázados vajúdás után, akárcsak a *Kalevalában* Väinämöinen, a bűvös szavú öreg dala varázserővel hatott, úgy a finn líra is varázsos tisztaságával, ifjúi hévvel csendült fel a múlt század második felében.

A XIX. század végének művészeti, irodalmi stílushullámváltozásai, melyek a sajátos finn történelmi körülmények miatt késésben voltak az európai áramlatokhoz képest, a realizmust a romantikával váltották fel. A romantika jól azonosult a finn függetlenségi törekvésekkel, s vagy fél évszázadra meghatározta a líra útját. A művészet más ágai, pl. a festészet már a századforduló után, de a függetlenség elnyerésekor mindenképpen szakítottak ezzel az irányzattal. Az újromantika, mely mintegy a XIX. század első felének romantikus irányzatát folytatja, alapjában meghatározza a mai finn líra idősebb generációjának pályakezdését.

A két világháború közti időszak illúziórombolása, a régi szokásokkal, hagyományokkal való szakítás, a politikai élet robbanásig feszült légköre az új költőnemzedéket radikálisan szembefordította a romantikával.

A második világháború kijózanító hatása további útkeresésre ösztönzött mind a politikai, mind a művészeti életben. A finn líra legújabb korszakának kezdete is a háború befejezését követő évekre tehető, a negyvenes évek legvégére.

Az érzelmek helyett az értelemre ható intellektuális költészet, a formai játékok, bravúrok helyett a szó erejére, tartalmára apelláló költők korszaka köszöntött be ezzel. A tartalom megújulása egyúttal a forma felszabadítása is lett, a hagyományos forma meghátálni kényszerült a szabadvers elől.

A finn lírának ezt az izgalmas periódusát mutatja be magyarul Jávorszky Béla *Távolba futó utak* című kötete. A kis könyv három

kiadást ért meg, ami páratlannak mondható. Igaz ugyan az is, hogy a három kiadás összpéldányszáma 6-7 ezer között van. Az első két kiadás változatlan anyagot tartalmaz, hozzájuk képest a harmadik kiadás jelentős bővítéssel látott napvilágot. Gyarapodott egyrészt az antológia versanyaga, másrészt a megszólaltatott költők száma, de növekedett egyes kiemelkedő helyet elfoglaló költők lefordított versmennyisége is. Ami a harmadik kiadás legnagyobb előnye az előző kettővel szemben, hogy Jávorszky Béla hozzáértő utószót is írt, amelyben áttekinti a modern finn líra fontosabb állomásait, elhelyezi a kor kiemelkedő költőit a mai finn líra áramlatában, s feltárja költészetük lényegét is.

Megállapításaival egyet lehet érteni. A mai finn líra első szakaszának, az ötvenes évek nemzedékének gerince az *Anhava – Nummi – Manner – Haavikko*-vonulat. A „csupasz líra”, a teljesen levetkőztetett valóság, melynek leleplezője a filozofikus hajlamú Haavikko.

A továbbvezető út a hatvanasok költészetéből látszik leginkább. Egyre nagyobb teret hódított a politikai állásfoglalás a költészetben. Politikus költők léptek az irodalom színpadára, akiknek vezéralakja *Pentti Saarikoski*. A politikus líra majakovszkiji harsánysággal rohant a társadalomra. Bírált és kérdőre fogott mindent, ami létezik. Saarikoskit akkor még kevesen követték. Most, amikor éppen az ő hangja fáradt el, s lírája visszakanyarodott a kezdeti vágányokra, s a politikai töltetű költészet helyébe egy fáradt, megtört ember rezignált lírája lépett, most a hetvenes nemzedék folytatja Saarikoski líráját. Nem olyan harsányan, hanem az átgondolt intellektuális líra higgadtabb, s épp ezért talán hatásosabbnak is mondható erejével. *Matti Rossi*, aki a hatvanasok csoportjába tartozik elsősorban, a legpolitikusabb alkotó. Érzékenyen reagál a világban végbemenő eseményekre, Vietnámmra, Chilére. A nálánál is fiatalabb nemzedékből *Saaritsa* nevét emelném ki, de mellette hangsúlyoznám én is, Jávorszkyval együtt *Kirstinä, Pellinen, Laine* alakját is.

Jávorszky válogatása mértéktartó. Jól ismeri napjaink finn költészetét, a különböző irányzatokat. Meg tudja ítélni, ki milyen helyet foglal el napjaink finn költészetében. Így kapott, méltán, a kötetben

központi helyet *P. Haavikko* (25 vers) és *P. Saarikoski* (25 vers). Kettejük alkotásai teszik ki a válogatásnak több mint egyharmadát.

A válogatás szempontja a ma élő finn költők megszólaltatása volt. Ily módon sajnálatosan kimaradtak fiatalon elhunyt költők, akiknek egyébként helyük lett volna az antológiában (*L. Heikkilä, H. Juvonen* stb.).

Jávorszky Béla fordításai szépek, megbízhatók, ami pedig nem mindig mondható el a finn költészet magyarra fordításáról. Reméljük, hogy ezeket a köteteket követik az újabbak, a még frissebb finn lírát bemutatók is.

(1975)

FINN DRÁMATENDENCIÁK ÉS TENDENCIADRÁMÁK A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A XIX. század a finn nyelvű irodalom kibontakozásának időszaka. Ekkor érték meg a finn irodalom létrejöttének, ill. megerősödésének feltételei. Kedvezően alakultak a társadalmi, politikai viszonyok. A század első évtizedében megszűnt a több mint hatszáz éves svéd uralom, amely a finn nemzeti kultúra kialakulására, fejlődésére még jóindulattal sem mondható pozitívnak. A svéd uralom nyomása folytán szakadtak meg azok a lendületes törekvések, amelyek a valástisztítás korában megkezdődtek a finn nyelv és a finn nyelvű irodalom művelése terén.

1809-ben Finnországot független nagyfejedelemség formájában az orosz birodalomhoz csatolták, s ez a kezdeti időszakban csupa kedvező hatást gyakorolt a finn nyelv, a finn nyelvű kultúra művelésére. A finn nemzeti érzés ébredése és fejlődése szoros kapcsolatban állt az általános európai romantika áramlatával. A múlt század első évtizedeiben a turkui romantika elsősorban az elvi, eszmei lökést, támogatást, alapot biztosította a finnesedés számára, majd az ezt követő helsinki romantika már létrehozta e forrongó kor legmaradandóbb, legértékesebb gyümölcseit is (*Kalevala*, *Kanteletar*, *Runeberg* és *Topelius* költészete, *Snellman* társadalomszervező munkássága, *Castrén* nyelvészeti működése).

A finn dráma a finn nyelvű költészethez viszonyítva is nagyon kedvezőtlen helyzetben volt. A XVII., XVIII. században néhány, elsősorban svéd nyelven megírt iskoladráma után a XIX. század hozza meg az első finn nyelvű drámai alkotásokat. Sok ezek közül kevéstehetségű, külföldi minták alapján dolgozó író műve (pl. a *Shakespeare*-utánzó *Lagervall*, aki finn környezetbe, nyelvjárást beszélő alakok közé teszi témáját). A század első felének legeredetibb drámaírója Pietari Hannikainen, aki *A szemforgató* című vígjátékával (1845) – Holdberg

dán drámaírótól eltanult módszerek segítségével – a régi emberi gyengeséget, a külföldmájmolást teszi nevetségessé. Az ő hatására írta A. Wärelius *Csintalan kópéké* című diákbohózatát (1848). A drámatörténeti előkép teljessége kedvéért meg kell még említeni az első igazi, finn nyelven verselő költő, Jaakko Juteini két drámai kísérletét (*Család; Tréfa a rossz lelkekről*).

Ilyen, nagyon vázlatosan ismertetett előzmények után lépett a finn irodalom színpadára Aleksis Kivi. Irodalomtörténeti jelentőségét elsősorban *A hét testvér* című regényével mérik, amelyet a világ számos nyelvére, köztük magyarra is lefordítottak. Kivit tartják – joggal – a finn nyelvű finn irodalom atyjának, aki a romantika virágzásakor alkotta meg műveit.

Nálunk talán kevésbé ismert, hogy Kivi drámákat is írt. Egy vígjátékának fordítása jelent meg nálunk évtizedekkel ezelőtt (*Pusztai vargák*). Mint Kivi egész irodalmi működése, így drámaírói munkássága is korszakalkotó jelentőségű a finn irodalom történetében. Egyfelől szorosan kapcsolódik kora áramlataihoz (romantika, finnesedés), másfelől viszont hiányzik belőle a Snellman hirdette és megvalósította gyakorlati tevékenység. Ez utóbbi Kivinél azt jelenti, hogy 12 színműve közül egy sincs, amely kimondottan vagy akár képletesen is a kor ábrázolásával, annak problémáival foglalkozott volna. Kivi inkább eszmei példamutató volt, mintsem gyakorlati tevékenykedő.

A TUDATOS KIVI

Kivi ismerte kora és a megelőző korok külföldi irodalmát, amelyet svédül olvasott. Ily módon tisztában volt azzal, mi az, ami hiányzik a finn irodalomból, mi az, amit meg kell teremteni. Olvasmányai jelentős mértékben meghatározták alkotói tevékenységét is. Drámái (egy-két kivétellel) külföldi irodalmi hatásról árulkodnak. Általános jellemzője drámáinak a romantikus befolyás. Ezen az általános hatáson túl konkrét előzmények nyomait is megtaláljuk, pl. a *Szőkevényekben* Shakespeare *Romeo és Juliájának*, valamint Schiller

*Haramiákj*ának motívumait. Henrik Hertz dán drámaíró *René király lánya* című drámáját használta fel alapként *Éjszaka és nappal* című egyfelvonásosában. A *Leában* bibliai történetet jelenít meg. A *Canzióban* Shakespeare *Hamlejt*ére emlékeztető motívumok bukkannak fel. Moliére hatásáról tanúskodik a *Selma* cselszövése. Legnagyobb tragédiája, a kalevalai témát feldolgozó *Kullervo* az antik tragédiák jó ismeretéről tesz tanúbizonyságot. Két, talán legsikeresebbnek mondható vígjátékának témáját viszont a finn népeletből merítette (*Pusztai vargáké, Eljegyzés*).

Kivi tevékenysége a témaválogatás, a források felhasználása, a műfaji változatosság tekintetében példamutató és úttörő. Aligha lehet kizárni a tudatosság tényét. Úttörőnek tekinthetjük a formai megoldások alapján is. Írt ötfelvonásost, de egyfelvonásost is. Alkottott verses drámát, bár a prózaiak vannak többségben. Van olyan színműve, ahol a két forma együttes alkalmazásával is hangsúlyozza, érzékelteti viszonyulását a drámai hőshöz.

Tudatos volt Kivi egy gyakorlati szempontból is. Figyelemmel kísérte a korában fellendülő színházi mozgalmat, amely nem csupán a nagy színházak megteremtésére korlátozódott, hanem serkentőleg hatott a műkedvelő együttesek megalakulására is. Leveleiből kitűnik, hogy több darabját egyenesen olyan igények figyelembevételével írta, mint pl. kevés szereplő, egyszerű díszlet, könnyen megtanulható szöveg, hogy a műkedvelő társulatok is előadhassák azokat. Vagyis Kivi aktívan és tudatosan részt vállalt kora művelődési programjából.

A REALISTA ÉS A ROMANTIKUS KIVI

Kivi munkásságában a népi ihletésű két vígjáték (és természetesen *Hét testvér* című regénye) elég tisztán tartalmaz realista vonásokat. Maga a téma sugallja ezt, azonban nem tud teljesen elszakadni, megszabadulni a romantikus beütésektől. A vígjátékok alapmotívuma a falusi vargalegény, ill. szabó házassági szándéka. A menyasszony azonban egyikükhöz sem akar feleségül menni. Az ígéret, ill. megállapodás tkp. tréfából történt. A komikus helyzetet az okozza, hogy

a házasulni kívánó férfiak az ígéretet komolyan veszik. Az alaphelyzet más, elég mulatságos jelenetek forrása. A *Pusztai vargáék*ban két cselekményszál fut egymással párhuzamosan. Az egyik: a varga kissé ügyefogyott fia, Esko megy a menyasszonyáért, és belecsöppen „menyasszonyának” egy másik vargával tartott esküvőjére. A másik szálon valamivel kalandosabb esemény fut, Esko részeges bátyjának mulatozása, majd ijedelve a pénz fogytán, egyúttal vélt megmenekülése, mert elfogott egy régóta körözött rablót. A hazafelé úton ez a két szál összefonódik. A darab vége a tévedések, félreértések vígjátéka. Az igazi szerelmesek végül is egymáséi lesznek, de pórul sem jár senki, mivel a jószívű, addig elnyomott nevelt lány az örökségből kifizeti a balul járt Esko és a részeges báty okozta kárt. A jóság mint a megoldás forrása a finn irodalomban Kivivel kezdődik, s meglátjuk, még nála tudatosabb, a társadalmi problémákat ábrázoló, azokat megoldani kívánó írók is élnek ezzel. A *Pusztai vargáék* megoldásában, végkicsengésében érezhető a romantika erős hatása, annak ellenére, hogy itt a problémafelvetés, az ábrázolás, a cselekményszál fűzése realista mederben ment végbe.

Kivi munkásságában nagy súlyt kapott a romantika. Drámái, melyek ebben a szellemben fogantak, a romantikus dráma összes jegyét magukon hordozzák. Megtalálhatjuk mint alapotívumot a távoli úton levő szerelmes ~ báty hazavárását és visszatérését a harcból vagy fogságból, az álruhába öltözött kedves próbatételét, a haláltól kiváltott fogadott fiú intrikáját, párbaít, mérgezését, a szerelmesek diadalát, de akár boldogreményű halálukat is (*Szőkevények, Canzio*).

A *Szőkevények*ben a két egykori jóbarát – Markus és Mauno – ellenségeskedése ellenére fiaik jó barátok, együtt sínylődnek az ellenség foglyaként, sőt Tyko [ejtsd: Tüko] – Markus fia – szereti Mauno lányát, Elmát. A fiúk hazatérnek, de nem leplezik le magukat, álruhát öltenek, hogy meggyőződjenek Elma hűségéről. Markus, mivel Mauno adósa neki, el akarja űzni egykori barátját a birtokról. Niilo, Markus fogadott fia, pályázik Mauno birtokára s Elma kezére. Niilonak az a terve, hogy Markust és Maunot, aki pedig a kivégzéstől váltotta őt meg, innen az adósság) össze akarja ugrasztani, párbaít provokál köztük, hogy így megszerezhesse mindkét birtokot. Mesterkedése azonban kudarcba fullad, mivel Tyko rájön Niilo céljára, s végül Markus is megérti az intrikát. Niilo és Tyko párbaít, amelyből Tyko kerül ki győztesen. Elma, amikor tudomást szerzett atyja

párbajkötelezettségéről, a párbaj színhelyén akar öngyilkos lenni. A hűséges és józan gondolkodású intéző segítségével a fiatalok altatót adnak be neki. Tyko győzelme után Elmát fölébresztik, de ugyanakkor a még élő, a földön fekvő Niilo Tykora lő, aki hamarosan meg is hal. Markus leszúrja Niilot. A felébresztett Elma a sokktól és a szomorúságtól utánahal kedvesének. Markus és Mauno kibékülnek. Markus minden vagyonát Mauno fiára és annak kedvesére hagyja. Mauno szavaival ér véget a dráma: a düh és a harag helyébe költözzék nemesebb szellem.

A *Canzio*: az árván felnőtt tengerésztiszt Canziot várja haza nővére, Rachel (aki felnevelte) és menyasszonya, Mariamne. Canzio a hazafelé úton összetalálkozik Marciával, aki férjével együtt rablóvezér volt, de a szabadság bajnokainak adták ki magukat. Canzio meghívja az özvegyen maradt Marciát otthonába. Ott találkozik barátjával, Claudióval, aki felismerte a rablónőt. Marcia szavát veszi Claudiónak, hogy nem adja fel, emlékeztetve őt arra, hogy egyszer megmentette az életét. Kiderül, hogy Marcia ölte meg Canzio apját. Canzio szembefordul nővérével és menyasszonyával. Mariamne kolostorba készül, Rachel a rászórt trágár szitkoktól lassan esztét veszti. Canzio párbajra hívja ki Claudiót, mivel az óvni akarta Marciától. Közben Claudio szolgálja megdühödik urára, s elhatározza, hogy megöli. Marciától egy üveg mérget kap, amit meg is itat gazdájával. A mérge bizonyára lassan hatott, mert Claudio még elment a párbajra. Úgy dönt, hogy csak mímeli a vívást, mivel tudja, hogy jobb vívó, mint Canzio. Claudio rosszul érzi magát, s Canzio gyávasággal gúnyolja. Claudio sebet kap, s összeesik. A szolga ekkor bevallja tettét és Marcia szerepét. Claudiót már nem köti szava, mindent elmesél Marciáról és meghal. Canzio most már vádolja önmagát. Öngyilkos akar lenni, de éppen abban a pillanatban belép hozzá Marcia. Canzio az asszony előtt öli meg magát, Marcia elmenekül. Hamarosan azonban a nagybácsi és a rendőrfőnök elfogja Marciát, aki azonban még le tudja szűrni Rachelt. Rachel a szúrástól egy pillanatra visszanyeri az esztét, mindenkitől elbúcsúzik és Canzio holtteste mellett meghal. Marcia megszökik, de egy szikláról a tengerbe veti magát. A darab végén Mariamne térdel Canzio és Rachel holtteste mellett: „Imádkozni akarok, imádkozni szüntelenül” – mondja.

A *Szőkevényekben* nincs egyetlen emberközeli, életközeli kép sem. Csupa komorság, csupa gonoszság, merő undorító aljasság a világ. Mindössze a természet szépsége és Claudio belső embersége hoz egy kis fényt ebbe a sötét színekkel megfestett történetbe.

A két ismertetett drámát tekintve egy lényeges különbség állapítható meg. Amíg a *Szőkevényekben* álló jellemeket találunk, amelyek változatlanul, statikusan maradnak meg a darab kezdetétől a végéig, addig a *Canzio*ban némi jellemfejlődést is tapasztalunk, elsősorban a főhős alakjában. A nemesi származású, jólnevelt, iskolázott, szelíd

Canzio a vélt szerelem hatására kivetkőzik emberi mivoltából, elhagyja az őt szerető embereket (akik egyébként mind élő, de változatlan, mozdulatlan figurák), majd végül eljut a teljes lelki összeomlásig. Ezt a nagyívű változást a romantikus dráma egyik törvényszerű velejárójának kell tekintenünk. Ezzel a folyamattal párhuzamosan világnézeti változáson is keresztül megy. A kezdetben istentagadó, de egy világot létrehozó örök szellemben hívő Canzio a nagy fordulatok, lelkiismereti gyötrelmek és próbatételek után csupán az istenben talál lelki vigaszt, visszatér ahhoz az istenhez, melynek szellemében nevelkedett, de melyet később elhagyott.

A *Canzio* szereplői – híven a romantikus dráma követelményeihez – feketék-fehérek. Az egyik odalon a jó, a másikon a gonosz. A két erő összecsapásából végül is a jó kerül ki győztesen, akár emberéletek árán is. Kivi számára nem az ember sorsa volt a fontos, hanem a jósnak mint olyannak a diadala.

A nemzeti romantika hatása alatt írta Kivi a *Margareta* című kis jelenetet. Ez a történelmi egyfelvonásos arról szól, hogy egy fiatal tisztet a kedvese csatába küld, hogy harccal szerezze vissza elvesztett becsületét, mivel a tiszt egy harc nélkül feladott várból menekült el. Margareta tudja, hogy soha nem fognak találkozni többé, csak az égben.

A romantikus hazaszeretet jegyében fogant darabnak csupán a saját korában volt jelentősége, elsősorban a finn függetlenségi törekvések eszmehordozójaként. Túlságosan is fennkölt stílusa, változatlan jellemei, túlon túl direkt módon kifejtett mondanivalója miatt nem sorolhatjuk a jelentős Kivi-drámák közé.

Az *Alma* (finn női név) című egyfelvonásos a lelkierő megpróbáltatásának drámája. Motívumai ismertek más művekből is: távoli úton levő bátyját és kedvesét várja vissza a szerető lány. Alma anyja próbára teszi lánya lelkierőjét. Azt mondja lányának, hogy bátyja meghalt, szeretett nagypapja Törökországba megy harcolni, Kilian – a vőlegénye – eljegyzésre hívta meg, amelyet egy másik lánnyal tart. Alma bevallja, hogy szereti Kiliant, lesújtja a sok gyász hír, de nem törik meg. Az anya akkor felfedi az igazságot, amit Alma szintén higgadtan fogad: „Én nemesen és álmodozva állok”.

Egyértelmű Kivi mondanivalója ezekben a történelmi miniatűrökben. Nemeslelkű férfiakra és nőkre, szilárd jellemű emberekre van szüksége a társadalomnak, amely fel akarja küzdeni magát a szolgaságból az egyenjogú nemzet rangjára.

A romantika hatása érződik más, kevésbé súlyos veretű és mondanójú drámáiban, színműveiben is. A *Leo és Liina* című egyfelvónásosában különféle jóakarató segítők révén tudják meg a fiatalok, hogy kölcsönösen szeretik egymást, s így a kezdetben szomorú történet happy enddel zárul.

E drámacsoporthoz tartozik az alapötletét tekintve moliére-i vígjáték, a *Selma cselészövései*.

A kapzsi öreg Fokas el akarja venni feleségül Selmát, illetve a lány vagyonát. Selma viszont Kiliánt szereti, de az apa nem akar hallani sem házasságukról, s Fokasnak ígéri lánya kezét. Egy véletlen folytán (Fokas meg akarja fejtetni az esküvőről szóló szomorú álmát egy híres lapp álomfejtővel) alkalom nyílik arra, hogy leleplezzék Fokas igazi énjét az apa előtt. Az apa tudta nélkül megérkezik világcsavargó fia, Konrad, aki húga kérésére elvállalja a lapp álomfejtő szerepét. Selma elhívja apját, hogy titokban figyelje meg, amint Fokas az álomfejtővel beszél. Az „álomfejtő” két utat lát Fokas számára – szerény életmód és Selma keze, vagy gazdagság, nemesség, pompa és Thekla mint feleség (aki egyébként Konrad menyasszonya). Bár ez utóbbi esetben a túlvilági üdvösség nem nagyon látszik biztatónak. Fokast nem érdekli a túlvilág. E vallomás után Selma beküldi Fokashoz Theklát. Fokas Isten kezét látja a dologban. Végül is Fokas lelepleződik az apa előtt.

A darabban kulcsszerepe van Selmának, a talpraesett lánynak, valamint Taavetinek, a szolgálonak, akinek ügyeskedése révén a szerelmesek egymásra találhatnak. Nagyon jó a darab befejezése. Kivi nem viszi végig a cselekményt, hanem megelégszik az utolsó előtti lépés bemutatásával. Nem látjuk, hogyan nyeri el büntetését Fokas, mint szégyenül meg. Nem látjuk, hogy oldódik meg a szerelmesek problémája. Mindezek az elemek Moliére-nél megvannak, Kivi a cselekményt úgy bonyolítja, hogy biztosan tudjuk a boldog vég bekövetkezését.

AZ IDEALISTA KIVI

A *Kullerv*től kezdve Kivi nagy fejlődésen ment keresztül az idealizmus irányában. Ennek állomásait láttuk a romantikus drámákban. A *Szőkevényekben*, de még inkább a *Canzio*ban a megoldást, a megnyugvást a hit nyújtotta szereplők, de bizonyára Kivi számára is. Bár az idealista Kivi a *Canzio*ban egy pillanatra megtorpanni látszott, amikor Canzio a darab elején kifejti barátjának, hogy nincs isten. Canzio nem hisz a lélek halhatatlanságában, s ily módon mintegy fel is menti magát a további események alól. Ez a megtorpanás is inkább a hit támasza, hisz végül Canzio a sors vargabetűi után kényszerül visszatérni az istenhez.

A vallás, az emberi jószág, a hit megváltó, embert megváltoztató erejébe vetett hite két egyfelvonásosában fejeződik ki leghatározottabban. Az *Éjszaka és nappal* a dán Henrik Hertz lírai színműve (*René király lánya*) mintájára íródott. A dán eredetiben a vak lány a kedvesével találkozva visszanyeri látását. Kivi hétköznapiabb keretet ad a történetnek, egyúttal viszont lehetőséget teremt vallásos mondanivalójának.

A két szomszéd, ellenségeskedő halászcsalád gyermekei egymásba szeretnek. A szülők nem akarnak hallani a házasságról. Egy mélyen vallásos javasasszony, Kerttu, meggyógyította a vak Liisát, de erről csak a szerelme tud, még maga a lány sem. Kerttunak az a szándéka, hogy majd csak reggel, amikor a haragos, de együtt dolgozó két család visszatér a munkából, akkor veszi le Liisa szeméről a kendőt. Bízik abban, hogy ez az isteni csoda majd helyreállítja az egykori békét két család között. Így is történt, s Liisa térdre borul az Úr nagysága előtt.

A drámában nagy szerephez jut a természet. Állandóan a szép, *harmonikus táj*, a *világmindenség harmóniáját* dicsérik, egyúttal az Isten nagyszerű munkáját magasztalva. Félreérthetetlen Kivi szándéka, mondanivalója: az Isten teremtette természet mintájára legyen ugyanolyan összhang az emberek között is.

A *Lea* hasonlóképpen vallási jellegű dráma. Egy bibliai eseményt dolgoz fel (Lukács ev. 19. fej.). Leára és apjára, aki vagyonát nem a legbecsületesebb úton szerezte, nagy hatással voltak a Názáreti beszédei és tettei. Az apa az ő hatására szétszítja vagyonát, mert a lelki

tisztaság és a nyugalom mindennél fontosabb számára. Joas, a képmutató farizeus, aki Lea kezére, és mindennél inkább a lány vagyonára számított, a leány elszegényedésekor elhagyta Leát. Az apa – lelkiileg immár megtisztulva – hozzájárult, hogy Lea feleségül mehessen kedveséhez, Aramhoz.

Láthattuk, hogy Kivi nem foglalkozott kora társadalmi kérdéseivel. Művei (pontosabban drámái) eszméket képviseltek, s így nem egy színműve tkp. egy érzés, egy eszme, egy ideál dialogizált megformálása. Ami elsősorban izgatta Kivit, az az emberideál, az ideális ember megteremtése. Az ideális ember fő tulajdonsága a szeretet, a megbocsátás, hit – pietizmus. Az ember harmonikus viszonya a természethez fontos szerepet kap Kivi világában. Ez az ábrázolásmód azonban túlságosan egyoldalú. A mindennapi élethez kevés köze van. Kivi kora nem a lovagkor, hanem a kezdődő kapitalizmus (Finnországban!) időszaka a maga nagyon is konkrét és súlyos problémáival. A Kivi képviselte eszmény nem lehet egy társadalom megváltozásának mozgató ereje, de a társadalmi rend fenntartója sem. Ehelyett a túlságosan is általános és elvont eszmény-megfogalmazás helyett inkább van szükség ekkor a lényeges társadalmi szituációk, problémák felvetésére, ábrázolására, radikálisabb és gyakorlatibb látás- és láttatásmódra. Erre az útra tért a múlt századi finn dráma másik jelentős alakja, Minna Canth.

A XIX. század 70-es, 80-as éveiben a finn társadalom nagy változáson ment át. Új, addig az *ismeretlenség* homályában szunnyadó erők léptek a társadalom küzdőterére, amelyek a nemzeti romantika korában még *ismeretlenek* voltak, pl. a szegény rétegek, a nagyváros a maga problémáival, a munkásság. S e csoportokkal együtt alakultak ki az új problémák: társadalmi elégedetlenség, bérharcok, nőkérdés, a nő mint munkaerő és mint jövedelemforrás. A realista ábrázolásmód – hiszen világos volt, hogy az írók nem tudták sokáig kikerülni ezeket a súlyos gondokat – magával hozta a pesszimizmust és a szkepticizmust, mintegy a romantika és az idealizmus ellensúlyozására.

E kérdések irodalmi vetülete Finnországban nehezen valósulhatott volna meg külföldi hatások nélkül. A skandináv (főleg norvég)

hatás mellett lényeges szerepet játszott Zola, Maupassant, akiknek műveit az 1880-as években irodalmi körökben már olvasták. A skandinávok közül a norvég Björnson, Kielland, Lie, de elsősorban Ibsen, akinek *Nórjá*t 1880-ban bemutatta a Finn Színház.

Ilyen, dióhéjban vázolt körülmények előzték meg, ill. szolgáltak háttérül a finn realizmus egyik legnagyobb alakja, Minna Canth (1844–1897) tevékenységének.

Első két drámájában a társadalmi színezet csak annyira jön elő, amennyire a népszínműben lehetséges. A romantikus színezetű történetekben feketén-fehéren állnak egymással szemben a gonoszok és a jók, a gazdagok és a szegények. A történetek futtatása realisztikus. A nyelvi megformálásban érezhető a *Kalevala* hatása.

CANTH ÉS A MUNKÁSSÁG

A népszínmű-kísérletek után (melyekben már kidomborodott Canth demokratikus ideálja, csak a társadalmilag megfelelő megoldási formát nem találta meg) az író nő konkrét kérdéseket vetett föl, s törekedett e politikai, társadalmi kérdések megoldására is a maga sajátos módján. Ezek a kérdések (pl. a munkáskérdés, a nőkérdés, az értelmiség új és régi szárnyának összeütközése) előtte ismeretlenek voltak a finn irodalomban. Ez egyúttal mentegetőzésül is szolgálhat, hiszen csak saját tapasztalataira, meggyőződésére támaszkodhatott, esetleg külföldi mintákat vehetett figyelembe a megoldások kialakításakor.

Canth aktív társadalmi személyiség volt. Amikor 1882-ben a finn országgyűlésben kezdeményezték, hogy törvény biztosítsa a férjes nő keresetét, a hozománya feletti rendelkezési jogát, s ezt elvetették, Canthból a döntés nagy elkeseredést váltott ki. Az író nő nyilvánosan fejezte ki tiltakozását, s ezt a meggyőződését továbbfejlesztette drámáiban.

Canth az új eszmék hordozója és irodalmi életrekeltője volt. Drámáiban foglalkozott a nők társadalmi helyzetével, munkások-munkaadók ellentétével. Jó érzékkel választotta szét a munkások két rétegét, a lumpenproletárokat, akik a törvények biztosította

jogaikat pufogatva feleségük hozományából, valamint munkájából élőködnek, és a dolgozó munkásokat, akik ki vannak szolgáltatva munkaadóiknak.

A munkás felesége című dráma eredetileg *Homsantuu* drámája volt. Később azonban, nyilván a társadalmi problémák erőteljesebb ábrázolása miatt, Canth átdolgozta a művet, így megváltozott a címe is.

Johanna és Risto esküvőjével indul a dráma. Johanna a szokásoknak engedve férjhez megy Ristóhoz, bár tudja, hogy férje részeges, és viszonya volt Homsantuuval, a cigánylánnyal. Házasságuk alatt sem változott meg a férj, elherdálta Johanna hozományát, s abból él, amit Johanna keres alkalmi munkákkal. Van egy kisgyerekük, akit Johanna nem tud táplálni a szegénység miatt. Vappu – Johanna barátnője – hitelez az asszonynak. Risto a jog nevében elszedi az asszonytól az utolsó filléreket a piacon. Találkozik Homsantuuval, akihez megpróbál közeledni, de a cigánylány homokkal védekezik. Risto szemébe por hull, s megijednek, hogy a férfi megvakul. Homsantuu megígéri, hogy ápolni fogja Ristót, sőt nagyanyját is meggyógyi, hogy Risto velük élhessen. Közben Johanna otthon dolgozik, de Risto és ivócimborája, Toppo zálogba csapják a drága szövetet, hogy ihassanak. A gazdag Vörsky házaspár ennek láttán az asszonyra támad. Toppo bejelenti Johannának, hogy Risto elment Homsantuuval. Toppo megrendül az asszony szenvedése láttán. Az 5. felvonásban kiderül, hogy Johanna meghalt. Risto újra elhagyta Homsantuu-t. Risto el akarja venni Vapput feleségül. Amint készül, belép Homsantuu, pisztollyal a kezében. Toppo észreveszi a cigánylányt, elszalad, s hamarosan két rendőrrel tér vissza. Homsantuu lő, de nem találja el Ristót. A rendőrök lefegyverzik Homsantuu-t. Risto megnyugszik: „Hát tényleg áldásos dolog, hogy van az országban törvény és jog, ami őrzi az ember biztonságát”. Erre mondja Homsantuu: „A ti törvényeketek és jogotokat, ha-ha-ha, azokat kellett volna lelőnöm”. Risto a dolog végeztével kocsmába hívja a rendőröket. Vappu visszautasítja Risto közeledését: „Elégedjék meg azzal, hogy két nő életét összetörte”. Vappu magához veszi a kisgyermeket, hogy embert nevelhessen belőle. Vappu bízik abban, hogy majd a másvilágon Risto és a hozzá hasonlóak megkapják méltó büntetésüket. Risto nem veszi komolyan Vappu szavait, Toppóval kocsmába megy.

A munkásnő csupán passzív hőse a drámának. Ő mintegy háttér ahhoz a tanulmányhoz, amelyet Canth a semmittevő lumpenelemekről s azok „törvényes és jogban lefektetett támaszáról” kívánt megírni. Johannánál fontosabb személy a cigánylány, Homsantuu, hiszen a dráma legfontosabb, legforradalmibb 5. felvonásában Johanna már nem is él. Homsantuu személyében nemcsak a nő, hanem az elnyomott cigány faj képviselője is megtalálható, ami tovább

élezi az alapszituációt. Ugyanakkor ez a túl sűrített mondanivaló egy személyen keresztül nem is egészen szerencsés.

Canth az ellentétek egész során át jut el a végkövetkeztetésig. Ezek a az ellentétek: férfi (akinek jogai vannak, de kötelessége nincs) – nő (akinek csak kötelességei vannak); finn–cigány; gazdagok–szegények. Ez utóbbi ellentét-motívum nincs kellőképpen ábrázolva, mivel a gazdagok képviselői felszínesen vannak bemutatva, de néhány jól odavetett mondat, leginkább az „úriember” Vörsky szavai Johannához („Kuss, te ringyó!”) egyértelműen elítélő színezetet ad róluk, kiderül Canth állásfoglalása.

Canth társadalombírálata nagyon kemény. Ez egyrészt közvetlen, másrészt közvetlenül is megjelenik. Közvetetten az egész dráma kritika. Közvetlenül Homsantuu nagyanyjának szájából hallhatjuk a keresztények farizeuskodó ájtatosságának elítélését, akik jámborok, amikor templomban ülnek, de onnan kilépve a báránybőrből előugrik a farkas. A legadekvátabban fejeződik ki a bírálat Homsantuu szavaival, amikor az utolsó felvonásban négyszer ismétli el egymás után: „A ti törvényeteket és jogotokat, ha-ha-ha, azokat kellett volna lelőnöm”.

Canth ellene van a férfiuralmú társadalomnak, mivel a férfi sem erkölcsileg, sem szellemileg nem méltó helyzetére (gondoljunk Ristóra, Toppóra és az „úriember” Vörskyre). Megoldást ebben a drámában Canth nem kínál. Johanna meghal, Homsantuut letartóztatják. A darab jelentős, bár eléggé kevésbé hangsúlyozott figurája Vappu, aki élesebben lát társainál, határozottabb, mint a többi nő, és szembe tud szállni Ristóval is. Talán ő Canth eszményképe, s ha sok ilyen nő volna, lehetne remélni a változást. Canth nem mondja ki nyíltan, de ábrázolásából egyértelmű, hogy tkp. a nők sem érettek még arra, hogy érettük változások következzenek be, illetve, hogy ők legyenek a változások elindítói. Elég az első felvonásban az álszentekre gondolni, akik annak ellenére, hogy tudják Ristóról, hogy miféle hitvány alak, mégis rábeszéli Johannát a házasságra, a szokás miatt. A későbbiek folyamán is megróják Johannát, hogy folyton dolgozik, ahelyett, hogy templomba járna, s őt hibáztatják Risto henyéléseért, részegeskedéséért. Ezek az asszonyok képviselik a társadalmat,

a megrögződött szokásokat, ők maguk is elfogadják, hogy a férfinak joga van azt tenni, amit akar.

Risto ennek a társadalmi rendnek és a szokásoknak a megtestesítője. Nem tesz mást, mint él a törvény és a jog biztosította lehetőségekkel. S már ez a helyzet is döbbenetes erejű kritika. Risto nem érti, nem érzi, hogy helytelenül cselekszik. Szerinte Johannával szép házasságot éltek, hisz nem volt köztük egy hangos veszekedés sem. Szerinte Homsantuuvával is a törvény és a jog szerint jártak el. Canth felvilágosult, eszményi asszonya, Vappu is csak a másvilági igazságszolgáltatásban bízik.

A balsors gyermekei című drámájának témája a munkások (de ezúttal nem a lumpenelemek!) élete, kiszolgáltatottsága. Canth tehát folytatja társadalombíráló sorozatát, s témájául tűzi a kapitalizálódó finn társadalom egyik legégetőbb, korábban nem tapasztalt problémáját. *A munkás felesége*ben éppen csak felvetett szegény–gazdag ellentét itt már konkrétan a munkaadó és a munkás ellentétévé feszül, s ez adja a dráma alapkönfliktusát. Az elbocsátott munkások szembeszegülnek munkaadóikkal, s emiatt menekülni kényszerülnek. A feszültséget Canth még csak fokozza azzal, hogy bemutatja egy munkáscsalád életét, körülményeit (beteg gyermek, nélkülözés, a gyermek halála).

A drámában Canth a munkásnak mint társadalmi erőnek három típusát rajzolja meg. Kiindulási alapjuk egyforma, valamennyien munkájukból elbocsátott dolgozók. Természetszerűen láznak soruk, kiszolgáltatottságuk ellen, ki ösztönösen, ki többé-kevésbé tudatosan. A hangadó köztük Topra-Heikki, aki világosan látja az igazságtalanságot, tudja, hogy ez így nincs rendjén, valamilyen formában tiltakozni kell ez ellen. Tiltakozása azonban az ösztönös bosszúálláson nem jut túl. Előbb forró fejjel esik a munkát irányító mérnöknek, majd a rendőrség elől menekülni kényszerül. Az anarchista lázadás tipikus betyárromantikára jellemző módját eszeli ki (felgyújtja egy mások verejtékén, munkájából meggazdagodott paraszt portáját, pénzét elrabolja, hogy barátja beteg gyermekének gyógyszerert vehessen), s természetesen ő marad alul. Antti megfontoltabb figura. Megfontoltsága részint nyugodtabb természetéből, részint viszont a családos apa félnék aggodalmából fakad. Feleségén keresztül (Silja) erős

vallási hatás is éri. Mindezek ellenére vállalja a sorsközösséget a zendülőkkal, vállalja a harcot, bár helyzetük reménytelennek látszik. Kettejük mellett kulcsfigura a harmadik munkástípus, Jaara is. Ő a kezdeti lázadás után a bizonytalanságban, a bujdosásban megrémül, ijedelmét csak vallási öröklettel tudja megszüntetni. Ilyen vallási indíttatásból jut arra az elhatározásra, hogy feladja társait. A férfiaknak e jól megrajzolt együttesét finoman egészíti ki a nők kara. Közülük a legárnyaltabban megformált Antti felesége, Silja. Mélyen vallásos asszony, aki életét csak a Bibliában megszabott normák tudja elképzelni és leélni. Vallási meggyőződésből hirdeti: az erőszak ellen nem lehet erőszakkal fellépni. Megváltást csak az istentől lehet remélni. Gyermeke halálát, férjének és társainak letartóztatását is az istenben megnyugodva veszi tudomásul.

A dráma egy világnézeti konfliktus magvát is magában hordozza (ezt megtaláltuk *A munkás feleségében* is). A konfliktus a valóság és a vallás ellentétén alapul. A társadalmi gondokat azonban nem lehet vallási alapon megoldani. A dráma Antti feleségének, Siljának a szávaival zárul; s ebből láthatjuk, hogy a sok értelmetlen és számára érthetetlen csapás már az ő szilárd hitét is megingatta: „Hiszek. Segíts hitetlenségemben!”

A másik konfliktus, amelyet Canth a megoldás másik formájaként javasol: az ösztönös, egyéni lázadás, bosszúállás. Canth nem ismerte, nem ismerhette fel a helyes megoldást, a körülmények nem is voltak erre adottak Finnországban. Az a körülmény, hogy a munkások a rend képviselői ellen és nem a rend ellen léptek fel, érthető eszmei korlátokat tükröz. A Canth által bemutatott megoldás eredményét tekintve mintegy igazolja Silja szavait, miszerint az erőszak ellen nem lehet erőszakkal harcolni. Az erőszakos szembenállás ugyanis kudarcba fulladt. Canth becsületességére, tettekkészségére jellemző mégis, hogy a bizonytalanság ellenére is törekedett – a maga korában eléggé forradalmi – megoldást adni.

ELMÉLYÜLÉS A TOLSZTOJANIZMUSBAN

Canth eddigi drámáiban is láthattuk, hogy a szeretet mint megoldás jelentős szerephez jutott. Tulajdonképpen társadalombírálatának élet csökkenti ezzel. További munkásságára egyre inkább a szeretet és a hit életértékének elismerése jellemző. Az író elmélyül Tolsztoj szeretettanában, s annak hatása egyre inkább megnyilvánul. Legnyilvánvalóbban először *A pap családja* című drámájában jut kifejezésre.

Egy vidéki pap családjának felbomlását, majd újra egymásra találását mutatja be Canth. A két nagyobbik gyermek, Jussi és Hanna Helsinkiben tanul, s a pap vigyáz arra, nehogy a legkisebbik, Maiju kiszakadjon a családból. Maiju nehezen viseli a despota apa tartotta fegyelmet, s – régi vágyát elérendő – levelet ír Bergbomnak, a Finn Színház igazgatójának, engedje meg, hogy próbajátékon szerepelhessen. Közben megérkeznek a testvérek a fővárosból, s egyből összecsapás tör ki az apa és fia között. Az apa átveszi egy konzervatív vallási lap vezetését, hogy eredményesebben tudjon harcolni a feltörő új nemzedék, a fiatal értelmiség haladó eszméivel szemben. Meg akarja nyerni fiát, akinek jó írásai jelentek már meg. Jussi világnézeti különbségekre hivatkozva elutasítja az együttműködést. Hannát meg akarja fosztani a további tanulástól az apa, mivel a laphoz pénz is kell. Jussit ellenkezése miatt kitagadja, s vele megy Hanna is. Maijuhoz próbál az apa kedvesebb lenni, de egy adódó alkalommal Maiju megszökik, éppen Jussi barátjának segítségével. A fiatalok Helsinkiben laknak. Jussi éles cikket írt apja lapja ellen. Maiju az előadásra készülődik. Alighogy Maiju elment a színházba, beállít Jussiekhez az apa. Jussi azzal vádolja apját, hogy elnyomta a családot, s el akarja hozni Maijut a színházból. Jussi barátja üzen, hogy Maiju játéka fényesen sikerült. Maiju hazatér, s ahogy apját meglátja, elájul. Az apa, aki szintén tanúja volt lánya ünneplésének, békejobbot nyújt gyermekeinek, belátja hibáit. Bár elveik különböznek, a szeretet megoldja az ellentéteket. A szeretet még a szabadságnál is előbbre való, mondja a dráma végszávaiban Hanna. Erre Jussi kissé kételkedő („A szerelem?”) kérdésével zárul a dráma.

A dráma egyúttal színhelyváltás is, egy értelmiségi család keretein belül kerít sort a világnézeti összeütközés bemutatására.

Dramatikailag Canthnak ez a drámája is érett. Szellemes és gyorsan pergő replikák viszik előre a cselekményt. A régi és az új világnézet közötti ellentétek feloldása a szeretetben azonban inkább emlékeztet a későbbi idők happy enddel végződő darabjaira, amelyek Canth korában még nem léteztek. A dráma egyébként tele van

remek dramatikai szituációkkal (pl. a fiatalok színjátszás-imitációja, a pap feleségének félénk, szeretettel teli ellenkezése férjével a gyermekek érdekében stb.), ugyanakkor szentimentális békülési jelenetek a nagy drámai összezsapások után. Nem hiába mondta róla Koskimies, a jelentős finn irodalomtörténész, hogy a korábbi drámákhoz s a következő drámákhoz viszonyítva *A pap családja* – tartalmi újdonsága és világosan érthető mondanivalója, a benne ábrázolt feszültség ellenére – nyugodalmas, kellemes komédia. Hozzátehetjük még, nem harsány, hanem szolid, helyenként szentimentális komédia.

A régi és az új összeütközése előkerül Canthnak más drámájában, később írt egyfelvonásosában is (*El hazulról*), itt a megoldás az előzőnél jóval radikálisabb. A darab maró leleplezése a vidéki feltörekvő, polgárosodó rétegek, a vidéki értelmiség életének. Az úrhatalom, de belülről teljesen üres polgárosodó kereskedő család lánya, Fanny nem bírja ezt a külső csillogáson, a mások kicsinyes utánzásán, illetve a másokon való túltevésen alapuló, szellemileg ugyancsak törpe emberek fenntartotta légkört, s tanítónői oklevéllel kezében egy másik faluba költözik, ahol bízik még egy szebb, emberibb, képzeteltől mentesebb világban.

Hasonló jellegű, de sokkal enyhébb megfogalmazású két vígjátéka: *A spirítusista szedécs* és *A sysmä-i lány* (ami megfelel kb. a magyar 'Bugac' vagy 'Csajágaröcsöge' fogalmának). Ezek az egyfelvonásos darabok inkább oktató, felvilágosító jellegűek, kedves humorral vannak megírva, de értékük nem sokkal több. Tulajdonképpen kitérő, mintegy alkotói szusszanás a nagyobb horderejű művek írása közben.

S a nagyobb ívű munkák áttekintése során láthatjuk Canth elmélyülését a lelki szituációk feltérképezésében. Egyfelől ez (nem utolsósorban Ibsen hatására, akinek *Nórjá* mintájára írta a *Sylvi* című drámáját, s amelyben nem sokban tért el norvég elődjétől), másfelől azonban a tolsztojanizmusval való egyre mélyebb azonosulás vezette az írónőt a társadalmi problémák ábrázolásától a lelki folyamatok tükrözéséig. Ez egyrészt már a *Sylviben* észlelhető, de legteltesebben Canth utolsó drámájában érhető tetten, az *Anna-Liisában*.

A titokzatosan szomorú Anna-Liisa Johannes-szel kötendő házasságára készül. Úgy tetszik, mintha állandóan félne valamitől, még Johannes szerelmi vallomását

is nyugtalanul hallgatja. Megjelenik egy öregasszony, Husso, aki bejelenti, hogy megjött a fia, Mikko, és feleségül kívánja venni Anna-Liisát. Husso elmondja, hogy korábban a lány már Mikkónak ígérkezett, és Mikko követeli a sajátját. Megtudjuk Hussótól, hogy Mikko korábban béres volt, szerette Anna-Liisát, s szerelmükből gyermek is született, de közben Mikko eltávozott s Anna-Liisa megölte a csecsemőt. A dologról csupán Husso tudott, ő segített Anna-Liisának. Anna-Liisa attól fél, hogy Johannes tudomást szerez mindenről. Várja, hogy megtörténjék a templomban a kihirdetésük, s akkor már nem zavarhatják meg. Johannest óvja a Mikkóval való találkozástól. Mikko és Anna-Liisa valamint Johannes „trilógja” tovább növeli a homályt a kívülállók számára. A második felvonásban Mikko és Anna-Liisa párbeszéde sem hozza meg Mikko számára a kívánt eredményt. Az egykori szerelmesek egymást kárhoztatják a törtétekért. Johannesnek gyanús a helyzet, de aztán az apa megjötté étellel-itallal (az eljegyzésre készül) elodázza a botrány kitörését. Mikko azonban ki akarja csikarni a döntést, s elmondja Anna-Liisa apjának, akinek ő korábban bérese volt, hogy kapcsolata volt a lánnyal, de a szülők ezt nem hiszik el neki. Husso elmondja, mi is történt, Anna-Liisa nem tud szólni sem, de a szülők ostoba rágalomnak tartják a hallottakat. Végül Anna-Liisa bevallja tettét. Az apja csaknem megöli a lányt. A harmadik felvonásban Anna-Liisa szinte élő holt, nem lehet hozzá szólni sem. Közben a templomban ki is hirdették őket, a pap is eljött hozzájuk. Összegyűlik az ünnepségre meghívott vendégsereg, már csak Anna-Liisa hiányzik. Végül ő is megjön: „Éljen bennünk az Isten szent lelke!” Bár a szülők és Mikko is próbálják megakadályozni, Anna-Liisa mindenki előtt bevallja nagy bűnét. Az emberek körében nagy a csodálkozás, hiszen Anna-Liisát mindenki csendes, szerény, jóra való lánynak ismerte. A vallomás után Anna-Liisa megkönnyebbül, s élete legboldogabb pillanatait éli át. Ehhez az érzéshez csatlakozik a pap is, aki üdvözliz az Úr nagy tettét, amelyet a lány lelkében véghez vitt. Az esperes szavai mindenkire hatottak, s az ünnepelni összegyűlt tömeg sok boldogságot kíván Anna-Liisának. Anna-Liisa mindenkitől elbúcsúzik, és emelt fővel indul a börtönbe. Az esperes szavaival zárul a dráma: „Ő az örök élet útját járja. Boldog lény.”

A finn irodalomtörténészek az Anna-Liisát tartják Canth legkiemelkedőbb drámájának. Szerkezetét tekintve szinte iskolapéldának tartható, és a belső feszültség ott remeg a dráma első szavától az utolsóig.

Megoldásában Canth továbblép *A pap családja* drámánál is. Ott még az emberek egymás iránti szeretete megold minden problémát, az *Anna-Liisa*-ban ez az erő már kevésnek bizonyul. Sem Mikko szerelme Anna-Liisa iránt, sem Johannes és Anna-Liisa szerelme nem képes megoldania válságot. A kérdés, persze, az, hogy ez a lelki válság miért robbanhatott ki. Mikko a dráma előtörténetében Anna-

Liisa apjának volt bérese. Szerelmük nyilvános vállalása lehetetlen volt, éppen a köztük levő társadalmi korlátok miatt. Itt a háttérben tehát társadalmi probléma húzódik meg, az a kiváltó ok. Anna-Liisa és Johannes szerelmét rangbéli ellentét nem akadályozza, az együttes boldogságot mégsem érik el, mivel Anna-Liisa nem elég bátor felfedni titkát. Szerelme inkább menekülés, mintsem valódi érzés. Nem akar, nem tud vagy mer szembenézni múltjával, nem tudja vállalni azt. Erre az ember önmagában gyöngé lény. A lelki megnyugvást, a megtisztulást csupán isten segítségével érheti el. Minna Canthnak ez a végső mondanivalója.

A szeretet, legyen az emberi vagy isteni, tehát sorra megoldaná a problémákat? Bizonyára Canth is belátta, hogy nem. Az írónak az volt az elsőrendű mondandója, hogy a lelki békét biztosítsa magának az ember. A lelki béke aztán kihathat akár a társadalmi problémák megoldására is. De ez már csupán feltevés, s mintegy védőbeszéd az író mellett. Minna Canth ugyanis, aki oly világosan látta Finnország súlyos gondjait, s oly élesen ábrázolta is azokat, nem nyugodhatott bele ilyen megoldásba, amelyet végső soron javasolt. Kialakulásában, meg hasonlításában viszont közrejátszhatott a sok kudarc, az eredménytelenség, amely Canth harcát követte. S a finn irodalomban, illetve drámában csak sokára jelentkeztek olyan új erők, amelyek ezt az általa megkezdett harcot következetesen végigvitték volna.

(1976)

JEGYZETEK A FINN KULTÚRÁRÓL

A Kultúrmunkások Szövetsége és helye a finn kulturális életben

A finn művészeti, irodalmi életben gazdag hagyományai vannak a baloldali szervezeteknek. A munkásmozgalom föllendülésével párhuzamosan jelentek meg – kezdetben ugyan kis számban és elég rapszodikusán – hetilapok, melyek a munkásság, a munkásmozgalom kulturális igényeit voltak hivatva kielégíteni. Az első világháború előtt mindössze néhány ilyen vállalkozás tartotta fenn magát hosszabb-rövidebb ideig. Szépirodalmi és kultúrpolitikai kérdésekkel foglalkozó baloldali beállítottságú lapok, folyóiratok inkább a két világháború közti időszakban jelentek meg. Ez a megújulás, erősödés szoros összefüggésben volt a kor társadalmi, politikai és nem utolsósorban gazdasági kérdéseivel.

A harmincas évek elején egyszerre két fontos, rangos folyóirat kezdte meg működését, a *Tulenkantajat* (Tűzvivők) 1932 és 1939 között és a *Kirjallisuuslehti* (Irodalmi lap) 1932-től 1938-ig. Az elsőnek főként a szociáldemokrata párt, az utóbbinak pedig az illegális kommunista párt volt mind anyagi, mind szellemi, eszmei támogatója. A kéthetente megjelenő *Kirjallisuuslehti* munkatársai közé sorolhatta a finn irodalom olyan jelentős alakjait, mint T. Pekkanent, H. Hämäläinent, I. Uurtot, E. Diktoniust, P. Haanpää, K. Valat, akiknek neve ismerően csenghet a magyar olvasó előtt is. A folyóirat kezdettől fogva a szocialista eszmék hordozója volt, s hamarosan rátalált a marxista vonalra. Ennek következtében néhány nem marxista gondolkozású munkatársa meg is vált a laptól (Pekkanen, Hämäläinen). Helyükbe újak, fiatalok jöttek, akik 1936-ban megalapították a legjelentősebb baloldali művészeti csoportot, a *Kiilat* (Ék). Ezek a fiatalok, A. Turtiainen, E. Sinervo, V. Kajava, elsősorban egy-két versantológia jóvoltából nálunk is eléggé ismertek.

E művészeti szervezetek és a demokratikus, baloldali lapok programja a békéért folytatott harc, valamint a fasizmus elleni küzdelem volt. A baloldali művészeti orgánusok viszonylagosan rövid életük ellenére nagy hatásúak voltak, mind korukban, mind pedig utóéletükben. Napjaink haladó kulturális folyamataiban is sok erőt, támogatást merítenek belőlük.

A háború utáni idők finn kulturális életében a baloldali kultúra súlya csökkent. A kultúrpolitika irányítása a polgári pártok, illetve az ő igényeiket kielégítő, nézeteiket terjesztő-népszerűsítő lapok, folyóiratok hasábjaira tolódott át. Finnországban jelenleg a *Parnasso* a legjelentősebb irodalmi, kulturális folyóirat. Ez azonban távol áll attól, hogy a baloldal művészeti elvárásait kielégítse. Csekély mértékben kapnak benne szót baloldali művészek, illetve a haladó erők kultúrpolitikai elképzeléseit ismertető írások. Emellett jelentős kulturális szerepet vállal a legnagyobb finn napilap, a *Helsingin Sanomat* is, mely azonban – bár elvileg párton kívüli – valójában a polgári pártok szócsöve. A baloldali napilapok, a *Suomen Sosialidemokraatti*, valamint a kommunista párt lapja, a *Kansan Utiset*, már terjedelmében sem vetekedhet a jobboldal és a polgári pártok fórumaival.

Ennek az egyoldalúságnak az ellensúlyozására alakították meg 1973. augusztus 30-án a *Kulttuurityöntekijöiden Liittot* (KTL), azaz a Kultúrmunkások Szövetségét, melynek tagjai alkotóművészek, a kultúrpolitika területén tevékenykedő haladó gondolkodású emberek.

A Kultúrmunkások Szövetsége fontos feladatának tekintette egy, a Szövetség eszméinek megfelelő, azokat minél szélesebb körben terjesztő és a munkásokkal való kapcsolatot ily módon is fenntartó folyóirat létrehozását, mely a munkáskultúra, a munkásművelődés kérdéseivel is foglalkozik, s közli a baloldali művészek alkotásait. A folyóirat neve *Kulttuurivihkot* (Kulturális Füzetek). A Füzeteket a Szövetség harci fegyverének tekinti. Ezt szögezi le a Szövetség vezetősege a Füzetek első számának vezércikkében. „A Kultúrmunkások Szövetsége – a munkásmozgalom része” című, már címében is sokatmondó vezércikk ismerteti a Szövetség célkitűzéseit.

A Kultúrmunkások Szövetsége megalapításának egyik nem leenyegtelen mozzanata az volt, hogy alapítóinak véleménye szerint

a művészetben nincs helye annak a polgári kultúrának, mely az antiregényt, az antiszínházat, az erőszak csodálatát, a pornótól a Jézus-mozgalomig terjedő skálájú különös mámor- és kábítószer-kultúrát propagálja. A Szövetség megalapítói e „kultúra” térhódítása mögött a monopóliumok befolyását látják, ezért a kultúra területén széles, demokratikus front létrehozását tűzték ki célul.

A Szövetség internacionalista jellegét bizonyítja az a szándék, hogy szembeszáll a szovjetellenességgel és az antikommunizmussal, s a maga részéről és eszközeivel ezt – elvi írárok közzlése mellett – úgy kívánja elérni, hogy rendszeresen publikál a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió nemzeti kultúráját bemutató szemelvényeket vagy elemzéseket. Elemző jellegű tanulmányokban a marxizmus–leninizmuson alapuló művészeti és kulturális élet jelenségeit készülnek vizsgálni.

Hogy a programadó írásban vázolt célkitűzéseket mily mértékben és formában sikerült ezidáig megvalósítani, azt az eddig megjelent folyóiratok alapján állapíthatjuk meg.

A KTL-nek számos olyan tagja van, akik vezető szerepet játszanak Finnország kulturális életében. Ők valamennyien aktívan támogatják a Kulturális Füzetek munkáját. Köztük van Matti Rossi, aki 1978 óta a Füzetek főszerkesztője, Pentti Saaritsa, Raimo Hartzell, Aulikki Oksanen, Daniel Katz, Marja-Leena Mikkola, a zeneszerzők közül Kaj Chydenius, a képzőművészek táborából T. Tapiovaara és mások.

Nagy súlyt helyeznek az ideológiai munkára. Csaknem valamennyi számban olvashatunk elvi jellegű cikkeket, melyekben a baloldali kultúrmozgalom feladatait határozzák meg. Ezek az írárok azonban nem közelítik meg az irodalmi publikációk színvonalát, gyakran ütnek meg merev, brosúraízű hangot. A vezércikkek színvonalában az utóbbi egy-két évben javulás állt be, mióta az ismert költő és műfordító Matti Rossi, a Füzetek főszerkesztője írja őket. A KTL keresi az együttműködést egy demokratikus kulturális front keretén belül, ám ezt az ideológiailag bizonytalan partnerek miatt nehéz megvalósítani.

A mozgalom fél évtizedes fennállása után megvonhatta a múlt mérlegét és vázolhatta a jövő feladatait. Az 1978/8-as számban megállapították, hogy kezdetben a mozgalom és a folyóirat egy naivan konkrét szintet képviselt, melyről azonban fokozatosan eljutottak az általánosabb, elvi absztrakt szintre. A jövőben vár rá a legnehezebb feladat: az absztrakttól eljutni a konkrétig. Ennek egyik módja, hogy minden eszközzel megmutassák, milyen a mindenkori finn társadalom.

A valóság ábrázolására sorozatokat indítottak, melyekben a finn társadalom problémáit, gondjait mutatják be. Sokat foglalkoznak a munkásság, az ifjúság helyzetével. A Füzetek megelégszik ennek kapcsán a látélet kiállításával. A szociológiai alaposságú elemzéseket jól kiegészítik a munkásság felé forduló költők versei. Sironen, akinek néhány verse esztendőkkkel ezelőtt magyar lapokban is napvilágot látott, így ír *Cementgyár* című versében: „*éjszaka van és az igazgatók alszanak / csak néhányan vagyunk / mi rakjuk ki és be az éjszakai kocsikat / néhány mocskos-szájú széles pofa*”. Rossi egyenesen megkérdőjelezi a fennálló társadalmi rend létjogosultságát: „*el kell-e tűrni az országban a pénz elszórt bűvőhelyeit / és a létfontosságú ipar számára haszontalan monopóliumokat*”.

Sokat foglalkoznak a kulturális élet haladó, követendő jelenségeivel, részletesen elemzik a finn film, a festészet, a zene haladó irányzatait.

A finn irodalmi szemelvények mellett jelentős helyet foglal el a világirodalom. Mind külpolitikai írásaikban, mind pedig a világirodalmi szemelvényekben a harmadik világ, az egyre inkább forradalmasodó Latin-Amerika és Afrika iránti érdeklődés figyelhető meg. A világ politikailag forró területeit gyakran mutatják be, riportokon túl versekben is. Különös hangsúlyt kap a Chilével való szolidaritás. Chilének Rossi egész kötetet szentelt, mely kötet egyes versei előzetesen a Füzetekben jelentek meg. A halálában híressé vált énekes, Victor Jara emléke tér vissza több versében („...*azok kitépték kezéből a gitárt / és összeroncsolták tenyerét / a fegyveraggal szúrták szét ujjait / és üvöltöttek, énekelj, ha győzi a hangod, / és ő felkelt a földről, és bírta még a hangja, / gitár*

nélkül énekelte azt az ismert győzelmi dalt, / énekelt, kezével nem törődve, / amíg csak a puskaagy szájába és tarkójára nem csapódott / és a dal utolsó szavai beleolvadtak a vérsobogásba, / és Victor Jara meghalt, újra volt valaki, / akít megöltek bár, de megtörni nem tudtak”).

Kuba, Nicaragua, Vietnam, Etiópia, megannyi szenvedés sújtotta szeglete a földnek – mely a forradalom útjára lépett. Bár a sok latin-amerikai szemelvény Matti Rossi személyes érdeklődésével is magyarázható.

A KTL együttműködési szerződést kötött a Szovjet Művészek Szövetségével. A Füzetekben a szovjet irodalom már addig is jelen volt (Ajtmatov, Juvan Sesztalov, Szimonov, Raszputyin, Belov). A többi szocialista ország irodalmának bemutatása terén még vannak pótolnivalók. A magyar irodalomról Szopori Nagy Lajos írt figyelemre méltó tanulmányt, melyet Illyés, Weöres és Juhász Ferenc versei kísérték. Rossi a magyar líráról írva hiányolja József Attila verseinek fordítását. Az említett három költő mellett egy korábbi szám-ban Nagy László egy verse olvasható.

(1980)

JANUS-ARCÚ FINN LÍRA

Csaknem közhely, ha leírjuk, hogy a finn irodalmat hosszú időn át szinte csak a *Kalevala* jelentette számunkra. Aztán Képes Géza 1969-ben kiadta a *Finn versek és dalok* című válogatását, melyet később (1973-ban) egy kevésbé sikerült antológia követett (*Finn költők antológiája* – válogatta Fábián László), s ezzel egyidőben, majd több kiadásban is napvilágot látott Jávorszky Béla válogatásában (és saját kiadásában) a *Távolba futó utak* című kötet, mely napjaink finn líráját tette asztalunkra. Most viszont szinte egyidőben két antológia¹ jelent meg, hogy számot adjon századunk, illetve napjaink finn költészetéről.

Kereken két tucat költő sorakozik föl a két válogatásban, közülük öten: Manner, Anhava, Haavikko, Saarikoski, Laine mindkét kötetben szerepelnek, jelezvén, hogy a válogatók (Jávorszky Béla és Gombár Endre) fontosnak tartják őket a finn irodalomban. Az egyezést tovább fokozza, hogy Anhavától, Haavikkótól és Saarikoskitól több olyan verset is olvashatunk, melyek mindkét válogató jóvoltából belekerültek a kötetbe, természetesen más-más fordításban. (Csak még egy kis statisztika: Jávorszky 21, Gombár csaknem 50 Anhava-verset válogatott, ebből 8 megegyezik; Havikkónak 39, illetve 44 verse közül 9 közös; Saarikoskitól 36, illetve 27 olvasható, ebből 6 mindkét antológiában.)

Joggal merülhet föl a kérdés, nem sok-e a két antológia, így egyszerre: nem lehetett volna összehangolni a kiadói, szerkesztői-válogatói terveket? Azt hiszem, jól van ez így. Mint szakmabelinek, örül a szívem a két kötet láttán, mint elfogulatlan irodalomolvasónak pedig izgalmas élményt nyújt a válogatások szempontjainak, anyagának összevetése.

¹ *A táj változásai. Finnországi modern költők antológiája* (Magvető, 1980, 249 oldal), *Visszhang az erdő faláról. Tízennégy finn költő.* (Európa, 1981, 256 oldal).

Jávorszky kötete (*A táj változásai*) a modern finnországi lírát mutatja be, ami nem egyezik a modern finn lírával. A kétnyelvű országban jelentős svéd nyelvű irodalom is van, sőt, mint azt Jávorszky az Előszóban föl is vázolja, a svéd nyelvű költészet nagy hatással volt a finn nyelvű líra fejlődésére. Ezzel szemben Gombár megmarad a finn lírikusok mellett. A két kötet mindenkit tartalmaz, aki „számít” a modern finnországi irodalomban. Ami különösen öröndetes, hogy szakítottak a korábbi gyakorlattal, nevezetesen, hogy a kevésbé jelentős költők arányosan kevesebb, nem ritkán egy-két verssel szerepelnek az antológiákban, mintegy háttérrel szolgáltatva az irodalom vezéregyéniségeinek. A kevés számú vers azonban inkább csak arra volt jó, hogy valamiféle statisztikát javítson, az adott költők megismerésére egyáltalán nem nyújtott lehetőséget.

Ahány válogató, annyiféle a válogatás, ez természetes, sőt az volna természetellenes, ha másképpen volna. „Megírva, készen a kozmosz” – írja a svéd nyelvű Gunnar Björling.

Milyen a világ, a világmindenség Finnországból nézve? A táj sivárrá változott: pusztulás, üresség, némaság, magány, idegenség. Diszharmonia odakint, ugyanaz idebent. Széttöredezett a világ, széttöredezett a költészet is. Nehezen érteni a valóságot, nehezen érteni a költő szavát. Leginkább a hangulat érhető tetten, a szavak keveset mondanak, s amit mondanak, nem mindig meggyőző. Hat évtizede beszélhetünk modern finnországi líráról, hat évtizede tart valamiféle költői „nyüglődés”. A költő – akitől joggal elvárhatnánk, hogy „az adott világ varázsainak mérnöke” legyen – itt „magányos bárka ... a magányosság tengerén”, akit teljesen leköt a „hasztalan menekülés magamtól magamnál magamhoz” (Heikkilä), aki „idegen ebben az országban” (Södergran), aki az én bűvkörében forog („magam után vágódok”, „gyakran vizsgáltam magam fényben és sötétben ... / de hibát nem találtam” – Haavikko). A költő csapong a valóság és a szándék között. Anhava megkísérli a harmonia utáni vágy és a valóság közötti ellentmondás föloldását: „a költőnek másként kell rendbe tenni a földet, / mint az uralkodónak vagy az istennek... / mérd meg a szavakat...” De ugyanez az Anhava másutt a másik végletbe csap át: „egyre nehezebb lesz / mondani valamit”.

A sötétség és a magány ellenszere a szerelem, vallja erotikus verseiben Rossi. A finn irodalom egyik legérdekesebb, legsokoldalúbb alakja, Manner, a kilátástalanság elől spanyol hangulatokba, a kísértetek misztikus világába és a zenébe menekül.

Ugyanakkor a modern finnországi líra kezdetétől fogva jelentkezik a lázadás hangja. Björling, de főleg Diktonius, illetve a maiak közül Saarikoski költészetében. Saarikoski a mindenség igényével lép föl: Finnország problémái, léte, sorsa foglalkoztatja. *Nem bocsátok meg nekik* című verse mintha Diktonius *Ave Caesar!*...-jának volna parafrázisa („nem, nem adunk kegyelmet”), amikor azt írja: „*Mi visszük őket a vállunkon, nem kell hát mást tennünk, csak kiegyenesedni, és mind lepotyognak, csak ki kell nyitnunk a szánkat és ők elhallgatnak, s újra madár dalol, újra zöldbe borulnak a fák*”. Jávorszkynek – ha egyáltalán ez volt a célja – sikerült komor képet festenie a finnországi líra állapotáról. Válogatásában a finnországi modern költészet a nihil költészete, az elidegenedés, a reménytelenség adja meg az alaphangot. Nem vagyok azonban meggyőződve arról, hogy mindez valóban kifejezi a Finnországban élő emberek életérzéseit, inkább valamiféle költői divat követésének érzem. Ha így van „megírva a kozmosz”, akkor jaj nekünk.

Szerencsére „az erdő faláról” némileg kedvezőbb „visszhang” verődik vissza. A Gombár Endre válogatta kötet – *Visszhang az erdő faláról* – alapélménye a természettel való azonosulás, a természetnek mint minden élet kiindulópontjának s a reménytelenség föloldójának vállalása. A panteisztikus világkép még azok líráját is emberközeli, humánusabbá teszik, akiktől *a táj változásai*ban elidegenítő-elidegenedő verseket olvashatunk.

A modern finnországi lírát – s ez mindkét kötetre érvényes – a teljes formai kötetlenség jellemzi. Dívik a szabadvers, a prózavers, itt-ott a képvers. A világban uralkodó káoszt hűen adja vissza az asszociációk sokszor már-már érthetlenné fajuló sorozata. A költészet elszürkülését mi sem jellemzi jobban, mint a párhuzamos fordítások többnyire szinte szó szerinti egybecsengése. A két kötet fordítói általában tartották magukat az eredeti színtelenséghez, csupán Képes Géza és Tandori Dezső akart (és tudott) túllépni legalább

egy-egy szellemes, bravúros fordulat erejéig a hétköznapivá szürkült lírai nyelvezeten.

A hétköznapiság erény is lehet. Elsősorban ebből a szempontból feltétlen nyeresége Gombár kötetének, s így az olvasónak is, Mäkelä, Mukka és Tabermann egyszerű, emberi – s nem utolsósorban – érthető lírája. Az ő költészetük nemcsak önmagukért való, hanem azoknak az embereknek és azokról az emberekről szól, akik egyelőre „*egyásban csupáncsak / potya parkolóhelyet keresnek*” (Tabermann), de legalább rátalálnak egymásra. Lírájuk talán a finn költészet reményteljesebb szakaszának nyitánya lesz.

(1981)

MAGYAR NYELVŰ KALEVALÁK

Aligha van még egy olyan alkotása a világirodalomnak, melynek anynyi magyar fordítása készült volna, mint a finnek *Kalevalájának*. Hogy mit jelent a *Kalevala* a finnek számára, azt aligha kell ecsetelni. Ennek a nagyhatalmak (svéd és orosz) árnyékában élt népnek a függetlenségi mozgalma számára a *Kalevala* s a mögötte kimeríthetetlen szellemi forrásként buzogó népköltészet kovászként szolgált a múlt század első harmadától kezdve, és egyúttal a világba való kilépés lehetőségét is megadta ennek az eladdig szinte ismeretlen népnek.

Elias Lönnrot, tanult hivatása és szakmája szerint orvos, északkelet-finnországi állomáshelyéről indulva hosszú esztendőkön át gyűjtötte a finn nép körében akkor még élénken élő epikus énekeket, de lírai dalokat is. A már régtől ismert kalevalai hősök, Väinämöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen, Kullervo és mások köré csoportosuló epizódok lassan-lassan egy nagy kerek egésszé álltak össze. Lönnrot, aki tudós alapossággal gyűjtötte föl a nagy énekmondók ajkáról a szebbnél szebb runókat, az eposz összeszerkesztésekor maga is a kalevalai világ nagy énekesének bizonyult. A több mint húszezer soros *Kalevalát* úgy formálta egésszé, hogy ő maga százegynéhány sor szerzésével összekötötte a csak lazán vagy tán egyáltalán nem kapcsolódó motívumokat.

Az eposz összeszerkesztésekor Lönnrot azonban egyéb, s a fenténél lényegesen nagyobb mérvű változtatásokat is végzett. Mint anyagának szuverén ismerője, az azonos motívumok legszebbnek ítélt sorait gyúrta össze, tudatosan szabályozta az epikus énekek verstanilag valószínűleg közel sem szabályos formáját, és stilizálta az egyes runók nyelvezetét is.

A *Kalevala* első változatát Lönnrot 1835-ben jelentette meg *Ős-Kalevala* (*Alku-Kalevala*) címmel; ez harminckét énekből állott. Csaknem másfél évtizeddel később látott napvilágot a végleges *Kalevala*

(1849), immár ötven ének terjedelemben. Megjelenésével azon nyomban megkezdődött diadalútja is.

Reguly Antal, aki a múlt század harmincas éveinek végén, negyvenes éveinek elején Finnországban tartózkodik, hogy finn nyelvkonaink nyelvével és kultúrájával ismerkedjék (s mintegy erőt és ismereteket szerezzen későbbi, nyugat-szibériai útjához), az elsők között fog neki a *Kalevala* lefordításának. Eredeti szándéka ellenére csak néhány ének lefordításával készült el, mivel elhivatottsága kelet felé szólítja. Reguly még az *Ős-Kalevala* alapján dolgozott.

Az első teljes magyar nyelvű *Kalevala* megjelenése 1871-ig várat magára. Barna Ferdinándé a kétségtelen érdem, hogy vállalkozott a finn eposz átültetésére, ugyanakkor vállalkozásának eredménye pusztán tudomány- és fordítástörténeti adalék. A magyarországi finnugor nyelvészeti kutatások megteremtője, Budenz József így vélekedett Barna fordításáról: „(Barna) magyarul sem tud olyan jól, mint a *Kalevala* fordítójának tudnia kellene. Ő nem elég költő ehhez”. Nyilvánvaló a német fordítás hatása is. Ugyanakkor megállapítható, hogy az eredetinek sem az értelméhez, sem pedig versalakjához nem köti magát. Ez utóbbi észrevétel Vikár Bélától származik, aki később, négy évtized múltán, előrukkol azzal a *Kalevala*-fordítással, amely hosszú időn át meghatározza a *Kalevaláról* alkotott képünket.

E kritikai megjegyzéseknél álljunk meg egy pillanatra. A fordításokkal szemben alapvető követelmény a tartalmi hűség, amin természetesen nem szó szerinti fordítás értendő. A verses műfajok átültetésekor ugyanakkor az eredeti alkotás formai jegyeire is figyelemmel kell lennie a fordítónak. Melyek a *Kalevala* formai sajátosságai?

A Lönnrot szerkesztette *Kalevala* legjellegzetesebb sajátossága a gondolatritmus, az alliterációgazdagság, valamint a 8 és 9 szótag-számú sorok, melyekben többen igyekeznek időmértékes verslábakat kimutatni. Az eredetileg hullámszó hosszúságú sorok egységesítésekor valószínűleg a klasszikus eposzok formai tökéletessége lebegett Lönnrot lelki szemei előtt. (A kalevalai runókat énekelve adták elő. A dallam szerkezete állandó volt, a különböző terjedelmű sorokat hozzáigazították a dallamhoz. Nem a szótagszám,

hanem a sor hosszúsága, az egyes szótagok időtartama s ezek egy soron belüli összidőtartama volt mérvadó.

Tudjuk, hogy Vikár évtizedekig készült a fordítás roppant munkájára. Gyűjtőutakon vett részt Magyarországon és Finnországban, hogy mind a magyar, mind a finn népköltészetben jobban elmerülhessen. A fordítást tudósok, költők egyaránt nagyra értékelik. Kosztolányi egyenesen a magyar szókincs gyűjtőmedencéjének, olvasztótégelyének nevezi a magyar *Kalevala* nyelvét. A dicséretnek melletten azonban bíráló megjegyzések is hangot kaptak, például a túlságosan tájjellegű szavak (*íperedő, kukaszél, máncorog*), vagy az irodalmias, sőt tudós ízű kitételek („*Éldegélvén ideileg*”; „*Bundabírálat okából, Szőrszemlélet szándokából*”) használata miatt.

A gondolatritmust Vikár általában sikeresen adja vissza. Ugyanígy gazdag a fordítás az alliterációkban is, bár az eredetivel nem mindig vetekedhet. Talán éppen ezért, meg talán a kor irodalmi ízlésének engedve Vikár sorvégi rímeket alakított ki, ami a finn eredetire nem jellemző. (Ez utóbbi megoldáshoz nyúl vissza hat évtizeddel később a kitűnő költő és műfordító Képes Géza, akinek *Kalevala*-fordításából eddig csupán részletek jelentek meg, például a *Napfél és éjfé*l című, a finnugor népköltészetet bemutató szép kötetében. Eme részletek alapján izgalmas élményt jelentene az egész fordítás olvasása.)

A következő teljes magyar nyelvű *Kalevala* több mint fél évszázadig váratott magára. A tragikus körülmények között elhunyt erdélyi Nagy Kálmán fordítása 1972-ben jelent meg a Kritérionnál.

Nagy Kálmán fordítása puritánabb nyelvezetű, mint Vikaré. Egységesebb annál, de ugyanakkor színtelenebb. A *Kalevala* formai sajátosságait sikeresen adja vissza. Alliterációgazdagsága felér a Vikár-féle fordításával. Nagy Kálmán szakít a rímeltetéssel, inkább asszonáncokkal és kancsal rímekkel dolgozik, ami a finn eredetihez közelíti fordítását.

A legújabb magyar nyelvű *Kalevala* a Finnországban élő, műfordítóként és fotóművészként egyaránt elismert Rácz István nevéhez fűződik. A finn irodalom első alakjának, Aleksis Kivinek klasszikussá vált regényét, *A hét testvér*t az ő kitűnő fordításában olvashatjuk, mint

ahogy a régi finn dalokból és balladákból szerkesztett *Kanteletar*ból is ō adott ki magyarul egy kötetre valót.

Rácz István művészi kiállítású *Kalevala*-kötete, melynek *Kalevala*-tárgyú fotóit is ő készítette, már első pillantásra is különbözik az eddig említettektől. A *Kalevalának* gondolatritmus összefűzte két-két sorát egy sorban egyesítette mint együvé tartozókat. A régebbi finn nyelvű *Kalevala*-kiadásokban (s így a fordításokban) „ezeket az összetartozó sorokat egymás alá szedték, az újabbak azonban egymás mellé helyezik, egyetlen kettős sorra olvasztva őket. „Első tekintetre e változtatás jelentéktelennek tűnhetik, hiszen a sorpár két tagja továbbra is megtartja zárt önállóságát (...) az eposz textúrája (azonban) még érdekesebbnek, szövevényesebbnek hat, s a verselés sajátossága még inkább érvényesül” – írja a fordítást követő „Eligazító”-ban Rácz István. Ugyanitt az igényes műfordítást kísérő töprengésekben a műfordító és a műfordítás lélektanába is bevezeti olvasóját.

A három fordítás összehasonlításául hadd idézzek egy szép, önmagában is megálló részletet. A *Kalevala* negyedik énekében, amikor „vénséges vén Väinämöinen” megkéri Ajnó kezét, a lány bánatában anyjának panaszkodik. Ajnó panasza rokonságot mutat a menyasszonyi siratóénekekkel:

Vikár:

Azt siratom, gyászos gyermek,
azt panaszlom, míg lehellek,
általadtál veszni tétet,
önnön jányod elígérted,
szántad vénnek védelmére,
gyarlandónak gyámolául;
szántál volna bárhová is,
mélységes habok alá is;
pisztrángoknak pajtásául,
víz halai közé társul;
jobb ott lenn a tenger alján,
ott a hullámok közt lakván,

pisztrángoknak pajtásául,
víz halai mellé társul,
mint vén embert védelmezni,
tántorgót támogatni,
ki elbotlik botosában,
orra bukik sodrófában.

Nagy Kálmán:

Azért sírok – gyöngé szűzlány –,
szomorkodom szüntelenül,
engem, szerencsétlent, adtál,
ígérted, hogy legyen lányod
vénember védelmezője,
öröme öregembernek,
segítője reszketőknek,
az öregnek őrizője,
inkább ígérhettél volna
fenekére mély vizeknek,
a pisztrángnak húga lennék,
vizi halnak öccse lennék.
Jobb lenne vizekben laknom,
tenger fenekén feküdnöm,
pisztrángok hűgának lennem,
vizi hal öccsének lennem,
mint vénembert védelmeznem,
támogatnom ősz öreget,
aki papucsába botlik,
felbukik fenyőágon.

Rác István:

Én, szegény szűz, azért sírok, azért hull keserű könnyem:
elígértél engem másnak, gyenge gyermeked eladtad
öreg ember őrzőjeül, vénség vigasztalójául,
támaszul a tántorgónak, kuckójában kucorgónak!

Inkább híves hullámokba, mély vízbe vetettél volna,
lazac nemzetség lányának, halak hűséges hűgának!
Jobb is volna vízben laknom, tenger fenekén tanyáznom,
(hiányzik: lazac nemzetség lányaként / halak hűséges hű-
gaként!)
mint öregembert őriznem, tántorgó vént támogatnom,
ki botorkál bocskorában, felbukik egy fenyőágban!

Ez a kis részlet pusztán ízelítőt adhat abból az izgalmas összevetésből, melyet a három fordítás kínál. Egyúttal önkéntelenül is adódik a kérdés, melyik a legsikerültebb a három közül. Ennek megítélése sok szubjektív tényezőtől is függ. Vikáré hosszú időn át meghatározó érvényű volt, *Kalevala*-képünk az ő fordítása alapján alakult ki. Ugyanakkor nyelvezetét tekintve nem mondható egységesnek, s – ez már nem a fordító bűne – a több mint fél évszázad alatt nyelvileg és a fordítói ízlés tekintetében is némileg archaikussá vált. Nagy Kálmán nem törekedett bravúros megoldásokra, mégis szép fordítás került ki a keze alól. Rácz Istvánnak viszont sikerült művészi fordítást, átköltést alkotnia, amely legalábbis felér az eredetivel, megvannak benne azok a nyelvi-költői lelemények, bravúrok, amelyek Vikár fordítására jellemzők, ugyanakkor nyelvileg egységesebb, formailag pedig egyértelműen hívebben követi a *Kalevalát*. Ha valamiféle értékrendet kellene fölállítanom, akkor az első helyre az ő fordítását tenném. Egyúttal utalok egy technikainak tűnő kérdésre: Rácz a finn neveket kiejtés szerint, a magyar ábécé betűivel adja vissza, ezáltal is közelebb hozva a *Kalevala* hőseit a finnül nem tudó magyar olvasóhoz.

(1982)

A FINN ISMERETLEN KATONA

Väinö Linna: *Az ismeretlen katona*

Az ismeretlen katona nemzeti intézmény. Szobránál államfők helyezik el koszorúikat, alakját hősiesség, a helytállás magasztos eszméje lengi körül.

Az ismeretlen katona helyet kap az irodalomban és a képzőművészetben is. Írók, költők a témához illő fennkölt stílusban méltatják, alakja köré legendákat szőnek, az ismeretlen katona alakján keresztül maga a nép dicsőül meg.

Linna ismeretlen katonája merőben különbözik az elvárttól. Az ő katonája, illetve katonái nem visznek végbe hőstetteket, csupán teszik, amit a mindenkori helyzetben tenniük kell, eljátsszák azt a szerepet, amit rájuk osztottak. Hamar rájönnek, hogy a hazafias szólamok üresek, hogy a velük megvívott háború a régi orosz–finn határ átlépésétől kezdve az ő szemszögükből nézve is igazságtalan („innen már úgy megyünk előre, mint a rablók” – mondja egyikük). A háború poklából nincs menekvés, de a túlélésre némi esélyt adhatnak az apróbb-nagyobb csínytevések, komiszkodások, ügyeskedések.

Linna az egész regényen végigvezeti ezt a mentalitást. Az ő néha jelentkező állásfoglalását, értékelését ugyanaz a hangnem jellemzi, mint regényének főhőseiét: „A finn téli háborút (az 1939/40 telén lezajlott szovjet–finn háborúról van szó – PyJ) már megvívták, amely minden eddigi háborúnál eredményesebbnek bizonyult: mindkét harcoló fél győzött. Igaz, a finnek győzelmén némi csorbát ütött, hogy át kellett engedniük egy területet az ellenségnek, s az így létrejött új határ mögé kényszerültek” (3. o.) A 6. lapon: „Édes a halál, ha a bátrak élén hősként esel el a hazáért.» A népiskolában ekként igyekeztek megnemesíteni azt a hősiességet, amely különben csak egy-egy kocsmá kiürítésében öltött testet”. Vagy a regény végén, amikor az egyik katona tömören így értékelte a többéves kegyetlen harcokat: „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége

győzött, de a kis szívós Finnország az előkelő második helyre került”. (373. o.)

A nagy nemzeti önvizsgálat, mely a veszített háborút követte (más országokhoz hasonlóan) Finnországban is, a finn irodalomban először Linna e regényében jelentkezett, s egyszeriben ideológiai-politikai vihart is kavart. A humanista gondolkodású, a II. világháború értelmét és jellegét helyesen megítélő írónak szemére vetették, hogy profanizálta a szent háború tabuját, hogy hadseregellenes beállítással írta meg regényét. Való igaz, hogy a regényben szereplő tisztek a nagyon szimpatikus Koskela kivételével szinte valamennyien egyre inkább elembertelenednek; igaz az is, hogy a „kiváló stratégák” érdemeinek méltatása helyett Linnát a stratégiai és taktikai feladatok végrehajtására szánt, s egyre inkább ágyútöltelékké váló közkatonák és tisztesek érdeklik. Az író „bűne” azonban csupán ennyi, s akkori igazát örökérvényűvé tette az idő.

A háborúnak nem hagyományos ábrázolásával – ti. hogy a kisember szemszögéből éljük-értékeljük az eseményeket, hogy a háborúban is megélvő groteszk jelenetek különös hangsúlyt kapnak – Linna új utat nyitott a finn regény fejlődésének. Jelentős mértékben Linna nyomdokain halad a nálunk is jól ismert Veijo Meri *Manilakötél* című regényével, mely bár nyolc évvel *Az ismeretlen katona* után, 1962-ben jelent meg Finnországban, magyar fordítása (1964) mégis tizennyolc évvel megelőzi a Linna-mű magyarországi megjelenését. (Ez egyúttal elgondolkoztató kell, hogy legyen a kiadói tevékenység tervszerűségét illetően, lévén, hogy nem ez az egyetlen ilyen paradox eset.)

A magyar olvasó előtt Väinö Linna neve nem ismeretlen. Háromkötetes monumentális alkotása, *A Sarkcsillag alatt*, mely 1963–65–67-ben látott magyarul napvilágot, a finn paraszti társadalom átfogó rajza a múlt század 80-as éveitől a II. világháború derekáig. Ez a munkája szervesen beleilleszkedik az északi társadalomábrázolásoknak abba a szélesen hömpölygő áramába, melynek nálunk is jól ismert képviselője az észti A. Tammsaare (magyarul *Orcad verítékével* címen megjelent regénye mintegy másfél évtizede látott napvilágot), vagy a Nobel-díjas finn Sillanpää. A regényhez írt utószavában

Jávorszky Béla megemlíti Linna két fiataalkori művét is (*Cél* – 1947, *Fekete szerelem* – 1948), ezek azonban csupán kezdeti szárnypróbálkozások. Linna tkp. kétművű író, aki a *Sarkcsillaggal* és *Az ismeretlen katonával* egyszer s mindenkorra a finn, de az egész skandináv irodalom klasszikusa is lett.

Regényének alakjai, akik a finn társadalom legszélesebb rétegét képviselik, s akik a legkülönbözőbb emberi magatartásformákat testesítik meg, színházban és filmen egyaránt rendkívül népszerűek. Emberi tartásukhoz, egyéniségükhöz elválaszthatatlanul hozzátartozik nyelvük. Linna mesterien jellemzi hőseit az egymástól elég jelentősen elütő finn nyelvjárások segítségével. A nyelvjárási különbségek mögött gondolkodásbéli, mentalitásbéli eltérések is húzódnak, amelyek a finnek számára nyilvánvalóak. A regény idegennyelvű fordításaiban a fordítónak engedményeket kell tennie, mivel a nyelvi karakterizálás természetesen és sajnálatos módon nem őrizhető meg. A fordító, Bereczki Gábor, nagyon helyesen járt el, amikor az eredeti mű nyelvjárási tarkaságát nem a magyar nyelvjárások alkalmazásával adta vissza, hanem egy, az egész regényen végigvonuló népies nyelvhasználat mellett döntött.

A regény *A finn irodalom könyvtára* című sorozatban jelent meg.

(1982)

A KALEVALA SZÜLETÉSE

A finn nemzeti eposz neves kutatója, a Magyarországon is jól ismert V. Kaukonen, még Ortutay Gyula biztatására, fontos könyvet írt a *Kalevaláról*¹. A munka alapjában véve egyetemi előadásain alapszik, melyeknek kötetbe szerkesztett változatát kiadta a Finn Irodalmi Társaság. Ezt a kiadást vette át a Gondolat Kiadó, s jelentette meg a tudományos megalapozottságú, végig izgalmas monográfiát.

A könyv nyolc fejezetre oszlik, ezek közül az első hét V. Kaukonen munkája, míg az utolsó a magyar olvasók kedvéért mintegy kiegészítésül került a kötetbe Domokos Péter jóvoltából, melynek témája *A Kalevala és Magyarország* (234–251).

A Kaukonen írta 7 fejezet a következő: 1. A források (13–46), 2. A *Kalevala* előmunkálatai (47–68), 3. A *Kalevala* és a régi karjalai runók (69–110), 4. A *Kalevala* fogadtatása (111–140), 5. Az ősi költészet összképéről (141–173), 6. A nemzet keresi múltját (174–196), 7. A *Kalevala* (197–233).

Az első fejezetben Kaukonen a lehetőségekhez képest részletes áttekintést nyújt a Lönrot előtt közzétett népköltészetéről (13–25). A finn írásbeliség megteremtőjeként tisztelt Mikael Agricola turkui püspök (a *Biblia* első finn fordítója) 1551-ben kiadott, *Dávid zsoltárai* című művében kalevalai versmértékben felsorolja a finnek pogány isteneit. A XVI–XVII. században a népköltéssel, ill. a pogány hiedelemvilággal kapcsolatosan ellentmondásos helyzet alakult ki. A pogányságot vallási szempontból elítélték, ugyanakkor azonban a humanizmusból fakadóan megnövekedett a kulturális hagyományok iránti érdeklődés.

A XVIII. század végén, a korai romantika idején erősödik a finn népköltészet iránti érdeklődés; a Turkuban működő H. G. Porthan

¹ Väinö Kaukonen: *A Kalevala születése*. Gondolat, 1983.

és kortársai, ill. tanítványai korábban ismeretlen népi énekeket gyűjtöttek és adtak ki. Ezek a kiadványok a *Kalevala* keletkezése szempontjából majd fontossá válnak. A szöveggyűjtések és kiadások mellett elméleti munkák is születnek. Néhány közülük: H. G. Porthan: *De poesi fennica* (1766–1778), Chr. Lencquist: *De superstitione veterum fennorum theoretica et practica* (A régi finnek elméleti és gyakorlati babonás hiedelmeiről – 1782), F. J. Rosenbom: *De fama magiae Fennis attributae* (A finnek vélt varázsló tudományáról – 1789), Chr. Gannander: *Mythologia Fennica* (1789).

Az 1808–1809-ben bekövetkezett fordulat (ti. Finnország a svéd uralom alól orosz fennhatóság alá került) körüli időszakot a finn történelemben és a művészi életben turkui romantikának szokás nevezni. A kor eszmei áramlatai kedvező hatással voltak a Porthan és köre által megindított tevékenységre, melynek egyik célja a finn népköltészet és a régi hiedelemvilág megismerése volt. A múlt század elején született meg a finn népi eposz megalkotásának alapgondolata is. K. A. Gottlund, aki kétkötetes népköltészeti gyűjteményt adott ki összesen több mint ezer sorban (1818, 1821), már 1817-ben azt írta egy újságcikkben: „ha össze akarnánk gyűjteni a régi népdalokat, rendezett egészset alkotni belőlük, legyen az eposz, dráma vagy bármilyen, ebből új Homérosz, Osszián vagy Nibelung-ének keletkezhetnék”. A homéroszi eposzok, ill. a velük való összehasonlítás mindvégig nagy szerepet játszott a *Kalevala* megalkotásának folyamatában.

Gottlund népköltészeti gyűjteménye, ill. idézett írása mellett id. S. Topelius *Suomen Kansan Vanhoja Runoja ynnä myös Nykyisempiä Lauluja, I–V*. (A finn nép régi runói újabb dalokkal egyetemben. Turku és Helsinki, 1822–1831) című munkája hatott a későbbi *Kalevala* megalkotójára. Topelius gyűjtése azért volt jelentős Lönnrot számára, mert 1) felhívta a figyelmet a határon túli finnség gazdag népköltészetére, 2) a lejegyzésre vonatkozóan fontos tapasztalatokkal szolgált. A *Kalevala* nyersanyagaként számos, Topelius közölte éneknek fontos szerep jutott.

Ilyen előzmények után következik Lönnrot kimagasló tevékenysége. Elias Lönnrot életéről és munkásságáról több könyv is született már. 1802-ben született, Turkuban végezte el az egyetemet.

Előbb a filozófia, majd az orvostudományok doktorává avatják. Első munkája a *De Väinämöine, priscorum fennorum numine* (1827). Témaválasztását befolyásolta az a körülmény, hogy a korábbi epikus énekek központi alakjaként Väinämöinen szerepel, akit pogány istennek tartottak. Az orvostudományok doktorává az *Om finnarnes magiska medicin* (A finnek varázslatos gyógyításáról) című értekezése alapján avatják.

Mindkét írása előrevetíti későbbi *Kalevala*-koncepciójának egyes elemeit. Ezek szerint Väinämöinent nem tartja istennek, hanem királynak, továbbá az epikus énekeket a régmúlt idők bizonyítékeként értelmezi. A varázslatos gyógyításról szóló munkájának pedig a *Kalevala* gyógyító eljárásokat tartalmazó részeinek összeállításában lesz szerepe.

Lönnrot 1828–1832 között három gyűjtőutat tesz, amelyek során több mint 9000 sornyi éneket és varázsigét jegyez le, többet, mint előtte bárki.

Az első gyűjtőút után, 1829 őszén sajtó alá rendezi a lejegyzett szövegeket, melyeket öt füzetben kívánt megjelentetni; ezek közül négy meg is jelent.

A szerkesztésben Topelius a példakép, de már fellelhetők a különbségek is. Topelius és Porthan a pontos közlés híve, Lönnrot viszont szabadabban bánik anyagával: az azonos témájú runókat összeolvasztja, egybeszerkeszti.

A *Kantele, a finn népnek régi és újabb énekei és dalai* című gyűjteményében helyet kaptak olyan epikus énekek, amelyek később a *Kalevala*-ba is bekerültek; a lírai dalok viszont a későbbi *Kanteletar* összeállításához szolgáltak „előtanulmányul”.

A *Kalevala* előmunkálatai között három összeállítást említ Kaukonen. Lönnrot 1833-ban (már mint Kajaaniban működő orvos) összeállítja a Lemminkäinen-ciklust, mely 825 sorból áll. A Lemminkäinen után Väinämöinenre összpontosít. Két ciklus látszik kibontakozni a meglévő lejegyzésekből, az egyik a Väinämöinenről szóló (el is készül 1833 októberében) – ez 1721 sorból áll; a másik az ún. *Nász nép dalai* – 499 sor. Ez a csoport 5 runót tartalmaz, melyek nem függenek össze egymással. Lönnrot kereste az összefüggést,

az összekapcsolás lehetőségét, a még nagyobb epikus egység megteremtésének módját. Legkézenfekvőbbnek a három eddig összeállított kézirat összeolvasztása látszott. Így alakult ki a *Runó-gyűjtemény Väinämöinenről*, mely 16 éneket tartalmazott, s 5052 sorból állt. A mű – Kaukonen szavai szerint – „széles, archaizáló, bár tartalmát tekintve meglehetősen töredékes és ellentmondásos elbeszélő költemény, amelyet tárgyánál fogva eposznak is nevezhetnénk” (65.). A runók egy hősi korszakról vázolnak fel hatalmas tablót. Lönnrot a kéziratot elküldi a Finn Irodalmi Társaságnak, hogy kinyomtassák, azonban megmaradt a *Kalevala* tervezetének.

A könyv harmadik fejezetében Kaukonen beszámol arról a fordulatról, amely Lönnrot ötödik gyűjtőútja során következett be. Lönnrot 1834. április végén találkozik Arhippa Perttunennel, akitől 42 régi runót jegyez le mintegy 4100 sorban. Perttunent az egyik legnagyobb tudású *Kalevala*-énekesként tartják számon. Ezen a gyűjtőútján több mint 13000 sornyi runót sikerült lejegyeznie. Igaz, hogy a runók között kevés új akadt, viszont a változatok száma jelentős mértékben megnőtt. 1834 nyaráig a Lönnrot által gyűjtött, továbbá a más forrásokból rendelkezésére álló népköltészeti anyag több mint 40 ezer sort tett ki. Lönnrot az ötödik gyűjtőút anyagát beledolgozta a *Runógyűjtemény*be, így készült el 1835. február 28-án a *Kalevala taikka Vanhoja Karjalan Runoja Suomen kansan muinosista ajoista, I–II.* (*Kalevala* avagy a finn nép hajdani történetéről szóló régi karjalai runók). A 32 runóból álló, 12078 soros alkotást 500 példányban jelentették meg 1835-ben.

A címválasztást egyrészt a homéroszi eposzok, másrészt Lönnrot történelemfelfogása sugallta. Lönnrot úgy vélte, hogy a régi runók az országba betelepülő finnek és a lappok közötti harcokról szólnak (s ebben ismét az Iliász hatását láthatjuk, amennyiben ott is, itt is két nép harca alkotja az eposz vázát); a *Kalevala* cím ugyanakkor archaikusabbá teszi a művet, amennyiben a névválasztás is kifejezte Lönnrotnak ama elképzelését, hogy az eposz eseményei a finn történelem legrégebbi korszakában játszódtak le. S ahogy „az egyetemesség megteremtésének érdekében a runóváltozatok névtarkasága helyett

Kalevalát és Pohjolát teszi meg az országló központok nevének” (80), ugyanúgy egységesítette a mű hőseit is. Általánossá tette a főhősök nevével kapcsolatos jellemző jelzőket, ill. a párhuzamos sorokban megjelenő jelzőt, pl. *Vaka vanha Väinämöinen / Tietäjä iän ikuinen* (komoly öreg Väinämöinen, / örök időnek tudója) stb.

Lönnrot a runóváltozatokból eltávolította a keresztény eredetűnek vagy újabb keletűnek tartott vonásokat, mivel pogány időket ábrázoló művet akart létrehozni. Egyetlen kivétel a Megváltó születéséről szóló utolsó runó.

Az antik görög eposzokra való hivatkozással Lönnrot tudatosan épített be a *Kalevala*-ba drámai elemeket is (a pohjolai lakodalom, a medve elejtése és a tor stb.).

Kaukonen nagyon alapos, aprólékos formai, verstani vizsgálatnak vetette alá a *Kalevalát*. Először azt vizsgálta, hogy milyen viszonyban vannak a *Kalevala* és a gyűjtött runók sorai. Kiderült, hogy az eposzban és a runókban azonos sorok aránya 33%-ot tesz ki. A sorok felén Lönnrot helyesírási, nyelvi és verstani szempontok alapján változtatott. A sorok 14%-ának nincs megfelelője a runókban, de népi anyagból származnak. Végül: a sorok 3%-át Lönnrot maga írta.

A *Kalevala* verstani egységesítése Lönnrot érdeme. A régi finn versmértékre többek között a 8 szótagúság és a – többnyire trocheikus – 4 versláb a jellemző. A balti finn népköltészetnek további két fontos formai jegye az alliteráció és a paralelizmus. Az alliterációnak két válfaját különböztetik meg, a teljest, ahol a szókezdő mássalhangzó és az azt követő magánhangzó egy sor több, de legalább két szavában megegyezik. Részleges az alliteráció akkor, ha csak a szókezdő mássalhangzók egyeznek meg. Lönnrot az alliterációk szaporítására törekedett. A *Kalevala* első kiadásának 5. és 6., mintegy 1000 soros runójának statisztikai vizsgálata azt mutatja, hogy 21,7%-a a soroknak alliteráció nélküli, 47,9%-a teljes alliterációt, 20,7%-a részleges alliterációt tartalmaz, 9,7%-a pedig magánhangzós kezdetű alliteráló sor. Az eredeti runókban az arány nem ilyen kedvező. A paralelizmus lényege, hogy a fő vagy első sor gondolata egy vagy több sorban megismétlődik. Lönnrot ezek számát is

szaporította. A hiányzó párhuzamos sort általában ugyanazon ének valamelyik változatából emelte ki.

A *Kalevala* első változatáról elmondható, hogy „minden egyenetlensége ellenére egy Väinämöinenről szóló, születésétől a távozásáig tartó epikus költemény, amelyben érvényesül a forma és a tartalom egysége” (103). A *Kalevala* Lönnrot versműve, a költészet költészete, melynek anyaga a távoli múltban keletkezett – többnyire – karjalai runók.

A *Kalevala* megjelenését követő állásfoglalásokban azonban inkább a lönnroti fölfogást támogatták, miszerint a *Kalevala* hiteles, eredeti őseposz. Így nyilatkozott a finnugor nyelvtudomány kimagasló alakja, M. A. Castrén, aki 1841-ben kiadta az eposz svéd fordítását. Ő ugyanakkor bíráló megjegyzéseket is tesz a mű szerkezetére vonatkozóan, rámutat bizonyos szerkezeti ellentmondásokra. Castrén az eposzban két versművet lát: a szampó-ciklust, amely a maga epikus voltában az *Iliásszal* vethető össze, valamint a kérőrunók ciklusát, amely inkább lírai jellegű, s ezért az *Odüsszeiához* hasonlítható. Castrén az utolsó runót, amely a Megváltóról és a finn pogányság fölötti győzelméről szól, egy nagyobb eposz részének tartja.

A korabeli ismertetések, kritikák közül két szempontból is kiválik a már említett Gottlundé. Először is azért, mert – szemben a többi, elismerő hangvételű megnyilatkozással –, ő nem tudta elfogadni Lönnrot művét, s nem is fogta fel a *Kalevala* nemzeti jelentőségét. Mint az már korábban szóba került, ő vetette föl első ízben egy nagyméretű eposz gondolatát, s nyilván saját érdemeinek háttérbe szorítását is látta az elkészült alkotásban. Másodszor azért is különül el a többi ismertetés szerzőitől, mivel ő volt az egyetlen, aki felismerte, hogy ez a *Kalevala* Lönnrot műve. Tisztában volt azzal, milyen forrásokból keletkezett a *Kalevala*. Észrevette azt is, hogy Lönnrot „nyújtja” és dagasztja a sorokat, hogy egyenértékűvé tegye az eposzt az *Iliásszal* és az *Odüsszeiával*. Gottlund megkérdőjelezi az eposz eredeti voltát. A valódiság kritériumának ugyanis azt tartja, hogy a runót az énekes előadása nyomán változatlanul jegyezzék le (s ebben a már korábban említett Topelius és Porthan felfogásához csatlakozik).

Foglalkozott a *Kalevalával* J. Grimm is, aki a berlini Tudományos Akadémián *Über das finnische Epos* címmel tartott 1845-ben előadást. Véleménye szerint a *Kalevala* a finnek és a lappok közötti viszálykodással foglalkozik, „témája azonban az, hogy a finn hősök megkérik Pohjola szépséges hajadonját, s ez alkalomból azt kapják feladatul, hogy boldogságot adó kincsre tegyenek szert, amely aztán Pohjola birtokába kerül, de a finnek később erőszakkal visszaviszik hazai tájakra” (Grimm, idézve Kaukonen 138). Ez a boldogságot adó kincs a szampó, amelynek lényegéről, konkrét vagy szimbolikus jelentéséről sok vita folyt és folyik mind a mai napig. Grimm szerint a szampó „általánosságban a szántást, a vetést, az állattenyésztést és a fonást” jelenti. A malomképzetet, a kívánságmalom elképzelését összefüggésbe hozza a germán mitológiából ismert csodamalommal. Grimm a *Kalevala* személyeinek és szellemeinek alakjában mitikus vonásokat fedez föl, ezért az eposz főalakjait a hajdani istenek csoportjába sorolja.

A *Kalevala* megjelenése után Lönnrot további gyűjtőutakra indul, hogy újabb runókat gyűjtsön a *Kalevalához*. A gyűjtések eredményeit bevezette a maga, betoldott lapokkal ellátott *Kalevala*-példányába. Hatodik és hetedik útján (1835 márciusa, ill. 1836–37) közel 14 ezer sornyi szövegváltozatot jegyzett le.

Ebben az időszakban született meg több, nem epikus gyűjtemény kiadásának gondolata is. Közülük elsőként a *Kanteletar avagy a finn nép régi dalai és énekei* jelent meg (1840).

A *Kalevala* megjelenése után megélénkült a gyűjtőtevékenység. A nemzet múltkeresése a néprajzi és őstörténeti kutatások fokozódásában is megnyilvánult. A kiterjedt gyűjtőmunkák feladata lett, hogy új anyagot szolgáltatassanak Lönnrot számára a *Kalevala* kiegészítéséhez. Egyetemisták keltek útra, akik később többnyire a finn tudományos élet vezető személyiségeivé váltak (A. Ahlquist, M. A. Castrén és mások). Az összes gyűjtő közül magasan kiemelkedik D. E. D. Europaeus, aki egyetemi hallgatóként Lönnrot mellett dolgozott a finn–svéd szótár szerkesztésén, ill. szóanyagának összeállításán, de emellett runókat is gyűjtött a *Kalevalához*.

Europaeus legnagyobb érdeme az volt, hogy felfedezte a népköltészet gyűjtői és kutatói, s egyúttal a *Kalevala* számára Ingermanlandot, az inkeriek vagy izsórok földjét, ill. népköltészetét. Két ingermanlandi útja során Europaeus mintegy 15 ezer sort gyűjtött. Az ingermanlandi gyűjtésből azonban csupán 300 sornyi került a *Kalevalába*. Ennek oka az volt, hogy Lönnrot nem akart lényegesen változtatni a szerkezeten, valamint túl későn kerültek hozzá a gyűjtés anyagai.

A gyűjtők útjaikon számtalan énekest szólaltattak meg, de csak kevesen emelkedtek ki széles körű énektudásukkal. A legjobbaként számon tartott Simana Sissonen (Finn-Észak-Karjala) és a már említett Arhippa Perttunen (Az Arhangelszki területen fekvő Latvajärviből) énekkészlete mintegy 80, ill. 60 runó volt, 4000, ill. 4500 sor terjedelemben. A többi énekes ennél jóval szerényebb mértékben ismert runókat. Ezek az adatok teszik érthetővé Lönnrot kijelentését, hogy „jó dalosnak tartottam magam”. Lönnrot énektudása a többszöröse volt Sissonenének és Perttunenének, ismerte a legkülönbözőbb vidékek epikus és lírai runóit, minden motívumnak számos változatát is tudta. Márpedig a rendelkezésére álló, s általa nagyszerűen ismert anyag nem volt kis mennyiség. A *Kalevala* első kiadásából és a *Kanteletar*ból szerkesztette meg az új *Kalevalát*.

Az új *Kalevala* megszerkesztésének Lönnrot 1847 elején látott neki, és 1848. január elején a szövegírás is befejeződött. Az eposz 1848 decemberében látott napvilágot – 50 runó: 22795 sor, 1250 példányban.

Az új *Kalevala* szerkesztésekor, megalkotásakor Lönnrot figyelembe vette az első kiadás után megjelent bírálatokat, javaslatokat, s némileg az újabb gyűjtők megjegyzéseit is.

A *Kalevala* első kiadásához képest Lönnrot jelentős szerkezeti változtatásokat hajtott végre. Az új *Kalevalában* a lírai runóknak és a varázsigéknek jelentősebb szerep jutott, mint korábban, „mivel Lönnrot ezúttal az epikus alapszerkezet vázára akarta festeni a hajdani élet széles tablóját” (213). A forrás legtöbbször a *Kanteletar* vagy más lírai dalok gyűjteménye, ill. lejegyzés volt. Bár többek között Europaeus a varázsigék számának, terjedelmének csökkentését

javasolta, az első *Kalevala* 2100 sorával szemben az új 3700 sornyi varázsigét tartalmaz.

Az új *Kalevala* nemcsak egy régi karjalai runókból készült versmű, hanem a Lönnrot feltételezte kalevalai ősvilág sokoldalú ábrázolása. A *Kalevala* egyúttal „az 1800-as évek finn eszme- és kultúrtörténetének legjelentősebb, a nemzet életét mindmáig befolyásoló eseménye” (231).

Kaukonen könyvéhez Domokos Péter írt *A Kalevala és Magyarország* címmel kísérőtanulmányt (234–251). Domokos Péter már korábban is sokat foglalkozott a finn népköltészet és irodalom, ezen belül a *Kalevala* magyarországi fogadtatásával (vö. pl. Domokos Péter: *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon*. Modern Filológiai Füzetek 15, 1972). Tanulmányában áttekinti a *Kalevala* magyar fordítástörténetét, a *Kalevala* megismerésének folyamatát egy 1842-ből származó értesüléstől kezdve a négy teljes (Barna Ferdinánd – 1871, Vikár Béla – 1909, Nagy Kálmán – 1972/1975, Rác István – 1976/1980), és több részleges (pl. Képes Géza, Varga Domokos) magyar nyelvű *Kalevaláig*.

Foglalkozik a magyarországi *Kalevala*-kutatások eredményeivel, a *Kalevalának* a magyar költészetre, zenére gyakorolt hatásával. Részben saját kutatásaira támaszkodva, részben mások eredményeit felhasználva felhívja a figyelmet Juhász Gyula (*Regös az udvarban*, *Bartók Bélának* c. versek, *Etelka Karjelban*), József Attila (*Szól a szája szólítatlan*, *Áradat*, *A hetedik* c. verseire, az *Altató* „vadakat terelő juhász”-ára”, aki Kullervoval volna azonos), Németh László, Áprily Lajos (*Túl ötven erdőn*), Jánosy István, Juhász Ferenc kalevalai ihletésű műveire.

A *Kalevala* hatása tükröződik Bartók és Kodály zenéjében, az építészetben és a képzőművészetben, s jelentős színházi eseménynek is kiváltója volt.

A könyv befejező részében a filológiai apparátus kapott helyet. A *Kalevala*-fordítások (253–255) jegyzékén 31 nyelven közel 50 fordítás szerepel (ezek egy része ún. prózafordítás). Ezt követi az Irodalomjegyzék (257–261), a Rövidítések (263), végül a Névmutató (265–267).

A könyvet Gallen-Kallela kalevalai témájú festményei díszítik.

Az élvezetes és szakszerű fordítás, valamint a magyar olvasó eligazító jegyzetek Bereczki Gábor munkája.

A könyv hasznos a kutatás számára, de a finn kultúra iránt érdeklődő művelt közönség is haszonnal forgathatja.

(1986–1987)

A KALEVALA – EGY EPOSZ ÉS A NYELV

A kultúra és az identitás kérdései¹

BEVEZETÉS

A világ egyre-másra a globalizáció és az atomizálódás egymásnak feszülő folyamatait éli meg. A globalizációt – legalábbis az utóbbi évszázad tapasztalatai alapján – gazdasági törvények diktálják, míg az atomizálódás főként a történelmi, kulturális, nyelvi hagyományokon alapuló identitástudat következménye. Egyik folyamat sem abszolút érvényű, hiszen az egységesülő Európa már unióba tömörült nyugati felét lényegüket tekintve ugyanolyan, s még megjelenési formájukat illetően sem nagyon eltérő nemzeti, kulturális, nyelvi indíttatású feszültségek jellemzik, mint pl. a Balkánt vagy a soknemzetiségű Oroszországot. Gyakran, persze, e mögött is rejlenek gazdasági mozgatórugók. Mindkét folyamat a hivatalos politika rangjára is emelkedhet.

A kultúra – és vele összefüggésben gyakran a nyelv – globalizációja az utóbbi évtizedekben vált akut, egész világrészeket érintő problémává, mégpedig egy bizonyos amerikai kultúra vagy életstílus világszerte érzékelhető térhódításának felismerésével. Kisebb kiterjedésben ilyen folyamatok évszázados hagyományokra tekintenek vissza a multinacionális államokban, ám ezek eddig általában nem keltették fel a nemzetközi közvélemény figyelmét. Ez volt a helyzet pl. a minket a nyelvrokonaink miatt közelebbről érintő cári Oroszországban, majd később a Szovjetunióban, ahol az uralkodó nemzet (adott esetben az orosz) nyelve és kultúrája vált politikai érvényű etalonná, s váltott ki nagyméretű és végzetesnek ígérkező beolvasztási-homogenizálási folyamatot.

¹ Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián 1999. szeptember 14-én *A Kalevala végleges szövege 150 éves* című jubileumi ülésen.

A társadalmi fejlődés szakaszai korokhoz kötődnek. A nemzetté válás folyamata a humanizmussal indul meg, de – pl. a gazdasági, politikai – körülmények eltérő volta miatt nem egyidejűleg érinti még egyazon kontinens népeit sem. Európa számos népe esetében a nemzetté válás, együtt az önálló államiság megteremtésével a 19. század eseménye, míg más népeknél ez a 20. századra tolódott át, megint más – köztük kis finnugor – népek ezt a stádiumot soha nem fogják tudni elérni.

AZ IDENTITÁS HORDOZÓI

Az önmeghatározást mindig a másoktól való elkülönülés igénye váltja ki. Ezt az elkülönülést, különbségtételt gyakran már a népnevek is tükrözik, amikor egy csoport magát *igazi embernek*, a többieket *barbárnak*, azaz *hablatyolónak* vagy *némának*, *szolgának* stb. nevezi (ld. pl. Pusztay 1995). Amint tehát a népnevek példáján láthatjuk, a másoktól való elkülönülés gyakran átcsap elfogultan pozitív önértékelésbe is: az adott nép nemcsak más, mint a többi, egyszersmind jobb is azoknál.

Az identitásnak számos hordozója lehet, amelyek között nem minden esetben van szoros összefüggés.

Általánosnak tekinthető az a nézet, hogy **az identitás legfőbb hordozója a nyelv**. A nyelvhasználat története, a legkülönfélébb nyelvrokonítási, nyelveredeztetési magyarázatok azt mutatják, hogy a nemzetté válás folyamatának egyik, ha nem a legfontosabb tényezője, mozgató rugója az anyanyelv volt.

- A humanizmus korától kezdve ezért vetették össze a nemzeti közösségek nyelveit a három ún. szent nyelvvel.
- Ezért születtek és születnek pl. Magyarországon délibábos nyelvrokonítási magyarázatok, amelyek dicső rokonságot keresnek.
- Ezért születtek – pl. a magyar nyelvvel kapcsolatban is – olyan elképzelések, hogy az adott nyelv a világ első nyelve.

- De ezért törekedett, ill. törekszik minden, a nemzetté válás útjára lépett népcsoport arra, hogy nyelvének hivatalos státuszt szerezzen (ld. legújabban pl. a komik és a marik nyelvtörvényét). Mindehhez természetesen a nyelv tudatos fejlesztésére is szükség van, hogy a nyelv elláthassa azokat a feladatokat, amelyeket egy hivatalos nyelvvel, államnyelvvel szemben támasztanak.

Lehet **az identitás hordozója a vallás, ill. a történelmi hagyományok**, ld. pl. a szerb és horvát ellentétet, gyakorlatilag azonos nyelv mellett.

Az **identitás vállalását egyéb, pl. gazdasági érdekek** is motiválhatják. Ezt láthatjuk pl. egyes oroszországi kis uráli népek – saját tapasztalataim alapján a szölkupok – esetében, ahol a jelentős mértékig eloroszosodott, de szölkup gyökereinek tudatában lévő, a nyelvet aktívan már nem művelő középnemzedék vélhetően a kisebbségek támogatására szolgáló állami szubvenció elnyerése érdekében ragaszkodik szölkup mivoltához.

Az **identitás hordozója lehet a nemzeti eposz** is. Tipikus példája ennek a *Kalevala*. Az eposz relevanciája legalább kettős megítélésű. A mű létrejöttékor – mint Jänicke (1991) írja – az eposz mint irodalmi műfaj és művészeti forma már régóta halott (52). Az ország kulturális fejlődése szempontjából a *Kalevala* akár maradi kuriózumnak is tartható (Jänicke 1991: 59), hiszen Lönnrot műve a romantika terméke, ám akkorra a romantika már lecsengett, s a 19. század első felében megkezdődött az új korszak, a *Pioniergeist* időszaka. Gondoljunk csak az új főváros, Helsink grandiózus megtervezésére, a finn felfedező utakra (Castrén szibériai, G.A Wallin arabiai utazásaira) (Jänicke 1991: 58).

Hatása ennek ellenére kora Finnországában egészen egyedülálló. A *Kalevala* 100 éves évfordulóján kiemelték, hogy az eposz „a finn nép közös alkotása, a finn kultúra és a nemzeti függetlenség sarokköve és a legtisztább finn lelkivilág ábrázolója” (Anttonen 1999: 316). A *Kalevala* kiváltotta nemzetközi érdeklődés büszkeséget és önérzetet szült: a finn nyelvű lakosság öntudata erősödött, büszkék voltak finn mivoltukra, arra, hogy a finn állam polgárai.

Nem kevésbé lényeges az a láncreakció, amelyet a *Kalevala* hatása kiváltott. A *Kalevala* szerepet játszott az észt *Kalevipoeg* (majd ez a lett nemzeti eposz, a *Lačplesis* 'Medveölő') létrejöttében, de hatására foglalkozott Arany János is a magyar őseposz kérdésével, s mintegy kárpótlásul megírja a *hun-trilógiát*, mint ahogy az oroszországi finnugor népek körében is szellemi példaképül szolgált (Domokos 1987, Voigt 1987). Domokos és Voigt helyesen állapítja meg, hogy a kis finnugor népek számára a saját eposz megteremtése a nemzeti identitás kialakításának mintegy alapfeltétele.

A *Kalevala* kiváltott egy nyelvpolitikai folyamatot, amely az egész finn társadalmat átformálta, s ez végső soron a finn függetlenség elnyeréséhez vezetett. Úgy is lehet fogalmazni, hogy Lönnrot alkotása lezárt egy társadalmi fejlődési folyamatot, egyszersmind elindított egy újat. Éppen ebben az ellentmondásos jellegben van az eposz társadalmi relevanciája.

A TÁRSADALMI HÁTTÉR

A felvilágosodás és romantika idején Turku a svéd birodalom egyik legfontosabb szellemi központja volt, de még a vidéki középiskolákban is megtalálhatók voltak a kor angol, francia és német nyelvű irodalmi művei (Jänicke 1991: 55). Az 1640-ben alapított turkui egyetem hatására a svédesítési törekvések ellenáramlataként ún. belső fennizálási folyamat indult meg, aminek eredményeként a turkui egyetemen elég hamar szinte csak finn származásúak tanítottak. A 18. század elején az ország hivatalnokai is nagy részben finn származásúak voltak (Jänicke 1991: 54).

Finnország 1809-ben kikerül a svéd fennhatóság alól, s az orosz birodalom részévé vált. A század első felében a finnországi értelmiség ezt a helyzetet nem állami vagy politikai, hanem kulturális kérdésként kezelte. Így nem véletlen, hogy Finnország társadalmi fejlődése a 19. század első felében egyenlőnek tekinthető a nyelvi és nyelvpolitikai folyamatokkal (Jänicke 1991: 52). A finn romantika korának legfőbb célja a finn nyelv hivatalos rangra emelése és a nemzeti irodalom

megteremtése (Kolehmainen 1973: 218). Például az író Topelius a civilizálatlan orosz tömegek negatív hatásának kivédésére az anyanyelv és az irodalom fejlesztését tartotta a megfelelő eszköznek, s ez nem a pogány korok szép romjaival, hanem éppen hogy az új, a kor-szellemnek megfelelő nemzeti nyelvű alkotásokkal érhető el, írja 1836-ban, tehát az *Ős-Kalevala* megjelenése után egy évvel (ld. P. Alhoniemi 1969: 278).

Viszont éppen a *Kalevala* megjelenésének hatására élénkül meg az 1840-es években a finn nyelv és a kulturális élet finnesítése iránt az érdeklődés. A 40-es évek a nemzeti öntudat erősödésének esztendei voltak. Snellman gyűjtő hangvételű írásai tükröződtek a kor finn nyelvű, ún. periféria-lírájában. Az 50-es évektől – valószínűleg az 1850-ben bevezetett cenzúra-törvény miatt – ez a lelkesedés lelan-kadt, bár az 50-es évek végén a népi tollforgatók – gyakran név nélkül megjelentetett – alkotásaiban a nyelvi kérdés újra vezető témává vált. (A cenzúra-törvényt egyébként 1860-ban visszavonták.) (P. Alhoniemi 1969: 295–298.)

A FINN NYELV HELYZETE

Ha a nyelv az identitás hordozója, nem mindegy, milyen állapotban van. Vonatkozik ez a nyelv fejlettségére és jogi helyzetére egyaránt.

Időszakunk Finnországában a kultúra és a tudomány nyelve a svéd, illetve a latin volt, bár ez utóbbi jelentősége a múlt század első felében csökkent.

Reális helyzetfelismerést tükröz, hogy a század első felében a finn nyelv állapotának és fejlesztési lehetőségeinek kérdésére helyezték a hangsúlyt, s csak a század közepétől erősödött fel az az igény, hogy a finn nyelv kapjon hivatalos státuszt. Lönnrot 1854-ben, inaugurációs előadásában szerencsének nevezi, hogy a finn nyelvet az orosz uralom kezdetén nem kiáltották ki hivatalos nyelvnek, mert akkor – nem kellő fejlettségi szintje miatt – számos kifejezést, fogalmat kellett volna kölcsönözni szomszédos nyelvekből, olyanokat, amelyeket a nyelv egyébként egyenletes és szerves fejlődése során megteremt

(Anttila 1935: 207). Lönnrot 1856-tól – főként a Finn Irodalmi Társaság elnökeként mondott éves ünnepi beszédeiben – foglalkozott immár nyelvpolitikai kérdésekkel is. 1863-ban kijelenti: a finn nyelvet mielőbb egyenrangúsítani kell a svédvel. 1864-ben, Porthan szobrának avatásakor mondott beszédében hangsúlyozta, hogy a *nemzeti volt és a nyelv* a legszorosabban összefügg egymással (Anttila 1935: 214–215).

A finn nyelv fokozatosan nyert teret. Lönnrot 1836-ban megjelent, a finn nyelvről szóló tanulmánya az első finn nyelvű írás a finn nyelvről. A finnt 1841-től tantárgyként bevezetik a középiskolákban (Häkkinen 1994: 108). A finn nyelv iránti filológiai érdeklődést jelzi, hogy az 1845-ben meglévő 11 – különböző nyelven megírt – finn grammatikából nyolc 1816 után keletkezett (Kolehmainen 1973: 218).

Egységes köznyelvről beszélni azonban – a nyugati finn nyelvjárásokon alapuló irodalmi nyelv kétségtelen megléte ellenére – nem lehet beszélni. A *kirjasuomi*, azaz a finn irodalmi nyelv, főként a valóságos kiadványok nyelve volt, szókincse egyoldalú, a – pl. mondat-tani – szerkezetek idegen hatásról árulkodtak (Häkkinen–Blomqvist 1998: 25).

Az egységes finn köznyelv kialakításának igénye számos elvi és gyakorlati kérdést is felvet. Legelsőnek is azt: szabad-e az egyszerű nép fejletlen nyelvét a fejlett, szabályozott kultúrnyelv, a svéd helyére emelni. A mai kortárs, Jänicke (1991) megállapítja, hogy ez a törekvés, még ha hazafias-romantikus elképzeléseken alapult is, szigorúan véve anakronizmus (58). A múlt századi kortárs, az író Tope-lius a múlt század közepén, 1848-ban sokkal jóindulatúbban fogalmaz: a svéd nyelvnek vissza kell szorulnia, de csak akkor, ha a finn megfelelő színvonalra emelkedik, s a kultúrát hordozni képes erőteljes nyelvvé válik (P. Alhoniemi 1969: 282).

A köznyelv kialakításának fontos kísérő jelensége az ún. *nyelvjárások harca* (ld. egyebek között Kuusi 1999, Jänicke 1991, Pulkkinen 1972, Häkkinen 1994, Häkkinen–Blomqvist 1998). A nyugati nyelvjárásokon alapuló irodalmi nyelv színtelen, ezzel állnak szemben a nyelvi eszközökben gazdag keleti nyelvjárások: a *Kalevala*, a *Kanteletar* révén megismert népköltészet nyelve, ám ez az ország nagyobbik

részeiben nem érthető. Mindkét nyelvjárásnak voltak szószólói: Reinhold v. Becker a keleti, Kustaa Renvall a nyugati nyelvjárások elsőbbségét támogatta (Häkkinen–Blomqvist 1998: 26). Lönnrot – bár sokáig ő is a keleti nyelvjárások tisztaságában és gazdagságában látta a finn nyelv megújulásának eszközét – a nyelvjárások harcában köztes álláspontot foglalt el: olyan irodalmi nyelvet akart kialakítani, amit minél többen értenek (Häkkinen 1994: 436, Kuusi 1999: 39). Úgy vélte, hogy a finn köznyelvnek hangtani és alaktani szempontból a hagyományos irodalmi nyelvet kell követnie, ám a szókincs, a frazeológia tekintetében a keleti nyelvjárásokból kell mérítenie (Pulkkinen 1972: 24). Lönnrot számos eszközzel törekedett a nyelv kifejező erejének gazdagítására, egyebek között a rokon nyelvekből, így a lappból és az észtből kölcsönzött szavak révén. (Érdekes fordulat, hogy a múlt század végén megkezdődött észti nyelvújítás során, valamint napjaink észti nyelvfejlesztésében megfordult a kölcsönzés iránya: az észti kölcsönöz a hozzá közel álló finnől.)

A nyelv különböző szinteken működik. A kis finnugor nyelvek – de a magyar nyelv korábbi fázisainak – ismeretében is megkülönböztethetünk három szintet: a mindennapi élet, a népköltészet és irodalom, valamint a politika, közigazgatás és tudomány – azaz a terminológiát igénylő területek – szintjét. A kis finnugor nyelvek az első két szinten maradéktalanul működnek, azonban szinte valamennyiből hiányzik a szakterminológia. Enélkül viszont egyetlen nyelv sem elégítheti ki teljeskörűen a vele szemben támasztott, pl. államnyelvi igényeket. Ezt ismerte föl Lönnrot is, s tett hatékony lépéseket e hiányosság felszámolására.

Lönnrot nem elvont nyelvpolitikát, hanem nagyon is pragmatikus és praktikus nyelvfejlesztést valósított meg. Tevékenységével jelentősen lerövidítette a természetes nyelvfejlődés hosszú folyamatát. A finn nyelvnek szentelt írásaiban szakított a latin alapú grammatikairással, s ezzel iskolát teremtett. Lönnrot szótárakat is állított össze, köztük a máig ható hatalmas finn–svéd szótárt (*Suomalais–Ruotsalainen Sanakirja* [1867–1880]), amely a *Nykysuomen sanakirja* elkészültéig a leggazdagabb szókincsű finn szótár volt. Emellett

Lönnrot különböző szakterületek kézikönyveit fordította finnre, s tett javaslatot a nyelvészet, a jogi nyelv, a matematika, a botanika, a medicina terminusaira. Ezek jelentős része mind a mai napig életképesnek bizonyult.

BEFEJEZÉS

A 20. századi kutató – korának szellemi és tudományos áramlataitól befolyásolva – másként viszonyul a korábbi időszakokhoz, mint az azokban élő és alkotó ember. Ma, amikor a nemzeti gondolatot – mert ellentmond a sokak által preferált globális szemléletnek – oly gyakran és oly szívesen konzervatívnak, maradinak, avítnak állítják be, hajlamosak megfedkezni a nemzeti gondolat számos értékéről és a globalizáció ma még csak haloványan mutatkozó következményeiről.

A 19. századi események ma talán anakronisztikusnak tűnnek, a 20. század szemléletmódját a tudományos *cinizmus* hatja át.

- Megállapítják, hogy az eposz mint műfaj elavult, de a *Kalevala* pusztá létével óriási hatást tudott mégis kifejteni. Erre az identitáserősítő érzelmi alapra függetlenséget célzó politikát lehetett építeni.
- A fejletlen finn nyelv helyzete a múlt század első felében reménytelennek tűnt, de a hatékony, tudatos fejlesztés eredményeként a mai finn eleget tesz az államnyelvvel szemben támasztott követelményeknek.

Az objektív gazdasági, társadalmi törvényszerűségekre esküvő világunkban egy nép sorsát meghatározni képes két idealisztikusan szubjektív elemre hívom fel a figyelmet:

- *Lönnrot alakjára*: egyetlen – szelíd természetű, inkább visszahúzódo, a nyílt vitákat kerülő, politikai szerepet nem játszó, mindazonáltal határozott elképzelésekkel rendelkező – ember milyen mértékben képes befolyásolni egy egész nemzet sorsát,

- a *kultúra eszközeinek hatékony voltára*: a finn függetlenséget a kultúra és az általa létrehozott nemzeti egység érte el – háborúk nélkül.

Ha mindezek a szubjektív tényezők nem hatottak volna, ki tudja, mi lett volna a finnek sorsa. S ha ilyen szubjektív tényezők nem hatnának, felgyorsulna az a napjainkban is megfigyelhető – s akár az uráli nyelvcsalád kis népeinek sorsával is szemléltethető – nem kívánatos folyamat, hogy népek, nyelvek, kultúrák tűnnek el a föld színéről, s adják át helyüket a globalizációnak. Ez egyirányú folyamat, hiszen az eltűnő nép, nyelv helyében nem keletkezik új.

A *Kalevalát* helyenként ma is politikai szimbólumként kezelik. Eszerint – amint Anttonen (1999) írja – annak a népnek, amelyik együvé tartozik nyelvileg, kulturálisan és biológiailag, politikailag is egységesnek kell lennie. Ha hiányzik a politikai egység, akkor a nyelvi, kulturális és genetikai egységet felmutató nemzeti szimbólumok – s ilyenként a *Kalevala* – feladata, hogy megteremtse a politikai egységet, vagy legalábbis erősítse az annak lehetséges voltába vetett hitet (317).

A 19. századi finn modell – szerencsés történelmi körülmények között – a 20. század végén is működik: ld. a balti államok éneklő forradalmát.

Nekem ez a *Kalevala* aktuális üzenete.

IRODALOM

- Alhoniemi, Pirkko 1969: *Isänmaan korkeat veisut. Turun ja Helsingin romantiikan runouden patrioottiset ja kansalliset motiivipiirit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Anttila, Aarne 1935: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Anttonen, Pertti 1999: *Kalevala-lipas*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Domokos Péter 1987: Die uralischen Literaturen. – In: Hajdú, Péter – Domokos, Péter: *Die uralischen Sprachen und Literaturen*. Budapest.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykkykieleen*. WSOY.

- Häkkinen, Kaisa – Blomqvist, Pia 1998: Suomea suomalaisille suomeksi vuodesta 1836: Elias Lönnrotin kieliopilliset kirjoitukset *Mehiläisessä*. – *Sananjalka* 40: 25–45. Turku.
- Jänicke, Gisbert 1991: *Kalevaland. Das finnische Epos und die Problematik der Epiküübersetzung*. Helmit Buske Verlag, Hamburg.
- Kolehmainen, John I. 1973: *Epic of the North. The Story of Finland's Kalevala*. The Northwestern Publishing Company, New York Mills, Minnesota.
- Kuusi, Matti 1999: *Kalevala-lipas*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Pulkkinen, Paavo 1972: *Nyky-suomen kehitys. Katsaus 1800- ja 1900-kuvun kirjallisuuden sekä tekstinäytteitä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Pusztay János 1995: *Nyelvrokonság és nemzeti tudat*. Dissertationes Savarienses 5, Szombathely.
- Voigt Vilmos 1987: Kalevala ja Euroopan eepostraditiot. – In: Honko, Lauri (toim.): *Kalevala ja maailman eepokset*. Kalevalaseuran vuosikirja 65: 197–208.

(1999/2001)

GONDOLATFOSZLÁNYOK

Kodolányi János
Suomi, a csend országa
kétnyelvű kiadása kapcsán¹

Különböző lehet a csend. Lehet áhítatos csend, lehet halálos csend, lehet a rend csendje – együtt a csend rendjével, lehet a béke csendje és lehet vihar előtti csend. Suomi – Kodolányi János, vagy ahogy a finnek nevezték: Hannu Kotolainen² szinte szállóigévé emelkedett címadása szerint – a csend országa. Kodolányi esetében a szerelem csendjéé. Suomi az idealizált, a példaképül állított ország.

Nem mindegy, hogy az ember milyen korban lesz szerelmes. Milyen életkorban és milyen történelmi korban. A szerelemnek az ifjúi esztendők során elképzelt idealizált tárgya a végre bekövetkező első találkozásukkor elvakítja a szerelmest, hát még ha ez a tárgy nem csupán messziről, de az első pillantásra, pillantásokra is vonzó. Olyannyira, hogy óhatatlanul is ezen a tükrön keresztül látja s ítéli meg, vagy netán ítéli el akár tulajdon anyját, nővérét.

Kodolányi szerelmének tárgya Finnország, az 1920–30-as évek Finnországa. A csend és a rend országa. Igen, ezt még én is megerősíthetem az 1970–71-es ösztöndíjam emlékei alapján. Olyan ország, amelynek öntudatos lakói, az egyszerű emberek is tisztában vannak hazájuk értékeivel, ahol természetes, hogy a vidéki parasztember ismeri Sibelius műveit, ahol több száz műkedvelő társaság van –

¹ Finnország 2017. december 6-án ünnepelte önálló államiságának 100. évfordulóját. A Nap Kiadó ebből az alkalomból jelentette meg Kodolányi János *Suomi, a csend országa* és *Suomi titka* című könyveit egy kötetben két nyelven, eredetiben és finnül. A két könyv öt utazás élményanyagából született.

² Szójáték a magyar névvel és finn változatával: a Kotolainen szó a *koto*, *koti* 'otthon' főnévből származik, így a kotolainen-t 'házi, otthoni'-nak lehet fordítani.

ahogy szüleim ifjúkorában nálunk is volt, s számos helyen talán a mai magyar falvakban is megvan, ahol rengeteg népiskola működik – ahogy ma is természetes, hogy a finn nyugdíjasok zöme különböző ismeretterjesztő, ismeretgyarapító kurzusra jár minden külső kényszer nélkül.

1975-ös emlékem: egy egykori évfolyamtársammal, akivel az 1970–71-es tanévben együtt hallgattuk Aulis J. Joki professzor, Mikko Korhonen és mások előadásait a helsinki egyetemen, meglátogattuk szüleit, akik Porvootól nem messze laktak egy tanyán. Vegyes házasság: az apa finn, az anya svéd, Helsinkiből származó – úgymond – úrilány. Az anya gondozta a gazdaságot, látta el az állatokat. Kora este beszélgettünk a ház szalonjában, amikor egyszer csak az anya elnézést kért, hogy neki meg kell fejnie a teheneket. Kiment, majd egy idő után visszajött, megmosakodott, átöltözött, s leült a zongorához – Bachot játszani. Összeszorult a szívem. Mikor lesz ez nálunk is ilyen természetes?! Bár tudom, hogy ez Finnországban is talán inkább a kivétel, mintsem az átlag.

A *Suomi titkát* már nem annyira a szerelem, hanem inkább a szeretet, a másik iránt – annak fogyatékságai ellenére is – megnyilvánuló tisztelet uralja. A finn példát tartja követendőnek például abban, hogyan mutassák be, reprezentálják a magyar értékeket külföldön, ahogy ez a Teleki Pálhoz írt nyílt levélben is olvasható. Mind a mai napig aktuális gondolat.

És most már nem ítéletet mond a szerelmi tükör által élesen látó író, hanem ötvözni akarja az idealizált és a valós haza értékeit: össze kellene gyúrni a finn alaposságot, logikát, részletfinomságot, természetes ösztönösséget, a kollektív keretek közé való önkéntes beilleszkedés képességét a magyar fantáziával, lendülettel, nagyvonalúsággal és nem utolsósorban kíméletlenséggel, „s megoldódnék a magyar titkok: az új Magyarország titka” (i. m. 288).

Sokszor visszatér Kodolányinál a féltő gondolat, hogyan viszonyulnak a finnek az író hazájához. Mert ahogy az író viszonyult Finnországhoz, azt még finn barátai is túlzottnak, elfogultnak tartották. Megnyugtattja az az érzés, hogy a finnek nem azonosítják a magyar

társadalom – szerintük – hibás szerkezetét a magyarsággal. Ha ez így volt, talán segít nekünk is abban, hogy mi se azonosítsuk az uralkodó finn politika egyes – szerintünk rossz – lépéseit a finnséggel.

Mert én is – ha megengedik emlékeim felidézését – rajongva, nagy tisztelettel és szeretettel és nem is kis mértékben irigykedve néztem Finnországra első útjaim során. Még a finnlandizáció hintapolitikáját is értettem és elfogadtam. És ahogy Kodolányi is, én is kijózanodtam, főleg az utóbbi egy-két évtizedben.

Kíváncsi volnék, hogy a nemzetét a szerelmi tükrön át is élesen látó, s azt hellyel-közzel méltán ostromozó Kodolányi János a mai viszonyok között hogyan látná a két ország viszonyát. A *Suomi titka* című könyvben már kevésbé vakítja el a szerelem, mint ahogy történt ez a *Suomi, a csend országában*, s megszólal olyan hang is, amelyik mintha napjaink aktuális helyzetéről szólna, amikor így ír: Finnország „történelmének minden nyugtalan változása közepette is szerves része volt és maradt mindmáig az észak-európai kultúrkörnek”. „Minket, magyarokat azonban olyan nép tartott megszállva, amely egészen más kultúrkörhöz tartozott, s egészen más volt a vallása is: az oszmántörök” (Kodolányi János: *Suomi*, 223). Hát innen a mi jelenlegi félelmünk, innen táplálkozik Európa-féltésünk, s ebben a táplálkozásban meglehetősen magunkra maradtunk, s nem csak azért, mert – egy merész szemantikai asszociációval élve, ha már a táplálkozásnál tartunk – Kodolányi már annak idején is Finnországban „az [ételek] elkészítés[é]ben egész Északon csak született antitalentumokkal” találkozott (i. m. 155).

Kíváncsi volnék arra is, hogyan vélekedne a Finnországba szerelmes, ugyanakkor hazája és az európai kultúra iránt elkötelezett Kodolányi János a hivatalos finn politika vagy Finnország egyes politikusainak Magyarország-ellenes megnyilvánulásairól, még a finn-magyar társaság lapjában is rendszeresen megjelenő, Magyarországot elítélő írásokról. El tudná-e választani az úgymond hivatalos politikát és a népet?!

Suomi – ha Magyarországhoz való viszonyulását nézzük – már nem a csend országa. Ehelyett ricsaj van, gonosz, hazug ricsaj. Egynémely politikusai és a sajtó, ha egyáltalán foglalkozik Magyarországgal, csakis elrettentő példaként emlegetve, általában hamis adatokra támaszkodva, s a pontosító véleményeknek – a másoktól fennhangon megkövetelt demokrácia és nyitottság legnagyobb dicsőségére – helyt nem adva. És Suomi titkára is fény derült. A titok a másoknál mindent jobban tudás, a kioktatás – a főáramlathoz, a mainstream-hez minden áron való kapcsolódás okán. Filológusok oktatják ki és ócsárolják a magyar kormányt, miközben mások szakmai eredményeit sajátjaiként elkönyvelve villognak a világban.

Fél évszázad hosszú idő, ennyi, de még rövidebb idő alatt is megváltozhat nem csak egy embernek, hanem egy országnak vagy vezetésének a nézete, ideológiája – például hol a történelmi körülmények okán. A II. világháború idején, amikor a finnek az oroszok ellen harcoltak, Risto Ryti finn elnök még így nyilatkozott a magyarokhoz fűződő kapcsolatról: népeink fegyvertársak, akik a közös ellenség ellen, az európai kultúra védelméért harcolnak, mindkét nép a Nyugat védelmezője. Finnország ma egészen másként vélekedik: elítéli Magyarországot azért, mert továbbra is az európai kultúrát védelmezi a pusztító, erőszakos, egyedüli uralomra törő iszlám megszállás ellen.

Szeretném újra tisztelni és szeretni Finnországot. Ám ehhez – az én szerény értékrendem szerint – vissza kellene térniük a Risto Ryti és mások képviselte eszményhez, s feladni, hogy minden áron igazodjanak a mindenkori liberális főszodorhoz, a mainstreamhez.

Finnországgal kapcsolatban Magyarország csendes – az volt Kodolányi idejében, és az ma is. Sajnos, ez az érdektelenség csendje. Tanulságos, hogy mi minden nem változott meg a nyolc évtized alatt, amennyi idő Kodolányi János finnországi utazásai és napjaink között eltelt. Már Kodolányi panaszkodott arról, hogy a sajtó véleménye szerint Finnország nem érdekes, mert nem játszik fontos szerepet Európában, ezért kevés a róla szóló híradás. Ma nem tudom, mire hivatkoznak, de a helyzet nem változott. Ha valaki például

magas norvégiai kitüntetést kap, a „királyi” magyar rádióban félórás beszélgetést folytatnak vele, a hasonló finn kitüntetés még kisbetűs hírként sem jelenik meg a sajtóban, nem is beszélve rádióban elhangzott riportról. Lehet, hogy ebben a finnugor nyelvrokonság széleskörű el nem ismerése is szerepet játszik.

Bizony, bizony mondom néktek, amiképpen változik a ti hitetek és változnak a ti cselekedeteitek, akképpen változik az én ítéletem is a ti hitetekről és a ti cselekedeteitekről.

(2018)

AZ URALISZTIKAI TANSZÉK (SZOMBATHELY) FINN TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

SPECIMINA FENNICA

(1989–1990-ben Pécsen, 1992-től Szombathelyen jelenik meg.)

1. *(A fennológia helyzete Magyarországon)* – Pécs, 1989, 138.
2. *(A finn–magyar folklore-konferencia anyaga, Pécs, 1989)* – 1990, 135.
3. Vilmos Voigt: *60 kaunista unkarilaista kansanlaulua. (60 szép magyar népdal)* – 1992, 137.
4. János Pusztay: *SuomUnkaKonTut (finn–magyar kontrasztív nyelvészeti tanulmányok. A Jyväskylän Egyetemen 1993-ban tartott előadások anyaga)* – 1993, 80.
5. *Kaukovertailuja (Fernvergleiche) (A magyar–finn kontrasztív konferencia anyaga. Szombathely, 1993. május 20–21.)* – 1994, 142.
6. *Suomi 75 vuotta (a Finnország függetlenségének 75. évfordulója alkalmából a budapesti Finn Nagykövetség által szervezett előadássorozat anyaga)* – 1994, 118.
7. *Kaukovertailuja II. (A II. magyar–finn kontrasztív konferencia anyaga, Szombathely, 1996. október)* – 1998, 140.
8. Yrjö Varpio: *A Sarkcsillag alatt, Európában* – 1999, 116.
9. *A Kalevala végleges szövege 150 éves. (A Magyar Tudományos Akadémián 1999. szeptember 14-én rendezett jubileumi tudományos ülés előadásai)* – 2001, 62.
10. *Kaukovertailuja III. (A III. magyar–finn kontrasztív konferencia anyaga, Szombathely, 1999. október)* – 2001, 141.
11. *Kaukovertailuja IV. (A IV. magyar–finn kontrasztív konferencia anyaga, Szombathely, 2002)* – 2005, 150.
12. *Kaukovertailuja V. (A V. magyar–finn kontrasztív konferencia anyaga, Szombathely, 2005)* – 2006, 313.

13. G. Bogár Edit: *Összetett szavak összehasonlító szerkezeti vizsgálata a finn és a magyar nyelvben*. 2007, 199 + CD.
14. *Kaukovertailuja VI. (A VI. magyar–finn kontrasztív konferencia anyaga, Szombathely, 2008)* – 2008, 240.
15. Egey Emese: *A két világháború közötti magyar–finn–észt kapcsolatok. Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés*. 2010, 255.
17. *Kaukovertailuja VII. (A VII. Magyar–finn kontrasztív konferencia előadása), Szombathely, 2011–2015*, 291.

MINORITATES MUNDI – LITERATURA

- *Kalevala*. Ford. Szente Imre. Illusztrálta Masszi Ferenc - 2001, 361.
- *A képzelet tájai * Mielen maastoja. Válogatás a legújabb finn lírából*. – 2002, 2x59 + II.
- *Mókuserék * Oravanpyörä. Válogatás a legújabb finn novellairodalomból*. – 2002, 2x105 + II.
- *Ei kaadu! – Nem bukik el! (Finn költőknek az 1956-os forradalom tiszteletére írott versei)*. Fordította Fábián László és Pusztay János. Szombathely, 2006, 2x48.
- Arno Kotro: *Szerelemnek hívják * Sanovat sitä rakkaudeksi*. Fordította Simon Valéria. Szombathely 2008, 2x128.

hEURéka

- Pekka Kujasalo: *Finnország és az EU*. 2003.
- Martti Ahtisaari beszéde a Nobel-békedíj átvétele alkalmából. 2009.

EUVocS [EU-Vocabularium Savariense]

- Pusztay János: *Finn–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. – Szombathely. 1998, 294.

A COLLEGIUM FENNO-UGRICUM FINN TEMATIKÁJÚ KIADVÁNYAI

LITERATÚRA

- *Soomengri rahvaste kaunid luuletused*. 2015, 281 (ebben a 12 legszebb finn vers észtül).
- *A finnugor irodalmak legszebb 12 verse*. 2015, 252 (ebben a 12 legszebb finn vers magyarul).

„Napszentületkor, mielőtt nyugovóra tér, az ember áttekinti a nap hordalékát. Ilyenkor derül ki, mi és mennyi minden halmozódott föl a hosszú nap folyamán. Az ember megpróbál rendet rakni, megpróbálja elválasztani az almát a körtétől, de aztán belátja, hogy több köztük a rokonság, mint a különbözőség. Gyümölcs mind a kettő. Azt azonban így utólag is észleli, a materiából mi mikor, milyen szellemi áradással gyűlt össze. S látja azt is, hogy egyes áradások időről időre visszatérnek.”

„Alkotói ciklusok követték egymást, de mindenek fölött ott volt a nyelvészet, ám soha nem feledtem, nem csak nyelvészettel él az ember. Volt évtized, amikor versek születtek, volt évtized, amikor előadói estek, volt, amikor műfordítások, aztán ezek a ciklusok, mint a hamvadó parázs, szinte kialudtak, de a gondolat mint zsarátnok titokban tovább élt, s időnként lángra lobbant.

Így álltam neki néhány évvel ezelőtt előbb a szetuk, majd a nem nyelvrokon lettek eposza lefordításának – ez utóbbinak azért, mert felfogásom szerint része a Kalevala-kiváltotta eposzteremtési hullámnak. Aztán, mert három a magyar igazság, a Covid kikényszerítette nyugalmi karanténban megírtam a *Szomatut*, egy szamojéd eposzt.”

(Pusztay János)